

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫ

КӨКҮЛ КАРАЧ-КӨКҮЛ АРМАН ЫРЛАРЫ

12-ТОМ

Академик Абдылдажан Акматалиевдин
жалпы редакциясы астында

Түзгөндөр:

Абдылдажан Акматалиев, Ширин Алымбекова,
Садырбек кызы Гүлзат, Амангелди Сабыр уулу

БИШКЕК
«ПРИНТ-ЭКСПРЕСС» – 2016

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
К 76

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

Р е д к е н е ш:

<i>Äei äðäëëää Ä.Ä.</i>	<i>İ öñäää Ñ.Æ.</i>
<i>Äääääçëää Ñ.</i>	<i>Ñääüëíä Ö.</i>
<i>Æäëí äëíää Ä.Æ.</i>	<i>Öíëöíí äëëää Ê.Ö.</i>
<i>İ äðäçüëíä Ö.</i>	<i>Yðëääää Ä.Y.</i>

Р е ц е н з е н т т е р: – филология илимдеринин кандидаттары *К.Ибраимов, Г.Орзова*

К 76 Көкүл Карач-Көкүл. Арман ырлары. 12-том. /Баш сөзүн жазгандар **Б.Кебекова** жана **Ж.Байтерекова**. Түз.: *Абдылдажан Акматалиев, Ширин Алымбекова, Садырбек кызы Гүлзат, Амангелди Сабыр уулу.* – Б.: «Принт-экспресс», 2016. – 740 б. («Эл адабияты» сериясы)

ISBN 978-9967-12-580-3

«Көкүл» жана «Карач-Көкүл баяны» кыргыз элинин мифтик-фантастикалык маанайда айтылган кыргыз элинин турмушун баяндаган эпикалык чыгарма. Бул чыгармалар эл арасында дастан, поэма жана жомок түрүндө айтылып келет.

Ошондой эле Арман ырлары кыргыз элдик ооз эки чыгармачылыгында бай тематикалык багытка ээ, өзгөчө жанрдык касиет-сапаты бар жанрлардан болуп саналат. Бул жыйнакка УИАнын Кол жазмалар фондусунда сакталып турган армандардын ичинен үлгүлүү дегендери киргизилди.

Жыйнак мугалимдерге, студенттерге, окуучуларга жана жалпы окурмандарга арналат.

А 4702300200-16

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-12-580-3

© КРУИА, 2016
© «Принт-экспресс», 2016

БАШ СӨЗ

Көкүл – калкка кеңири тараган эң эски жомок. Кагазга түшүрүү иши башкаларга салыштырганда эрте башталган. Чыгарманын бир вариантын («Мундуубай» деген ат менен) 1923-жылы Каим Мифтаков Таластын Орто-Кошой суусунун башында Жанызак Шекербековдун үйүндө Ырсаалы Бэрман ууланан жазып алган. Анын байыркы жомоктордон болуп, өтө узак айтылып жүргөндүгүн К. Мифтаков менен ангемелешкен мезгилде бир канча айтуучулар ырасташкан экен. Жыйноочунун эскерүүсүндө жазуудан мурда бир катар кабарчыларды айттырып угат. Бирөө узак жана көлөмдүү айтса, айрымдары үзүндүсүн гана эсине түшүрө алган. К. Мифтаков өзүнүн кагазга түшүргөнү «Көкүл» жомогунун бештен гана бир бөлүгүн түзө тургандыгын байкаган. «Мен тарабынан, – деп жазат ал, – Көкүлдүн балалык кези, төрөлүшү, ага ат коюлушу (карындашы Карлыгач экөөнө) жазылды. Андан башка Көкүлдүн өз атасы Мундуубайдын, бакма атасы Боорукер хандын, агасы Карачтын жоосун женип, жер асты, үстүн, суу ичин багындырып ээлик кылганы, акыры жин, пери, желмогуз жана курт-кумурскадан баштап, түрдүү айбандарга чейин хан аталышы камтылат. Эң кыскасын кагазга түшүргөндө он басма табак, узуну «Манастай» болуп кетет. «Көкүлдү» калк жөө жомок дебейт, «Көкүлдүн чоң ыры», «Көкүлдүн жомогу» дешет. Айтуучулардын эскерүүсүндө «Көкүл» мурун «Манастын» ордуна чоң жомок болуп айтылып жүрүп, кийин жомокчулар «Манаска» кызыгып кетип, ал унутула баштаган сыяк-

туу. Бара-бара көбүнчө жөө жомок түрүндө айтылып калгандай. Азыр жомок болуп кыска-кыска айтылат экен. Баш жагы толугураак жазылды. Калганын айтуучу да жакшы билбейт окшойт. Же айтып берүүдөн эриккен чыгар, кыскарта баяндады».

Таластын Чимкент кыштагында туруучу жетимиш беш жаштагы Солтонай Азизберди уулу К.Мифтаков менен аңгемелешүүдө: «Жомок он, он беш күнгө созулуп айтыла турган», – деген экен. К.Мифтаков айтуучулардын эскерүүлөрүнө жана көз алдынан өткөн жомоктун материалына таяна келип: «Көкүл» – эң эски жана көлөмдүү жомок. Толук жазылганда «Манас» сыяктуу эле жомоктун эң жакшысы болор эле»² – деген жыйынтыкка келет. Дегеле «Көкүлдүн» байыркылыгы талаш туурбайт. Аны чыгарманын көп варианттуулугу, окуясынын, каарман-персонаждарынын архаикалуулугу, мотивдердин традициялуулугу да аныктап турат. Бизге «Көкүл» чыгармасы жөө жомок жана баатырдык жомок делип, эки түрдүү формада келип жетти. Көпчүлүк учурда ыр менен кара сөз аралашып айтылат. «Муңдуубай», «Көчпөсбай», «Көкүл», «Карач-Көкүл» делип ар башка аталганы менен негизи бир башаттан тараган, бир эле чыгарманы түзөт. Көп варианттуулукка өткөндүктөн, окуялык, деталдык айырмачылыктын орун алышы, чыгарманын ар башка аталышы мыйзамдуу көрүнүш. Бирок бардык варианттарга жалпылык – негизинен бирдей мазмундук линиянын сакталышы, каарман, персонаждардын аттарынын, аларга берилген мүнөздөмөлөрдүн окшоштугу болуп саналат.

«Көкүлдүн» экинчи вариантын («Муңдуубай» деген ат менен) 1926-жылы Насирдин Ботой, Өмүралы Маана уулдары мурунку Кара-Кол кантонуна байланыштуу Тоң болушунан жазып алышкан³. Бирок айткан кишинин ысмы көрсөтүлбөгөн. Дагы бир варианты («Көчпөсбай») 1966-жылы Тил, адабият институту уюштурган фольклордук экспеди-

циянын мүчөлөрү тарабынан Калинин районунун «Бөксө-Жол» кыштагында жашоочу Өзбеков Карынактан катталган.⁴ Бул нуска кара сөз жана ыр аралаш айтылат. «Көкүлдүн» төртүнчү дастандык варианты 1975-жылы Дозу Ташматовдун айтуусунда жарык көрдү.⁵

«Көкүл» жомогунун Минусун ойдуңунда жашаган бараба, тобол татарларынан да катталышы кызыктуу факт. Орус окумуштуусу В. В. Радлов Октябрь революциясына чейин эле жогорку элдерден «Кара Көкүл» (Кара Кукул – Кара Кокол) жомогун жазып алып, «үлгүлөрдүн» 4-томунда жарыялайт. Чыгарманын азыркы турпатында да кыргыздын «Көкүл» баатырдык жомогу менен айрым генетикалык жалпылыгын байкоо анчалык кыйын эмес. Чыгарма кереметтүү жомокту түзүп, апыртмалуу баяндалат. Бул анын мазмунунан, каарман-персонаждарды мүнөздөөдөн ачык көрүнүп турат. Алсак, тобол (тар, түмөн) «Кара-Кукул» жомогунда илгери бир абышка жүз жетимиш жашында эркек балалуу болот. Наристе бир күндө бир жашка, эки күндө эки жашка, жети күндө жети жашка чыгып, Кулан-Кулун (кыргыз чыгармасында Керкулун аталат) атын минип, өтө тездик менен чоңоёт. Бир күнү атасы «отун керек» деди эле бала барып, аюу, жолборсторго айтса, отунду жүктөп, жеткирип беришет. Карыган энеси он уйдун этин бышырды эле, Күкүл бир отурушта бүтүндөй жеп, сөөгүн мурдунан чыгарып, бүркүп таштады, Анан жети күн, жети түн жатып уктады. Он төрт жашка чыкканда ойгонуп, Кулан атын минип, он эки күн, он эки түн жол жүрдү. Ошол кезде Темир алп: «Кукул (Күкүл) деген баатыр бала төрөлүптүр, күч сынашамын», – деп, издеп чыгат. Экөө жолугуп, жети күн, жети түн күрөшөт, тоо тозуп, тозон болуп, топурак сапырылып, көккө көтөрүлүп, күндүн көзүн туман каптап, бири-бирин көрө албай калышты. Акыры Темир алпты жыгып, өлтүрмөк болгондо Күкүл менен достошуп, кызын берет. Бир күнү кайнатасы күйөө баласын чакырып: «Күндүн батыш

жагында Чоюн (Цоюын) алп деген бар. Ага барган киши көп, кайткан киши жок, ат сөөгү ала тоо, эр сөөгү уман (эмен) тоо болгон эле», – дейт. Күкүл Темир алптын айтканы менен жүрүп отуруп, «ачарга эшиги жок, же кирерге тешиги жок» бир тоо сыяктуу темир үйгө кез болот. Ангыча күркүрөгөн добуш чыгып, ак булутка минген Чоюн алп келип калат да: «Алышасыңбы, атышасыңбы?» – дейт. Күкүл: «Атышмак ата башы, алышмак керек», – деп, кармаша кетет. Экөө жети күнү, жети түнү күрөшүшөт. Акыры Күкүл Чоюн алпты жыгып, өлтүрмөк болгондо: «Өлтүрбө, достошуп, кызымды берейин» – деп суранат. Макул болуп, жети кат көшөгө тартылган үйгө кирип, алптын кызына үйлөнөт. Ал дагы бир жаш алп менен беттешип, жене албай убара болот. Кылычтаса кылыч өтпөйт, отко салса күйбөйт, сууга салса чөкпөйт. Ошондо Темир алптын кызынан төрөлгөн уулу Кучкар (Куцкар) жаш алпты жыгып, атасын кайра кайтарып жиберет да, өзү жигиттин артынан барып, кызын алып, элине келет.

Ангыча чыгыш жактан дагы бир жоо чыгат. Кара Күкүл аны жеңип, кызын алат. Дагы бир кашташкан душманын талкалап, Зубайте (Зубайта) аттуу кызга үйлөнөт. Кара Күкүл көп балалуу болуп, карып арыганда өлөт⁶.

Жомокто баатырлар менен үйлөнүү негизги тема болуп саналат. Бараба татарларынын «Кара Кокол» жомогунда түлкү (түлгү) туман кезинде Кауч (Кеуч) агалуу, Сары Чычан жеңелүү, карагай бойлуу Кара аттуу Көкөл деген жашап, өзүнүн жети жүз кула жылкысы, агасынын алты жүз ала жылкысы болот. Ал агасы Кеучка таарынып, (бул окуя кыргыз жомогунан да орун алат), башы ооган жакка кетип калат.

Жүрүп отуруп Кара Көкөлдүн келе жатканын угуп, күч сынашып, сынга толсо, достошмокко күтүп жатышкан үч алпка жолугат. Кара Көкөл бир силкинип, алтын жүндүү аюу болду, бир силкингенде алтын жүндүү карышкырдын түспөлүнө түштү.

Бир силкинип, алтын жүндүү карчыга болду. Үч алп анын баатырдыгына, магиялык касиетине баа берип, бир айлык жолго узатып коюп, достошуп калышат. Андан Кара Көкөл бир силкинип, кунарсыз таздын кебетесин кийип, атын бир тепти эле, бир жаман тай болуп, тура калды. (Кыргыз вариантында Керкулун алтын сака болуп кубулат). Тазкебин кийип, жаман тайын минип, андан ары жол жүрүп отуруп, Ай кандын, Күн кандын жоосун жоолап, алардын кыздарын алат. Күндөрдүн биринде жеңеси эсине түшүп ыйлайт да, кайынатасынан кетүүгө уруксат сурайт. Элине келсе, жумшактан гүл, катуудан таш гана калыптыр. Коломтого жеңеси көөмп кеткен катты таап окуп, эли-журтун жоо чаап, жеңесин Ташкандын олжолоп кеткендигин, жети жылы жоолашып жатып аттан жыгылган агасы Кеучту душмандар өлтүрүп, сандыкка салып, дарыяга агызып жибергендигин билип, катуу кайгырат. Карагай бойлуу Кара атына: «Сен агамдын аты Коёнбозду таап кел, мен өзүн издейин», – дейт. Кара Көкөл агып бара жаткан сандыкты алтымыш кулач аркан салып тартып алат да, агасына жан киргизет. Андан жеңесин таап, анын жардамы менен Ташкандын жанынын кайда катылганын билет да, түбүнөн алтын булак агып турган жети бай терекке барып жашынып жатат. Күтүп отуруп суу ичмекке келген жети маралдын курсактуусун атып өлтүрсө, ичинен күмүш сандык ыргып кетет. Сандыкты талкалап, ичиндеги башы алтын, аягы күмүш жети бөдөнөнү кармап алып, Ташканга барат. Бөдөнөнүн алтоонун башын үзүп, акыркысы калганда ал кулап түшүп: «Көкөл сага кул болоюн, өлтүрбө», – деп жалынат. Ага болбой, бөдөнөнүн башын үзүп алганда Ташкан өлөт. (Бул окуя кыргыздын «Төштүгүнөн» да орун алат). Андан алптын айлына барып, жоо колундагы эли-журтун, жеңесин бошотуп, агасына келет. Ошентип «ул (уул) туп ойго таратып, кыс туп кырга таратып» Кара Көкөлдүн хан болушун баяндоодо жомок аяктайт⁷.

Азыркы турпатында Сибирь версиясынан кыргыздын «Көкүлү» бир топ алыстап кеткен. Эгерде бараба, тобол татарларында жөө жомок түрүндө жашаса, кыргыздарда баатырдык жомок эпос катарында көбүрөөк айтылган өңдүү. Мазмуну, көлөмү жагынан да ачык айырмалуу. Албетте, Радлов жарыялаган нускаларына карап, бараба, тобол жомоктору толук калыбында колго тийди деп айтуу да кыйын. Айтуу же жазуу мезгилинде айрым мүчүлүштүктөрдүн кеткендиги байкалат. Бирок ошол XIX кылымда кагаз бетине түшүрүлгөн тобол, бараба татарларынын «Көкүлү» менен кыргыздарда айтылгандарды салыштырууда алардын байыркы мезгилде бир башаттан тарагандыгын көрсөткөн айрым окшоштуктар али да сакталган. Ириде ат жалпылыгы: жомоктун үч элде тең оң каармандын атынан Көкүл (Күкүл, Кара Көкөл) аталышы, Көкүлдүн Карач (Кеуч) аттуу агасы, Чычан (Чачыке) аттуу жеңесинин болушу, аттардын, персонаждардын атындагы окшоштук: Карагай бойлуу Кара ат (Карагай бойлу Кара ат), Керкулун (Кулан Кулун), Бозкоён (Коён пос), Айкан (Айган), Чынар терек (пай терек), Чоюн ши (Чоюн кулак алп), окуялык, деталдык жалпылыктар: баатырдын аты Керкулундун (Кулан Кулундун) кубулуучулук касиетке ээ болушу, Көкүлдүн Карач менен болгон таарынычы, ал жокто агасынын кырсыкка учурашы, Көкүлдүн Карачты куткарышы жана бир канча алптар менен кармашып жеңиши, баатырдык менен үйлөнүшү.

Дагы бир кызыктуу факт бараба татар жомогунун тобол вариантына караганда кыргыздарда айтылышына көбүрөөк жакындыгы, экөөнүн ортосунда ачык жалпылыктардын сакталышы болуп саналат. Ал ат окшоштугунан гана эмес, окуя бирдигинен да көрүнөт.

Алсак, агасы жокто Көкүлдүн жеңесинин өргөөсүнө түнөшү, экөөнөн шек санап, атынан түшпөй койгон Карачка таарынып инисинин кетип калышы, ал жокто элин жоо чаап, Карачтын туткундалышы,

Көкүлдүн агасын жоо колунан куткарып алышы (ар жомокто ар башка жагдайда өтөт), баатырдык менен жоосун жеңип, эки же үч аял алышы, акырында хан болушу. Ал эми бараба, тобол, кыргыз жомокторунун ортосунда генетикалык жалпылыктын орун алышы жөн жай кокустук эмес. Тарыхый-турмуштук негизи бар көрүнүш. Башкача айтканда, байыркы доордун бир кезеңинде Минусин ойдуңунда жашаган элдер менен кыргыздардын территориялык бирдиги, тарыхынын кесилишиндеги – натыйжада алардын ортосунда тарыхый-маданий карым-катыштын түзүлгөндүгү менен түшүндүрүлөт. Чыгарманын эволюциясына көз жүгүртүүдө алардын алгачкы мезгилде бир башаттан тарап, айрым генетикалык бирдигин сактагандыгына карабастан, калыптануу процесси ар башка тарыхый-турмуштук шартта ар бир элде өз алдынчалыгы жанрдын, окуялык жагынан кескин айырмалуулугу менен өткөн узак процесс экендиги байкалат. Кыргыздарда өтө тармакталып, көп варианттуулукка өтүп, окуясы, айтылыш аймагы бир топ кенейип кеткен. К.Мифтаковдун айтуусуна караганда бир учурда чоң жомоктун деңгээлине көтөрүлгөндөй түрү бар. Азыркы колго тийген материалдар да кыргыздарда «Көкүлдүн» өтө көркөм, кызыктуу айтылган байыртадан келе жаткан эң эски жомок экендигин ачык айкындап турат. Кыргыздарда «Көкүл» жөө жомок жана баатырдык жомок болуп эки түрдүү аталат. Бардык варианттардын башталышы туяксыз катарында кордолуп, «как-баш» аталган атанын ызына чыдабай, кемпирин жетелеп бала тилеп, жерсуу тайып кыдырып кетиши сыяктуу салттуу архаикалык окуяларды камтыйт. Болочоктогу баатыр уулдун бойго бүтүшү, төрөлүшү – ары кереметтүү, ары апыртмалуу. Арчалуу мазарга түнөп жаткан кемпир-чалга кыбыладан кызыл добул жел согуп, аян бериши, алардын тилеги кабыл болгондугун айта келип, «көнөктөй көк алманы», «аяктай ак алманы» таштап жиберетиши, перзентсиз атанын түш көрүшү, баланын энесинин ичинде жатып сүйлөшү,

кан ченгелдеп жерге түшүшү, толгоонун апыртмалуу жагдайда өтүшү ж. б. Жомокто жогоркудай архаикалык окуялардын түрмөгү жөн жай саналбайт. Кадимки баатырдык жомоктун табиятына ылайык апыртыла көркөмдөштүрүлүп, көркөм ыкманын бир түрү катарында калыптанган байыркы катмарды түзөт. Жана да өз жанрдын мүмкүнчүлүгүнө ылайык социалдык, турмуштук, этнографиялык, диндик маселелерди камтыйт. Мисалы, Муңдуубайдын баланын зарын тартып, жер-суу тайып азаптанышына түрткү болгон жагдайды эле алалы. Илгери Каракандын заманында «жердин түсүн бербеген ак ала жылкысы бар, тоонун башын бербеген тору ала жылкысы бар, бир перзентке зар» Муңдуубай аттуу бай жашайт. Бир күндөрү Каракан чоң той берип, аны туяксыз ата катарында ызаламакка атайылап чакыртат. Тойго келген Муңдуубайдын башына тоодой мүшкүл иш түшөт. Балалуу элди караса, баласын учкаштырып келди, баласы жок Муңдуубай ак айгырын минип, коколой башы бастырып келди. Балалуу элди караса, баласына атын карматып, үйгө кирди. Баласыз Муңдуубай ал балага берсе да кармабай, бул балага берсе да кармабай, ээринин кашын кагып, эшикте калды»⁸. Каракан муну көрүп: «Көзү жок көр чоку, кулагы жок куу чоку алып чыгып бергиле», – деп буюрду. Бай ыза-сына чыдабай, атын башка бир салып кайрадан тартты⁹. Тойдо ыза көргөн атанын ал абалы дээрлик бардык варианттарда элестүү тартылып, ыр же куюлушкан жорго сөз менен коштолот. Муңдуубай:

«Ак байбичем сага кылбасам,
Эшектей кардың жарбасам,
Эшилтип каның төкпөсөм,
Кабырганды сөкпөсөм,
Каныңды суудай төкпөсөм», –

деп каарын төгүп, үйүнө келип түшкөндө кемпири иштин жайын билип:

«Кудайың берген баланы, какбаш,
Курдашың мен бакпай койдумбу?»

Теңириң берген баланы, какбаш,
Тентушун мен бакпай койдумбу?» –

деп, ачуусун басат да: «Андан көрө төрт түлүк малдан тогуздап алып, Арчалуу мазарга барып, түлөө өткөрүп сыйынып, бала тилейли», – деп кенеш берет. Перзентсиз ата-эненин жер-суу тайышы, ар кандай ырым-жырымдарды аткарышы (мазарга түнөө, түлөө өткөрүү, Көк Теңирге, отко сыйынуу) дээрлик бардык нускаларда туруктуу окуя катарында орун алат. Бардык учурда Арчалуу мазарда тоботопук жасап жаткан кемпир-чалга бир жышаан болот. Таң жаңы эле атканда, саратан жылдыз батканда кыбыладан кызыл мунарык жел согуп, добуш салды: «Бир эмес үч кылдың, кыйын-кыйын иш кылдың. Коңур күздө дубана болуп бир бардым. Байбичең байкуш канетсин, сообу тийсин, байкуш», – деп, бир аяк каймакты алдыма койгондо тентип жүргөн мусапырга: «Аягымдын алдын, ашымдын ырыстуусун берет», – деп, колумдан жулуп алгансың. Жазга маал болгондо кожон болуп барганмын, кемпириң байкуш канетсин, кой ичиндеги туу кара боз соолукту жетелеп алып келгенде, колунан сууруп чыгардың. Үчүнчү ирет зээричи болуп бир бардым, кемпириң байкуш канетсин, табакка этти салганда, астыма келип калганда, табакты тартып алганың, как оройго салганың, карыш жерим айрылып, какшап куурап калгамын, эми болбостур, сенин көңүлүң болбосо, байбичеңдин көөнүдүр», – деп, аяктай ак алманы, көнөктөй көк алманы ыргытып жиберип, үн басылып калат¹⁰. Келечеки баатыр уулдун бойго бүтүшүндөгү кереметтүүлүк башка нускаларда да кызыктуу баяндалып, архаикалык окуяны түзөт. Ал эми каармандын кыймыл-аракетин баяндоодо, тулку-боюн, кетете-кепширин сүрөттөөдө, речинде туруктуу мүнөздөмөлөрдүн арбын сакталышы «Көкүлдүн» окуясы гана эмес, көркөмдүк жагынан да калыптанышынын бирден бир белгиси.

Карынак Өзбековдун нускасында («Көчпөсбай») Көчпөсбайды баласыздыгы үчүн кордогондор ата-

лаш бир туугандары Карагул, Сарыгулдар болуп, патриархалдык-феодалдык үй-бүлөчүлүккө мүнөздүү айрым карама-каршылыктардын чагылышкандыгын көрөбүз. Бул вариантта токолдун балдары кыйкым таап, Көчпөсбайды өлтүрүп, анын жер жайнаган малын ээлеп калуу максатында «аладан бээ союп, ашыркы элди жыйып, куладан бээ союп, кумдан элди жыйып», «тоодой эт, көлдөй чык кылып», чоң той беришет. «Этти арта келгенде балалууга казы менен карта тарт, баласызга какчеке тайдын башын тарт», – деп, ага баш тарта турган болгондо бай ызасына чыдабай, тойду таштап, Тору айгырына мине качып, «муундуу чөптүн үстүнөн, булуттуу чөптүн астынан, аркыратып алдырып, күркүрөтүп учтуруп» жүрүп отурат. Кырк канаттуу кара бээни минип артынан кууп чыккан Карагул менен Сарыгул жете турган болгондо Тору айгыр сасык туман түшүрүп, куугунчуну адаштырып салып, Боз дөбөгө чыга келет. Көчпөсбай ызасына чыдабай:

«Өйдө карап өкүрсө,
Көк айрылып кеткендей.
Ылдый карап өкүрсө,
Жер айрылып кеткендей».

«Мурутун булкуп ыргытып, сакалын жулуп ыргытып», «көзүнөн жашын мөндүрдөй жаадырып», өкүрүп ыйлайт. Муну алачыктай ак байбиче «керээтинен билип, келбетинен туюп», жанына басып келип: «Камбар Ата, Ойсул Ата, Зеңги Баба, Чолпон Ата, Шыйпандан беш түлүк малдан тогуздап алып, арчалуу мазарга барып, бала тилейли», – деп кенеш берет¹¹.

Кемпир-чал айчалык, жылчалык жол басып, Арчалуу мазарга арып-ачып эптеп жетип, кырк кулактуу казанга беш түлүк малдан тогуздан союп этин салганда толбой калып, «алда кандай болот?» – деп «карагайдын бутагын кайрып сындырып, долононун бутагын толгой сындырып» сарууркап отурганда башында селдеси, колунда аса-муса таягы бар киши чыга келип: «Сарыгул менен Карагул

кууганда аксарбашыл айткансын, ошол койдун союп, этин салсан, казаның толуп, түлөөң кабыл болот», — деп, көздөн кайым жоголот. Айтканын жасады эле, казаны этке толду. Чал-кемпир колдо-руна май алып, отко салып сыйынып уктабай оту-ра берди. Таң атаар маалында бир жышаан болду, бирөө келип, Көчпөсбайдын койнуна аяктай ак алма, байбичесиникине көнөктөй көк алма таштап кетти. Экөө сүйүнүп алманы жешип, кайрадан жол тартышты. Жогорудан болочоку баатыр уулдун бойго бүтүү шаан-шөкөтү, окуясы гана эмес, көркөмдүгү жагынан да толук калыптангандыгы ачык көрүнүп турат. Баатыр уулдун бойго бүтүшүн, төрөлүшүн идеализациялоо фольклордун тарыхын-да эң байыркы мотивден болуп, тарыхый-турмуш-тук шартка, жашоо муктаждыгына негизделип чы-гып¹², диндик ырым-жырымдар, этнографиялык жол-жосундар менен жуурулушуп көркөмдөгөнү анык. Ошондой эле жоокерчилик заман үстөмдүк кылып, уруучулдук түзүлүштүн жөрөлгөлөрү узак убак үстөмдүк жүргүзгөн кыргыздардын көркөм ойлоосунда өзгөчө өөрчүп, активдештирилгендей түрү бар. Дегеле баласыз атанын кордолушу архаи-калык окуя. Аны башка тектеш элдердин фолькло-рунан, адабий мурастардан орун алган фактылар да далилдеп турат. Мисалга «Коркут-Ата» эстели-гиндеги Дерсебектин окуясын эле алалы. Мында көңүл бура турган факт баласыз атанын кордолу-шу огуз жана кыргыз фольклорунда окшош жаг-дайда өтүп, экөөнүн ортосунда окуялык гана эмес, көркөмдүк жагынан да ачык жалпылыктын сак-талышы. «Коркут-Ата» боюнча Байындыр хан (Ба-юндур) аттуу огуз уруусунун ханы койдон козу, төөдөн тайлак сойдуруп чоң той берет. Тойго үч башка өргөө тиктиртип, уулдууну ак өргөөгө, уулу жок кыздууну кызыл өргөөгө, баласыздарды кара үйгө түшүргүлө деп буюрат. Байындыр хан тойго келген Дерсе хан (Дирсе хан) аттуу бекти жи-гиттери менен кара кийиз төшөлүп, кара желек та-гылган кара үйгө киргизип, кара койдун этин тарт-

тырат. Бул ага катуу ызаланып, тойду таштап, өкүрүп ыйлап үйүнө келип түшөт. Ошондо аялы «этти дөбөдөй, кымызды көлдөй кылып, түлөө өткөр» деп кеңеш берет. Дерсе хан байбичесинин акылы менен түлөө берип, ач-карыпты, жетим-жесирди тойгузуп, кудайдан бир перзент тилейт. Акыры анын тилеген тилеги кабыл болуп, аялы эркек төрөйт¹³. Перзентсиз атанын кордолушу «Көкүл» жомогунда да жогоркуга аналогиялык жагдайда өтөт. Буга Карагул менен Сарыгулдун (бир вариантта Каракандын) Мундуубайды тойго чакырып, какчеке башын тартып ызаламак болгондугу ачык күбө. Дегеле баласыз атаны ызалоо, кемсинтүү кыргыз фольклорунда жыш учураган салтуу окуяны түзүп, жөө жомоктон баштап, эпикалык поэма, «Манас» эпосунун Кыргызстандын түштүгүндө айтылган жомоктук вариантынан да орун алат. Мисалы, Сыдыков чалдын айтуусунда («Манас») достугуна карабай, хан экен деп кадырлабай, Каракан тойго барган Жакыпка «кулагы жок куу чоку, көзү жок көр чоку» тартып, катуу ызалайт. Жакып тойду таштап, бар ызасын байбичесинен чыгарып каарын катуу төгөт. Мында да кемпир-чалдын жер кыдырып, мазарларга түнөп, зыярат кылышынан Чыйырды кош бойлуу болуп, Манас баатыр төрөлөт. Кереметтүү жагдайда бойго бүткөн баланын төрөлүшү да өзгөчө апыртмалуу сүрөттөлүп, салттуу мүнөздөмөгө, көркөм сөз каражаттарына ээ. Болочоку эр уулдун эненин ичинде жатып сүйлөшү эпикалык чыгармада архаикалык көрүнүштү түзөт. Бул окуя байыркы огуздардын уламасынан да орун алат. Огуз төрөлгөндө үч күн эмчек эмбей коюп, түн ичинде «мусулман болгун» деп, энесинин түшүнө кирет¹⁴. «Көбөк» жомогунун бардык варианттарында (алтай, бараба, тобол, тепкер татарларынын айтуусунда)¹⁵ да болочок алп уул ичте жатканда эле сүйлөп, өзү жөнүндө кабар берет.

«Көкүл» жомогунун бир вариантында («Муңдуубай») Мундуубай коюндарына бирөө салып кеткен аяктай ак, көнөктөй көк алманы байбичеси

менен бөлүп жеп, кайрадан жол тартат. Бай жылкысын көрүп келмекке жайытка кетип, байбиче үйгө жакындап калганда бала энесинин ичинен сүйлөп:

«Айланайын, энеке,
Тобулгуну кармамай көр,
Тобулгудай жаным бек болсун.
Айланайын, энеке,
Ыргайды кармамай көр,
Ыргайдай жаным бек болсун», –

деп, чиренип-чиренип тепкенде белдемчинин боосу быт-чыты чыгып үзүлүп кетти дейт. Байбиче тобулгуну кармары менен эки колдун башына кан чеңгелдей бала топ этип жерге түштү: «Асты жагын караса, алты тутам көкүлү бар. Аркасынан караса, аяктай кара калы бар»¹⁶. «Көкүлдүн» экинчи вариантында («Көкүл», Ырсаалы Бээрман уулунун айтуусунда) толгоосу катуу болуп кыйналыш жаткан энеге чалы жыйнап келген бүбү, бакшыдан да айла болбойт. Ошондо бала ичте жатып үн салат:

«Энем бир наадан болбосо,
Бүбүнү жыйнап не кылат?
Атам бир наадан болбосо,
Бакшыны жыйнап не кылат?
Алты карын май бузуп,
Ага-ини оозун майласын,
Алты карды бөз жыртып,
Агаин белин агартсын.
Жети карын май бузуп,
Жененин оозун майласын,
Жети карды бөз жыртып,
Жененин башын агартсын»¹⁷.

Манастын жөө жомок түрүндө айтылган вариантында да, алп уул эненин ичинде жатып сүйлөйт: «Алты карын май бузуп, ага-ини оозун майлап, алты керип бөз бузуп, ага-ини башын агартуу» керектигин айта келип:

«Табылгылуу жерге туу,
Табылгыдан каттик (бек) болоюн,
Карагайлуу жерге туу,
Карагайдан узун болоюн», —

деп, өзү жөнүндө кам көрө топ табылгыны тобу менен омкоруп жерге түшөт¹⁸. Жомоктун экинчи вариантында (Ташов Акундун айтуусунда) Манас ичте жатып карын-карын май бузуп, таңгагы менен бөз айрып, ага-ини тууганды, абысын-ажынды ыраазы кылганда жерге түшөмүн деп шарт коёт.

Манастын толгоосу да, төрөлүшү да укмуштуу-апыртмалуу жагдайда өтөт: «Белдемчинин боосу беш жеринен үзүлүп, талаадагы тай үркөт, короодогу кой үркөт, калың ногой эл үркөт». Дегеле баласыз атанын кордолуп куугунтукталышы, баатыруулдук ата-эненин жер-суу тайып, тобо-топук кылуусунан кийин кереметтүү-апыртмалуу жагдайда бойго бүтүшү, баланын курсакта жатып сүйлөшү, колуна кан ченгелдеп жерге түшүшү кыргыздын баатырдык жомокторунда жыш учураган архаикалык окуянын түрмөгүн түзүп, байыркы огуз, Сибирь элдеринин фольклордук салты менен ачык үндөшүп турат.

Төрөлгөн балага той берүү, ат коюу шаан-шөкөтү да архаикалык окуя. Көбүн эсе балага ат төрөлөр замат эмес, бир канча жыл өткөндөн кийин коюлат. «Коркут-Ата» баяндамасында бала он бешке чыгып, буканы уруп жыккандыгы үчүн Коркут атаны Бугач-Өгүз атайт. Байыркы мезгилде балага атты төрөлөрү менен эмес, кандайдыр бир эрдикти көрсөткөндөн кийин берилиши өзүнчө салт катарында аткарылып, кийин көркөм чыгармага кирген өңдүү. Бул «Көкүлдө» да сакталып калган. Өзбек Канынак боюнча Көчпөсбай жети жыл өткөндөн кийин уулуна ат коймокко «аладан бээ союп, ашыркы элди жыйып, куладан төө союп, кумдагы элди жыйып, тоодой эт кылып, көлдөй чык кылып» чоң той берет. Ат коёрго келгенде башында ак селдеси, колунда аса-муса таягы бар, боз таар чепкен кий-

ген киши эшиктен кирип: «Өзүм берген бала эле, атын өзүм коёюн, эр Көкүл болсун», – деп, көздөн кайым болот.

Ырсаалы Бээрман уулунун айтуусунда баланын атын жезкемпирден качып, Боорукер ханга кетеринде коюлат. Мында да тойго келгендер балага ылайыктуу ат таба албай кыйналып турганда бир дубана чыга калып:

«Эркек бала эр болот,
Алтын Көкүл жайкаган,
Ааламдан баарын чайкаган», –

аты «Алтын Көкүл» болсун, кызынын аты «Кардыгач» деп, көздөн кайым жоголот. Ушундан кийин Көкүл Керкулунга минип, төбөсү карыш кара бөрктү кийип, Боорукер ханга качып чыгат.

Баатыр баланын төрөлүшүн укканда жер асты, үстүндөгү «кара күчтөрдүн» катуу дүрбөлөнгө түшүшү баатырдык жомок үчүн мүнөздүү. «Көкүл туулду» дегенде жер астындагы үч алп жер үстүнө чыга түшөт, жер үстүндөгү жети алп жер астына кире түшөт». Ошондо үч алптын энеси желмогуз кемпир «Боорткол жүнү боорунда, чырымтал жүнү соорунда кезинде соолтуп» келмекке Көкүлдү издеп чыкканына жети жылдын жүзү болот («Көчпөсбай»). Ошондой эле алп балага ылайыктуу тулпардын өзү менен кошо туулушу баатырдык жомоктун табиятында салттуу окуяны түзөт. Мундуубай Кедең досунун айтуусу менен Муздак-Төргө качып барып, «үстүнө мөңгү жамынып, астына таш төшөнүп» жаткан Кер бээни издеп таап, жети кат ак кийизге туудуруп, кара узуна кулунду тойгузуп, үйүнө алып келет («Мундуубай»). Ар бир жабдык салган сайын кулундун тездик менен чоңоюшу, токулуп бүткөндө тоодой толук ат болушу да анын артыкча тулпарлыгын, магиялык касиетин арттыруу максатында колдонулган көркөм сүрөттөдөн. Кыскасы, «Көкүл» жомогу окуясы гана эмес, поэтикалык жагынан да калыптанып бүткөн баатырдык жомоктун үлгүсүн түзөт. Негизинен мазмундук элементте-

ри туруктуу, композициялык түзүлүшү такталган. Болочоку баатырдын бойго бүтүшүн, төрөлүшүн, чоңоюшун ж. б. баяндоодо төмөнкүдөй салттуулук сакталган. Баласыз атанын чоң тойдо кордолушу, ушундан улам бай-байбиченин жер кыдырып, мазар тайып кетиши. Түшүндө аксакал чалдын коюндарына алма салып кетишинен кийин эненин кош бойлуу болушу, толгоонун апыртмалуу кыйын жагдайда өтүшү, наристенин курсакта жатып сүйлөшү, баланын атынын төрөлгөндөн жети жылдан, же жезкемпирден качып кетердин алдында коюлушу, алп уул төрөлгөндө ага ылайыктуу аттын кошо туулуп, магиялык сапатка ээ болушу, «Көкүл төрөлдү» дегенде жер асты-үстүндөгү кыянат күчтөрдүн дүрбөлөнгө түшүшү, балага аттын капыстан пайда боло калган олуя тарабынан берилиши. Бул жалаң гана «Көкүл» эмес, кыргыздын башка баатырдык жомоктору үчүн да мүнөздүү окуя. Негизинен үч вариантта тең (Ырсаалы Бээрман уулунун, Өзбек Карынактын жана Тон варианты боюнча) болочоку алп уулдун төрөлүшү бирдей баяндалат.

Ал эми Дозу Ташматовдун айтуусунда айырмачылыгы бар. Бул нусканы Д. Ташматов 1962-жылы өзү жазып, Тил, адабият институтунун фондусуна тапшырган. Айтуучу чыгарманы дастан деп атайт. Толук ыр формасына түшүп, ушул нуска боюнча жарык көрдү. Бир топ көлөмдүү. «Көкүлдү» айтууда айтуучунун чыгармачылык жекечилдиги чагылышкандыгы ачык байкалат. Чыгармага эпилог катарында берилген айтуучунун баяндоосунда «Көкүлдүн» улама катарында муундан муунга өтүп, байыртадан айтылып келе жаткан эски жомок экендигин эске салып, андан кийин «Эр Көкүлдүн» окуясына өтөт. Кыскасы, Д. Ташматов «Көкүл» жомогунун мазмундук нугу менен, өз алдынчалуу дастан жаратууга аракеттенген. Бул кыргыздарда эпикалык традициянын күчтүү өнүгүп келгендигин, али да эски чыгарманын нугунда дастандык жаңы формалардын жаралышынын уланып жаткандыгын көрсөтөт. Бирок мындан Д. Ташматов эпостун

байыркы формасы эсептелген баатырдык жомокко таандык салттуулуктан, образдык, персонаждык мүнөздөмөлөрдүн, салттуу формулалардан, ыкмалардан толук кол үзүп, жаңы чыгарма түзгөн деген жыйынтык чыкпайт. «Карач-Көкүл» баяны алгачкы мазмундун алкагында, архаикалык окуялардын нугунда түзүлгөн. Мында да Керкулун, Кеденбай, Карач, Көкүл, Каракан, Жезкембир, Жез Билек сыяктуу архаикалык каарман-персонаждар катарында алгачкы эле мүнөздөмөлөрүнө ээ. Байыркы баатырдык жомокторго таандык жанрдык белгилер, өзгөчөлүктөр мында да сакталган. Ал ириде чыгарманын мазмунунан ачык көрүнөт.

Бул вариант боюнча өткөн заманда тогуз түлүк малы бар Кеден аттуу бай жашап, бирок токсонго чыгып, сакалы куудай агарганча бир перзент көрбөй, «какбаш», «куубаш» деген сөздөр сөөгүнө өтөт. Дозу Ташматовдо Кеден Көкүлдүн аяш атасы эмес өз атасы. Токсонго чыкса да алдан-күчтөн тайбаган, ары карылуу, ары каардуу баатыр катарында мүнөздөлөт. Ал баатырдык менен эл багып, кыргын-сүргүндөн элин сактап келет. Ары март, кедей-кембагал, жетим-жесирге кайрымдуу, элине барктуу болот. Жалгыз гана баласыздыгы көп ойго түшүрөт. Белгилей кете турган өзгөчөлүк чыгарма салттуу окуялардын, мотивдердин, каарман-персонаждардын тегерегинде айтылганы менен айтуучунун баяндоо манерасы, стили баатырдык жомоктугунан айырмалуу, апыртуу-гипербола аз өлчөмдө колдонулат. Окуясы баатырдык болгону менен стили турмуштук поэманыкына жакын. Ошондуктан, жарыялоо учурунда эпос дебестен, «Карач Көкүл» баяны аталышында ушул өзгөчөлүгү эске алынган болуу керек. Дегеле көп учурда баатырдык жомокко таандык салттуулук сактала бербегендиги байкалат. Муундан-муунга, айтуучудан-айтуучуга өткөн даяр эпикалык клишелер, мүнөздөмөлөр айтуучунун өз баяндоосунда берилип, байыркы туруктуу формасын өзгөрткөн. Ага өзүнүн баласыздыгы жөнүндө Кедендин байбичесине айтып турган жерин,

же ага кемпиринин берген жообун көрсөтсөк болот. Бул нускадан Кедеңдин баласыз ата катарында кордолушу орун албайт. Анын балалуу болушу да башкача жагдайда өтөт. Бир күндөрү Кедең түш көрөт. Түшүндө байбичеси экөө жашарып, бир жаш жолборсту кармап алышкан болот. Кемпири түшүн жоруп: «Жолундан жолборс чыкса, жолборстой уулдуу болот экенбиз» деп санаасын басат. Арадан көп өтпөй, алтымыштагы кемпирдин боюна бүтөт. Дозу Ташматов боюнча балага ат төрөлөрү менен эле коюлат. Кедеңбай азан чакырып, «Көкүл» атап, жети күнү той берет, жентегине жети жүз карын май бузат, жетимиш тай соёт. Эр эңиштирип, ат чаптырып, алтымыш бээ, алтымыш короо койду байгеге саят. Алты бакан тебилип, селкилер оюн башкарат, касапчылар эт бузуп, тойдо берилүүчү тамак-аштын камында болот. Бул сыяктуу фактылар чыгармага кыргыз элинин турмушундагы кийинки эле этнографиялык жагдайлардын чагылышкандыгын көрсөтүп турат.

Болочоку баатыр уулдун атынын өзү менен кошо туулушу сыяктуу салттуу окуя Д. Ташматовдо да орун алат. Кедең Көкүлдү элге көргөзбөй жердин астына бактырып коюп жылкыга келсе, Кең Чатта жаткан жылкы ичиндеги кер бээ Кер кулун тууп койгон болот. Кедеңбайдын сынчылык жайы бар экен, кайыптан бүткөн Кер кулун «Көкүлдүн аты болсун» деп, андан келечекте тулпар чыга тургандыгын билип, жер астына түшүрүп, эч кимге дайнын билгизбей, Көкүлгө кошуп багат. Арадан жети жыл өтөт. Бир күнү жылкысына келсе, айгырлары азынап, байталдары удургуп, жылкынын тынчы кетип токтобой калыптыр. «Бул эмнеси» деп, сууга келсе, бир өпкө калкып турат. Аны сайып алайын дегенде үзүктөй өпкө ыргып үстүнө минет. Мында да Кедең жылкымды ал, эчкимди ал, коюмду ал, тогуз түлүк малымды ал, кемпиримди ал деп жалбара баштайт. Жезкемпир такыр болбойт. Көрсө ал Кедеңдин карып алдан-күчтөн тайган мезгилин күтүп, жети жылдан бери саксактап жүргөн экен.

Желмогуз кемпир акыры чалдын оозунан өлгөндө көргөн перзенти Көкүлдүн аты чыкканда чеңгээлинен бошотуп коё берет. Мындан көрүнүп тургандай, баатырдык жомокко таандык салттуу окуя мында да орун алат. Бирок дастандын баяндоо стили жазма адабияттыкына көбүрөөк жакын. Д. Ташматов жөө жомоктун мазмунун, традициялык окуяларын сактоо менен өз алдынча айткандыгына Кеденбай менен жез кемпирдин жолугушундагы диалог ачык күбө:

Жыйып алып Кеденбай:

- Жылкымды ал, – деди өпкөгө.
- Жылас кылсам өзүңдү –
- Жылкың калат өпкөдө.

Эсин жыйып Кеденбай:

- Эчкимди ал, – деди өпкөгө.
- Ээрден алып салармын,
- Эки тээп өпкөгө.

Колу араң кыбырап:

- Коюмду ал, – деди өпкөгө.
- Кошоматчы, жан кечти.
- Койдун бары өпкөдө.
- Тогуз түлүк малымды –
- Тоно, – деди өпкөгө.
- Мага берип убада –
- Жалган сүйлө өзгөгө.

Кейигенден Кеденбай:

- Кемпиримди ал, – деди
- Кереги эмне кемпирин,
- Келжиреген чал, – деди.
- Малым аздык көрүнсө,
- Бардык мүлкүм ал, – деди.
- Бабырабай чыныңды айт,
- Башы айныган чал, – деди.
- Уулум урмат өзүмө,
- Уулумду ал, – деди.

– Узак сөздү сүйлөбөй,
Ушентсенчи чал,– деди.

Калган варианттарда Муңдуубайдын (Карынакта Көчпөсбайдын) жезкемпирге жолугушу мазмуну гана эмес, баяндоо ыкмасы, ырдык түзүлүшү боюнча да архаикалык катмарды түзөт. Мында желмогуз кемпир жети жылы күзөтүп жүрүп, Көкүлдүн атасына суу ичинен өпкө түрүндө кездешет. Ал эми Муңдуубайдын кемпирдин ченгелинен кутулуунун айласында төрт түлүк малын, кемпирин тартуулап, ага да көнбөгөндө акыры амалы куруп, алп уулун бермекке макул болушу кыргыздын баатырдык жомокторунда кеңири жайылган ыкма. Бул окуя Көкүлдүн бардык варианттарынан орун алып, негизинен салттуу мазмунда жана ырдык формада көркөм айтылат.

Тоң варианты боюнча жан айласы кылган Муңдуубай төрт түлүк малын, ага кошуп байбичесин да берейин дегенине жез кемпир болбой ыгыра бергенде айласы куруп чындап жандан түнүлүп, жүрөгү зилдеп туруп:

«Көз канамдын карасы,
Тиш канамдын сарысы,
Көзүмдү ачып көргөнүм,
Оозумду ачып өпкөнүм,
Эр Көкүлдөй ботом бар,
Муну дагы берейин»,–

деп, боштондук алат. Мында бир белгилей кете турган нерсе «Көкүл» 1926-жылы Тоң тараптан катталган. Дагы бир варианты 1966-жылы Чүй өрөөнүнөн жазылып алынган. Ошол биринчи жана кийинки катталуунун ортосунан кырк жыл өткөндүгүнө, ар башка кабарчыдан жана аймактан жазылып алынгандыгына карабастан, жез кемпир менен Муңдуубайдын (Көчпөсбайдын) диалогунун текстуралдык жалпылыгын сактап калышы чыгарманын байыркылыгын, айрым салттуу окуялардан муундан-муунга, айтуучудан-айтуучуга өтүп, турук-

туу клише катарында калыптангандыгынын фактысы катарында көрүнөт. Дегеле бул эпизод «Көкүлдүн» алгачкы окуяларынан болуп, биринде толук, экинчисинде кыска айтылгандыгына карабастан, бардык нускалардан орун алат. Сөзсүз, айрым жалпылыгы менен катар айырмачылыгы менен айтылат.

Ырсаалы Бээрман уулунун варианты боюнча Мундуубай уулу төрөлгөндөн үч күндөн кийин дагы да жогоркудай жагдайда жезкемпирге жолугат. Желмогуздан кутулуунун айласында «Жердин жүзүн бербеген жээрде жылкысын» тартуулайт. Ага көнбөгөндө:

«Тууганы үч күн боло элек, жылмаң,
Аты жөнүн коё элек, жылмаң.
Көрдүм эле бир чырак,
Кыз дагы болсо бир туяк.
Оны гана берейин.
Кыймалаба санымды, жылмаң,
Кыйбачы кызыл жанымды, жылмаң,
Өчүрбөчү отумду, жылмаң,
Өлтүрбөчү бир өзүмдү, жылмаң», –

деп жалынат. Ал айтканына да болбогондо:

«Тууганы үч күн боло элек,
Аты-жөнүн коё элек,
Көрдүм эле бир туяк, жылмаң,
Муну гана берейин», –

деп жалынат. Оозунан көк түтүн буркурадат. Жезкемпир аны угары менен канагаттанып, чөнгелин бошото берет. Жалгыз уулун жети күндө бермекке убадалашкан атанын абалы жомокто жогорку көркөмдүктө баяндалат: «Боз дөбөгө чыгып, өйдө карап өкүрсө, күн айрылып кеткендей, ылдый карап өкүрсө, жер жарылып кеткендей, мурутун булкуп ыргытып, сакалын жулуп ыргытып, боздоп ыйлайт» (Тоң варианты). «Көкүлдүн үч вариантында тең (Ы. Бээрман уулунда, Тоң варианты, Ө. Карынакта) Көкүлдүн мине турган тулпарын, ээр току-

мун, жоо жарагын камдап, баланын атын кой-дуртуп, Караканга (Боорукер канга) качырышы алгачкы окуядан болуп, бири-биринен анчалык айырмачылыгы жок. Дегеле «Көкүлдө» аттын культу, магиялык сапаты, буудандыгы жогору бааланат, анын аярлыгы, акыл-эси ээсинен ашып түшөт. Ошондуктан, Кеден дос Кер бээни минип, алты айчалык жолду алты саатта басып, Көкүлдү узата келип: «Караканга жеткирсең кудайдын жалгаганы, кан ичмей Карачтын колуна түшсө – кудайдын караганы деп, баланы Керкулунга катуу тапшырат (Тоң варианты). Баатырдык атынын адамча сүйлөп, ээсине алдыдагы коркунучтарды эскертип, андан кутулуунун айла-амалын үйрөтүп отурушу баатырдык жомоктун мазмунунда архаикалык окуяны түзөт. «Көкүлдө» да Кеден менен коштошуп, узай бергенде Керкулунга тил бүтөт. «Үстүнкү эрди менен көк шыпырып, астыңкы эрди менен жер шыпырып» жез кемпирдин кууп келе жатканын туюп:

«Камчы салбас кара сан,
Катыра камчы сала кер.
Такым этти бөлө көр,
Тарак-тарак кыла көр»,—

деп, суранып калды. Көкүл аттын айтканын жасады эле, ат учуп жөнөп, жеткирбей кетет. (Ырсаалы Бээрман уулунун айтуусунда.) Дегеле кыргыздын баатырдык жомокторунда баатырдын атынын тулпардык касиетине, буудандык күчү, ыкчамдыгына салттуу мүнөздөмөлөр берилет. Окуясы гана эмес, көркөмдүгү жагынан да калыптанып, туруктуу сүрөттөөлөргө, көркөм каражаттарга ээ. Мисалы, бардык учурда баатырдын тулпары алдыдагы нерсени айтуудан, мурун ээсине суроо менен кайрылат. Натыйжада ат менен ээсинин диалогу туруктуу эпикалык клише катарында көп кайталанат. Ушул эпизод «Көкүлдүн» үч вариантынан тең орун алып, салттуу стилистикалык курулманы сактап калган. Мисалы, Тоң варианты боюнча Көкүлдү уктатып коюп кароолоп жүргөн Керкулун алыстан

билинер-билинбес байкалган жез кемпирдин караанын көрүп:

«Мен көргөндү көрдүңбү, Көкүл,
Мен билгенди билдинби, Көкүл?

же:

Жер-жер бийик, жер бийик, Көкүл,
Жер үстүндө мен бийик, Көкүл.
Көзүнө эмне көрүнөт, Көкүл?» –

деп суроо салат. Ага Көкүлдүн берген жообу да мазмуну жана формасы жагынан туруктуу:

«Түнөргүрдүн көзүнө
Түн чалыңкы көрүнөт,
Карайгырдын көзүнө
Канчалыңкы көрүнөт,
Түк эч нерсе көрүнбөйт».

Керкулун көрүнгөн Жезкемпир экендигин айтып, мында да тулпардын акылы менен желмогуз кемпирге жеткирбей кетет.

Аттын ар бир коркунучту алдын ала туюп, ээсине эскертип турушу «Көкүл» жомогунда туруктуу ыкма катарында көп кайталанып, угуучулардын көңүлүн алдыдагы окуяга топтойт.

Жүрүп отуруп бир жерге келгенде Керкулунга дагы да тил бүтүп, кан ичме Карачка туш болгондугун ээсине билдирет. Карачка жолугушууда аттын магиялык касиети, ашкере аярлыгы ачык көрүнөт. Көкүлдү ач кене кылып, бооруна жабыштырып, өзү боосу жок боз турумтай түрүнө түшүп, «чыр» этип асманга учарда Карач туюп калып, колго түшүрөт. Ушул мезгилде «Ийирдим да, кийирдим, качкынымды сага кийирдим» деп желмогуз кемпирдин жете келиши, Карачтан Көкүлдү кайтарып берүүсүн талап кылуусу бардык варианттардан орун алып, алгачкы окуялардын түрмөгүн түзөт. Желмогуз кемпирге баатырдык жомокко таандык байыркы мүнөздөмөлөр берилген. Ал жети баштуу, ашкере магиялык сапатка, теңдешсиз күчкө ээ. Миса-

лы, «Оп» тартканда Карач, Көкүл, Керкулун ичине кирип кетет. Карачтын аты Тоо Каранын төрт буту гана оозуна барып кептелип калат. Карач болот канжары менен кемпирдин ичин жарып, беш башын айра чапты. Бир башы асманга чыкты. Бир башы жер астына түшүп бара жатып: «Жети эле күндө келбесем, жетимиң кол алып, жети күндө чаап албасам», – деп кекенет. Анда Карач: «Жети күнү отуруп, жети миң ок куюп, сени сага кылбасам», – деп антташып кала берет.

Бардык варианттарда Карач кан ичме канкордугу, алптык күчү бар баатыр катарында мүнөздөлөт. Ошондуктан, анын демейдеги адаты кармап, «канын толтуруп ичмекке» Көкүлдү бөктөрүп, Керкулунду жетелеп үйүнө түшкөнүн укканда Боорукер кандын чыйпыйы чыгыш, кырк канаттуу кара бээни минип жете келип, каарын төгүп, кадырын салып жатып, баланы сурап алат.

Жезкемпирдин шерти боюнча жердин жүзүн каптаган калың кол жыйнап келип, Карач менен согушушу бардык варианттардан орун алып, чыгарманын композициялык системасында алгачкы окуяны түзөт. Бирок баяндоо манерасы бири-биринен айырмаланып турат. Негизинен окуя жалпылыгы, каарман-персонаждардын окшоштугу бардыгында сакталгандыгына карабастан, Тоң вариантында, Өзбеков Карынактын айтуусунда жөө жомоктун стили басымдуулук кылат, көбүн эсе куюлушуп рифмалашкан кара сөз менен баяндалат. Экинчи жагынан эпостун алгачкы формасы катарында эсептелген баатырдык жомоктун салттуу белгилери да ачык сакталып калган. Ал алп баатырдын сырткы кебетекепширинин сыпатталышынан, баатырдык кыймыл-аракетинен жана стилдик курулмаларынан, ырдык вставкалардын кеңири колдонулушунан, салттуу окуялардын берилишинен ачык көрүнөт. Бирсаалы Бэрман уулунун айтуусунда чыгарманын бир кезде чоң жомок катарында жашагандыгы ачык эле байкалып турат. Тоң жана Өзбеков Карынакта кара сөз

менен баяндалган эпизоддор жогорку нускада көбүн эсе ыр формасында айтылат. Жалпысынан чыгарманын мазмундук өзөгү, схемасы Д. Ташматовдун вариантында да сакталган, негизинен окуя архаикалык нукта баяндалат. Айрым учурда айтуучунун бул же тигил көрүнүштү өзүнчө талкуулоого, каармандардын кыймыл-аракетин, ой-пикирин баатырдык көтөрүңкү тондо, апыртмалуу жагдайда эмес, реалдуулукка жакындаштырууга аракеттенүүсү ачык көзгө түшөт. Алсак, Кеденбай баласы Көкүл менен коштошууда кадимки турмуштагы адамдардай ой жүгүртөт: ата-бала болуп, бири-биринин урмат-сыйын көрбөй калганына арман кылат, «тирүү жүрсөн куран окуй жүр» деп, көзүнүн жашын көлдөтөт. Кемпиринин сөзү боюнча уулун Каракан уулу Карачка качырып жиберип, желмогуз кемпир менен кармашып жатып жан берет. Кемпири да өлөт. Айрым мифологиялык персонаждар (Экей, Текей, Бозбармак, Бозой) реалдуу адам аттары (Мамбет, Байбөрү, Апал, Үпөл, Асан, Үсөн) менен алмашкан.

Жезкемпирдин Карач менен согушушу бардык варианттардан орун алат. Окуясы да негизинен туруктуу: Карач ок куюп жатканда (Ы. Бээрман уулунда жети күнү уктайт) Каракан Ак Дөбөгө кароолго чыгып, «же кумурска экени, же адам экени билинбей, жердин жүзүн каптап келаткан бирдемелерди» көрүп, Карачка кабар жеткирет. Карач жоо келгенин билип:

«Ителги тийген таандай, атай,
Иргелте сайып берейин, атай.
Бөрү тийген таандай,
Бүлүнтө сайып берейин, атай».

(Ырсаалы Бээрман уулу боюнча, 102-б.), «Көкүлдү кошуп бергин» деп суранганда атасы бербей коёт. Карач жалгыз калың колго каршы турду, бирок кылычтын мизи, же найзанын учу тийдиби жардар болуп, Караканга экинчи келип, Көкүлдү сурап алды. Желмогуз кемпирдин баатырлары менен беттешкен мезгилде Карач, Көкүлдүн эрдигинен да Кер-

кулундун айла-амалы, баатырдыгы ашып түшөт. «Миң аттын дүбүртүн салып» жоону дүрбөлөнгө түшүрөт. Керкулундун айтуусу боюнча Карач кырк эрдин кыйкырыгын салып» жоону жапырып киргенде «Жоо келди» болуп жез кемпирдин кошуну карангыда бири-бирин кырып салат. Алданганын билип, кошундун калганы Карачты тегеректеп калганда Керкулун дагы да амалын тапты. Анын акылы менен Карач Тоо Каранын бутун бууп, Керкулунга бөктөрүп, Көкүлдү астына алып, «камчы салбас кара сан катыра камчы салды». Керкулун желмогуздун Бозкоён тулпарынын тилин озунуп байлап, сасык туман түшүрүп, асман менен учуп, аркар ашпас Ала-Тоону аттап кетти. Бозкоёндун магиялык касиети, тулпардыгы Керкулундан кем калбайт. Тили бошонору менен беш алпты үстүнө мингизип, аттарын бөктөрүп, Керкулунду кууп жетти. Кыскасы, «Көкүлдө» баатырдын тулпарлары байыркы салттуу мүнөздөмөгө ээ, акылы, айла-амалы адамдан ашып түшөт, магиялык, кубулуучулук касиетке, баатырдык сапатка ээ, сүйлөө, ой жүгүртүү мүмкүнчүлүгү бар. Бозкоёндун жете келгендигин билгенде Керкулун ташка сүйкөнүп кырчангы болду да, Карачка: «Бозкоенду кудай мага берсе, сен үйүндү көрөсүн. Мен үйрүмдү көрөмүн. Бозкоенду кудай бербесе, сен үйүндү, мен үйрүмдү көрбөймүн», — деп желмогуз кемпирдин тулпары менен кармаша тургандыгын айтты. Андан бейкапар жайытта жүргөн Боз-Коёнго барып, амал менен ооз омурткасын кырча чайнап өлтүрүп салды.

Карач менен Көкүлдүн желмогуз кемпирдин алптарын жок кылышында Керкулун катуу жардам көрсөтөт. Аяр тулпар Көкүлдө алптык күч бар экендигин «түшүнүп», ар дайым саксактап артынан калбай кайтарып турат. Карачтын каруусу кетип бара жатканда Көкүлдү кармашка түшүрөт. Экей, Текей эки алпты өлтүрүүдө кадимки баатырларга таандык салттуу эрежени сактайт: жекеме-жекеге чакырып, алышса-алышып, күрөшсө-күрөшүп, күч сынашып, эрдик менен өлтүрөт. Жогорку эпизод-

дун бардык варианттарда алгачкы окуя катарында орун алгандыгына карабастан, баяндалышы, чечилиши агынан айырмалуу. Тоң варианты («Муңдуубай») боюнча Карачтын эрдигине басымдуу орун берилген. Көкүлдүн жана Керкулундун катышышы аз өлчөмдө. Баяндоо учурунда кыскарып калышы да мүмкүн. Ырсаалы Бээрман уулунда Көкүлдүн эрдиги Карачтан кем калбайт, кээ учурда андан ашып түшөт. Экей, Текей эки алптын өчүн алмакка Карачты Бозбармак, Бозой, желмогуз кемпир үчөөлөп жыга турган болуп калганда Керкулун Көкүлдү алып келип, оң жагынан коё берди эле, ал эки алпты тең өзү салган таш тулгага сүйрөп барып, бирин астына, бирин үстүнө коюп, өлтүрүп салды. Желмогуз кемпирдин жалгыз башы Карач менен күрөшүп басып калганда Көкүл кылыч менен бир бутун үзө чаап, аны да өлтүрүшөт. Ал эми Бозбармактын кызынын Карач менен кармашышы, анын чачынын магиялык касиети, алптык күчү Өзбеков Карынакта (мында ал Жездин кызы Жезбилек аталат), Ырсаалы Бээрман уулунда ары апыртмалуу, ары көркөм баяндалат. Кыз тегирмендин ташын чачына байлап алып, Карачты куйкалап кирет. Баатыр чөгөлөп жыгыла турган болгондо Керкулун Көкүлдү алып жете келип: «Тегирмендин ташын кулатып жибер», – дейт. Андан кийин ат кызды куйругуна байлатгырып алып, сүйрөп өлтүрөт. Бул эпизод Тоң вариантынан орун албайт, унутулуп калышы да ыктымал. Дозу Ташматовдо Жезбилек окуяга кийин кирип, жер астынын ханы Жылан-Бапайдын кызы Жыламыштын досу делет. Көкүл колуктусунун суроосу боюнча Жезбилекти куу чунак минип, көктө учкан Куланчы мергендин туткунунан бошотуп, кийин ага да үйлөнөт.

Мында белгилей кете турган нерсе Дозу Ташматовдун варианты кереметтүү жагдайдан, ашкере апыртмалуулуктан бир топ арылган. Натыйжада аттын магиялык касиетине, айла-амалына эмес, ээсинин алптык күчүнө, баатырдыгына көбүрөөк

көңүл бурулат. Ошондуктан, бул нускада жогорку варианттардагыдай, Керкулундун эрдик кыймыл-аракетин, ээсине көрсөткөн жардамын баяндоо жокко эсе, тескерисинче аттын тулпарлыгына, будандык күчүнө, күлүктүгүнө басым жасалып, реалдуу мүнөздөмөгө ээ. Кыскасы, Карач-Көкүлдүн эрдиги, алптык күчү, жезкемпирдин алптары менен беттешүүсү бир топ реалдуу сүрөттөлүп, алп баатырдын конкреттүү кыймыл-аракети биринчи планга чыккан. Бул вариантта баатырдык теманын жогоркудай чечилиши төмөнкү себептер менен түшүндүрүлөт. Д. Ташматов ырга шыгы бар чыгармачылык багыты толук акындар поэзиясынын салтында эмес, профессионалдык поэзияга көбүрөөк ыкташып турат. Ошондуктан, баяндоо стилинде апыртмалуу гипербола аз өлчөмдө. Каарман-персонаждардын кыймыл-аракетин, ой-санаасын реалдуулук позицияда талдоо аракети бар. Ошондой эле ал Совет доорунун айтуучусу, чыгармачылык өнөрканасы ушул мезгилде калыптанган. Натыйжада бул же тигил архаикалык көрүнүшкө же мотивге карата айтуучунун көз карашы, мамилеси өзгөрүп, айрым архаикалык-мифологиялык жагдайлардын кыскарышы жана оң каармандын образынын тарыхтын кийинки кезеңиндеги элдик аң сезимди, эпикалык көркөм ойлоонун өсүш процессин чагылдыра калыптанышы мыйзам ченемдүүлүк. Д.Ташматовдо Карач-Көкүлдүн образы байыркы жомоктук каармандын салтында эмес, доордун кийинки кезеңинде түзүлгөн поэма жанрынын чегинде талкууланып, элдик баатырдын күрөшүнө жардам көрсөтүп шарт түзгөн мифологиялык кейипкер, персонаждар анчалык роль ойнобойт. Оң каармандын жеке керт башындагы сапаттар, алсак алптык күчү, эр жүрөктүүлүгү анын максатынын ишке ашышынын негизги таянычы болуп саналат. Мисалы, Тон вариантында, Ырсаалы Бээрман уулунун, Өзбеков Карынактын айтуусунда Көкүлдүн атасы Муңдуубай («Көчпөсбай») «Жердин жүзүн бербеген, ак ала жылкысы бар, тоонун башын бербеген, тору ала

жылкысы бар», ашкере бай, бирок «бир перзентке зар» армандуу ата катарында гана мүнөздөлөт. Дастанда Кеденбай гана эмес, учурунда «сууруп найза, кылычын, сунганда жоосун качырган», «арстандай кайраттуу», «кабылан мүнөз», калкка кадырлуу баатыр катарында мүнөздөлөт. «Улактай чапчу кыйланы урматтуу жаштык күнү жок», сакалы куудай апкак болуп, алдан-күчтөн кетип, каруудан тайгандыгына карабастан, желмогуз кемпир менен кармашып жатып мерт болот. Каракандын образы да жомокто жана дастанда болуп, эки багытта талкууланат. Каракан «Көкүлдүн» образдык системасында алгачкы катмар. Бардык варианттарда ал «Боорукер кан» аталат. Ошондуктан, Көкүлдүн өз атасы, аяш атасы Кеден да Каракандын колуна эптеп жетсе, бала аман калат деген ишеникте болушат. Д. Ташматовдо Караган (туурасы Каракан болуу керек) образы бир топ кененирээк ачылат. Дегеле бул ысым кыргыз фольклорунан кеңири учурайт. Башка варианттарда да Карачтын атасы Каракан аталып, анын боорукерлиги баса белгиленет. Дастанда куугунтук жеп, качып-бозгондорду калкалап калгандыгы үчүн гана «Боорукер кан» аталбастан, «калкка бейпил, камбар» адам катарында мүнөздөлөт. Алтымыштан ашканда хандыгын уулу Карачка берип:

«Жесирди багып соороткун,
Жетимди барктап чоңойткун.
Жериндин четин баспасын,
Жек душман келсе торойткун.
Бакырды байлап тоорутпа,
Байкуштун көөнүн оорутпа».

Ак калпак кыргыз ичинде акыйкат болсо, кылымга айтылып, артында даңктуу из калат деп, калктын тагдырын тапшырып, аталык акыл-насаатын айтат. Карачтын кылган ишине астыртан көз кырын салып, калкында зордук-зомбулукту болтурбоо аракетинде болот. Кыскасы, дастанда жогорку варианттарда из салынган проблема (боору-

кер, калыс, камкор хан жөнүндөгү кыялдануу) бир топ тереңдетилип, доордун кийинки учурундагы элдин ой-санаасын чагылыштырып, адилеттүү башкаруучу, адилеттүү бийлик жөнүндөгү элдик кыял жогорку денгээлге көтөрүлүп, ал Боорукер (Каракан) хандын кыймыл-аракетинде, жасаган ишинде жүзөгө ашкан.

Бул нускада Керкулун сүйлөө, ойлоо, керек учурунда эрдик көрсөтүп, ээсине жардам берүү, акыл үйрөтүү, коркунучту алдын ала туюу, кубулуучулук, ашкере амалдуулук сыяктуу магиялык сапаттан ажыраган. Ал артыкча күлүктүк, буудандык күчкө ээ. Дастанда, тескерисинче, аттын эрдигине, айла-амалына эмес, Көкүлдүн баатырдыгына көбүрөөк көңүл бөлүнөт. Эгерде Ы. Бээрман уулунда, Ө. Карынакта, Тоң вариантында бала Керкулундун айтуусу менен иш жасап, өз алдынчалыгы анчалык байкалбаса, Д. Ташматовдо жети жашар Көкүл-Карачтын колуна түшкөндө эле өзүн эр жүрөк баатыр катарында көрсөтөт. Карачтын тоодой кебетесин көрүп калтаарыбастан, «жайлуу жер издеп» келаткан качкын экендигин, анын колуна түшпөй, Караканга жеткенде ишинин оң болмогун тайманбастан кесе айтат. Карач тобулгу шиш менен толорсугун тешкенде «кара кочкул кан агызып, канжыгага байланганда» да «жаланып канын оозунан», «көзүн ирмеп койбойт». Баланын бул кебетесин көргөн Карач «кабылан» атап, сынына толтурат. Муну айтуу менен «Көкүлдүн» жомоктук вариантын дастанга же тескерисинче бири-бирине карама-каршы коюу деген пикирден алыспыз. «Көкүлдүн» баатырдык жомок же дастандык вариантын баалоодо алардын эпикалык жанрдын эки башка түрүнө (баатырдык жомок, дастан) кире тургандыгын, жаралган доору жагынан айырмачылыгын, ошого карата дастандык нускада материалды камтуу, каарман-персонаждардын образын түзүү жана баяндоо манерасынын, стилинин өзгөргөндүгүн, Д. Ташматовдун нускасы эски мазмундун, окуянын, каарман-персонаждардын нугунда түзүлгөн эпикалык чыгарманын жаңы фор-

масы экендигин белгилей кетүүгө тийишпиз. Ошондуктан, анын ар бири өз өзгөчөлүгүнө карата баа алуусу керек. Элдик баатырдын жер астына түшүп, ар кандай кыянатчы күчтөрдү, тоскоолдуктарды (жез кемпир, алп, дөө, кара ниет хан, антроморфтуу айбандар) жеңип, эрдик менен үйлөнүп, жер үстүнө кайтышы кыргыздын баатырдык жомоктору үчүн мүнөздүү болуп, Сибирь элдеринин фольклордук традициясы менен тыгыз байланыштуу. Кээде кыргыз жомокторунун баатырлары көккө да чыгып, ал аймактагы адамзаттын душмандары менен күрөшүп, Көк кызына үйлөнөт. Ал эми оң каармандын жер астына түшүшү, көккө чыгышы адамдардын дүйнөнү таануудагы баео түшүнүгүнө, жер үстүндө, астында, көктө жашоонун турмуш тиричилик бирдигин таануудан келип чыккан байыркы мотив. Анын баатырдык жомоктун мазмундук системасында салттуу көркөм окуя катарында катмарланышы анын алгачкылыгын, адамзаттын аң сезиминин байыркы формалары менен байланыштуу түзүлгөндүгүн аныктап турат.

«Көкүл» жомогунда да Көкүл жер астына түшөт¹⁹. Ал эми анын жер астына түшүш мотивировкасы негизинен бардык варианттарда окшош. Карачтын аялы (Чачыкей, Күлайым, Аккоён делип, ар башка аталат) ары кереметтүү аяр, акылдуу жана саяпкер жан болуп, чыгарманын мазмундук өзөгүндө алгачкы образды (бараба татар нускасында Көкүлдүн Чичан аттуу жеңеси болгондугун эске түшүрүнүз) түзөт. Күндөрдүн биринде Көкүл жеңесине кайрылып:

«Эр эригип бук болду, жеңе,
Эр кумарын ким жазат, жеңе?
Ат семирп лык болду, жеңе,
Ат кумарын ким жазат, жеңе?» —

дейт. Анда жеңеси:

«Эр эригип бук болсо, уул,
Эр кумарын куш жазат, уул.

Ат семирип лык болсо, уул,
Ат кумарын туз жазат, уул»,—

деп, атына туз берди. «Өзүн бир куш кармап кел, ошону таптап берейин, эриккениң жазылар» деп жумшап калды (Тоң варианты боюнча). Көкүлгө ылайыктуу куштун табылышы, анын алгырлыгы апыртмалуу жагдайда өтөт. Көкүл Ак ыйык куштун балапанын алып келмекке Керкулунга болоттон така кактырат, өзүнө болоттон тайтуяк соктурат. Асканын астына келгенде: «Аскага чыгып барбасаң, аксак сур ат шерт сенин мойнунда», — деп шарт коёт. Анда Керкулун: «Ак ыйык куш кубулдан качырып калганда мойнун кайрып, кушка отура албасаң, анда шерт сенин мойнунда», — деп, ээси менен антташат (Өзбеков Карынак боюнча).

Ырсаалы Бээрман уулунда аялдын саяпкерлиги ачык мүнөздөмөгө ээ. Кереге башы пакта тытып, балапанды жаткырып, үстүн үйдөй коргошун менен бастырат. Ушул жагдайда Көкүл өзүн Карачка караганда күчтүүлүгүн көрсөтөт. Ал эки колдоп көтөрө албаган үйдөй коргошунду сол колу менен имерип, балапандын үстүнөн бастыра салат. Буга ызаланган Карач чатак чыгарып, аялын сабаганда Көкүл таарынып кетип калат. Ини менен аганын араздашуусунун бараба татарларынын нускасынан да орун алышы анын чыгарманын мазмундук структурасында алгачкы окуядан экендигин көрсөтүп турат. Ашкере саяпкер аялдын таптаган кушу да алгыр чыгат: канатынын күүсүнөн кийиктер жыгылып, элди олжого тундурат; кырк кулач кызыл түлкү алып, ээсин эпсиз кубантат. Карач менен Көкүлдүн жер астына түшүшү, же көккө чыгышы да Ак ыйык куштун айланасында жүрөт. Алсак, Ырсаалы Бээрман уулунун айтуусунда жер астындагы Алтынай Сур эчки болуп келип, Чачыкейге жолугуп, өзүн Корколдой зордуктап алганы жатканын, Карачтын жардам болобу деп келгенин айтат. Аял көнбөгөндө өзүнө кушун салдырып, Карачты азгырып жер астына түшүрүп кетет. Жер

астына түшкөн Карачтын Корколдой менен бет-тешүүсү, тегин сурап териштириши, алышса алышып, атышса атышып баатырдыкты көрсөтүшү баатырдык жомоктун салтында өтөт. Бирок Корколдой андан ашкан алп экен, кырк кулач зынданга салып, Тоокараны жетелеп барып, кыздын калыңына берет. Жеңесинен иштин жайын сурап билген Көкүл Карачты издеп жер астына түшөт.

Өзбеков Карынакта Карачты Көктүн кызы Көк Мончок ак марал болуп желе башына келип, азгырып кушун салдырып, ак туйгун болуп, чыгышты көздөй алып учуп кетет. Мында да Карач аялынын «кой» деген сөзүн укпай, куштан ажырайт да, аны издеп артынан кетет. Көкүл жеңеси Күлайымдан Көктүн кызы Көк Мончок атасы Көчпөсбай куда-лашкан өз колуктусу экендигин билип, ал да көккө чыгат. Тоң вариантында Көкүлдүн Ак ыйыктын балапанын таап келиши, аны жеңесинин тапташы, куштун алгырлыгы, Карачтын сурап алышы менен окуя аяктап, чыгарманын андан ары жүрүшүндө куштун катышпагандыгы ортодон бир топ окуянын түрмөгүнүн түшүп калгандыгын ачык көрсөтүп турат.

Дастанда да Көкүлдүн жер астына түшүшүнө Көкүлдүн тынары себепчи болот. Бирок ал башка варианттарга караганда айырмалуу баяндалат. Карач жана Көкүл баштаган көп адам көк токойдун кыргоолун ашыра кырып, аябай олжого батат. Кайра келе жатканда Көкүл боз үйдөй таштын түбүнөн боз коёнду көрүп, тынарын коё берет. Боз коён кушту колтуктап, көздөн кайым жоголот. Ошондо Керкулунга тил бүтүп, Аккоёндун сөзүн унутуп, шайтанга азгырылганын, алдыда ээси экөөнө оор милдет, алыс сапар күтүп тургандыгын, болот тырмак тынарды жер астынын ханы Жылан-Бапайдын кызы Жыламыштын алып кеткендигин, анын туулгандан өзүнө буюрган жар экендигин баяндап өтөт. Ушундан улам Көкүл жер астына түшөт. Анын жер астындагы окуяларына Карачтын катышы жок.

Өзбеков Карынакта окуя көктө уланат. Көкүл бир жерге келсе, бир тоо жылып турат. Көрсө ал тоодой болгон дөө экен. Кара дөө Көкүлдү көрүп: «Аттай Көкүл мен десем, томуктай Көкүл турбайбы. Тоодой Көкүл мен десем, томуктай Көкүл турбайбы», – деп, алыша кетет. Булдурсун менен чабышып, камчысы сынат. Найза менен сайышып, кылыч менен чабышып, бири-бирин ала албайт. Найзасы да, кылычы да сынып, туруштук бере албайт. Түшө калып күрөшүп киришет. Көкүлдүн али «алышып алы толо элек, күрөшүп күчү толо элек» экендигин билген Керкулун Көк дөөнүн омурткасын бириктирип тиштеп коёт. Көкүл андан ары жөнөп, Ак дөөгө жолугат. Аны чалып, көтөрүп уруп, өлтүрүп коет. Дагы жүрө түшүп, Кызыл дөөгө туш келет. Муну менен он беш күн күрөшөт. Керкулун он беш күн суу ичпей, оттобой күзөтүп турат. Кызыл дөөнү көтөрүп ыргытты эле, жармысы жерге кирип кетти. Ошондо дөө: «Батегимдин астында жети бүктөм ак болотум бар, ошону алып шилтесен, башым кесилип түшүп калат», – деди. Анда Керкулун: «Шилтебей, ак болотту кармап тур», – дейт. Айтканындай кармап турду эле, башы кесилип түшүп калды. Көтөрүп шилтегенде өз башын кошо ала кетмек экен. Дөөнүн башы тоголонуп баратып: «Жүрөгүмдү жүрөгүңө бас», – деди эле Керкулун: «Жүрөгүң Ит Ичпестин Ала-Көлүнө салып жибер», – деди. Айтканын жасаганда көл соолуп калды. Көкүл атынын айтуусу боюнча ичегисин үйдөй кара ташка ыргытты эле, таш таруудай быркыранып кетти. Кызыл дөөнүн башын канжыгасына байланып алып барып, Көктүн үйүнө ыргытып жиберди. Агасы Карачты Көк кулданып алып, өлө турган болуп калган экен. Туу калган ак боз бээни союп, казысына бөлөп, мурунку калыбына келтирди. Кайнатасынын өтүнүчү менен үй ичинен Көк дөөнүн башын алып ыргытты эле, баш Ойыроо деген чоң сууга көпүрө болуп орноп калды. Көк падышасы Көк Мончок кызын берди. Бир жыл болгондо Керкулун «элин сагынбас эл болбойт, үйрүн

сагынбас мал болбойт, элге кетели» деп, эл-журтун эсине салды. Мончок эгиз төрөдү. Айлына келип, кой багып жүргөн карындашына жолугуп, ата-энеси каруу-күчтөн тайып, Тору-Айгыр менен Кер бээ жайытка чыга албай калганын билет. Көчпөсбай той берип, элин жыйды. Карагул менен Сарыгул келип тизе бүгүп, кечирим алышты. Бир ай туруп, Боорукер кан атасына келсе, Түмөн алп, Жаман алп, Жуп желкеси он эки таман алп элин чаап кетип бараткан болот. Артынан кубалап Түмөн алптын башын ыргыта чаап, төөнү чөгөрүп, төөгө артылып бараткан кан ичме Карачты бошотуп, жаман алпты жалпайта чаап, Көк Мончокту да ажыратып калды. Жуп желкеси он эки таман алп Боорукер канды төөгө артып салып, сабап бараткан экен. Экөө кылычташып, найза менен урушуп, алышып, күрөшүп бири-бирин жеңе албай турган болгондо Керкулун алптын ооз омурткасын сый тиштеп салды. Боорукер кан Көчпөсбайга элин көчүрдү. Аларга Көк каны да кошулуп, Көкүлдү хан көтөрүшүп, чоң той беришинде окуя аяктайт.

«Көкүлдүн» бул варианты бир топ көркөм айтылат. Бул сөз чыгарманын баш жагына көбүрөөк таандык. Салттуу окуялар, мүнөздөмөлөр арбын. Ал эми Көкүлдүн көктөгү, жер үстүндөгү баатырдын кыймыл-аракетин, эрдигин баяндоодо схемалуулук өкүм сүрүп, көркөмдүгү бир аз кемий түшкөн. Көбүнчө окуялар гана саналып, кеңири көркөмдүктө сүрөттөлбөйт. Айрым жерлеринде баатырдык жомоктогу салттуулук сакталбай, турмуштук жөө жомок калыбына түшүп кеткен. Мисалы, Көкүлдүн боёкчу болуп эл кыдырып келип, карындашынын, ата-энесинин ал-жайын билиши, Карагул, Сарыгул менен жарашып, той башкартып коюшу ж.б.

Тон вариантында окуянын аякташында Өзбеков Карынактыкына окшош жайы бар. Бул нускада көп окуя кыскарып калган. Мында да анын ата-энесин эстеп жолго чыгышына Керкулундун эске салуусу себепчи. Көкүл жолдо жүрүп келе жатып, тоо болуп жылып турган Көк дөөнү, Ак дөөнү же-

нет. Көкүл менен Кызыл дөөнүн жолугушуусу, окуясы жагынан Өзбеков Карынактыкына жакын. Мында да Көкүл Керкулундун жардамы менен Кызыл дөөнү да өлтүрөт. Акыры алдан-күчтөн тайып, карып калган ата-энесин жана карындашын таап, тынчып жатып калышында окуя аяктайт. Байкоого караганда ал кеткенден кийинки Боорукер кандын элин жоо чабышы, Көкүлдүн аларды куткарышы сыяктуу окуя кыскарып калган өндүү. Кантсе да чыгарма байыртадан узак айтылып, бир канча варианттуулукка өткөн. Натыйжада айрым окуялары кыскарып, же схемасы гана тартылып, төгүлгөн көркөмдүк бир кылка сакталган эмес. Мындай мүчүлүштөр дээрлик бардык варианттардан байкалып турат. Айрыкча баш жагындагы салттуу архаикалык мүнөздөмөлөр, баатырдык жомоктун стилине таандык кайталоолор чыгарманын аягына келгенде өз деңгээлинде болбой өксүп калган. Дегеле чыгарманын түп нускасында жер астына түшүп, же көккө чыгып, жоо колуна кеткен Карачтын артынан Көкүлдүн барып куткарып алышы алгачкы окуяны түзөт. Бул окуя кыргыздарда айтылышында гана эмес, тобол нускасында да сакталып калгандыгы кызыктуу көрүнүш. Кара Кукул Күн хан, Ай хандын жоосун женип, алардын кыздарына үйлөнүп жүргөн мезгилде элин жоо чаап, Кеучту сандыкка салып, чоң сууга ыргытып, женесин Ташканды олжолоп кетет. Кара Кукул артынан барып, агасын суудан чыгарып, Ташканды өлтүрүп, жеңесин куткарып келет.

Д. Ташматовдун айтуусунда Көкүлдүн жер астындагы окуялары башка варианттардан айырмалуу. Керкулун тынарды алып кеткен Жыламыш экендигин Көкүлгө айта келип, колтугундагы канатын жайып, асманга чыгып, учуп жөнөйт. Натыйжада аттын күлүктүгү, тулпардын сапаты апыртмалуу жагдайда кызыктуу баяндалат: ат бирде көккө чыгып, бирде жерге түшөт. Көкүл бир туруп жылдыз менен жанаша, күндүзү күн, түнкүсүн ай менен арбашат, бир туруп күн нуру бетин аймала-

са, бирде бороон-чапкын жүрүп калтыратат. Учуп жүрүп отуруп, жер астына түшүп, бир дайрага кез келет. Кара дайранын жээгине жатып, Көкүл катуу уйкуга кирет. Бир кезде аты чапчылап ойготуп: «Эрдигиң бар, эсиң жок, эчтеке менен ишин жок. Алдындагы Кара шаар – кайнатандын шаары. Келгенибизди жылан билип калса, иш кыйын. Мен Жыламыштын ордосуна жылып жеткизейин. Жыландарды көргөндө боюнду жыйырбай, салмактуу отуруп, колуктуңду күт», – дейт. Ат айтканындай, көзгө илинбей, Кара дайраны аттап өтүп, үй жанына келип токтоду. Ат алган киши жок, Керкулун алтын акырга кирип туруп калды. Көкүл алтымыш канат өргөөгө кирип салам айтса, алик алган киши жок, ичи толо жылан. Бири кереге бою секирсе, бири төмөн түшүл ийрилип келип жатып калат. Төргө өтүп отуруп, ийнине чапан жамынып ийрилип төрдө жаткан теңгедей ак жыланды көрөт. Топчудай ак жылан Көкүлдүн жеңинен кирип сойлойт. Койнуна кирип, мойнунан чыкты оролуп. Анан кулагына, оозуна киргенде да былк этпей отура берди. Кыздын сынына толду окшойт, бир убакта Жыламыш сулуу жанында, кырк кыз тегеректеп отуруп калды. Кыз атасына кабар айттырды эле ал: «Кара шаарда сага тең келер адам жок эле, көңүлүнө жакса мейли», – деп уруксат берет. Кыз күйөөнүн үйлөнүү тою өтүп, Жыламыш Көкүлгө турмушка чыгат.

Жогорку окуянын «Көкүлдөн» орун алышы же адамзат баласынын жылан менен туугандашуусу жөн жай нерсе эмес, өзүнүн мифологиялык жана тотемдик негизи бар. Байыркы адамдардын аң сезиминде, түшүнүгүндө айбандар дүйнөсүн жандандыруу, адамдардын турмушун, жашоосун, жада калса, сүйлөө, ойлоо, түшүнүү мүмкүнчүлүгүн аларга да ыйгаруу кеңири орун алып келген. Ошондуктан, жыланга өтө этияттык менен мамиле жасашкан, анын магиялык касиетине, арбап коюу, кек алуу жөндөмүнө бек ишенишкен. Байыркы кыргыздардын аң-сезиминде жыландардын ханы адамга

«апапак кичинекей жылан түрүндө» көрүнүп, жердин жети катар түбүндө жашайт деген түшүнүк бекем орун алып келген. Бул ишеним «Көкүл» чыгармасында да чагылышып, көркөмдөштүрүлгөн жагдайда жүзөгө ашкан. Ал эми кыргыз жомокторунун мазмундук системасында адамзат баласы менен жыландын укум-тукумунун туугандашуусунун салттуу көркөм окуя катарында орун алышы — анын байыркылыгын жана алгачкы мезгилде тотемдик милдетти аткарып келгендигин аныктап турат. Д. Ташматов боюнча Көкүлдүн жер астындагы окуясы анын Желмогуз кызы Жезбилекти Куучунак минип көктө учкан Куланчы мергенден куткарып алышында уланат.

Негизинен бардык версия жана варианттар үчүн туруктуу окуя (женесинин аярлыгы, акылмандуулугу, кайнисинин эрдик кыймыл-аракетине көмөктөш болушу) Карач экөөнүн ынтымагын чыңдоого аракеттениши, Көкүл тарабынан өзгөчө ардакталышы чыгарманын дастандык үлгүсүнөн да орун алат. Дастан боюнча Көкүл Жыламыш сулууга үйлөнүп, Жылан-Бапайдын хандыгында туруп калат. Бир күндөрү тааныш үндү угуп кулак төшсө, женеси Аккоён атасы Карагандын өзүнүн азабынан «сакал, чачы агарып», карылыкка моюн сунгандыгын, энесинин санаа тартып алдан-күчтөн тайып, агасы Карачтын кайгылуу күндө калгандыгын, Көкүлдүн болсо аларды унутуп, үч жыл кабарсыз жатып алгандыгын айтып, көпкө ак урат. Баатыр бала катуу уйкудан ойгонуп, келгенине үч жыл болуп калгандыгын, ак кебин кийип жол келген женеси эли-журтун эсине салып турганын билгенде «уу ичпей ичи жалындап», «каарына кара таш сынып», кетүүгө кам уруп калат. Биринде толук, экинчисинде учкай болсо да ушул деталдын бараба татар нускасында да сакталып калышы анын алгачкы окуядан экендигин аныктап турат. Бараба татар жомогу боюнча да Кара Көкөл агасы Кеучка таарынып баш ооган жакка кетип, Айкаандын, Күнкандын

жоосун жоолап, алардын кыздарына үйлөнөт. Бир күнү агасы, жеңеси эсине түшүп ыйлайт да, кайна-тасынан уруксат алып айлына келип, эли-журтун жоо чаап кеткенинин үстүнөн чыгат.

Жыламыштын өтүнүчү менен Жезбилекти кут-карууга Көкүлдүн жолго чыгышы, атынын «тык» токтой калып, алдыдагы ишти баяндашы жомок-тун композициялык структурасында салттуу ыкма катарында орун алат. Бирок Керкулундун ээсине алдыда кездеше турган окуяны айтып турган жери стилдик жагынан баатырдык жомоктун рамкасы-нан чыгып, дастанга ылайык реалдуулук, масштаб-дуулук, чечмелөө, сөздүн маанисин кеңейтүү сыяк-туу өзгөчөлүктөрү менен баяндалат. Эгерде «Көкүл-дүн» жомоктук вариантында аттын «сөзү», ээсинин жообу кыска, салттуу ыр жолдоруна туруп, муун-дан-муунга, айтуучудан-айтуучуга өтүп, эпикалык клише катарында кайталанган ыр жолдорун түзсө, дастанда мааниси кеңейип, стилдик курулмаларын-да салттуу туруктуу форма сакталган эмес. Айрым салттуу окуялык деталдардын укмуштуудай ылдам-дык менен канатын жайып кетип бараткан баа-тырдын тулпарынын «тык» токтой калып, ээси-нин көзүнө эмне көрүнгөндүгүн сурап, анан өзүнүн туйгандарын, кантип кутулуунун же жеңүүнүн ама-лын үйрөтүшү орун алгандыгына карабастан, маз-мун, форма жагынан кеңейгендиги, ашкере апыр-тып сүрөттөдөн белгилүү өлчөмдө тазарып, реал-дуулукка баш койгондугу байкалат. Дастанда Көкүл менен Жыламыштын же Жезбилек менен Көкүлдүн бири-бирине жасаган мамилеси, речи реалдуу жаг-дайга жакын. Дастандын стилине баатырдык жо-мокко таандык топтоштуруу, типтештирүү жана гиперболаштыруу анчалык мүнөздүү эмес. Көбүнчө айтуучунун индивидуалдуу өзгөчөлүгү ачык чагы-лышкан. Мисалы, ары кереметтүү, ары аяр Жы-лан-Бапайдын кызы Жыламыш сулуу Көкүлдү кооптуу сапарга узаткан жеринде алган жарынын тагдыры жөнүндө тынчсызданып турган карапайым эле аял катарында ой жүгүртөт:

«Бет алчу жагын алыс жер,
Беттешчү жоон катуу эр.
Бетиме такты салдырбай,
Белчемден шорго малдырбай,
Береним, Көкүл, барып кел». (124-6.)¹

Же Жезбилектин Көкүлдү Куланчы мергенчи менен кармашууга узатышы да реалдуу жагдайда баяндалат.

Дегеле дастандык нускада Жыламыш, Жезбилек кыздардын турпаты, кулк-мүнөзү, ой-сезими жомоктук-гипербоалык эмес, кадимки турмуштагы адамдын мүнөздөмөсүн түзөт. Дастан боюнча оң каармандын жер астындагы окуясы Көкүлдүн Жезбилектин хандыгына келип, Куланчы мергенди атып өлтүрүп, кызды туткундан бошотуп, элге азаттык беришинде уланат. Бул нускада Көкүл бир шаарга жетип ак сарайга кирсе, киши жок, өлөсөлүү кемпир отурат. Жөн жай сурашып, өзүнүн Жезбилекти куткарганы келгенин айтканда кемпир иштин жайын баяндайт. Анын айтуусунда кызынын көңүлүнө ушунча жашка келгенче эч ким жакпаган экен. Көз арткандар көп болсо да, атасы желмогуздун тирүү кезинде эч ким даай албайт. Ал өлгөндөн кийин Куланчы Мерген сансыз көп кол менен келип, чепти курчап алып, ойлонууга бир апта убакыт берет. Эгерде ушул аралыкта ондуу жооп албаса, «күлүндү көккө сапырып, күч менен капкаңа кирип», кызынды тартып аламын деп шарт коёт.

Дастанда Куланчы теңдеши жок ашкере мерген катарында мүнөздөлөт: анын колунан Көкүлдөй нечен эрлер өлүм табат, ага беттешүүгө келгендин аман кайтканы болбоптур. Анын мергендиги, айла-амалы ашкере апыртмалуу. Куучунак минип көктө учуп, булут менен аралашат. «Асманда жүргөн жөргөмүштүн аркасын жазбай сыя атат, адамзат менен касташса, арка мойнун кыя атат» делет. Ошондуктан, Жезбилек карт мергендин кыраандыгын, айла-амалын эске ала «мерт болосун, барба-

гын» деп, Көкүлдүн жолун тосот. Бирок Көкүл да элдик баатырга таандык салт менен «коркок адам коёндой өзүн жашырып, кор болуп жатып үйдө өлөт» деп, Куланчы Мергенди издеп чыгат. Көкүлдүн келе жатканын Кексе мерген туюп, Куучунак атын минип, асманга учуп чыгат да, «булутка өзүн жашырып, буулукканы басылып», «кээде булуттан баш багып», көктө жүрүп кароолго алат. Куланчы Мергендин аты да «зуулдап асманда учуп, куйрук, башын жапырып, ашкере апыртмалуу шартта ээсине кызмат өтөйт. Бирок айла-амалдуу Керкулун коркунучту туюп, буйтап өтүп, мергендин огун жазгырат. Өмүрү эки атпаска анты бар Куланчы «Кутулдум эми сенден» деп, көк менен чу коюп, узап кетет. Терс каармандын коркунучтуу түш көрүшү, андан чочулашы, аялы Ак Тотунун Көкүлдүн келип, өзүн кароолго коюп, атууга даяр тургандыгын кереметинде билип, келбетинде туюп, мылтыгыңды алып аткын, жесир калбайын деп, зар какшап турушу эпикалык чыгарманын окуясында көп учурай турган салттуу көрүнүш. Бирок мында да Куланчы аялынын сөзүн «обу жок айтылган орунсуз кеп» катарында эсептеп, дөөгүрсүп көңүл бурбай коюп, мерт болот. Эринин өлгөндүгүн билгенде Ак Тоту түндүктөн көк түтүн болуп буралып чыгып, көздөн кайым жоголот. Куланчынын эли чогулуп астына келгенде Көкүл өзүн ары адилеттүү, ары боорукер баатыр катарында көрсөтөт. Үрөйү учуп турган калкты тынчтантып, өзүнүн өчү жалгыз гана Куланчы мергенде экендигин билдириши элдик баатырга таандык сапат. Көкүл Жезбилек кыздын айлына келип, аптага ойгонбой, алп уйкуну салат. Куланчынын өлгөнүн укканда капаста туткундалып калган элдин жарпы жазылып, Кара-Шаар ичи оюнкүлкүгө толот. Акыры кыздын энеси, калкы отуз күнү оюн куруп, кырк күнү тоюн өткөрүп, көп сеп берип, Көкүл менен Жезбилекти узатат. Дастан боюнча Көкүл жер астына түшүп, Жылан-Бапайдын кызы Жыламыш сулууга жана желмогуздун кызы Жезбилекке үйлөнөт. Д. Ташматовдо эки кыз

жаш кезинде достошуп, бир кишиге күйөөгө чыкмак болуп антташкан курбулар делет. Фольклордун салтында жогоруда белгилегендей, жылан менен адамдын туугандашуусу, анын тотемдик башталышынын таанылышы – архаикалык мотив. Байыркы кыргыздардын жыланды культ тутуп, ага карата ар кандай ырым-жырымдарды аткарып, анын дубайкөйлүгүнө, магиялык сапатына, жаратуучулук касиетине, адамды түшүнүү, ой жүгүртүү, сүйлөө сыяктуу жөндөмдүүлүгүнө бек ишенип келгендиги белгилүү. Ошондуктан, дастанда Көкүлдүн Жылан-Бапайдын кызына үйлөнүшү адамдардын архаикалык түшүнүгүнүн же ишениминин чыгармага чагылышкандыгын аныктап турат.

Элдик баатырдын желмогуздун кызын алышы эпикалык, ал эмес жалпы эле фольклордо жаны көрүнүш, башкача айтканда, архаикалык салттуу окуянын интрепретацияланышы, айтуучунун өз көз карашынын чыгармага чагылышы. Эпикалык чыгарманын салты боюнча Желмогуз – Жезкемпирдин уулу же кызы, ата-энеси сыяктуу эле адамзат баласынын кыянатчы туруктуу душмандары. Алар деле эне-атасынын «күрөшүн» улантат, көпчүлүк учурда алардын кегин кууп, өчүн алуу аракетинде болуп, элдик баатырлар менен кармашууда ажал табышат. «Көкүлдүн» бир вариантында (Өзбек Карынактын айтуусунда) Жезбилек чыгарманын башында Көкүл менен күрөшүп жаткан учурда эскертилип, аны Керкулундун ооз омурткасын чайнап өлтүргөндүгү баяндалат. Ырсаалы Бээрман уулунда Жезкемпирдин кызын (аты аталбайт), Керкулун Көкүлгө чачынан байлатып алып, сүйрөтүп өлтүрөт.

Дастанда энеси жез кемпирдин өчүн алмакка келген Асан, Үсөн, Байбөрү, Мамбеттер Карач, Көкүл колдуу болуп каза таап, Апал, Үпөл эки кыз Карачка батынып кол сала албай, качып жоголушат. Ошону менен чыгармага кайтадан кирбейт. Салт боюнча кийин окуяга дагы катышышы керек эле. Байкоого караганда айтуучу байыркы архаи-

калык мотивди башкача талкуулоого, Желмогуздун укум-тукуму менен адамды элдештирүүгө, туугандаштырууга аракеттенген сыяктуу. Ушул максатта Жыламыш сулуу менен Жезбилектин достугу, бир адамга турмушка чыгууга антташкандыгы, Жезбилекти Куланчы мерген алмак болуп, сансыз кол менен келип шаарын курчап алышы, Көкүлдүн кыздын жоосун жок кылып, өзүн туткундан бошотуп, эли-журтун азаттыкка чыгарышы сыяктуу окуялардын жаңы түрмөгү дастанга кирген. Бул сыяктуу фактылар фольклордогу айрым архаикалык окуялардын жана мотивдердин өзүнүн өсүш жолунда бул же тигил айтуучунун көз карашын, чыгармачылык жеке өзгөчөлүгүн чагылыштыра өзгөрүүгө учурап интерпретацияланышын, коомдун кийинки баскычтарындагы идеяларды синирип жаңыланышын көрсөтүп турат. Натыйжада дастан боюнча элдин эзелки душманы желмогуздун кызы өзүнүн алгачкы салттуу мүнөздөмөсүнөн, кыянатчылыгынан, сыйкырчылык касиетинен ажырап, адам баласы менен турмуш курат.

Көкүлдүн жер астындагы окуясы Ырсаалы Бээрман уулунун вариантынан да орун алып (Өзбек Карынакта оң каармандын негизги баатырдык күрөшү көктө өтсө, Тоң нускасында окуянын өткөн орду айтылбайт, байкоого караганда унутулуп же кыскарып калгандай түрү бар), ачык айырмачылыгы менен баяндалат. Бул нуска боюнча жер астындагы Ай кандын кызы Алтынай кубулуп, аксак эчки болуп келип, Карачты азгырып, кушун өзүнө салдырып, аны жер астына түшүрүп кетет. Агасын издеп, Көкүл да жер астына түшөт. Бараба татар жомогунда Кара Көкүлдүн агасына таарынып баш ооган жакка кетип, Күн кандын, Ай кандын кыздарын алгандыгы айтылат. Демек бул фактылар жогорку окуянын жана Күн кан, Ай кан алардын кыздары сыяктуу персонаждын чыгарманын мазмундук системасында алгачкылардан экендигин көрсөтүп турат. Бирок өсүү процессинде биринде тармакталып кеңири, экинчисинде схемасы гана

тартылып дегендей, ар башка денгээлде баяндалган. Кыргыздарда айтылышында (Ы. Бээрман уулу боюнча) Алтынайдын жер астынан өзүнө ылайыктуу баатыр жар издеп келишине капырдын ханы Корколдойдун кызды күч менен алмак болушу себепчи болот. Карач Корколдойдон жеңилип, күрөштү Көкүл аягына чыгарат. Бирок эмнегедир күйөөлүк укук Карачка ыйгарылат. Ал эми окуянын мындай чечилиши кыргыздарда ининин агага жол бошотушу, улууну урматтоо сыяктуу эпикалык эреженин бек сакталышына байланышса керек. Антпесе Көкүл жер астына түшкөндө Ай кандын эли аны Алтынайдын болочоку жары деп эсептейт. Кыз да көңүлүндө жактырып, жолунан тосуп, баланын баатырдыгын, атынын тулпарлыгын сындан өткөрмөккө желмогузду жумшайт. Бирок Керкулун жез кемпирдин жарты акыр арпаны, жарты казан көжөнү сыйкырлап жолдо күтүп отургандыгын алдын ала туюп, эгерде өзү акырдагы арпаны жеп бүтүрө албаса, ээси жарты казан көжөнү түгөтө ичпесе, иштин чатагына айланышын бек эскертет. Көкүл желмогузга жете келип, жарты казан көжөнү түгөтө ичип, кемпирдин калемдеген көйнөгүн каткатынан бөлүп сабайт. Аты жарты акыр арпаны түгөтө жеп, акырды жара тээп чыга келет. Кемпир качып Алтынайга барып, көргөнүн айтып берет.

Көкүл менен Корколдойдун кармашуусунда кадимки баатырларга таандык салттуу эреже сакталат. Ириде жергиликтүү алп өз жергесине келген баатырдын түп тегин сураштырат:

«Түбүндү түгөл сен айтчы,
Түп жайынды билейин.
Тегинди терип сен айтчы,
Тек жайынды билейин».

Көкүлдүн жообу да салттуу ыр жолдорунан турат:

«Түбүмдү түрүп сурайсың,
Түбү жок чалчык дедиңби?»

Тегимди терип сурайсың,
Теги жок чалчык дединби,
Мени тексиз адам дединби,
Тегимден кабар жединби?»

Андан кийин Корколдой беттешүүнүн салты боюнча алышуу керекпи, атышуу керекпи деп суроо салат. Эки алптын кармашуусу апыртмалуу көркөм баяндалат: атса ок өтпөйт, чапса кылыч кеспейт. Акыры экөөндө тең курал-жабдык калбаганда күрөшө кетип, бири-бирин жыга албайт. Эки алптын денесинен аккан тер сел жүргөндөй курт-кумурсканы каптап кетет. Ошондо макулуктар кудай Таалага арызга турду эле, ал: «Топурагы бир жерден алынган пенделер эле, экөөнүн ортосунда асман тиреген тоо бүтсүн. Чытырман калың токой бүтсүн. Агыны катуу суу бүтсүн», – деп буюрду. Ошондо экөө эки жагынан тоону казып, токойду жулуп жиберди. Көлдү жата калып жутушту эле, суу соолуп, калбай калды. Дагы да кайтадан кармашты эле, экөөнөн аккан терден дөң жер пас болду, ой жер былкылдаган саз болду. Экөөнүн жонунан аккан тер сел болуп, курт-кумурсканы дагы да каптап кетти. Тобол вариантында да Темир алп менен Кара Күкүлдүн кармашуусу ушундай жагдайда өтөт. Экөө жети күн, жети түн күрөшөт, «тобуктап тозан болду, топурактары абага учту». Күндү туман каптап, бири-бирин көрө албады. Же Кара Күкүл жүрүп келе жатып, «ачарга эшик жок, карага (караганга) тешик жок, бир тоо сыяктуу үйгө жолугат. Аңгыча дабыш чыгып, бир ак булутка минип, Чоюн алп чыга келет да: алышасыңбы, атышасыңбы? – дейт. Кара Күкүл: «Атышмак ата башы, алышмак керек», – деп, экөө жети күнү, жети түнү күрөшүп, акыры Чоюн алпты көтөрүп уруп өлтүрмөк болгондо: «Өлтүрбө, дос болуп, кызымды берейин», – деп кызын берет.

Тон вариантында да Көкүлдүн Көк дөөгө жолугушу жогоркудай жагдайда өтөт. Көкүл жүрүп отурса бир тоо турат, же кирерге эшиги жок, же чыгар-

га тешиги жок, жөн турбай жылып турат. «Быяктын тоосу жылып турат экен го» деп жанына барса, Көк дөө экен. Аны менен бир нече күн, бир нече түн кармашып, көтөрүп уруп өлтүрүп, андан ары жол тартат. Жогорку фактылар кыргыз жана Сибирь нускаларынын ортосунда окуялык гана эмес, көркөмдүк жагынан да салттуу жалпылыктын сакталышын көрсөтүп турат. Албетте, Сибирь чыгармасында окуянын схемасы гана тартылып, бардык турпаты менен колго тийбегендиктен, көркөмдүгү жөнүндө толук сөз козгоо кыйын. Ошондуктан, айрым көркөм жалпылыктары жөнүндө гана сөз болмокчу.

Дегеле Корколдой дөө менен Көкүлдүн кармашуусу Ырсаалы Бээрман уулунда өтө көркөм тартылган эпизодду түзөт: «Сен ыргыт, мен ыргыт болуп, эки алып бири-бирине кезек бере акыры Корколдой Көкүлдү ыргытты эле, ал тизеге чейин жерге бата түшүп, кайра ыргып чыга келди. Көкүл белинен бек кармап ыргытты эле, Корколдой белчесинен жерге батып, чыга албай туруп калды. Башын кылыч менен чапты эле, кынырыктай да көрбөдү. Найза менен сайса, шибегедей да көрбөдү». Ошондо Корколдой: «Сени кылычтуу эр деп жүрсөм, кынырыктуу эр экенсин, батегимдин астында алты бүктөп катып койгон алты кулач ак болот бар. Айды карай шилтесен, айдай чаркы жазылат. Күндү карай шилтесен, күндөй чаркы жазылат. Ошону менен чапсан, башым койдой кесилет, каным суудай төгүлөт. Жүрөгүмдү алып, жүрөгүнө бас, ичегимди белиңе курчана сал», – деди. Көкүл дөөнү жерден сууруп алып, ак болот менен чапты эле, башы койдой кесилди, каны суудай төгүлдү. Жүрөгүн жүрөгүнө басмак болгондо Керкулун: «Кара ташка баса кой», – деди. Үйдөй кара таш быркырап кетти. Ичегисин курчанайын деди эле, дагы да аты: «Кучак жеткис терекке курчай сал», – деди. Терек өрттөнүп кетти. Бул окуялар кереметтүү жөө жомоктун, баатырдык жомоктун мазмунунан көп учурап, окуясы гана эмес, көркөмдүгү жагынан да калыптанган

салттуу көрүнүштү түзүп, чыгарманын идеясын ачып, кеңейтүүдө чоң роль ойнойт. Биринчиден, элдик баатырдын каршысы алп сыйкырдуу сапаты, айла-амалы ашкере артык персонаж катарында мүнөздөлөт: кадимки найза башын кесе албайт, ага өзүнүн ак болоту гана жарамдуу. Анын жүрөгүн үйдөй таш көтөрө албай быркырайт, ичегисинен кучак жеткис терек өрттөнүп кетет. Бирок баары бир оң каарман тарабынан каза табат. Мындай ыкманын колдонулушу элдик баатырдын алптык күчүн, ашкере эрдигин арттырып көрсөтүү максатын көздөйт. Экинчиден, оң каармандын душманы өлүп бара жатканда да өз каршысын артына калтырып койгусу келбейт, ошондуктан кандай да болсо өлтүрүүнүн айла-амалын издейт.

Кыргыздын баатырдык жомоктору үчүн кайна-тасынын болочоку күйөөнү сындан өткөрүүдө түбү жок көлдөн кырк кулактуу казанды алып чыгууну буюрушу мүнөздүү окуя. Бул «Төштүктүн» жөө жомоктук жана эпостук вариантынан да орун алат. Адатта алардын аткарылышы, окуясы, сүрөттөлүшү да бири-бирине окшош. «Төштүктө кырк кулактуу казанды алып чыкмакка түбү жок көл түбүнө Төштүктүн аты Чалкуйрук түшсө, «Көкүлдө», Керкулун барат. Экөөндө тең бул оор мөрөй алардын болочоку кайнаталары Көк дөө, Ай кан тарабынан тапшырылат. Эгерде «Төштүктө» Чалкуйрук көлгө түшөр алдында: «Кан аралаш кара көбүк чыкса, менин өлгөнүм, ак көбүк чыкса, аман чыга турганым» десе, ушул эле сөздү Керкулун да айтат. «Көкүлдө» да «Төштүктөгүдөй» эле адегенде бурулдап кан оргуп чыгып, аттын ээсинин эсин кетирет. Артынан ак көбүк көрүнүп, баатырдын тулпары кырк кулактуу казанды алып чыгып, акыркы мөрөй аткарылат. Ошентип, элдик баатырлар кайнаталарынын сынынан өтүп, күйөө болуу укугун жеңип алат. «Көкүлдө» күйөөнү сындан өткөрүү салттык жөрөлгө катарында аткарылып, Көкүлдүн кырк кулактуу казанды алып чыгышы менен Аккан кызын Карачка берет. Ырсаалы Бээрман уулу

боюнча Көкүл Жамбы атуудан мөрөй алып, келечеки кайнатасынын сынынан өтүп, жер астындагы эки хандын кызына үйлөнөт.

Көкүлдүн жер үстүнө чыгышы кыргыздын баатырдык жана кереметтүү жөө жомоктору үчүн мүнөздүү салттуу окуялардын түрмөгүнөн турат. Адатта жер астына түшкөн элдик баатыр алп кара куш менен достошот. Экөөнүн жолугуусу да негизинен окшош жагдайда өтүп, окуясы гана эмес, баяндалышы, сүрөттөлүшү боюнча да окшош. Алп кара куш бардык учурда жер асты, үстүнүн чегинде орун алган чынар терекке уя салат, бирок жылда тууган балапанын жылда ажыдаар жеп кетип, жыл сайын башына мүшкүл иш түшөт.

Көпчүлүк учурда баатыр чынардын көлөкөсүндө эс алып жатып, терекке оролуп чыгып бараткан ажыдаарды кокусунан көрүп, атып түшүрөт. Айрым учурда атайылап издеп барат. Окуяга катышкан персонаждар да туруктуу: алп кара куштун өзү, эки баласы, чынар терек, ажыдаар жана алп баатыр. Баатыр ажыдаардын денесин экиге бөлө чаап, Чынардын башына чыгып барат. Балапандары аябай кубанып, канатынын алдына катып алып, энесинин учуп келишин күтүп калышат. Ангыча бир заматта күн бүркөлүп, алай-дүлөй болуп, катуу мөндүр төгөт, күн күркүрөп, жаан жаап, сел жүрөт, таш кулайт, тоо урайт. Ошол учурда куш теректин башына келип конуп, терек үч ийилип жерге тийип, үч ийилип көккө чыгат. Андан кийинки балапандары менен энесинин диалогу да өзүнүн мазмуну, айтылыш структурасы жагынан бардык учурда бирдей. Куш балапандары баатырды да жутуп жибергенде алардын чый-пыйы чыгып, тамагын тыткылап ийишет, Анда энеси: «Алда, балдарым ай, бир аз коё турганыңарда мурункусунан да эр кылат элем»,— деп нараазы болуп, кайрадан кусат. «Көкүлдө» (Ырсаалы Бээрман уулунун айтуусунда) Көкүл алп кара куш кусканда көкүрөгү алтын, көчүгү күмүш болуп, жерге түшөт. «Төштүк», «Алнарар Багы» жөө жомокторунда да алп кара куш бал-

дарынын шашмалыгынан алп баатырдын бүткөн боюн чылк темир кыла албаганына, капа болот. Ал эми бул фактылар куштун жогорку кыймыл-аракетинде анын тотемдик башатын, жаратуучулук касиетин тааныган байыркы адамдардын алгачкы ишениминин изи жатабы деген ойго алып келет. Бардык учурда куш адам менен достошуп, башына кыйынчылык түшсө, түтөтүп койсоң даяр боломун деп, жүнүнөн бир тал жулуп берип, кош айтышып, кала берет. Кийин оң каарман анын жардамы менен жер үстүнө чыгат. Бул окуянын «Көкүлдөн» гана эмес, «Төштүк», «Алназар Бакы», «Кенже бала» ж. б. жомоктордун мазмунунан да окуялык жалпылыгы, салттуу сүрөттөөлөрдүн бирдиги менен орун алышы анын кыргыздын кереметтүү жомоктору үчүн мүнөздүүлүгүн көрсөтүп турат.

Өзбеков Карынакта Көкүлдүн негизги баатырдык иштери көктө өткөндүктөн, алп кара куштун окуясы орун албайт. Тон вариантында Көкүлдүн жер астындагы баатырдык күрөшүн баяндаган окуялардын түрмөгү түшүп калгандыктан, алп кара кушка байланыштуу окуя мында да кыскарып калган. Ырсаалы Бээрман уулунун айтуусунда Көкүлдүн жер үстүнө чыгышы тикеден-тике куштун катышуусунда жалпы салттуу окуянын чегинде өтөт. Алп кара куш ажыдаарды өлтүрүп, балдарын сактап калгандыгы үчүн жакшылыкка жакшылык өтөп, Көкүлдү аялдары, кайын-журтун малы-жаны жана Карачты үстүнө отургузуп, жер үстүн көздөй учуп чыгат. Бирок учуп баратканда азык деп камдалган кырк торгой, кырк кашык суу түгөнүп, анын үстүнө картайып калган алп кара куштун алы кетип, ылдыйлап жерге кулап түшө турган болгондо Көкүл ийри такымынан эт кесип, көзүнөн чегип суу берет. Жер үстүнө чыкканда куш баланы жутуп жиберип, кайрадан кусат. Көздүн тостоюп кичине, такымдын ийри болуп калышы ушундан имиш. Ал эми куш учуп баратканда камдалган азыктын түгөнүп ылдыйлап, кулай турган болгондо баатырдын өз такымынан эт кесип, көзүнүн чечекейик

чегип суу бериши, жер үстүнө чыкканда оң каарманды жутуп, жаратын айыктырышы жогорку кыргыз жомокторунда туруктуу эпикалык клише катарында орун алат. Бул болсо баатырдык же кереметтүү жомоктун мазмундук системасында жогорку окуянын алгачкылыгын, узак эволюциялык жолду басып өтүп, окуялык, көркөмдүгү жагынан калыптанып, туруктуу эпизодго айлангандыгын көрсөтүп турат.

Алп кара кушка байланыштуу окуя «Көкүлдүн» дастандык вариантынан да орун алат. Эгерде Ырсаалы Бээрман уулунда элдик баатырдын куш менен достошушу адаттагы салттуу көрүнүштү түзүп, жер үстүнө чыгар алдында болсо, дастанда экөөнүн жолугушуусу окуянын башында өтүп, досунун башына кыйынчылык түшкөндө куш жардамга келет. Бул варианттын башка нускалардан кескин айырмачылыгы Көкүлдүн жер астына түшүшүндө көрүнөт. Дастанда Көкүлдүн жерге түшүшүндө Карачтын тиешеси жок, өзү Бозкоёнго тынарын алдырып, аны издеп Жылан-Бапайдын жерине барат. Д. Ташматов боюнча Көкүл алп кара куштун балапандарына Куланчы Мергенди издеп баратып кез болуп, аларды ажыдаардан аман сактап калат. Алп кара куштун учуп келген мезгили дастандарда туруктуу көркөм мүнөздөмөгө ээ. Бир заматта ааламдын түрү бузулат, чагылган жаркылдап, жаан жаабастан туруп, айланага каран түн түшөт. «Карсылдап токой жыгылат», «тоодон токтобой таш кулайт». Кыскасы, алп кара куш менен баатырдын достошуусу чыгарманын мазмундук өзөгүндө, алгачкы салттуу окуядан болуп, «Төштүк», «Алнар Багы», «Кенже бала», «Бекжал жана Зымырык куш» ж.б. жөө жомоктордун окуясы менен тыгыз тутумдаш айтылат. Ошондой эле жогорку окуянын кыргыздарда гана эмес, башка түрк (көбүнесе Сибирь, Алтай фольклорунан) да учурап бирдей сүрөттөлүшү, окуялык, көркөмдүк жагынан жалпылыгы, өзүнүн мазмундук-образдык системасы боюнча окшоштугу, анын жалпы эле фольклор-

дун тарыхында байыркылыгын көрсөтүп турат. Байкоого караганда байыркы адамдардын айрым канаттуулардын тотемдик башатын тааныган түшүнүгү менен байланышы бар сыяктуу. Ал жөнүндө башкыр фольклорунда бир кызыктуу факт сакталып калган. Алсак, башкыр фольклорунда канаттуулардын культу, кеңири таанылып, анда бүркүт элдик баатырдын жардамчысы жана коргоочусу, каракуш баатырдын коргоочусу гана эмес, шумдуктуу жыландын туруктуу душманы катарында мүнөздөлөт²⁰.

Кыргыз фольклорунда же «Көкүлдө» бүркүт өзүнүн алгачкы мүнөздөмөсүнөн ажырап, адамдар үчүн жашоонун же материалдык байлыкты табуунун, кийинчерээк патриархалдык-феодалдык түзүлүштүн шартында көбүн эсе хан, бектердин көңүл ачуу, сейил куруу тамашасына кызмат өтөп калган сыяктуу. «Көкүлдө» Көкүлдүн Ак ыйык аталган бүркүтү ашыкча кереметтүү мүнөздөмөдөн алыс. Ал аркар буту баспаган, аттын буту жетпеген зоокадан Көкүл тарабынан алынып келет. Куш аялзатынын ичинен ары аяр, ары акылдуу жеңеси тарабынан тапка келтирилет. Анын аңдарды алышы, кыраандыгы апыртмалуу (канатынын күүсүнөн аңдар өлүп турат) сүрөттөлгөндүгүнө карабастан, өзүнүн алгырлыгы менен адамдарды тамшантып, уламышка айланган реалдуу эле бүркүттү элестетет. Анын тотемдик башаты, кереметтүү магиялык сапаты «Көкүлдө» гана эмес, башка жомоктордо да белгиленбейт, таптакыр эле унутулган өңдүү. Бүркүттү жер астынын кызы Жылан-Бапайдын же Ак кандын кызы Алтынайдын, жана Көктүн кызы Көк Мончоктун Карачты (Д. Ташматовдо Көкүлдү) азгырып өзүнө салдырып, көккө, же жер астына алып кетет. Бул жерде бүркүт магиялык сапаттагы персонаж эмес, Карач Көкүлдүн жер астына түшүшүнө же көккө чыгышына себеп болгондой гана түшүнүктү берет. Андан аркы окуянын жүрүшүндө катышы жок, кайрадан кирбейт. Бирок кыргыздарда бүркүттүн жүнү, тырмагы наристелерди кара

күчтөн, жаман көздөн сактоочу талисман катарында бешикке тагылып коюлгандыгын эске алсак, байыркы учурда культ көтөрүп, тотем катарында таанылып жүрүшү да ыктымал. Дегеле жомоктордогу алп кара куштун кыймыл-аракетинде, элдик баатырга жасаган мамилесинде анын тотемдик, коргоочулук милдетти аткарып келгендиги ачык эле байкалып турат. Ал Көкүлдү бир эмес, эки жолу жутуп, биринчисинде башы алтын, көөдөнүн күмүш кылып кайра кусса, жер астынан чыкканда жутуп ийип, жаратын айыктырат (Ырсаалы Бээрман уулу боюнча), «Төштүктө» болсо куштун коргоочулук, колдоочулук гана эмес, тотемдик-жаратуучулук касиети ачык белгиленет. Анын Төштүккө көрсөткөн жардамы жер үстүнө чыгууга көмөктөшүп, же жаратын айыктыруу менен чектелбестен, өлгөн учурунда да кайрадан тирилтет.

Дастанда Көкүлдүн жер астына түшүшү Карачка байланышпайт. Тескерисинче, Көкүл дайынсыз жоголуп кеткенден кийин Карач «тегинен болот найза алып, темирден чокой тартынып», инисин издеп, көп убараланат. Акыры темир чокою жыртылат, темирден алган таягы темендей болуп ичкерет. Инисин издебеген зоосу, иликтебеген тоосу, кечпеген дайра, көлү, кеспеген кумдуу чөлү калбайт.

Жети жылы жер кезип, арып-ачып, Көкүлдүн дайнын биле албай, эли-журтуна кайтат. Бул учурда иниси Жылан-Бапайдын элинде, Кара шаарда нечен жыл туруп калган болот. Ал эми элдик баатырдын жер астына түшүп үйлөнүү менен эли-журтун унутуп калышы, көп учурда атынын эсине салышы менен элин эстеп, ата-энесин карай жол тартышы эпикалык чыгарманын мазмундук системасында салттуу окуяны түзөт. «Көкүлдө» Көкүлдүн эли-журтун, боорукер Кара канды, кадыры сиңген жеңесин, Карач агасын унутуп калышынын мотиви айтылбайт. Бирок шор фольклорунда анын себебин түшүндүргөн факты орун алат. Шорлордун «Кан Мерген» жомогунда Кара Шебельдей Кан Мерген менен жети күнү

күрөшүп, аны азгырып, жер астындагы Кара шаарга түшүрүп кетет. Андан Кара Мергенди өзүнө үйлөнтүп, сыйкырлап, эли-журтун карындашы Кан Аргону унуттуруп салат²¹. Кийин Кара Кылыш баатыр издеп барып, кыздын сыйкырын жандырып, Кара Шебельдейди өлтүрөт. Кан Мерген Маадай баатырдын кызы Алтын Кооктү алып, элине кайтат²². Эгерде шор фольклорунда Кара Шебельдей жер астынан кара күчтөрү менен байланышы бар мифологиялык персонаж катарында мүнөздөлсө, «Көкүлдө» окуянын Кара Шаарда (Д. Ташматов боюнча өткөнүн эске албаганда) жер астынын кыздары Жыламыш, Жезбилек, Алтынай өзүнүн алгачкы багытынан, кара ниет, кереметтүү сапатынан ажырап, кадимки реалдуу кыздардын түспөлүнө жакындаштырылган. Демек, мындай фактылар байыркы мифологиялык персонаждардын коомдук кийинки баскычтарындагы элдин көз карашын, дүйнөнү таануу, туюу мүмкүнчүлүктөрүн чагылыштырып, белгилүү даражада реалдуулукка баш койгондугун аныктап турат. Бул айрыкча дастандык нускадан ачык байкалат. Жыламыш Кара шаардагы Жылан-Бапайдын, Жезбилек Желмогуздун кызы жер астынын жашоочулары катарында баяндалгандыгына карабастан, алардын кыймыл-аракетинде, кулк-мүнөзүндө, ой-сезиминде, ал эмес портреттик түзүлүшүндө айрыкча өзгөчөлөнгөн мифологиялык кереметтүү жагдайлар, мүнөздөмөлөр жокко эсе.

Көкүлдүн жер үстүнө чыгышы дастандык вариантта да салттуу окуялардын системасында баяндалат. Көкүл алп кара куштун жүнүн тутантканда чай кайнамдын ичинде чамынып асман каарданат. Алп кара куштун Көкүл койгон шарты да демейдегидей: «Куш эргип, жердин үстүнө чыгамын. Эргиген сайын бир торгойду сугунтуп, артынан кашык суу берип тур», – дейт. Адаттагыдай эле Көкүл малжаны, аялдары менен куштун үстүнө отурат. Куштун учушун сүрөттөөдө азыркы шарттагы самолеттун кыймылы көз алдыга тартылат:

Уктаса түшкө кирбеген,
Улуган ачуу үн чыкты,
Уюган туман суюлуп,
Ушунтип көктө күн чыкты.
Жебедей сызып баратты,
Желпүү жок анда канаттуу (171-6.)

Бул кантсе да белгилүү даражада дастандын мазмунун жана стилин жаңылангандыгын көрсөтүп турат. Дастанда да алп кара куштун коргоочулук, колдоочулук касиети гана эмес, тотемдик-жаратуучулук башатынын да изи жатат. Куш жер үстүнө чыккандан кийин Көкүлдү жутуп ийип, кайрадан кусуп, артыкча баатырдык сапат берет. Куштун тотемдик-жаратуучулук касиети Өзбеков Карынактын айтуусунда айрыкча ачык белгиленет. Дастан боюнча Көкүл өзүнүн келаткандыгын билдирип, киши чаптырат. Кереметтүү жеңеси Аккоён кебин кийип, Көкүлдүн астынан тосуп чыгып, тогуз жылы карыган ата-энесине, кадыры өткөн жеңесине, Карач агасына кабарын билгизбей жатып алган кайнисин катуу уяткарат.

Кара кан калың элин чогултуп, чоң той берет. Тойго короолуу кой, үйүрдөн үч жүз союп, керенелүү боз үйлөр тигилип, Кашкар, үргөнчтөн бери конок чакырылат. Тойдун өтүш үлпөтү, этнографиялык жагдайы реалдуу маанайда баяндалат. Балбан күрөш, эр сайыш болот. Жылкыдан күлүк чаптырып, шүүдүнгүт уйду жарышка кошот. Төөнүн желмаяны «жалпылдап атка жеткирбей, таманынан чаң чыгып» элди тамашага батырат. Дастанда уйдун шүүдүнгүтүн, төөнүн желмаянын жарыштыруу кандайдыр бир унутула баштаган элдик оюндардын алгачкы түрлөрүн эске салат. Той алтынчы аптага караганда Кара кан казынанын оозун ачтырып, калкын карк кылат. Той таркап, Боорукер кандын эли адыр-адырга айылын түшүрүп, жоолаган жоосу, доолаган доосу жок, бейкутта жашап жатып калышат. Боорукер кан бардык кыймыл-аракети, калкына кайрымдуулугу, марттыгы, адамдарды жа-

ман жакшы, бай, жарды деп бөлбөйт, тең мамиле кылгындыгы менен журтунун купулуна толот.

Дастанда Боорукер кандын образы аркылуу элдин эзелтен көксөгөн адилеттүү хан жөнүндөгү мүдөөсү, учкул кыялы, бейкут турмушту эңсөөсү жүзөгө ашат. Д. Ташматовдун айтуусунда окуя андан ары уланат. Кайнатасы Жылан-Бапайдын жоосу менен жоолашып, Көкүл жер астына экинчи жолу түшүп, Чынтемирди өлтүрөт. Ал келгенче, Карач көз жумат.

Образдар да дастандын жанрдик табыятына ылайыктуу түзүлгөн. Алсак, Карач ашкере апыртмалуу, кереметтүү мүнөздөмөдөн, кан ичмей канкордугунан ажырап, анын кылган иши, кулк-мүнөзү реалдуу баатырдыкына жакын. Анда мифологиялык, магиялык касиеттерге караганда коомдун кийинки баскычтарында түзүлгөн элдик бааатырга таандык сапаттар арбын. Дегеле поэмада Карач «өмүрү данкка бөлөнгөн, өзгөчө баатыр төрөлгөн» алп катарында мүнөздөлөт. Ал өмүр бою өз калаасынын сакчылыгында күн-түнү кароол карап, Тоо Карадан түшпөй, жоо күзөтүп жүрүп, өмүрү өтөт. Өз хандыгына душмандын бутун бастырбай, булактын суусун булгатпай, калкынын бейкуттугун сактайт. Тогуз жолдун тоомуна тоо мунара салдырып, чыгыш менен батыштын жолуна байкоо салып, ар дайым калкынын камында жүрөт.

Дастан боюнча Карачтын тагдыры башка варианттардын окуясынан кескин айырмаланып турат. Ал Көкүлдү тогуз жыл издеп жүрүп, «томуктай кара чал болот, алсырап дене шал болот», «тоодой Кара аргымак торгойдой арык тай болот». Ушундан улам ооруга чалдыгып, артына алтымыш ашкан атасы Кара канды, аппак чач энесин карыптыкта калтырып, калың журтун кайгыга салып, жарык дүйнө менен кош айтышат. Дегинкисинде Д. Ташматовдун айтуусунда Карачтын образы мифологиялык түшүнүктөн тазарган элдик баатыр катарында талкууланат. Ал деле турмуштук адамдар сыяктуу кайгырат, ооруйт, өлөт. Анын өлүмү жалгыз үй-бүлө-

сүнүн эмес, токсон уруу элдин башына түшкөн жалпы кайгы. Ал дастанда баса белгиленет.

Дастанда Карачтын баатырдыгы даңкталып, Көкүл Кашкардан уста алдырып, ак эркечтин майына кыш бышыртып, кылымдар өтсө кыйрабас агасына күмбөз тургуздурат. Баатырдык салт боюнча «Кыя чапса кырк кулач» кылычын, саадагын күмбөзгө илет, чоюндан куйдуртуп, чокморун асат. Натыйжада Карачтын эрдиги, элге кылган кызматы айтуучу тарабынан даназаланып, угуучулардын элге, жерге, ата-журтка карата сүйүү сезимин курчутат. Дастанда элине адал кызмат өтөп, калктын кадырына, урматына ээ болуу идеясы ачык көтөрүлөт.

Кыскасы, дастан боюнча Карачтын образы эки учуктун башын бириктирип турат. Биринчиден, чыгарманын мазмундук өзөгү мифологиялык баатырдык окуянын нугунда түзүлгөндүктөн, Карачтын образында да мифтик түшүнүк, ашкере апыртуучулук жагдайлар орундалат. Ал желмогуз кемпирдин тиришумдуктуу жардамчыларына каршы туруп, катуу кармашууда женип чыгат. Канкордук жайы да бар, ошондуктан «кан ичме Карач аталат». Анын эрдиги, алптык күчү салттуу гиперболалык мүнөздөмөлөрдө баяндалат. Адаттагыдай эле Ак жардын алтымыш кулач, Кызыл жардын кырк кулач түлкүсү сыяктуу мифологиялык жандыктарды жок кылат. Дастанда баяндоо ыкмасында жаңылануунун орун алгандыгына карабастан, жалпысынан элдик баатырдын күрөшүнүн мифологиялык кейипкер жана жандыктарга каршы багытталышы чыгарманын негизги идеялык-мазмундук багытын түзүп, ал борбордук оң караман Карач, Көкүлдүн кыймыл-аракетинде, баатырдык күрөшүндө жүзөгө ашат. Экинчиден, чыгармага Д. Ташматовдун жеке айтуучулук көз карашы чагылышкандыгы, бул же тигил архаикалык окуялардын жана мотивдердин өзгөрүүгө учурагандыгы чыгарманын дастандык формасынан ачык байкалып турат. Ошондой эле бул нускага «Көкүлдүн» башка жомоктук вариан-

тынан орун албаган алтымыш, жетимиш кулач түлкү сыяктуу мифологиялык жандыктар кирген. Элдик баатырдын жолунар кандай тиришумдуктуу сапаттагы жандыктардын тосуп, анын адилеттүү күрөшүнө бөгөт болууга аракеттениши баатырдык жомокко мүнөздүү алгачкы окуя. Мындай окуя алтай фольклорунда да кеңири жайылган. Албетте, адамдардын аң сезиминин, дүйнөнү кабыл алуу, туюу, көркөм ойлоосунун өзгөрүшү менен байыркы мифологиялык жандыктар алгачкы магиялык сапатынан ажырап, кадимки айбан жана канаттуулар дүйнөсүнө жакындаша баштайт, Бул «Төштүк» эпосунан да байкалат. Эпосто Төштүккө жолуккан аюу, жолборс анын баатырдык күрөшүнө бөгөт болбостон, тескерисинче жардам көрсөтөт. Бирок мындан кыргыз фольклорунда архаикалык-мифтик жандыктар өздөрүнүн алгачкы мүнөздөмөсүнөн таптакыр ажырап, адамдардын кызыкчылыгы үчүн кызмат өтөп калган деген жыйынтык чыкпайт.

Кыргыз фольклорунун өзүнүн алгачкы архаикалык багытын сактап калган кейипкерлер да бир топ. Алсак, «Жалгыз уулу Жанадыл» жөө жомогундагы Мүрөк Какбаштын күзөтчүлөрү кузгун, Ак Кулжа, жырткыч эки буура Мүрөк Какбашка кызмат өтөп, Жанадыл жалгыздын жолун тосуп, мерт кылуу аракетинде болушат. «Эр Болот» баатырдык жомогунун магиялык-мүнөздөмөлөрүн, магиялык-кереметтүү сапатын оң каарманга карата кара ниет кастыгын толук сактайт. Тобол жомогунун «Кара Күкүлдө» түлкү жөнүндө учкай сөз болуп, бирок анын чыгармадагы орду бүдөмүк бойдон тереңдеп ачылбай калган, дастандык нускадан учураган мифологиялык жандыктар кыргыз баатырдык жомокторунун традициясы үчүн жат эмес, «Көкүлдө» да алгачкы мезгилде жогоркудай кейипкердин болушу ыктымал. Дастанда алар өздөрүнүн алгачкы багытынан толук ажырап, жөн жай гана токойдун жандыктары катарында эскерилет. Ал эми Карач, Көкүлдүн кыраан бүркүтү жана баатырлардын ык-

чамдык менен тарткан жаа окторунан алардын боо түшүп кырылышы дастанга орунсуз киргизилген эпизод өңдүү.

Д. Ташматовдун айтуусунда окуянын өткөн орду да интрепретацияланып, кайсы бир жердеги, качанкы бир жомоктук болумуштун каармандарына реалдуу чөйрөдө фон түзүү аракети белгилүү өлчөмдө болсо да байкала калат. Дастандын айрым эпизоддорунда Кара Тоо, Кашкар, Керме Тоо сыяктуу реалдуу жер-суу аттары чагылышат. Кыскасы, «Көкүлдүн» дастандык вариантында мифологиялык жана реалисттик жагдайдын айкалышы, чыгарма мифологиялык-баатырдык мазмундун нугунда түзүлүп, бирок айтуу, окуянын баяндоо манерасына өзгөрүүлөрдүн киргендиги көзгө түшөт. Мисалы, Көкүлдүн жер астына түшүп, же үстүнө чыгып, баатырдык көрсөтүп, же жамбы тартууда сыналып, күйөөлүк укукту женип алып, эки, үч хандын кызына үйлөнүшү бардык варианттардан жана тобол, бараба нускасынан да орун алган алгачкы архаикалык окуя. Бирок жогорку нускаларда Көкүлдүн үйлөнүшү дүнүнөн жалпы сүрөттөлүп, баатырдык жомоктун жанрдык табиятына ылайык кыздардын образдары өз жекечелиги менен конкреттештирилбесе, дастандагы Жыламыш менен Жезбилектин кыймыл-аракетинен жазма адабияттын каарманына таандык айрым белгилер орун алат. Алсак, Жыламыш Көкүлгө турмушка чыкмак болуп, атасына кат жазып уруксат сурайт. Жыламыш да, Жезбилек да Көкүлдү Куланчы Мергенге каршы узатууда, же өздөрүнүн ага карата болгон жылуу сезимин билдирүүдө кадимки эле реалдуу адам — аял катарында ой жүгүртүп, белгилүү өлчөмдө каармандардын психологиялык жагдайына чабыт жүргүзүлөт. Жалпысынан дастандык чыгарма өз максатына жеткен. Айрым учурларда айтуучунун жомоктун өсүп-өнүгүү жолунда калыптанган салттуу ыкма, көркөм каражат, мүнөздөмөлөрдөн кол үзүүгө аракеттенишинин натыйжасында көбүнесе жамактык ыкма өкүм сүрүп, көркөмдүгү төмөндөй

түшкөн учурлары да орун алат. Кээде каармандардын кыймыл-аракетине өзгөчө реалдуу мүнөздөмө берүү, речин да ошого ылайык-таштыруу өтө майдалап жасалмалуулукту туудурган учурлары да жок эмес.

Жыйынтыктаганда «Көкүл» чыгармасынын эволюциялык жолу аймактык жана жанрдык жагынан өтө узак жана кызыктуу. Башаты кыргыздардын байыркы территориясы Минусун ойдуңунан башталып, узак жолду басып өткөн. Ушул аралыкта жөө жомоктон эпикалык чоң жомокко өтүп, окуяларынын масштабдуулугу, кызыктуулугу жана ары көлөмдүү, ары көркөм айтылышы менен калк эсинде өчпөс мураска айланган. Кийин дастандык формага түшкөн.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР

¹ Бул нуска Манастаануу жана көркөм өнөр улуттук борборунун Кол жазмалар фондусунда сакталууда: инв. № 244(50), 236(42), 360.

Ар башка номерде катталганы менен негизи бир эле вариант, бир аз айырмачылыктары бар, 244-инвентарда К. Мифтаков тарабынан тема коюлуп, бир аз иретке келтирилген (Мындан ары фонду делип, инвентарь номери көрсөгүлөт).

² Фонду. Инв. № 244 (50). 124-125-беттер.

³ Фонду. Инв. № 195 (2). Ушул варианты 1975-жылы «Кыргыз эл жомокторунда» басылган.

⁴ Фонду. Инв. № 5173, 2-дептер, аягы 3-дептерде.

⁵ Карач-Көкүл баяны. Дозу Ташматовдун айтуусунда. Фрунзе, 1975. Ваш сөзүн жазган – С. Закиров. Васмага даярдаган – П. Ирисов. Фондуга 1968-жылы тапшырылган. Инв. № 5181. 1-279-беттер.

⁶ Радлов В.В. Образцы народной литературы северных-тюркских племен. СПб. 1872. Т. IV. С. 85-90.

⁷ Радлов В.В. Образцы. т. IV, С. 65-70.

⁸ Бээрман Ырсаалы уулунун айтуусунда «Мундуубай» «Айгырын кесе кайтарып, кең тушап үйгө кирет» да, тойдогулар өзүн кармап өлтүрмөк болушканда качып чыгат.

⁹ Фонду. Инв. № 195 (2). 57-бет. «Көкүл. Насирдин Ботой, Өмүраалы Маана уулдары тарабынан катталган. Айтуучунун ысмы көрсөтүлбөгөндүктөн, чыгарманын жазылып алынган орду боюнча «Тон варианты» делип алынмакчы. Фонду. Инв. № 195 (2).

¹¹ Көчпөсбай. К. Өзбековдун айтуусунда. Инв. № 5173, 2-дептер.

¹² Бул жөнүндө «Кыргыз-казак акындарынын чыгармачылык байланышы (1985) аттуу монографияга кирген «Төштүккө» арналган изилдөөдө кеңири токтолгон элек.

¹³ Книга моего деда Коркута. Москва – Ленинград, 1962. С. 14-15.и Өзбеков Карынакта көккө чыгыш, Көк кызы Көк мончокко үйлөнөт. Тон вариантыыда окуя схема түрүндө баяндалып, Көкүлдүн жер астына түшүп, Карачты туткундан бошотуп алышы, баатырдык менен жер астындагы хандардын кыздарына үйлөнүшү, жер үстүнө кайтышы сыяктуу чыгарманын композициялык түзүлүшүндө туруктуулукту түзгөн окуялар орун албайт. Байкоого караганда бул эпизод айтуу мезгилинде кыскарып калган сыяктуу. Айтуучу тарабынан унутулуп калышы да ыктымал.

¹⁵ Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Т. I. Кн. I. 1952. С. 81.

¹⁶ Радлов В.В. Образцы ... ч. т. I. СПб., 1866. С. 204. ч. IV. 1872. С. 45,142.

¹⁷ Көкүл. Ырсаалы Бээрман уулунун айтуусунда. Инв. № 244 (50). 78-бет.

¹⁸ Манас. Сыдыков Чалдын айтуусунда. Инв. № 389. 123-бет.

¹⁹ Шилтеме китеп боюнча берилди.

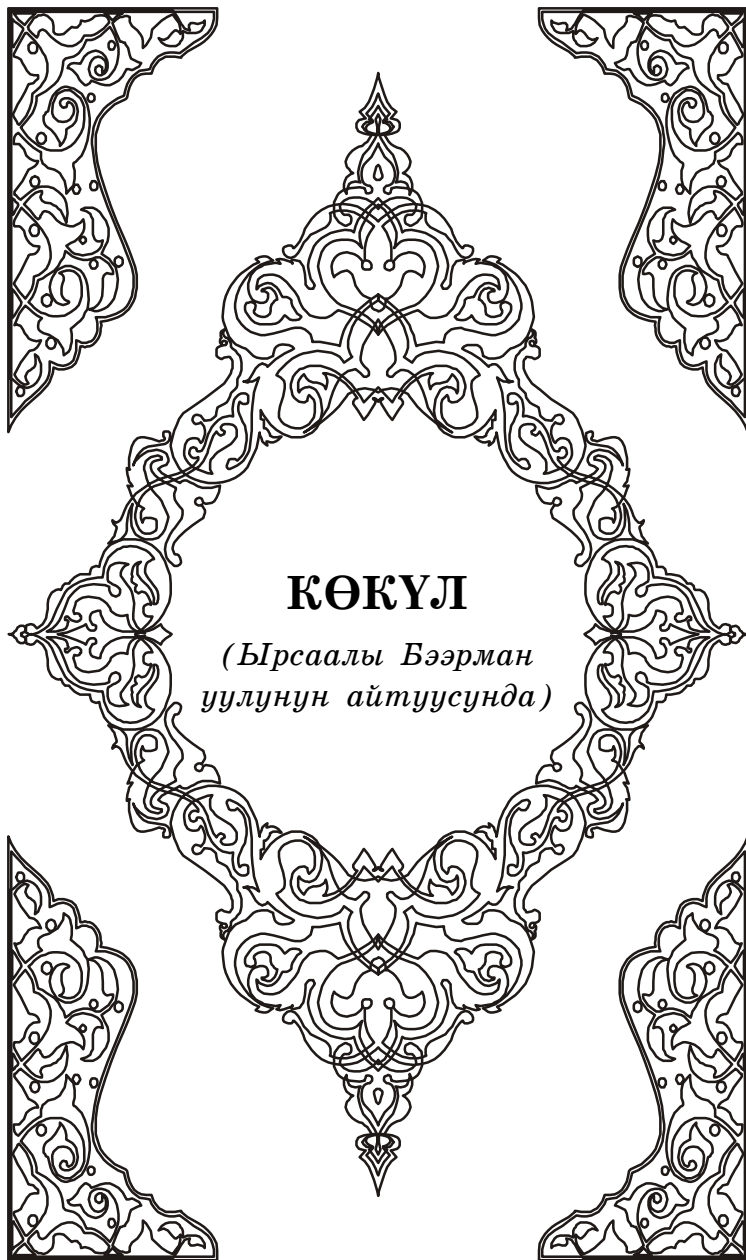
²⁰ Сагитов М. М. Культ птиц в башкирском народном творчестве. Ташкент, 1980. С. 80-81. (В книге: Литературоведение и история. Тезисы докладов и сообщений).

²¹ Шорский фольклор. Москва – Ленинград, 1940. С. 131.

²² Ошондо. 139-бет.

Б. Кебекова

КӨКҮЛ

*(Ырсаалы Бээрман
уулунун айтуусунда)*

КӨКҮЛ¹

I. КӨКҮЛДҮН АТАСЫ МУНДУУБАЙ, БАЛТЫР БЕШИК КӨКҮЛ ЖАНА ЖЕЛМОГУЗ

Каракандын Мундуубайга кордук көрсөткөнү

Мундуубай абышканын жердин жүзүн бербеген ак ала жылкысы, тоонун башын бербеген тору ала жылкысы бар экен. Бир мерзентке* зар экен. Ошондо Каракан деген каны калың элин жыйды. Бу Мундуубайдын малын алмакка маслахат* кылды. Калың элди чакырды. Баары жыйылып келди. Балалуу элге караса, баласын учкаштырып келди. Баласы жок Мундуубайды караса, айгыр минип куру бастырып келди. Балалуу элге караса, баласына атын карматып кирди. Баласы жок Мундуубай болсо, а балага берсе кармабайт, бу балага берсе кармабайт. Айгырын кесе кантарып*, кең тушап кирди. Калың эл бата кылды да «кармагыла, Мундуубайды» деди. Үзөнгүсүн тебип, айгырынын үстүнө ыргып минди. Ушинтии калың элден качып кутулду.

Катыны менен Мундуубай

Үйдүн керисинде* бир дөбө бар экен. Мундуубай дөбөгө чыкты. Ошондо ырдап катынына айтканы:

1923-жыл, 9–12-июлда, Талас кантону, Каракол болушунда, Орто-Кошойдо Ырсаалы Бээрман уулунан К. М. жыйнаган. Жаздыруучу солто уругунан, жалаңнайза элинен болот.

Көкүл жөө жомок болуп, жөө жомоктун бешинчи түрүнө кирет

«Кечүүбүсүн, жарбысын,
Ак байбиче үйдө барбысын?
Ак байбиче сага кылбасам,
Эшектей кардың жарбасам,
Эшилтип каның төкпөсөм,
Каныңды суудай төкпөсөм!» –

деп ыйлап турду. Анда катыны күдөрүдөй* был-
кылдап, кучугандай* чыңкылдап, баса түшүп шоо-
дурап, эки көзү жоодурап, айтарына келиптир, бай-
биче айтып коё бериптир:

«Кудайым берген бала жок,
Кууратып бакбай койдумбу?
Теңирим берген бала жок,
Терметбей бакбай койдумбу?
Ал немеңе дегениң?
Эбепке себеп дечү эле,
Кой аралай бассанчы.
Ак сарбашыл соолукту алып,
Кудайга бир жалынып чалсанчы!
Бул арчалуу мазарга,
Сыйынат кылып келсеңчи!
Төөдөн тогуз алсанчы,
Жылкыдан тогуз алсанчы,
Койдон бир тогуз алсанчы
Төрт түлүк малдан,
Төрт тогузду алсанчы!
Бул арчалуу мазарга,
Сыйынат кылып келсеңчи!
Темирден таяк алсанчы,
Темирден чокой кылсанчы!» –

деп кеңеш берди.

Мундуубайдын бала тилеп мазарга барганы

Төрт түлүк малдан,
Төрт тогузду алды.
Темирден таяк алды,
Темирден чокой кылды.

Алты ай дегенде малын,
Айдап мазарга жетти.

Бир койду жыкты. Бутун байлаган жип жаман экен. Чала мууздаганда кой тура качып кетти. Эки жагын караса, ээн талаа элмен чөл* экен. Как эткен карга, кук эткен кузгун жок. Төмөн жагын караса, бир топ кербен жаткан экен. Кербенге чуркап жетип барды. Кербенге салам айтты:

«Саладан салам алейким, кербен!
Төрт түлүк малдан ала көр, кербен!
Төрт тогуз алгамын, кербен!
Жеткениң төөдөн соё көр, кербен!
Жетбегениң эң көтүн, кербен!
Козулуу койдон соё көр, кербен!
Ак батанды бере көр, кербен!
Ак жолуна сала көр, кербен!» – деди.

Ачка турган кербендин кайсынысы карап турсун. Баары жабыла чуркап калды. Жеткени төөдөн сойду, жетпегени эң көтү козулуу койдон сойду. Ак батасын берди. Ак жолуна салды. Кербен кетип калды. Эки этегин астына кыстарды. Бул арчалуу мазарга жетип, айланып жүрдү. Таң атканча «Бир мерзет бер!» деп зарланып жүрдү. Таң атканда, саратан жылдыз батканда кулалуу кумган колго алып, колу башын жуунуп, намазын бирин койбой окуп, кыбылага* карап, кудайга сыйнат кылып турду. Кыбыладан кызыл обол жел сокту. Эми желден бир дабыш чыгып айтты:

«Кудайды билбес элен,
Кудайды эми билдинби?
Теңирди билбес элен,
Теңирди эми билдинби?
Конур күздөр болгондо,
Койчу болуп баргамын.
Байбиче байкуш канетсин,
Койчу коман* келди деп,
Кара аякка бал куюп,

Мындан гана берүүчү эле.
Сен жылкыдан келгенсин,
Бу тентиген бул койчу,
Акысын алса жөн алсын деп,
Колумдан таяк алгансың,
Башка бир таяк салгансың.
Сага канткенде берем,
Баланы байкуш!

Жазгы бир маал болгондо,
Кожоң бир болуп баргамын, байкуш!
Байбиче байкуш канетсин,
Кой аралай баскан болуучу, байкуш!
«Кожомо койду союп берем» деп,
Кой аралай баскан болуучу, байкуш!
Он эки өгүз терисин,
Өрүм тарткан булдурсун*,
Чапса кулак тундурсун.
Бүлдүргөнү мар* көктөн,
Алаканы зар* көктөн.
Керегеден жулуп алгансын,
«Бул тентиген бу кожо,
Бул тентиреген бу кожо,
«Кол кайрын алса жөн алсын” деп,
Башка бир башка салгансың.
Сага канткенде беремин, байкуш.
Сенин бир көңүлүң болбосо,
Байбиченин бир көңүлү бар эле,
Көнөктөй* болгон көк алма,
Көтөрүп таштап ээрди* эле.
Аяктай болгон ак алма,
Алып таштап ээрди эле.
Тайгандай болгон Мундуубай,
Илип алып калды эле.
Күдөрүдөй* былкылдап,
Күчүк иттей чыңкылдап,
Баса түшүп шоодурап,
Эки көзү жоодурап,
Айтарына келиптир,
Байбиче айтып коё бериптир:

«Кудайым берген бала эле,
Кууратып кантип жутасың?
Теңирим берген бала эле,
Терметпей кантип жутасың?
Андай болсо мына деп,
Көнөктөй болгон көк алма,
Көтөрүп таштап ээрди эле.
Аяктай болгон ак алма,
Алып таштап ээрди* эле.
Баабединге* баарын айтып,
Кудайына чоң айтып,
Экөөнү жутуп ээрди эле.

Анан Мундуубайдын катынынын боюнда болуп калды. Тууй турган айына жакындады.

Байбиченин бала тууганы
Алтындан бакан орнотуп,
Айда толгоо салыптыр.
Күмүштөн бакан орнотуп,
Күндө толгоо салыптыр.

Мындан нече күн толгонуп, Күндө толгоо салыптыр. Мындан нече толгонуп төрөй албады.

«Эбепке себеп дечү эле, байым,
Элде бүбү* көп эле, байым:
«Элден бир бакшы* жыйсаңчы, байым!

Кырк бүбү, кырк бакшыны алып келди. Мындан дагы болбоду.

Терек бир бойлой конор күн, байым!
Тенселген эрлер болорбу, байым!
Терек бир бойлой конду эле,
Бир топ терек тартты эле.
Терек түбүнөн омурулуп кетиптир.
Тобулгу бойлой консоңчу, байым!
Тобулгу тартсам, түшөрбү, байым!
Тобулгудай кызарып, байым,
Муңканган эрлер болорбу, байым!
Жаш бала ичинде жатып үн салат:
«Энем бир наадан* болбосо,

Бүбүнү жыйнап не кылат?
Атам бир наадан болбосо,
Бакшыны жыйып не кылат?»

«Бүбү менен бакшыны сабап үйүнө куусун!» – деди.

«Алты карын май бузуп,
Агайын оозун майласын.
Алты кары бөз* жыртып,
Агайын белин агартсын!
Жети карын май бузуп,
Женемдин оозун майласын.
Жети кары бөз жыртып,
Жененин башын агартсын».

Эми бүбү сайын бир тогуз*, бакшы сайын бир тогуз берди. «Баарың жакшылык менен келдиң эле кайткыла!» – деди. Жылкым тууду эле, ошону көрөйүнчү деп чыкты. Жылкыга барды. Ойдо да кырылып аткан кулун, тоодо да кырылып аткан кулун. Оо жерге барып, түшүп ырдады:

«Үйгө барсам, байбичем жок, кокуй,
Жылкыга келсем, жылкым жок, кокуй!
Байбичем кургур, курусун, кокуй,
Жылкым бир кургур, канакей, кокуй!
Жылкым бир курсун, кокуй!
Байбичем кургур, канакей, кокуй!»

Ошондо үйүндө Куйту келин бар экен, көзү жапшырып байбиче кичинекей уктап кетти. «Байбичем уктап кетти шекилдүү, бир таруу көжө кылып берейин» деп, керегеден көнөктү жулуп алды. Чоң суудан чоң чункарып* алды. Чоң босогодон аттап өттү. Буту¹ мүдүрүлүп кетти. Көнөктөгү суу чайпалды. Байбиченин белине суу жабыла түштү. Байбиче чочуп ойгонуп кетти. «Баа» деп баланын үнү чыкты.

Этегин ачып караса, алтын көкүл эр бала, кыз балага карасаң, жерге аппак кар жааса, кардан

¹ Түп нускада «колу» деп жазылган. Туурасы «буту» болот.

апкак эти бар, кар үстүнө кан тамса, кандан кызыл бети бар. Экөөнүн тең киндигин кесип алды. Экөөн эки тең этегине ороп байбичеге берди. Азык көжөнү* кылып берип, жылуу жаап жаткызып койду.

Мундуубайдын Куйту күнү сүйүнчү алганы
«Жан кишиге билдирбестен байдан сүйүнчү өзүм алайын» деди. Байга барса өкүрүп жаткан экен.

Түлкү ичигиң кийинчи, байым,
Түрпүлөнүп* сүйүнчү, байым!
Балкы ичигиң* кийинчи, байым,
Балкыланып сүйүнчү, байым!
Бай сүйүнүп кетти.
Бай ырдап сүйүнчүсүн айтты:
«Жерде жылкым бар эле, Куйтум,
Мындан бөлүп берейин, Куйтум!
Сенин бир олжон азбы экен, Куйтум?!
Менин бул олжом аз экен, байым,
Аз бир айтбай, көп айтчы, байым!
Көп төөм бар эле, Куйтум.
Андан бөлүп берейин, Куйтум!
«Бул бир олжон азбы экен, Куйтум?»
«Менин бул олжом аз экен, байым,
Аз бир айтпай, көп айтчы, байым!»
«Жердин жүзүн бербеген, Куйтум
Мындан бир бөлүп берейин, Куйтум,
Сенин бир олжон аз бекен, Куйтум!»
«Бул бир олжом аз экен, байым,
Аз бир айтпай, көп айтчы, байым».
«Маң-маң баскан, Куйтум!
Чуудаларын* чан баскан, Куйтум!
Көп төөм бар эле, Куйтум!
Андан бөлүп берейин, Куйтум!
Бул бир олжон аз бекен, Куйтум!»
«Бул бир олжом аз экен, байым!
Аз бир айтбай көп айтчы, байым!»
«Үй арасын боктогон, Куйтум,
Көп сыйырым* бар эле, Куйтум,
Сенин бул олжон азбы экен, Куйтум?
Сал-сал бир оттой, Куйтум,

Кетмендей куйругу салактай, Куйтум!
Үңкүр бир толгон көп коюм, Куйтум,
Сенин бир олжон азбы экен, Куйтум?!
Бул бир олжон экен, Куйтум?!»
«Аз гана айтбай, көп айтчы, байым»,
«Он эки капка шаарым бар, Куйтум,
Он бештеги жигит бар, Куйтум,
Өзүң билип, өзүң тий, Куйтум!»

Он бештеги жигитти айтканда Куйту сүйүндү.
Жаш баланы мактай калды. «Эркек баланды сура-
саң, байым! Алтын көкүл жайкаган кызыл чийкил*
жаш бала. Кыз баланды сурасаң, кара жерге кар
жааса, кардан аппак эти бар, кар үстүнө кан тамса,
кандан кызыл бети бар!» – деди.

Ошондо Мундуубай сүйүнүп кетип, ой жылкы-
сын ойго, тоо жылкысын тоого кабар кылды. Баа-
ры эркек кулдар кайсынысы карап турсун. Ойдон
коногун калдыратып, тоодон укуругун* үркүтүп
айдап келди шалдыратып, жылкыны.

Мундуубай менен Желмогуз

Иле көлгө жылкыны айдап келип киргизди. Иле
көлгө батпай жылкы кайта үркүп чыкты. Укурук-
ту ыйыгына* салып, бай да желип чыкты. Бул эмне
үчүн үрктү деп көлдүн жээгине барса, казандай бол-
гон капкара өпкө ичинде агып келе жатат. Бул жо-
горку элдин малы кара өпкө болуп атат деп атты
эле. Кара санап өпкөсүн сууга салып жиберген экен
го деп, ошондо укурук менен илип алып ыргытты.
Жырылып кетти. Чирип калган өпкө укурукка бой
бербейт экен го деп, түшө калып ыргытайын деди
эле. Өпкө байдын өзүн алкымдан алып, жатып кал-
ды. Бай ошондо шыбырап үн салды:

«Көчүгүндү көтөрчү, желман!*
Көкүрөккө дем барсын, желман!
Жердин жүзүн бербеген, желман!
Жерде жылкым бар эле, желман!»

Мындан бир бөлүп берейин, желман!
Сенин, бу бир олжон азбы экен?»

Анда «Арам, как баш чал, сен өлгөндөн кийин бул мал меники эмей эми не?» деди. (Анан Мундуубай Куйту күнүнө сүйүнчүгө бергендей кылып, малын желманга беремин деп айтат). Желмандын тилеги жаны тууган баласы Көкүлдө болгонунан малын албайт. Баланы алсам дейт. Мундуубай баласын бермекке башын койду. Анда айтты:

«Тууганы үч күн боло элек, желман!
Аты бир жөнү коюла элек, желман!
Көрдүм эле бир туяк*, желман!
Кыз дагы болсо бир туяк, желман!
Ону гана берейин, желман!
Бул бир олжон азбы экен, желман!
Кыймалаба санимды, желман!
Кыйбачы кызыл жанымды, желман!
Өчүрбөчү отумду, желман!
Өлтүрбөчү Мундуубай өзүмдү, желман!»

Желман: «Арам гана как баш чал! Сени өлтүргөндөн кийин ал кыз меники эмей, кимдики?» – деди.

«Тууганы үч күн боло элек, желман!
Аты жөнү коюла элек, желман!
Көрдүм эле бир туяк, желман!
Көрдүм эле бир чырак*, желман!
Муну гана берейин, желман!»
«Башыңа жара чыкканбы?
Баштан айтбай не болдуң?
Эсине жара чыкканбы?
Эртетен айтбай не болдуң?» – деди.

Жакасынан кармап желмогуз кемпир тургузуп койду. «Баланы качан бересиң?» – деди. Эси чыгып чал ашкынып калган экен. «Жети күндө баланын атын коёт дечү эле. Баланын атын коёюн. Жети күндөн кийин баланы келип ал!» – деди. Ошондо желман «макул» деп, көздөн кайым болуп кетти.

Эмне экенин билбей калды. Атына минди. Дагы келди. Тороё* электе келген дөбөсүнө да чыкты. Байбичесине добуш салды:

«Кечүүбүсүн, жарбысын,
Ак байбиче, үйдө барбысың?
Эртелеп балам алып чык.
Оң тиземе ойнотуп,
Оң салмагын көрөйүн.

Желмогуз салыттар болуучу эле!» – деди. «Сен айта турган кеп беле? Мен уга турган кеп беле? – деп, эшикке чуркап чыкты эле, жерде бир бакан жаткан экен. Бакан менен башын жара чаап салды эле. Кылыч менен кырдырды, кымыз менен жуудурду, ак тасма менен буудурду. Чал ошону менен калды.

Кедең досу менен акылдашканы

«Бул акылды ким табат эми. Кедең деген бир досум бар эле. Бир тапса акылды ошо киши табат го» – деди да ошону көздөй жөнөдү. Кедең доско кетип баратса, ит агытып, куш салып, кырк жигитин бош алып жүргөн экен. Карга десе карга эмес, караанын көрүп алыптыр. Түлкү десе түлкү эмес, түмөнүн* көрүп алыптыр. Кедең дос: «Тетиги келе аткан Мундуубай тамырым* экен», – деди. «Кыркың үйдү көздөй чап!» – деди. Үйгө бээ союп, үй көтөрүп таштады. Кыркы Мундуубайга барды. Саламдан башканы сурабай алып келди. «Салам алейкум, Мундуубай досум!» – деди. «Түбүн түрүп түк немесин койбой айтам» деди эле, «Оозуңа таш» деди. Чукул коштоп алып, үйүнө жөнөп кете берди. Ай талаага жалгыз үй тигип, Мундуубайды камап койдү. Бээ союп, тезерээк жал коюп, казы кертип шам* коюп, каптап сыйлап таштады.

Таң атканда, саратан жылдыз батканда кулалуу кумган колго алып, колу, башын жуунуп, белелүү кумган белге алып, бети, башын жуунуп, нама-

зынын бирин койбой окуп, саламга келди. «Кечеги сөзүндү бүгүн айтчы?» – деди. Түбүн түрүп түк немесин койбой айтып берди. «Кечеги сенин кулунунду кырып аткан желмогуз кемпир болуучу» – деди. «Мусдак төрдүн башына кер бээ деген качып барып, ошол жерге тууп, тогуз толгонуп энесин эмип турат. Ошого бар да маңдайына тооб кыл*!» – деди. «Үйүнө алып кел!» – деди. «Усталарды жыйдыр!» – деди. «Айырмашты кылдыр*!» – деди. «Алтындан акыр* соктур!» – деди. «Алтындан казык кактыр!» – деди. «Ошого бекем байлап кой!» – деди. «Төбөсү карыш кара бөрүк, муну кынап кийгиз, кер кулунга мингиз», – деди. «Боорукер деген кан бар», – деди. «Буга барса, балаң өлбөйт да, житбөйт да» – деди. «Ала байтал сойгун! Адашкан элинди жыйгын! Кула байтал сойгун, куюккан* элинди жыйгын! Элге калың тойду кылгын!» – деди. «Ошо күнү мен да жентектеп барып түшөмүн» – деди.

Балага той кылуу жана анын атын коюу

Кайта бээге келди. Кулундун маңдайынан тооп кылды. Үйүнө коштоп алып келди. Алтындан аныр соктурду. Алтындан казык кактырды. Бек байлатып салдырды. Усталарды жыйдырды. Айырмашты кылдырды. Аладан байтал сойду. Адашкан элин жыйды. Куладан байтал сойду. Куюккан элин жыйды. Элге калың тойду берди. Кедең дос жентектеп келди. Баланы Кедең дос жыйындын четине алып келди.

«Бала атынан бузулат, элим!

Баланын атын жакшы кой, элим!» –

деди. Ак сакал, көк сакалды карады. Көк сакал жаш баланы карады. Жаш бала жерди теше карады.

Ошондо жыйындан урсун! Баланын атын алигиче койбойт деген эмине?» – деди. «Эркек баланы сурасан, алтын көкүл жайкаган кызыл чекил жаш

бала. Кыз баланы сурасан, кара жерге кар жааса, кардан ашпак эти бар. Кар үстүнө кан тамса, кандан кызыл бети бар. Баланын аты. Көкүл болсун. Карындашы Карлыгач болсун!» – деди. Ошону менен эл бата кылып тарады.

Көкүл сапарга чыкканы

Эл жөнөгөндөн кийин, Кеден дос кери бээни минди. Төбөсү карыш кара бөрүк, муну кынап кийгизди. Баланы Керкулунга мингизди. Ошо жерден Кеден дос экөө жөнөдү. Жөнөп барганда энеси кара чачын жайды. Кандуу бетин тытты. Өкүрдү. Атасы мурутун жулкуп салды. Сакалын жулкуп салды. Өкүрүктү салды. бала бура тартып кайта келди да энесине айтты:

«Мындан бир нары барармын, эней!
Жаңы өлгөндөй болорсун, эней!
Кара бу чачың жаярсың, эней!
Кандуу бир бетин тытарсың, эней!
Жаңы өлгөндөй болорсун, эней!
Эчтенке акың жок болсо, эней!
Эки аркар жылдыз батканча, эней!
Үч айланып эмизген, эней!
Бул акыңды кечиргин, эней!
Бул акыңды кечпесең, эней!
Эрте желмогуз сайит ай,
Барайын, эней!» – деди.

Э н е с и:

«Бул акымдан кечкен үчүн жиберем, ботом!
Кечпесем, кантип ай жиберем, ботом!» – деди.
Көкүл бура тартып атасына келип айтты:
«Мындан бир нары барармын, атай!
Мурутун булкуп саларсың, атай!
Сакалың жулкуп саларсың, атай!
Жаңы өлгөндөй болорсун, атай!
Эчтеме акың ай жок болсо, атай!
Ак олпогуң кирдетип, атай!

Кара бир жорго тердетип, атай!
Артындан бир тойго барбадым, атай!
Тойдон бир алып келген учанды, атай!
Үлбүрөтө туурап, чүлбүрөтө бербедим, атай!
Бул акынды да кечерсиң, атай!» – деди.

А т а с ы:

«Бул акымдан кечкен үчүн жибербей, ботом!
Эми кечбесем кантип ай жиберем, болот!» – деди.
Ошо жерден экөөнүн да батасын алып жүрдү.

Кемегедей жерди
Кемире басат
Керкулун!
Ат ордундай жерди
Оё басат Керкулун!

Жүрүп барып эки жолдун айрылышка барганда, кери бээ бээлик кылып жүрбөй турган болду. Керкулун жүрүп өтө турган болду.

«Кош, балам!» – деди Кеден дос. "Ошо жол менен барып олтурсаң, Боорукер кандын эшигинин таап, үстүнө барасың. Боорукер канга барасың, өлбөйсүң да, житпейсиң да, дөөлөт башыңдан кетпейсиң», – деди.

Ошо жерде Кеден дос ыйлап жиберди. Көзүнөн аккан жашы сакалын жууп кетти. Кер бээ кишенеп жиберди, эмчегинин сүтү такымын жууп кетти. Бала кайра бура тартып келди:

«Мындан бир ары барармын, атай!
Жаны өлгөндөй болорсуң, атай!
Эчтеме акың жок болсо, атай!
Жолдош бир акың бар эле, атай!
Жолдош бир акың кечерсиң, атай!
Жолдош бир акың кечбесең, атай!
Эр желмогуз сайт ай барайын, атай!».

Кеден дос:

«Ал акыңдан кечкен үчүн жибербей, ботом!
Кечбесем кантип ай жиберем, ботом!» – деди.

Ошондо кулун ооздугун кесе тиштеп туруп, энесинин сүтүн таптаза сууруп алды да жүрүп кетти.

II КӨКҮЛ. КӨКҮЛДҮН КЕР КУЛУН АТЫ. ЖЕЛМОГУЗ, КАРАЧ ЖАНА КАРАЧТЫН АТАСЫ БООРУКЕР КАН

Керкулун менен Көкүл

Кеден дос кеткенден кийин Керкулунга тил пайда болду. Бала менен сүйлөштү:

«Жыбыр, жыбыр жер бийик, Көкүл!
Жер үстүндө мен бийик, Көкүл!
Көзүнө мында не көрүнөт, Көкүл?!»

К ө к ү л:

«Түптү бир неме да көрүнбөйт, кулун!
Көргөнүң болсо, айта тур, кулун!
Билгениң болсо, айта тур, кулун!»

К у л у н:

«Сен коёндон жапыз болчу, Көкүл!
Кулап жерге түшсөнчү, Көкүл!
Уктап бир уйкуң ай, алсаңчы, Көкүл!
Усталар чапкан айырмаш, Көкүл!
Оң чекене койсоңчу, Көкүл!
Жатып бир уйкуң ай салсаңчы, Көкүл!
Жалгыз бир куурай¹ түбүнөн, Көкүл!
Эптеп бир казы алайын, Көкүл!
Өзүм бир суунуп ай алайын, Көкүл!
Өзүм бир оттоп ай алайын, Көкүл!»

Керкулун коёндон жапыз болду. Бала кулап жерге түштү. Алты кабат шырмал тердигин алдына жая салды. Усталар соккон айырмаш оң чекеге койду. Жатып уктап калды.

¹ Түп нускада «корой» деп жазылган. Сүйлөмдүн маанисине караганда «куурай» деген сөз туура келип жатат

Желмогуздун Көкүлдү издеп чыкканы

«Кечүүбүсүн, жарбысың,
Мундуубай үйдө барбысың?» –

деп Желмогуз айтты: «Бармын» – деп эшикке чыга келди:

«Кечээ баланын аты жөнүн койгомун, каапыр!
Керкулундай тулпарга, каапыр!
Мингизип, качырып ээргемин, каапыр!» –

деди. Желмогуз: «Ата, сени үйүң, малың менен жутуп эрсем!» – деп, качырып үйгө кирип келди. Кемпир кынырагын* алып, жүгүрүп калды. Чал кылычын алып жүгүрүп калды. Экөө эки жагына барып тура калды. «Муну бу күйгө жутуп ээрсем шылдыр деп, аягымдан барып түшөр», – деди. «Жаш бала эмеспи, кайда качып кутулар», – деди. «Сары изине чөп салып, саргая куусам, куу изине чөп салып, кумсара куусам кайда кетер дейсиң? Балага жете коёюн», – деп, жүрүп кетти. «Баланы жутуп келсем, чал кайда качып кутулат», – деди. Ошондо сары изине чөп салып саргара кууду. Күнү-түнү баланын жети күндө жүргөн жерине күн шашкеде жетмек болду. Баягы Керкулун уктабаптыр. Керкулун ойноп кырга чыкты. Карга десе карга эмес, каапырдын караанын көрүп алды. Түлкү десе түлкү эмес, түмөнүн көрүп алды:

«Жатып бир жамбаш талдыбы ай, Көкүл!
Таттуу бир уйкун ай кандыбы ай, Көкүл!
Карга десе карга эмес, Көкүл!
Кабары келип калыптыр, Көкүл!
Түлкү бир десе түлкү эмес, Көкүл!
Түмөнү келип калыптыр, Көкүл!
Жатып бир жамбаш ай талдыбы, Көкүл!
Таттуу бир уйкун кандыбы, Көкүл!
Эми бир өйдө турсаңчы, Көкүл!
Алты кабат шырмалы ай тердик, Көкүл!
Үстүмө жаба салсаңчы, Көкүл!
Куюшканың кыскартып, Көкүл!

Көмөлдүрүк бош тартып, Көкүл!
Басмайылың¹ бек тартып, Көкүл!
Катыра камчы салсаңчы, Көкүл!
Коёндой эгим бөлүнсүн, Көкүл!
Томуктай эгим көрүнсүн, Көкүл!
Тайгандай бутум түзөлсүн, Көкүл!
Аркар бир ашбас Ала-Тоо, Көкүл!
Аттап бир алып ай түшөйүн, Көкүл!
Кулжалар ашбас куруган тоо, Көкүл!
Кудуп* бир алып кетейин, Көкүл!
Андан бир аккан караган, Көкүл!
Карышкыр каапыр ай жойлосун, Көкүл!
Түлкү бир каапыр ай сойлосун, Көкүл!
Бул каапырдан бир куткарып келейин, Көкүл!».

Желмогуздан баланы куткарып алып кетти. Эми желмогуз кемпир баланын ордуна келди. Баланын кайда кеткенин, кайда житкенин билбей калды. Ала-Тоонун ар жагына ашып түштү. Нар жакта жер ортосу Боз-Дөбө бар. Дөбөгө чыкты. Керкулун:

«Жер, жер бийик, жер бийик, Көкүл!
Жер үстүндө мен бийик, Көкүл!
Көзүңө немеңе көрүнөт, Көкүл!
Кара айгырдын көзүн ай, Көкүл!
Каршаңкыдай көрүнөт, Көкүл!
Түптү бир немедей көрүнөт, Көкүл!
Көргөнүң болсо айта тур, Көкүл!
Билген болсоң айта тур, Көкүл!

Сени бир жерден куткардым эле, эми бир кезендеге кез келдик. Эми мындан кантип кутуласың?» – деди.

Эми жаш бала тескери карап ыйлап берди. Керкулун айтты: «Аттигин ай, кабыргасы каткан эр болсо, не жоо менен алышып өлөр эле, не сайышып өтөр эле. Жаш балалык кылды да», – деди. «Эми сен боорго ач кене болуп жабыш. Мен боосу

¹Түп нускада «басба айылын» деп жазылган. Туурасы «басмайыл» деп жазылды.

жок боз турумтай болоюн», – деди. «Мен асмандан чып деп алып учайын». Мени көрбөй калса Боорукер кандын дал эшигинин алдына алып барып түшөйүн», – деди. «Карач көрүп калса, жерден күйкөдөй болуп качырып калар. Төшкө тээп аларда, этине тиерде салам айтып тура кал!» – деди.

Көкүл жана Карач

Эми асмандан чып этип алып учту. Жерден мени көрбөй калды дегенсип учуп барат ко деп, көөкөрдөй* болуп Карач качырып калды. Төшкө тээп аларда, төш этине тоёрдо «салам» айтып тура калды. «Алыстан качып келе аткан бала экен, каны качып келе аткан бала экен го» – деди. «Үйгө алып барып, канына толтуруп ичейин» – деди. Боорукер кандын койчулары бар экен. «Сырттан нени көрсөн, ошону айтып кел!» – деген экен. Койчу кечинде баргандан кийин Боорукер кан: «Не болдун, не көрдүң?» – деп сурады. Бирөө турду: «Ошо баланы көрдүк деп айталы», – деди. «Айтсак Карач өлтүрүп койбойбу?» – деди. «Айтбай койсок, Боорукер кан өлтүрбөйбү?» – деп берки бирөө айтты. «Бизди өлтүрсө, Карач өлтүрсүн. Эгерде Карач өлтүрө турган болсо, Боорукер кан сурап албайбы? Атасы эмесби? Жаш бала экен. Кантип бул кызыл чийкил баланы айтбай коёлу?» – деди. Ал эми бирөө айтты: «Кечеги күнү кечинде, мурдагы күнү бешимде, намаз дигер, намаз шамдын ичинде кабагына кар жаап, каарданып келиптир. Мурутуна муз тоңуп, мунканып ыйлап келиптир. Алтын көкүл жаш баланы кечээ кечинде Карач алып өттү», – деди.

Боорукер кан: «Мунун бир кашык канын сурап алайын», – деди. «Канаттуу кара бээни үйдүн жанына алып келип байла!» – деди. Таң атканда, саратан жылдыз батканда кулалуу кумган колго алып, колу башын жуунуп, белелүү кумган белге алып, бети башын жуунуп, намазынын бирин койбой окуп алып, канаттуу кара бээни минип алып, жүрүп баласына келди.

Боорукер кан Карачтан Көкүлдү сурап алган
«Кечүүбүсүн, жарбысың, Карач ботом!
Бул үйдө барбысың, Карач ботом!
Жатып бир жамбаш талдыбы, Карач ботом!
Таттуу бир уйкуң ай кандыбы, Карач ботом!
Мурутуна муз тоңуп, Карач ботом!
Муңканып ыйлабай келипсиз, Карач ботом!
Алтын көкүл жайкаган, Карач ботом!
Кызыл чийкил жаш бала, Карач ботом!
Кечээ кечинде алып ай, Карач ботом!
Бир кашык канын ай мага бер, Карач ботом!
Карыганда эрмек кылайын, Карач ботом!»

Карач тебетейи жок топучан, кепичи жок маа-
сычан эшикке жүгүрүп чыкты. «Сен бир кашык
канын сураганың менен баары бир бербейм», –
деди. «Кабагыма кар жаап, каарданып ыйлап, бар-
гамын. Мурутума муз тоңуп, муңканып ыйлап, бар-
гамын. Бербеймин», – деди.

«Алптар менен алышып, алың кетип жүргөндө,
күчтүү менен күрөшүп, күчүн кетип жүргөндө, сөзгө
сөлтүк кылбасам, кепке кемтик кылбасам, түбү жок
дайрага түшүп өлбөсөм!» – деп, атасы кетип кал-
ды. Карач үйгө чуркап кирди. Киргенде баланын
шыйрагы чыгып жаткан экен. Шыйрактан алып
түндүктөн ыргытты. Бала «шыр» деп түштү. Боосу
жок боз турумтай болуп «чак» деп алып отуруп
калды. «Мунун кийими жок жылаңач кантип бага-
мын?» деди. «Аты жок жөө кантип багамын», –
деди.

«Мунун кийимин этегиме жамасам, жеңиме жет-
пейт. Кийимин эмне кыламын?» – деп, баланын
кийимин берди. «Кулун ат болгончо, эр мант бо-
лот», – деген. «Мунун кулунун эмне кылам?» – деп,
кулунун да берди. Ошону менен баланы алып үйүнө
келди. Байбичеси үйүндө короодон коюн чыгара са-
нап турган экен.

III. КӨКҮЛ, КАРАЧ, КЕР КУЛУН ЖАНА АЛАРДЫН ЖЕЛМОГУЗ МЕНЕН УРУШТАРЫ

Боорукер кан Көкүлдү бала кылып алганы

«Кудайың бербесе баланы ай, байкуш!
Курдашың ай, какбаш ай мен таптым, байкуш!
Теңирим бербесе баланы ай, байкуш!
Теңтушуң ай, какбаш ай мен таптым, байкуш!
Кой аралай баса көр, байкуш!
Кой четинен ак сарбашыл соолукту, байкуш!
Кудайга бир жалынып чала көр, байкуш!
Алтындан бакан кура көр, байкуш!
Айда бир толгоо сала көр, байкуш!
Көйнөгүндүн этегин көр, байкуш!
Канга бир булгап ала көр, байкуш!
Баланы өзүмдүк кылып ала көр, байкуш!» –

деди. Бир койду сойду. Баласын бооруна басып, толготуп калды. Ошону менен алты күндө тууду. Тууп, аладан ала байтал союп, адашкан элин жыйды. Куладан кула байтал союп, күйүккөн элин жыйды. Элдин баарын жыйып, калың бир тойду кылды.

Жыйындын четине жаш баланын атын койдурмакка алып чыкты. Ак сакал, көк сакалды карады. Көк сакал кер мурутту карады. Кер мурут жаш баланы карады. Бир дубана бурк жыйындын четинен тура келди. «Казы жеген байлар, кардындан урсун баарынды», – деди. «Алтын көкүл жайкаган жаш бала «Көкүл» болсун!» – деп, атын Көкүл койду. Ошону менен калың эл бата кылды. Ошону менен таркады.

Карачтын Желмогуз менен биринчи жолу урушу

Карач күнү-түнү уктоочу экен. Атасы дөбөгө чыгып кароол карады. Караса бир белесте жети адам турат. Жети адамга желип барса Желмогуз кем-

пир экен. Муну балама барып айтайын деп, кайта кайрылып келди.

«Жатып бир жамбаш ай талдыбы, Карач!
Таттуу бир уйкун ай кандыбы, Карач!
Эми бир өйдө турсанчы, Карач!
Желмогуз келип калыптыр, Карач!»

Баласы тындабай уктап калды. «Алыптар менен алышып, алың кетип жүргөндө, күчтүү менен күрөшүп, күчүн кетип жүргөндө, сөзгө сөлтүк кылбасам, кепке кемтик кылбасам, ошо колго өзүм барып өлбөсөм», – деп, кайра тартып чуу койду.

Көзүнүн майы кетип турганда, картаң чал өлүп калат экен деп, калжайып кара мылтыкты асынып, төө кара атты минип, салып калың колго жетип барды. Жети киши жети баштуу кемпир экен. Анда желмогуз кемпир Карачка айтты:

«Саламдан салам алейким, Карач!
Мен чыйырды чыйырдым, Карач!
Изимди сага кийирдим, Карач!
Изимди сенден чыгардым, Карач!
Кур чалып, кудаң ай бололук, Карач!
Чырмалып достордон бололук, Карач!»
«Эрдим деген эмине, каапыр?
Чыйырдым деген эмине, каапыр?» –

деп, ачууланып келип Карач чапты эле, алты башы тоголонуп түштү. Эми бирөөнө келгенде качып берди. Качып кетип баратып желмогуз ырдаптыр:

«Эрдигиң шондон* билгемин, Карач!
«Картайганда Боорукер кан атаңды
Көтүндөн кароол кылыпсың, Карач!
Сенин эрдигиң билгемин, Карач!».
«Алда калжыраган куу чал ай» –

деп, Карач артына кылчайып карады. Кайта караса, күнчөлүк, түшчөлүк жолго кеткен экен. Карачтын астындагы аты үн салды:

«Катыра камчы салбайсыңбы, Карач!
Калтыра камчы сала көр, Карач!

Тайгандай жонум түзөлсүн, Карач!
Коёндой этим бөлүнсүн, Карач!
Токумдай этим көрүнсүн, Карач!
Тайгандай жонум түзөлсүн, Карач!
Кайырчактын кара таш, Карач!
Кагыратып качып бараткан, Карач!

Жүргөнүмдө согончогум кесе-кесе барайын», — деди.

Жалгыз бир башын ала көр, Карач!
Элге бир кесир кылбасын, Карач!» —

деди. Кайырчактын кара ташынан качып баратканда Желмогузду тонкондотуп жүрүп сабады, Карач.

«Жоо дегенде оу деген, Карач!
Кокуй эрдигиң шонон* билгемин, Карач!
Картайганда Ак байбичедей энекеңди
Көтүндөн кароол ай кылыпсың, Карач!
Эрдигиң шонон билгемин, Карач!»

Алда калжыраган куу кемпир ай, үйгө барсам кечиктирип берет деп көт жагын карап алды. Желмогуз күнчөлүк, түшчөлүк дагы узап кетти.

Кыйырчактын кызыл таш кыгыратып качып бара аткан жеринде кууп дагы жетти. Анда желмогуз Карачка айтты:

«Жоо дегенде оу деген, Карач!
Чачыкедей жарыңды, Карач!
Көтүндөн кароол ай кылыпсың, Карач!»

«Аа таңкылдаган куу жалап, шаңкылдаган куу жалап. Үйгө барсам кечиктирип берет...» — деп, көт жагын кылчак карап алды эле. Үйдөй кара ташты көтөрүп, алды-на түшүп кетти.

Карачтын Желмогуз менен экинчи урушу

К а р а т:

«Жоо дегенде оу деген, Карач!
Кокуй Карач, оңбогон, Карач!
Түшө бир калып, кебим ук, Карач!»

Түшүп алып кебин тыңшаса: «Экей, Текей эки алыбым, Боз бармак, Бозой төрт алыбы, Бешөө болуп албасам, күндүн мурдун жайбасам, Калың колду лыкылдатып алып чыкбасам; Өзүң бербеген Көкүлдү колундан бир чыгарып албасам», – дейт.

Ошону менен Карач үйүнө келип жети күн жатып калды. Жетинчи күндө Боорукер кан кароолго чыкты. Калың колдун лыкылдап жатканын көрүп баласына дагы келди.

А т а с ы:

«Жатып бир жамбашың талдыбы, Карач!
Таттуу бир уйкуң ай кандыбы, Карач!» – деди.

Баласы укмаксан болуп жатып калды. «Ата, сенин кечээ баланын бир кашык канын берип, жан соога кылып жатып алдың», – дейт. «Сени сөзгө сөлтүң кылбасам, кепке кемтик кылбасам, мен ошонун колуна барып өлбөсөм», – деп, кетип калды. Ата, көзүнүн майы кетип калган чал, ошол колго барып, өлүп калат экен деп, кара мылтыгын калжайып асынды. Кара атын минди, көтүнөн колго барды.

«Ак байбиче энекем деми, Боорукер кан атакем деми», – деди. Ак мылтыкка кочуштап даары куйду. Сүмбөлөп окту куйду. «Карач! Карач!» деп кыйкырып жоого тийди. Кылычтын мизи тийдиби? Найзанын учу тийдиби? Качып араң кутулду. Кутулуп атасына келди:

«Жалгыз бир деген жаш экен, атай!
Жалгыз жаман иш экен, атай!
Көкүл деген инимди, атай!
Көтүмдөн кароол ай кылсаңчы, атай!
Ителги тийген таандай, атай!
Иргилте сайып берейин, атай!
Бөрү тийген таандай, атай!
Бөлүнтө сайып берейин, атай!»

«Ата, сага айта турган кеп беле. Уга турган кеп беле. Кечээ баланын бир кашык канын берип, бүгүн алып барып кутуламын деп турган экенсиң» – деп,

атасы эшикке чуркап чыкты эле, түндүк бакан жатты эле, талтайып туруп чапты эле башын жарылды. Кылыч менен кырдырды. Ак тасма менен буудурду. «Бу кордукту көргөнчө калың колго барып өлөйүн», – деди.

Ак мынтыкка кочуштап дары куйду. Сүмбөлөп окту куйду. Жоого тартып келип калды. «Карач, Карач!» – деп кыйкырып жоого тийди. Найзанын учу тийдиби? Карач качып араң кутулду. Кайтып атасына келди.

«Жалгыз бир деген жаш экен, атай!
Жалгыз жаман иш экен, атай!
Көкүл бир деген инимди, атай!
Көтүмдөн кароол ай кылсаңчы, атай!
Ителги терген таандай, атай!
Иргилте сайып берелик, атай!
Бөрү тийген таандай, атай!
Бөлүнтө сайып берейин, атай!» –

десе, Көкүлдү артынан кошуп берди. Төбөсү карыш кара бөрк, муну кынап кийгизди. Керкулунга мингизди. Көтүнөн кароол кылып берди. Ак мынтыкка кочуштап дары куйду. Сүмбөлөп окту куйду. «Карач! Карач!» деп жоого тийди. Калың колдун бири батынып чаба албады. Баары алыстан калың кол тегеректеп калды.

Керкулундун баатырдыгы

Ошондо Желмогуздун Бозкоён деген аты бар экен. Керкулундун тилин Бозкоён билет экен. Бозкоёндун тилин Керкулун билет экен. Керкулун Бозкоёндун тилин мурун озунуп байлап койду,

Керкулун өзү сүйлөдү:

«Карач сен аттан түш!» – деди. «Төө кара атты жыгып, эчкиче буу!» – деди. «Артыма бөктөрүнүп ал!» – деди. «Көкүлдү айырмаш менен жерге сыйырып кой!» – деди. «үстүмө мин!» – деди. «Көкүлдү тизеге коюп алгын!» – деди. «Катыра камчы сал-

бас кара сан, катыра камчы сал!» – деди. «Аркар ашбас Ала-Тоо, аттап алып түшөйүн», – деди. «Бу каапырдан бир куткарып келейин», – деди. Асман менен алып учту. Тарс дедире осуруп кетти. Сасык туман басып калды. «Мен Көкүлдү кармадым», – деп, бири-бири менен сайышып, туман ичинде баары кырылып калды. Боз бармак, Бозой, Экей, Текей, Желмогуз бешөө эле калды. Бозкоөндун тили бошонду. Бозкоөндун айтканы: «Бешөөн беш атыңды жыга сал! Эчкиче туягын бууй сал! Салбыратып артып ал! Салбыратып учкашып ал!» – деди. «Мунун көтүнөн кууп баралык», – деди. Көтүнөн кууп жетти.

Керкулун: «Какыраган кара таштын ичине кон! Ошо жерде Төөкара атты мага кошуп бергин!» – деди. «Бозкоөндү мага берсен, сен үйүңдү көрөсүң, мен үйүмдү көрөмүн», – деди. «Бозкоөндү кудай бербесе, сен үйүңдү көрбөйсүң, мен үйүмдү көрбөймүн», – деди.

Беркилер келип, суулуу жерге конду. Керкулун ташка сүйкөнүп кырчангы болуп калды. Бозкоён суулуу жерге жатып, семирип алды. Керкулун Бозкоёнго саламга келди:

«Адамда боор бар болсо, ботом!
Айбанда боор жокпу экен, ботом!
Карач бир жаман неме экен, атай!
Какыраган кара бир ташка конобуз, атай!
Бирге бир уктап алалык, атай!
Бирге бир суулап алалык, атай!»

«Сен менден тыңсынып качып кетпедиңби эле?» – деди. Керкулун: «Жок андай эмес. Баарыбыз бир тууган эмесбизби? Бир оттоп, бирге суулап туралы», – деди. «Андай болсо кел оттойлу», – деди. Эми экөө оттоп, суулап жатып алды. Эки куурай түбүнөн эптеп казы алды. Жалгыз куурай түбүнөн жардай жалды жыйып алды. Керкулун уктап атты. Бозкоён ажалы жетип кашынышка келди. Ала сала кең соорду кашынды. Оозу омурткага келди. Керкулун жама-жайды керди. Оозуну чайнап алды. Ооз

омуртканы кыйрата тиштеди. Кабырганы кыйрата тепти. Оюн салып, чыгып кетти. Карач аңкы кул экен. «Алышуучу болсоң ал кандай, күрөшүүчү болсоң күч кандай», – деп кырга чыга кетти.

Карачтын баатырлыгы

«Бизден алдуу, бизден күчтүү болуп турганын карачы!» – деп, бешөө чуркап калды. Карачтын эси чыгып кетти. «Ай, ай, алптар акырын. Элден мурун келели, бир-бирден күч сынашалы», – деди. «Айт, айтпаса төгүнбү. Элден мурун баралы. Күч сынашып алалы», – деди. Эң кичүү «Текей сен баргын!» – деди. «Жок, Экей сен баргын!» – деди. «Бозбармак, Бозой сен баргын!» – деди. «Экей сен баргын!» – деди. Ал экөө барды. Карач менен экөө күрөшө кетти. Дөң жерге көтөрүп урду. Карач ойго сүйрөп барды. Башын кесип алды.

Желмогуз: «Эми Текей, сен баргын!» – деди. Экөө дөң жерде кармашып калды. Карач дөң жерге көтөрүп урду. Ой жерге сүйрөйүн десе, каруулун нерсе экен, бой бербеди. Дөң жерден кайырып туруп, башын кесип алды.

Көкүлдүн баатырлыгы

«Жана бир Текей өлтүрүп, Карач!
Энди бир Экей өлтүрүп, Карач!
Жоо дегенде оу деген, Карач!
Кокуй бир Карач, оңбогон Карач!».

Үчөө тең жабыла чуркап калды. Үчөө келди. Кармашты. Бирөөнү көтөрүп урса, бирөө сүйөнүп тура калат. Жыгылбай атат. Асты кара барчын көпөлөк Көкүлдүн алдынан учуп өттү. Көйнөгүн чечип алып: «Менин кушум мына» – деп, көпөлөктү кууп кетти. Керкулун келди. Келсе үчөлөп, ар кимиси бирден көтөрүп уруп, Карачтын эсин оодарып салды. Керкулун баланы карап, издеп таппай жүрүр. Көкүл калың кара барчын токойдун ичинде менин

кушум мына деп, көпөлөк кууп жүрөт. Көкүлдү Керкулун кармап алды. Алып келди. «Сен кудай Таала жараткан жалгыз бала элең», – жоонун оң жагына кое берди. Көтүнөн баланы кууду. Возбармак, Бозой кууп жүрөт. Бала бир убакта ал абалга келди. Күрөшкөндү билди. Бирөөн көтөрүп урду. Көкүлдө жабдык бар беле? Көкүлдө жарак бар беле? Өзү салган таш тулгага сүйрөп алып барды. Бирин астына, бирин үстүнө коюп жанчып өлтүрүп койду. Жана дагы бирөөнү өлтүрдү. Кызыл барчын көпөлөк кыя салып өтү эле «Менин кушум мына» – деп, көпөлөктү кууп кетти. Керкулун дагы келди.

Возбармактын бир кызы бар экен. Ал тегирмендин ташын чачына байлап, Карачты койгулап жүргөн экен. Карач чөгөлөп калды. Керкулун Көкүлдү кубалады. Барса, токойдун ичинде кызыл барчын көпөлөк кууп жүргөн экен. Баланы алып келди.

Керкулун «Тегирмендин ташын алып кулатып жибер!» – деди. «Кызды алып, менин куйругума байла!» – деди. «Кыйырчактын кызыл ташка жүрүп тепкилеп өлтүрөйүн!» – деди. Алып келип кыздын чачынан ташты чечип алды. Керкулундун куйругуна байлап берди. Сүйрөп жүрүп өлтүрдү.

Уруштан кайткандары

Эми эриксе элик, буулукса бугу атты. Бутунан сүйрөп келип жеп жатты. Үйүн кайда экенин билбей калды. Ошону менен жүргөндө Керкулун дагы да келди. Көкүлгө: «Сен элинди көрсөңчү! Мен үйрүмдү көрсөмчү!» – деди. «Айт, айтпаса төгүнбү, үйүбүзгө баралы» – деди. Үйүнө кетип баратты.

Ошондо атасы Боорукер кан балдары кеткенде чыгып турган экен: «Балдарым аман келеби?» – деп турган экен. Көзүнүн жашы мурдуна муз болуп тоңгон экен. Ошондо көрүп: «Балдарым келе жаткан экен го!» – деп кубанды. Мурутун камчы менен чапты эле, муз менен мурутунун териси кошо түшүп калды.

Көкүл: «Атам мага кейийби, сага кейийби? Сен мурун атама барып учурашкын» – деп, Карачты мурун жиберди. Карач салам айтууга, атасына келди. Атасына келип, салам айтты. «Нары жагыңа караймын, бери жагыңа караймын. Менин Көкүл балам канакей?» – деди.

Карач: «Кечээ алптар менен алышып, алым кетип жүргөндө күчтүү менен күрөшүп, күчүм кетип жүргөндө, ок жаңылып калыптыр», – деди.

Атасы: «Менин балам болбогондон кийин, менин кантип жаным жүрөт», – деп жыгылды.

Карач: «Сайылып мурут чыгыптыр. Мунканган эр болуптур. Барган бир жоон багыныптыр. Багындырып кайтыптыр», – деди.

Ошону менен үйүнө барды. Калың элди жыйып, жамбы* аттырып той берди. Жамбыны жандын баары атып түшүрө албады. Көкүл жаш бала өпкөлөп жатып алды.

– Менин Көкүл балам кана, жокбу? – деди Боорукер кан.

– Баланыз келбей койду. Чакырсак, тил албай койду, – деди.

– Буга мен өзүм барайын деди. Өзү барды.

– Балам, сен неге барбайсың? Эл жыйын кылып жатса, – деди.

– Менин эки агам жүрсө, эки агам атса, мен атканга окшош дедим эле. Андай болсо барайын деп, ээрчи жүрдү.

Барып: «Карач ата! Жаанызды мага бериңиз!» – деди. Жаасын колуна алып тартайын деди эле жаасы ийилип сынмак болду. Кылы ичкерип үзүлө тургандай болду. «Карач атам ачуулуу киши эле, ачуусу келип калат экен», – деп кайта берди.

Ак мынтыкка кочуштап дары куйду. Сүмбөлөп окту куйду. «Бу, Боорукер атакемдин деми, Карач атакемдин деми», – деп, жамбыны тартып туруп калды. Теңгедей* болгон жамбыны тегеретип түштү. «Качып келген кулча болбодум», – деп, Карач бөлүнүп көчтү.

IV. КӨКҮЛ, КАРАЧ, АЛАРДЫН ЖЕР АСТЫНА ТҮШКӨНҮ. КӨКҮЛДҮН АНДА АБДАН ЧОҢ БААТЫРЛЫК КӨРГӨЗҮП, ЖЕР АСТЫНДАГЫ КАНДАРДЫН КЫЗДАРЫНА ҮЙЛӨНҮП, ЖЕР ҮСТҮНӨ ЧЫККАНЫ

Тынч турмуш

Жылкычысы баш болуп, тайдан шерине баштап жатты. Чачыке деген жакшы жеңеси бар экен. Кабак менен жашынып жетип келди. «Урушбас уул болобу? Кейишбес келин болобу? Сен агаң менен таарынышып, экөөң эки жерде жүрсүңбү? Барып экөөң жарашып алсаң болбойбу?» – деди.

«Ырас эмеспи? Эртең менен мен барайын» – деди. Баякы жерде жеңеси кайта кетип калды. Эртең менен бир чаначка кымыз байланып барды. Барса, Карач эки жагына жастыкты жыйып коюп жаткан экен. Кымызды пиялага куюп алып агасына сунду. Кымызды ичпеймин деп, башын чайкады. «Кымызды неге ичбейсиң? Аш атаңдан улук дечү эле. Астында ашты алып ич», – деди. Кымызды алып ичти. Экөө жарашты.

Жеңеси: «Сен ошондон ары барсаң, бийик аска таш бар. Башында үч бүркүт бар. Үчөөн салмактап көрүп, кой салмактагысын алып кел!» – деди. Аскага барды. Барса, асканын башы асманда турат. «Бул аскага кантип чыгамын. Мени өлсүн деген экен го? Кайыр мени эркек деп жиберди эле. Катын болуп кайта үйгө кайтбайын!» – деди. Камчыны Керкулунга басып-басып алды. Ташты оюп-оюп басып чыгып барды. Барса, үч бүркүт бар экен. Экөө баласы, бирөө энеси экен. Үчөөн салмактап көрүп эки баласын алды. Алып үйүнө келди. Бактаны тыткан экен. Керегенин башы менен жыйган экен. Эки балапанды ошонун үстүнө таштады. Үйдөй коргошунду коломтого уютуп куйган экен. Катыны Карачка: «Коргошунду бүркүттүн үстүнө бастыр!» – деди. Мурутунан күлүп: «Муну сол колум менен ак

бастырбайм» – деп, басып барды. Сол колу менен көтөрдү эле козголгон жок. Он колум менен алайын десе кыймылдабайт деди. Кучактап алайын деди эле былк эткен жок. «Көкүл, сен алып койчу!» – деди, урутунан күлүп, басып келди. Сол колу менен алып барып басып койду.

Карач: «Менден эр экен го. Муну өлтүртүп, ошого тийейин деген душман экен го» – деди. Ошо жерде керегеден камчы алып катынды жонго салды.

Көкүл: «Качан мен келсем уруш кылат. Мени бир тууган кылбайт экен го» – деп, таарынып жөнөдү. Женеси артынан чуркап жетти. «Сен ошондой сөзгө таарынып жүрө бересинби? Эрдүү катын таяк жейт, койлуу катын куйрук жейт. Сен буга таарынбай келип, үч күндөн кийин бүркүтүңдү сал!» – деди. Бала кайта барып, шернесине барып жатты. Үч күн өткөндө кайта келди. Бирөө ак ийин бүркүт, бири кара бүркүт болгон экен. Экөөнө тең мээлейин кылып, ак тасмадан боону тагып, байлап койгон экен. Бирөөнү Карач алды. Ак ийин бүркүттү Көкүл алды. Сонорлоп чыкты. Кырк кулач кызыл түлкү качты.

– Карач ата, сиз салыңыз! – деди (Көкүл).

– Жок балам, сен салгын! – деди.

– Карач ата, сиз салыңыз! – деди (эле, ага Карач болбоду).

– Салса мына, – деп, (Көкүл) узун боон кыйды. Кыска боосун кести да таманынан так көтөрүп, Көкүл бүркүттү коё берди. (Бүркүт) асманга чыр деп карабастан чыгып кетти. Түлкүнү барып алып калды. Аттан түшө чуркап барды. Бир жагын эки муштап, экинчи жагын эки муштап терисин сыйырып алып, Карачтын жанына бөктөрүп берди. Ошо жерден көзүнө көрүнгөндүн баарын алды. Төө кара атка сылай жүк салды. Ушунун бирөөн сен алгын деп, деди Көкүлгө Карач айткан жок. Ошону менен экөө үйдү көздөй кайтты. Экөө келе жатып Көкүл: «Сенден бир нерсе сурайын», «Үстүмдөгү кешмиш тон Сурасаң чечип берейин. Колумдагы канжарым, Сурасаң муну дагы берейин. Астымдагы Керкулун

Сурасаң түшүп берейин», – деди Көкүл. Анда Карач «Астындагы Керкулун сурап, кантип жөө коёмун», – деди. «Үстүндөгү кешмиш тон аны сурап, жылаңач кантип коёмун», – деди. Сурагандан ак ийин бүркүт сураймын», – деди. Көкүл бүркүттү колуна кондуруп берди. Алып үйүнө жүрдү. Карачтын катыны астынан жүгүрүп чыкты: «Сен баарын алганың аз келгенсип, колундагы бүркүтүн неге аласың?» – десе, «Сенин ишиң болбосун», – деди Карач. Үйүнө келип түштү. Айгандын Алтынай деген кызы менен Карач үйтө келип Төө кара атты Көкүлдүн колуна берди. «Жети күнгө чейин откозуп, жети күндө кайта келгин» – деди. Жылкыга атты алып кетти бала. Бала кеткенден кийин бир аксак эчки келди. Карачтын катыны суу алып жаткан жерде ал эчки: «Мен жер астында Айгандын кызымын», – деди. «Жер астында каапырдын каны көр Калдай деген алып чыкты. Мени зорлук кылып алмакчы болду. Ошондон мени ажыратып ала турган мусулмандан киши чыгабы деп издеп келдим», – деди. Карачтын катыны: «Мен ага сени жибербеймин», – деди. Эчки: «Мен эртең менен итинди үрдүрүп, келин, кызды күлдүрүп, Карачты кызыктырып алып кетемин», – деди. Экөө шерттешти. Эртең менен аксак эчки болуп Карачтын айлын аралады. Карач эртең менен намаз окуду. «Бир аксак эчки айылда жүр, муну алдырып алайын», – деп, бүркүттү алып чыкты. Катыны: «Бүркүткө алдырбагын! Бу кишини манттап турган душман», – деди. «Мени сырттан андып жүрүп, ала турган душманым үйгө келди. Мен кантип албайын», – деп, бүркүттү салды. Барып эчкини алып калды. Ал жерден кармайын деп узап кетти. Жылкыдан барып, Төө кара атын алып минди. Кубалап жүрө берди. Барып жер алдына түшүп кетти. Жер астына барса Боз дөбө бар экен. Боз дөбөнүн ар жагынан көр Калдай деген чыкты. Мунун бер жагынан Карач чыкты. Экөө саламдашты.

– Ассалом алейкум.

– Алейкум ассалом, каапыр!

– Торгойдой жаратып, эр томуктай карытып, сен эмне кылып жүргөн жансың? – деди.

– Жерди жемире баскан чал буура, желини сүттүү кара инген мурду көзөлө элек боз тайлак мындай неме көрдүңбү? – деди.

– Андай неме сурасан, түбүндү түрүп, сен айтчы, – деди.

– Түбүмдү түрүп сурайсың, түбү жок чалчык суу дейсинби?

– Тегимди терип сурайсың, теги жок отунчу кулдар дейсинби? Ашыктуу жилик жотосу, жер үстүндө Боорукер кандын ботосу, кан Карачтын өзүмүн, – деди.

– Тоодай Карач деп жүрсөм, томуктай Карач турбайбы? Алыш керекпи? Атыш керекпи? – деди.

– Атыш атандын көтүнөн кеткен, алыш керек, – деди.

Экөө алыша кетти. Аттын үстүнөн жулуп алды. Көр Калдай көтүнүн алдына басып алды. Кырк кулач зынданга алып барып салды. Төө кара атты кыздын калынына берди.

Карач Көкүлдүн артынан жер астына түшкөнү

Көкүлдүн жети күнү бүттү. Жетинчи күнү жылкыдан караса, Төө кара ат жок. Жеңесине келди. «Жылкыга барсам Төө кара ат жок. Үйгө келсем Карач агам жок. Кайда кетти? – деди. «Кечээ Айгандын кызы Алгынай сулуу деген жер астынан келди. Ошондой жакшы кишиге тандап тиемин деп алып кетти», – деди. «Өзү келген катынга барбайт деген эмине? Өзү келген катынды албайт деген эмине?» – дейт да, көтүнөн кууп барып, жер алдына түшүп кетти.

Бир жерден калың жер өрттөнүп кетиптир. Астында бир чычкан бир жак санын чала-була куйкалап келатыр. Керкулун куйругун сууга салып, өрттү өчүрүп, чычканды ажыратып алды. Андан

кетип баратса, жети сарт нан жаап атат. «Сен нанды эмне кылып жаап атасың?» – деди.

«Айгандын кызы Алтынай сулуу деген Көкүл деген күйөөм келет деп, ошого тамак кылып атабыз», – деди. Андан келатса, бир адам башы кирип, көтү чыгып атат. Жерден сууруп алды. «Сен эмне кылып атасың?» – деди. «Мен жер тыңшаар элем. Керкулундун дүбүртү келеби деп, жер тыңшатып койду» – деди. Андан чыгып жөнөдү. Жер ортосу Боз дөбө бар экен. Боз дөбөгө чыкты. «Жер, жер, бийик жер, бийик жер үстүндө мен бийик», – деди Керкулун. «Көзүнө мында эми не көрүнөт?» – деди. «Кара айгырдын көзүнө карчарыңкы көрүнбөйт. Көргөнүң болсо айта тур!» – деди.

«Тээтиги карайып турганды көрдүңбү? Ошол желмогуз кемпир. Жарты ат акырда арпасы бар. Жарты казанда жокосу бар. Мени ооздугумду алып, жарты ат акырга коё бер. Жарты казанда көжөсүн сен ичкин. Жарты ат акырын мен жеймин. Жарты ат акырын жара тебемин. Жарты казан көжөсүн сен ичип, жарты казанын жара чап!» – деди. «Каламыдан көйнөгүн кат-катынан бөлүп, өзүн абыдан союп коё бергин!» – деди. Ооздугун алып арпага коё берди. Үйүнө кирип барса, жарты казан көжөсү бар экен. Жарты казанын ичип алды. Жарты казанын жара чапты. Каламыдан көйнөгүн кат-катынан бүктөп, өзүн сабап жиберди. Алтынай сулуунун алдына барып жатып калды. «Ол укбасын акырын», – деди.

Желмогуз кемпир келип: «Жарты ат акыр арпага аты тойбой акырымды жара тепти. Жарты казан көжөмө тойбой казанымды жара чапты», – деди. Алтынай сулуу: «Жарты казаныңа бүтүн казан көжө берейин. Жарты ат акырыңа бүтүн ат акыр арпа берейин. Бир каламы көйнөгүнө эки калам көйнөк берейин», – деди. Ошону менен Көкүлдү кайта жөнөтүп ийди.

Көр Калдай менен Көкүл

Көкүл дөбөнүн үстүнө чыкты. Нар жагынан көр Калдай чыкты.

– Салам алейкум, – деди.

– Алейким ассалам, – деди.

– Ат торгойдой жаратып, эр томуктай карытып, эмне кылып жүрөсүң? – деди.

– Түбүңдү түрүп сен айтчы. Түп жайыңды билейин, – деди.

– Түбүмдү түрүп сурайсың, түбү чалчык суу бар дейсиңби?

Тегимди терип сурайсың, теги жок отунчу кулдар дейсиңби? Жер үстүндө жотосу, Боорукер кандын ботосу, ашыктуу жилик жотосу, кан Кара кан көзүмүн. Мен Карачтын иниси Көкүл бала өзүмүн, – деди.

– Тоодой кери ат деп жүрсөм, томуктай Кери ат турбайбы? Тоодой Көкүл деп жүрсөм, Торгойдой Көкүл турбайбы? Алыш керекпи? Атыш керекби? – деди.

– Алыш атаңдын көтүнөн кеткен, атыш керек, – деди.

– Тосуп турган так Бөрү, сен ат, – деди.

– Куба келген куу Бөрү, сен ат, – деди.

– Атса мынакей, – деди.

Ак мылтыкка кочуштап дары куйду. Сүмбөлөп окту урду. «Ак байбиче энекем деми, Боорукер кан атакем деми, бу Карач атакем деми», – деди. Талы түштө тал бото болуп көр Калдай жатып берди. Тартып туруп калды. Шылдыр деп ок жанына түштү. Баланын эси чыгып кетти. «Эркек болуп кармаштым эле, катын болуп качайынбы?» – деди. Тал түштө тал бото болуп талтайып жатып берди. Тартып туруп калды. Шылдыр деп ок жанына түштү. Кылыч менен чабышты. Кылыч сынып калды. Мынтык менен чабышты. Мынтык кундагынан сынды. Найза менен сайышты. Найза туткундан сынып бу жакта калды. Экөө күрөшө кетти. Ары

сүрүштү, бери сүрүштү. Экөөнүн жонунан аккан тер курт менен кумурсканы сел болуп каптап кетти.

Кудай Таалага арыз барды. «Эки бенде жасаган экенсиз? Экөөнүн жонунан аккан тер курт-кумурсканы каптап кетти. Ошол экөөнү эки ажырым кылсаңыз экен?» – деди.

Кудай: «Экөөнүн топурагын бир жерден алган бенде эле. Экөөнүн ортосуна асман, асман тоо бүтсүн! Чытырман калың токой бүтсүн! Агыны катуу суу бүтсүн!» – деди эле. Баары бүтүп, экөө эки ажырым болуп калды.

Бирөө нар жагынан кетменин саптап алды. Бирөө бер жагынан кетменин саптап алды. Токойду жулуп жиберди. Сууну жата калып жутту. Экөөнүн суусуну канбай калды. Экөө ошо жерден кайта кармашты. Экөөнөн аккан терге дөң бас болду, ой жер былкылдаган саз болду. Курт-кумурсканы сел каптап кетти. Кудай Таалага арызга барды: «Бир эки бенде жараткан экенсиз. Экөөн эки ажырым кылсаңыз экен. Астын-үстүн кылсаңыз экен?» – деди. «Экөөнүн турпагын бир жерден алынган бенде эле. Экөөнүн кайсынысын астын кылайын», – арсар болуп Керкулун айланып барды.

Ошондой бир эки бенде жасаган экенсиз. Курт-кумурска, бөйөн-чаяндын баары кырылып кетти, Кудай таалага арызга барды: «Бир эки бенде жараткан экенсиз. Экөөн эки ажырым кылсаңыз экен. Астын-үстүн кылсаңыз экен?» – деди. «Экөөнүн турпагын бир жерден алынган бенде эле. Экөөнүн кайсынысын астын кыламын» Арсар болуп Керкулун айланып барды.

Ошондой бир эки бенде жасаган экенсиз. Курт-кумурска, бөйөн-чаяндын баары кырылып кетти. Экөөн астын-үстүн кылсаңыз экен.

– Энди бул экөөнүн Көкүл астын, көр Калдай үстүн болсун, – деди. Экөөн астын – үстүн кылсаңыз экен, – деди.

– Энди бул экөөнүн Көкүл астын, көр Калдай үстүн болсун, – деди.

– Таксыр, мен бир нерсе тиленейин деп турамын, – деди. Көр Калдай ичерин ичип, жээрин жеди эле. Көкүл ичерин иче элек, жээрин жей элек жаш бала эле. Көр Калдай астын, Көкүл үстүн болсо, кандай болор эле? – деди.

– Андай болсо, айтбаса төгүнбү. Көр Калдай астын, Көкүл үстүн болсун, – деди. Ошондо арсар болуп айланып Көкүл кайра келди.

Ошондо сен ыргыт, мен ыргыт дегенге келген экен. «Тосуп турган так Бөрү сен ыргыт», – деди. «Куба келген куу Бөрү сен ыргыт!» – деди. «Ыргытса мына», – деп ыргытты. Көкүл тизесинен жерге бата түштү. Ыргып кайта чыкты. Көкүл ыргытты. Белчесинен жерге кирди. Чалкасынан кайра басып салды. Кылыч менен чапса кыныраактай*, найза менен сайса шибегедей көрбөйт. «Сени кылычтуу эрлер деп турсам, кыныраактуу эрлер экенсиң. Мени жерден сууруп байпагымды чечсең, шылдыр деп ак болот жерге түшөт. Айды карап шилтесең, айдай чаркым жазылат. Күндү карап шилтесең, күндөй чаркым жазылат. Ошону менен чапсаң, башым койдой кесилет да каным суудай төгүлөт», – деди.

Анан жерден сууруп алды. Байпагын чечти. Ак болот шылдыр деп жерге түштү, Айды карап шилтесе айдай чаркы жазылды. Күндү карап шилтесе күндөй чаркы жазылды. Ошону менен чапты эле башы койдой кесилди. Каны суудай төгүлдү. Ичин жарып жиберди. Жүрөгүн алып, жүрөгүн басайын деди. Керкулун: «Жүрөгүнө басба! Үйдөй кара ташка баса кой!» – деди. Ичегисин алып курчанайын деди. «Курчанбай, терекке курчай сал!» – деп, башын былкылдатпай терекке тартып койду. Өзүн өрттөп, тезегин шамалга сапырып жиберди. Атын алып барып, кыздын калынына берди.

Көкүлдүн үйлөнгөнү

«Карач кайда болду экен», – деп Көкүл жүрөт. Карач зындандын түбүндө жаткан экен. «Карач,

барсынбы?» – деп чакырды. «Бармын», – деп күнгүрөнүп үнү чыкты. Кендир аркан салып Карачты тартып алды. Карач өлө турган болуп калган экен. Сууга алып барып тазалап алды. «Кан кызын эми не, эми не кылса берет?» – деп кабар салды.

«Кырк кулактуу казаным бар, түбү жок дайранын түбүндө, ошону алып чыгып ассын!» – деди. «Буга ким барат эми?» – деди.

«Мен өзүм барайын», – деп, багалегин түрүп, сууга түшмөк болду. «Сен бу казанга түшсөң, өлөсүң! Мени коё бер! Мен барайын», – деди Керкулун.

«Мен баргандан кийин көбүк аралаш кан чыкса, менин өлгөнүм. Көбүк өзү чыкса, аман-эсен чыгамын», – деди. «Чулп», – деп, суунун түбүнө түшүп кетти. Бурулдап кан менен көбүк чыкты. Казан сыртка чыгып келди. Көтөрүп койсо казан бир шаарды бүтүн басып калды. Бир адам четинде экен кезидиги менен жерди казып чыгып келди. «Казандын кемегесин казсын. Казанын тегеретип барып ассын!» – деди. «Кызымды берем. Калың тойду кылам», – деди.

Кемегесин казды. Казанын тегеретип барып асты. Кан кызын берди. Кызын Карачка алып берди. Адып жөнөй турган болду. «Сен кеткенден кийин мени башка баша* келип чаап алып кетет. Сени менен кошо кетемин», – деди. «Ал эли менен кошо көчүп жүрдү. Бир токойдун ичи менен келатса, токойдун ичинде бирөө жыгач чаап жатыр. «Сен эми не кылып жатырсың?» – деди.

«Айгандын Алтынай деген кызы бар эле. Ошонун тою болуп жатыр», – деди. «Жамбы аттырып, тай берет. Ошону аткан кишиге кызымды беремин дейт», – деди. «Жүр!» – деп, учкаштырып алды. Тойго келди. Жамбысын атып, Көкүл дагы түшүрдү. Анын кызын дагы алды.

Андан келатса, токойдо жана бирөө жыгач чаап жатыр. Ага дагы келди. «Тээ кандын кызын бергени жатыр», – деди. Жамбысын атып түшүрүп, анын кызын дагы алды. «Жердин үстүнө кантип чыгабыз эми», – деди.

Карач менен Көкүлдүн жер үстүнө чыгып үйүнө кайтканы

Бир желмогуз кемпир Көкүлгө келип: «Чыга турган жерде бир алып кара куш бар. Үч балапаны бар. Ошол үчөө чыгарат», – деди. Үч балапанын жылда бир ажыдаар жейт да кетет. Ошол ажыдаарды өлтүрсөң, анда чыгарат», – деди.

«Ошо жеге баралык», – деп кетти. Түбүнө ор казып жатты. Бир убакта бир ажыдаар келатыр. Келсе бир чынар терек бар экен. Ошонун башына чыгып баратыр. Тура калып, кылыч менен чапты. Эки бөлөк түштү, экөөн эки этегине салып чыгып барды. Жакшылыкка – жакшылык деп, алып кара куштун баласы ажыдаардын куйругун жутуп ийди. Экөөн жашырып катып турду. Энеси келатыр. Бир чолок терекке келип конду. Терек көтөрө албай учу жерге үч тийип, көккө үч алып чыкты. Энесине келип: «Сен жакшылыкты көрөсүңбү? Жамандыкты көрөсүңбү?» – деди. «Жакшылыкты көрсөт!» – деди. Балдары: «Жутуп несин жакшылыкты көрсөтбөйбүз», – деди. «Жамандыкты көрсөтчү», – деди.

Ажыдаарды көрсөттү. Жутуп ийди. «Эми жакшылыкты көрсөт!» – деди. Көкүлдү көрсөттү. Жутуп ийди. Эки баласы эки ууртунан чоюп калды. Бирөө кежигеге «Ташта да ташта!» – деп коюп калды. Баланы кайта таштады. Көкүлдүн көкүрөгү алтын, көчүгү күмүш түштү. «Сенин башыңа не иш түштү?» – деди. «Менин башыма иш түшкөнү, мен жер үстүндөгү адам элем. Жер үстүнө кантип чыгамын?» – деди. «Жер үстүнө чыгарамын, кырк торгой ал, кырк кашык суу ал!» – деди.

Кырк торгой атып алды. Кырк кашык суу алды. үч кан малы-жаны менен үч балапандын үстүнө чыкты. Баягы Карач, Көкүл алп кара куштун үстүнө чыкты. Үч балапаны жердин үстүнө алып чыгып кетти. Алп кара куш картайып калган неме кайта ылдыйлап жерге түштү. Көкүл акылынан шашып калып, ийри такымынан кесип эт берди. Көзүнөн че-

гип суу берди. Асманга алып чыкты жана «мурунку берген этин бир таттуу болду, кийинки берген этин бир таттуу болду», – деди. «Сиз ылдыйлап кеткенден кийин өзүмүн ийри такымымдан кесип эт бердим», – деди. Баланы жутуп ийди. Эки балапаны ууртунан чоюп алды. Бирөө кезигеге койгулап калды. Бир убакта кайра таштап ийди. Такымдан ийри болмогу да көздүн кичинекей болмогу да ошондон экен. Боорукер канга барып, баары бирдей чогулуп ошондо жыргап, куунап жатып калды¹.

Көкүл тууралуу кыскача маалымат: мында Көкүлдүн балалык убактысы гана жазылды. Калганы Көкүлдүн мурунку ата-энесине барганы, жолдо кайтып баратканда ар түрдүү баатырлыктары, карындашы Карлыгачтын баатырлыктары, бүткүл душмандарын женип Кара кан менен Боорукер кандын ордуна бир күчтүү алып кан болгону, жер астын, суу ичин багындырганы, эң акырында бүткүл дүйнөгө жалгыз кан болгону, жин, пери, курт-кумурска, бүткүл жаныбарга кан болуп калгандыгы сүйлөнөт.

Эң кыска сүйлөнгөнү он басма табакка барат. Узун сүйлөнгөнү «Манас» узундугундай болуп кетет. Көкүлдү эл тилинде Көкүлдүн чоң жомогу деп сүйлөнөт. Мурунку убакта Көкүл «Манас» узундугунда чоң жомок болуп ырдалган. Кийинки убакта жомокчулар «Манастын» кызыгына туштугунан Көкүл уулуна айланган. Бара-бара Көкүл жөө жомок тартибинде катын-кыз, жаш бала, кул-күн, койчу-колондор тарабынан гана сүйлөнүп калган. Аларда да кыска-кыска гана болуп сүйлөнө баштаган.

Көкүлдүн калганын айтып берүүчү айтып берүүгө эринди. Кыргыз карыялары бул жомоктун кыргызда жогорку табынан калганына жүз элүү жыл чамасын көрсөтүшөт².

¹ Көкүлдүн балалык убагы ушу жерде токтойт.

² Таластагы Чымкент поселкасынын тургуну 75 жашында Султанай Азизберди уулу ушул баянды айтып берген экен. К.Мифтаков.

Ар кандай болсо да Көкүл жомогу кыргыздын бек эски жомогунун эстелиги болот. Көкүлдүн мазмуну жөө жомоктор мазмунуна жакын болгонунан жөө жомок катарында жазылды. Калганын бүт жыйналуусу абдан зарыл.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨЛӨРҮ

Айырмаш – диал. айырмач (балдарга арналып жасалган ээр).

Акыр – малга арналып жем, чөп салынуучу атайын жасалган жай.

Алып – алп, дөө, баатыр.

Балкы ичик – кымбат баалуу кездемеден тигилген ичик.

Баабедин – белгилүү шайык. Баабедин түрк элдеринде касиеттүү адам катары сүрөттөлөт.

Баки – эмчи-домчу, жиндерди айыктыруучу адам.

Баша – бааша, падыша, хан.

Бир тогуз – сыйга, же айыпка берилүүчү тогуз мал.

Бөз – жөнөкөй ак кездеме, мата.

Зар – алтын, зер.

Кери – тоонун этеги, текст боюнча боз үйдүн арт жагындагы тоо этеги, төш.

Кесекаңтар – жүгөн тагылган жылкыны ээри болсо тизгинин ээрдин кашына, ээри жок болсо жылкынын жалына байлоо.

Көжө – 1. Таруудан жасалган тамак. 2 диал. Кесме. 3. Жарма.

Көнөк – териден жасалган суюк нерсе куюла турган чорголуу идиш.

Көөкө – төөнүн терисинен, кооздолуп суюктук куюуга ылайыкталып моюну бар чакан идиш.

Койчу-комон – койчу-колон, кой баккан малчылар.

Кыбыла – Меке тарап, батыш жак.

Кызыл-чекил – кызыл чийкил.

Сыйыр – уй.

Кыңырак – кийиз кесүүгө атайын жасалган эки миздүү бычак, жөнөкөй анча курч эмес бычак.

Куду – чу коюу, чаап кетүү, катуу жүрүү (ат менен).
Кучуган – козу (бул сөздүн туура жазылышы кучаган – козу деген мааниде болушу мүмкүн).

Куюк – адашуу, тентип кетүү, өз алдынча жүрүү.

Күдөрү – макмал.

Мар – жылан.

Маслахат – кеңеш, акылдашуу, пикир алышуу.

Мерзент – перзент, бала.

Наадан – 1. Билимсиз, окубаган. 2. Адепсиз, осол.

Тамыр – дос, жакын жолдош.

Теңге – 1. Бир сомдук кумуш акча. 2. *диал.* Түштүк кыргыздарда 20 тыйынды аташат.

Тооп кылуу – урматтоо, сыйлоо, сый көрсөтүү.

Торое – *диал.* торолуу, көзгө көрүнүү.

Туяк – тукум, бала.

Түмөн – эбегейсиз көп, сандаган көп, чексиз.

Түрпүлөнүү – түрлөнүү, кооздонуу, жасалгалануу.

Укурук – жылкычылардын ыргайдан жасалган жылкы айдоого жана кармоо үчүн учуна кыл аркан байланган атайын курал.

Чуңкарып – чөмөрүп.

Чууда – тизеси менен моюнунун астындагы жогорку сапаттагы төөнүн узун жүнү.

Чырак – туяк, бала, тукум.

Шам – чырак.

Шерне – бир нече адамдардын кезмек менен тамак берүү уюшмасы.

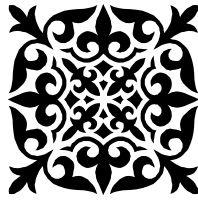
Шонон – *диал.* ошондон.

Ымык – ийин, жалпы эле адамдын желке жак тарабы.

Элмен чөл – оозеки айтылышы. Туурасы – эрме чөл.

Ээрди – *диал.* жиберди, ыргытты.

**КАРАЧ-КӨКҮЛ
БАЯНЫ**

*(Досу Ташматовдун
айтуусунда)*

КАРАЧ-КӨКҮЛ БАЯНЫ

(Поэма)

Уюган бороон эпкинди,
Улама бизге жеткирди.
Алгачкы болгон эпкинди,
Ата-тек бизге жеткирди.
Туура жол таап кутулбайт,
Туулган бала өлүмдөн.
Жаралган канча дастандар,
Жан чыкса кошо көмүлгөн.

Бир кезде өткөн эпкинди,
Бир тобун бизге жеткирди.
Улуулар айтып улаган,
Убара кылбай эч кимди.

Чындыгы канча, жалганы,
Чынында күмөн ал дагы.
Тарыхта болгол, орду жок,
Табыла элек ал жагы.

Качанкы болгон эпкинди,
Карылар бизге жеткирди.
Калтырып мурас артына,
Кайталап жашы эп билги.

Алгачкы өткөн шум заман,
Адамдан адам тандаган.
Алдуулары алсызын,
Ажыдаардай арбаган.

Эзелки өткөн шум заман,
Эл ичин экчеп тандаган.
Эрк берип жалгыз бирөөгө,
Эрксизде көбүн кармаган.

Байыркы өткөн шум заман,
Баарысын экчеп тандаган.
Барк берип жалгыз бирөөгө,
Башкасын кулда кармаган.

Илгерки өткөн шум заман,
Иликтеп адат тандаган.
Илинтип миңин тузакка,
Ийкемдүү кулда кармаган.

Илгерки өткөн заманда,
Кедеңбай аттуу болуптур.
Толгон дөөлөт жыйылып,
Токсон жашка толуптур.

Куудай сакал агарып,
Кузгундай көзү кызарып,
Куу баш болуп аталып,
Курутат экен ызалык.

Туруктуу жарын кыз алып,
Туйгундай көзү кызарып.
«Туягы жок куу баш», – деп,
Туйтултат экен ызалык.

Өмүрлүк жары кыз алып,
Өзгөчө көзү кызарып,
Өтүп кетчү «куу баш» деп,
Өксүтөт экен ызалык.

Кадырлаш жарын кыз алып,
Камандай көзү кызарып,
Как баш өтчү булар деп,
Кайгыртат экен ызалык.

Тогуз түлүк малы бар,
Толгон байлык жаны бар.
Токсонго жашы барса бар,
Топоздой күчтүү алы бар.

Өрүшүндө малы бар,
Өлбөс байлык жаны бар.
Өзү токсонго чыкса да,
Өгүздөй күчтүү алы бар.

Жылгасында малы бар,
Жылкы аттуу жаныбар.
Аппак сакал Кеденбай,
Арстандай заары бар.

Жылга-жылга малдары,
Жыргап өткөн чал дагы.
Жылкылары жылкы эмес,
Жылкынын асыл камбары.

Күнгөй-күнгөй малдары,
Күрдөөлдө өткөн чал дагы.
Күлүктөрү күлүктөн,
Күүлөнсө учкул камбары.

Туш тарабы малдары,
Туулган экен чал дагы.
Тулпарлары туйлашып,
Туйгундан учкул камбары.

Көбүргөндүү Көк-Ойдун,
Көлдөп жаткан төөлөрү.
Көрсө адамдан качпаган,
Көк жал семиз чөөлөрү.

Сарымсактуу Сары-Ойдун,
Самсып жаткан төөлөрү.
Сактык кылып качпаган,
Сары боор чөөлөрү.

Сайгакташып мөөрөшүп,
Салкын-Төр суусун өрдөгөн,
Машакаттуу уй малын,
Маани берип Кеденбай,
Мал ордуна көрбөгөн.

Букалары бук болуп,
Күч жыйылып жык толуп.
Атырылып сүзүшүп,
Арка мойнун үзүшүп.

Тизелеше жер чапчып,
Өчөгүшүп бирине,
Өлүм жолун күтүшүп.
Өжөрлөрү бир бирин,
Өлтүрүшүп бүтүшүп.

Колот-колот жаныбар,
«Кой» аттуу мал саны бар.
Марал туяк, кулжа жон,
Баарысынан таанымал.

Эчкилерге сан жетпейт,
Ээн тоону чектеген.
Алыс кууп жолотпой,
Арам какач, чек! – деген.

Аска-зоону мекендеп,
Адам буту жетпеген.
Алар менин малым деп,
Аман койсун баарын деп,
Асыл туулган Кеденбай,
Айда жылда эстеген.

Буйрууга кулдан күтпөдү,
Булкунган байды туурабай,
Мугамыр* өскөн Кеденбай,
Булутка тийген нурадай*.

Айтылуу күндөн күтпөдү,
Ары жок байды туурабай.
Асыл зат мүнөз Кеденбай,
Асманга тийген нурадай.

Бейпилде жатып мал күтүп,
Берешен жагы ашынган.
Белгилүү бакыт чоң дөөлөт,
Бешенесине жазылган.

Талабын билип элинин,
Тайманбас жагы ашынган.
Табылгыс дүйнө, зор дөөлөт,
Таалайына жазылган.

Жоон топ кедей эл карап,
Жоомарттык жагы ашынган.
Жоо келсе бели катуу эр,
Жоголбос дөөлөт жазылган.

Карыган менен кайрат бар,
Кадыры элге белгилүү.
Канча муун айтып жат кылып,
Кандай зор бакыт эл билүү.

Токсонго чыкса кайрат бар,
Тобуна аты белгилүү.
Толуктап айтып кийинки,
Тозбогон бакыт эл билүү.

Эрдиги жактан Кеденбай,
Элине болду даназа.
Эскирип өмүр туяксыз,
Элүүгө чыккан караса.

Арстандык жактан Кеденбай,
Айлына болду даназа.
Алтымыш барып, сакалга,
Агала кирген караса.

Жоомарттык жактан Кеденбай,
Жоон топ элге даңаза.
Жолунда жүрүп өмүрдүн,
Жоготкон жашын караса.

Аттаган өмүр билинбес,
Алганың турса жанаша.
Ордунда калчу туяк жок,
Ойгонуп артын караса.

Ороду беле жаштыгын,
Оюн-зоок менен тамаша.
Албуттук, жаштык тушалып,
Алыстап кеткен караса.

Кашайган дүйнө сен белең,
Кааласаң берип, бербеген.
Калтырбай артта бир туяк*,
Кайтамбы эртең жерге мен?

Опосуз дүйнө сен белең,
Оолуксаң берип, бербеген.
Ордуна туяк калтырбай,
Обочолономбу жерге мен?

Туруксуз дүйнө сен белең,
Туйтунтуп берип, бербеген.
Туяксыз дүйнө кайтамбы,
Туурумду* таштап жерге мен.

Отурду бир күн Кеденбай,
Ойлонун терең кайгыда.
Опосуз ушул шум дүйнө,
Оор иш түштү айлына.

Калың эл кантип билбесин,
Кайгысын Кеденбайынын.
Кагылайын жараткан,
Каерден тапкан айыбын.

Тууганы билет кайгысын,
Туйгуну* Кеденбайынын.
Тууруна туйгун кондурбай,
Туяктан тапкан айыбын.

Бардыгы билет кайгысын,
Баатыры Кеденбайынын.
Бакдөөлөт жагын тең карап,
Баладан тапкан айыбын.

Агартып танды атырып,
Артынан түшкөн караңгы.
Азамат туулган Кеденбай,
Арманда өтчү караанбы?

Кулан өөк* таңын атырып,
Куунатпай түшкөн караңгы.
Куруган тууган Кеденбай,
Куу туяк өтчү караанбы?

Сайратып тилин булбулдун,
Саргайтып кийин катырган.
Сары оору* болгон Кеденбай,
Санаасын ичте батырган.

Жазында гүлдү ачтырып,
Күз келсе аны соолуткан.
Күжүрмөн өскөн Кеденбай,
Күйүткө жүрөк ооруткан.

Күндөрдүн ошо күнүндө,
Күйүткө түшүп кейиди.
Туруша албай бузулду,
Тургандардын зейини.

Кемпири айтат чалына:
«Кемпириңе наалыба».
Кейитбөөгө даярмын,
Келсе менин алыма.

Баса сүйлөп чалына,
Байбичене наалыба.
Бакыт, дөөлөт ким берсе,
Баары ошонун алы да.

Мен кейисем буркурап,
Эмне келет колуман.
«Куу баш»* өтсүн булар деп,
Кудайым бизди тооруган.

Адеп кейий берсек да,
Ак иш келбейт колуман.
Агарып сакал, балаң жок,
Алдабыз бизди тооруган.

Бербей койду перзент деп,
Белгисиз ишти баштадың.
Пенде экенбиз көрөрбүз,
Бешенеге жазганын.

Мааратып кушка жем кылып,
Малыңды ээн таштадың.
Макулукбуз* көрөрбүз,
Мандайга эмне жазганың.

Бакыт, дөөлөт жанаша,
Байлыгыбыз нас кылды.
Барып калган куракта,
Баладан бизди пас кылды.

Тогуз түлүк малдарың*,
Толгон сенин багың да.
Томсортту бизди баладан,
Токсонго чыккан чагыңда.

Куюндуу шамал айланат,
Курбулуу дабан* белести.
Кур коёбу, койбойбу,
Ал кудайдын эрки эмеспи.

Эпкиндүү шамал айланат,
Эшилме дабан белести.
Эстейби, эстебейби,
Ал Эгемдин эрки эмеспи.

Айланып учкан улуу куш,
Адырдуу дабан белести.
Арманда койсо, койбосо,
Ал Алданын эрки эмеспи.

Кеденбай туруп кеп айтат,
Кеп айтса мындай деп айтат:
«Кейиген менен пайдасыз,
Кемпирим муну эп айтат.

Айлананды карасан,
Аскасы-зоосу, көлү бар.
Азаптуу күндөн не пайда,
Байбиче, айтканындын жөнү бар.

Керме-Тоо элин карасан,
Кедейи бар, байы бар.
Кемпирим, сенин сөзүңдүн,
Кереметтүү жайы бар.

Ааламга келген адамдын,
Ачкасы бар, тогу бар.
Акылы тунук байбичем,
Сенин, айтканындын оңу бар.

Кургабай көздөн жаш агып,
Кудайга жетсин муңубуз.
Куушуруп колду сыйынмак,
Кууратам десе кулубуз.

Пейлибизди жактырса,
Пенде экенбиз жаралган.
Беш күндүк өмүр сүрдүрүп,
Пейлин бузса жан алган.

Турганда санаа, муң басып,
Туура таптым сөзүндү.
Турмушка бизди түгөй деп,
Туз насип кылган өзүндү.

Каз талытмак канатын,
Каркылдап канча сермесе.
Каарына алмакчы,
Кагылайын жараткан,
Каалаганды бер десе!

Куушурулмак учканда,
Куу канатын сермесе.
Кулагы укса каарданмак,
Кудуреттүү жараткан.
Куу баш кылбай моминтип,
Кусадарым бер десе!

Кедеңбай көргөн түшүндө,
Кези экен жүргөн үзүрдө.
Кер мурут, колго сыпсыйда,
Кебетеси жаш жигит,
Керенелүү күчүндө.

Кер мурут өзү жаш бала,
Кемпири – келин жаш гана.
Кедеңбай өзү кучактайт,
Келинчегин настана.

«Кайып болуп куулуп,
Кайгыбызды жаза алдык.
Карылыкка жеткенде,
Кайдан жүрүп жашардык?»

Кемпири айтат: «Сүйлөбө,
Кезмети бар дүйнөдө.
Кезеги келип жаш алдык,
Кер мурут жигит, мен келин,
Кейибе эми, жашардык!»

Отурган болот жанаша,
Оймо көз жары суйсалып.
Ойлонуп толкундагандай,
Опколжуп ичи туйтанып.

Ошондо айтат Кеденбай:
«Кандай оор иштен кутулдук,
Кары элек жаш болдук,
Кайдан келди бу шумдук?»

«Билбеймин кандай экенин,
Бир оокумда жетемин.
Биз көрө койдук жолборстун,
Бирөөнү эмес, неченин.

Ээн малга кол салчу,
Эмне деген айбандар?
Келинчек айтат «тийбе» деп,
Келтирген чыгар пайгамбар.

Жаныбар, булар кандай деп,
Жакындап барып калабыз.
Жалтанбаган айбандын,
Жашынан кармап алабыз.

Көтөрүп алып жөнөйбүз:
«Бул дагы болсо ырыскы,
Таштабай жерге калалык,
Таалайга келген ырысты.

Кемпирим келин, мен жигит,
Кейиштүү жүрөк чер жибип.
Бакыт бизге кезигип,
Бараткансыйм энтигип».

Оодарылып Кеденбай,
Ойгоно калса түшү экен.
Опосуз ушул алдамчы,
Ойлонгон санаа мүш экен.

«Кер мурут жигит элем го,
Керемет болуп жатабы?»
Колуна дароо урунду,
Коолаган ээкте сакалы.

Жылдыздуу асман сөгүлүп,
Жылкыда жүргөн кези экен.
Жылас алган кыялдын,
Жыргатам деген пеши экен.

Куланөөк болуп таң аткан,
Куулуп асман бараткан.
Куу чунак минип жөнөдү,
Кубанып үйгө, жараткан.

«Түндөгү түшүм жору деп,
Түп нускасы мобу деп.
Түңүлбөгүн, кемпирим,
Түбөлүгү ону»,— деп.

Кемпири түшүн жоруду:
«Кезиккен иштин онубу?
Түбү келип буюрса,
Түшүн түштүн сонуну.

Кырчындай курбу жаш болсок,
Кыялы экен Алданын.
Кыялы болсо чын болор,
Кыйналба ойлоп алганым!

Кер мурут жигит, мен келин,
Кери экен бизге Алданын.
Кери бар болсо чын болор,
Кейибе ойлоп, айганым!

Жолунан чыгып тайманбай,
Жолборстун көрсөк бир тобун.
Жолборстой уулду болуппуз,
Жоруткан түшүн миң сонун!»

Күрдөөлдүү турмуш, бейкут күн,
Күн өтүп жатты кербендей.
Өткөн күн санайт Кеденбай,
Өңүттө жаткан мергендей.

Айга ай келип кошулуп,
Ал өтүп жатты кербендей.
Ай эсептеп Кеденбай,
Аңдыган илгир мергендей.

Ак төөнүн карды жарылып,
Аралап коңур күз келди.
Алтымыш ашкан кемпирге,
Аралап бөтөн күч келди.

Токчулук кабар сүйүнүч,
Торкосун кийип күз келди.
Токсонго чыккан Кеденбай,
Томуктай чалга күч келди.

Томсоруп жүргөн Кеденбай,
Тонуна батпай сүйүндү.
Боздогон шордуу кемпирдин,
Боюна бала түйүлдү.

Ардактап сыйга бактырды,
Абышка алыс чыгарбай.
Акылман кемпир чал үчүн,
Асманга тийген чынардай.

Кадырлап сыйга бактырды,
Кабарын элге чыгарбай.
Карыя үчүн байбиче,
Карааны бийик чынардай.

Тогуз ай бүтүп он айда,
Толгоосу бышып жетилди.
Токтотуп боюн Кеденбай:
«Томсортпо, — деди, — жетимди».

Баркырап бала түшкөндө,
Байбиче кайра жашарды.
«Бактылуу баатыр болсун», – деп,
Бакырды чалы азанды.

Көзүнөн жашы тамчылап,
Көп убак айтты азанды.
Көп тилеп жүрүп тапкан уул,
«Көкүл» деп аты аталды.

Алтымыш меңсиз* боз бээлер,
Арналды Көкүл тоюна.
Алтымыш короо кой болду,
Аламан байге коюуга.

Жээнтеги* болсун деп,
Жети жүз карын май берди.
Жегенге эти жумшак деп,
Жетимиш кулун, тай берди.

Жергесин жалпы чакырып,
Жети күн созуп той берди.
Жээнтеги болсун деп,
Жетим менен жесирге,
Жетелетип кой берди.

Булакка очок салынып,
Буркурап түтүн чамынып.
Булуттай семиз жал кайнап,
Бузарга касап табылып.

Суу жээктеп оттор жагылып,
Сур түтүн чыгып чамынып.
Суу куюлуп казанга,
Сулкуйган жилик салынып.

Кырк кулак казан асылып,
Кырк койдун этин батырып.
Чөгөлөшүп сорпосун,
Чөмүч менен сапырып.

Серпилип чынар бутагы,
Селкинчек тебүү башталып.
Сергиткен зоок тамаша,
Селкилер оюн башкарып.
Бойго жеткен көп кыздар,
Бойдокту ээрчип назданып.

«Бактылуу болсун балаң», – деп,
«Балаңыз болбойт жаман», – деп,
Батасын берип эл кайтты,
Баатыр чыкса балаңыз,
«Баарыбызга караан», – деп.

Кеденбай көзгө жаш алып,
Кебетеси жашарып.
Байбичеси бактылуу,
Балкайып өнү тазарып.

Көргөзбөй элге бактырат,
Көкүлдү жердин астына.
Көз тийбей уулум өссүн деп,
Көзү курчтардан азгыра.

Байкатпай элге бекитет,
Баласын жердин астына.
Баракат* жашы жети деп,
Балакеттерден азгыра.

Кеденбай келсе жылкыга,
Кезеги көзгө урунду.
Кең-Чатта жаткан жылкыдан.
Кер-Боз бээ тууптур кулунду.

«Керкулун» болсун аты дейт,
Кер-Боз бээ тууган кулунду.
«Экөөнү жерге бактырып,
Энчилеп кылам уулумду».

Көмүскө жерге бактырды,
Көкүлгө арнап муну да.

Адамдан бөтөн алп мүчө,
Алты жаш болду уулуна.

Кашайган тулпар Керкулун,
Кайыптан* бүткөн жылкы эле.
Карапайым Кеденбай,
Калкында сейрек сынчы эле.

Картайтып берген Көкүлдүн,
Калкына дайны чыкпады.
Катылган жерин баланын,
Кабарын эч ким укпады.

Уулунан кабар Кеденбай,
Уккан жан элден чыкпады.
Абышка катуу колдонду,
Адамдан качпас ыкманы.

Кер боз бээ асыл жылкыдан,
Керкулун дайны чыкпады.
Ким билчү эле калкында,
Кеденбай билген ыкманы.

Кеденбай

Ичинен ырдап күнүлдөп,
Илбирстей үнү күрүлдөп.
Силкитип атын Кеденбай:
«Ийкемсиз бүгүн түрүм», – деп.

Калпагын кийип жапыра,
Карабай баскан атына.
Укуругун* өнөрүп,
Уркуйган ийнин кашына,
Унчукпай ойлоп келатты,
Улуу-Чаттын сазына.

Туучунак илкип ычкынып,
Тумшугу менен жер жыттап,

Туягы менен жер чапчып,
Туйгундай шектүү бышкырып,
Тура калат тикчийип,
Тургансып бөтөн жыттыгып.

Соороно түшкөн Кеденбай,
Сооруга тартты жылкыны:
«Обу жок жерди чапчыбай,
Ондосоң боло сыртыңы.
Кайраттуу башка иш түшүп,
Кайгынын келсе кырсыгы».

Шум калпак кийип жапырып,
Сул мүчөсү* көргөнгө.
Сууруп найза, кылычың,
Сунгандай жоосун качырып.

Туучунак минип чиренип,
Туйлатып жылкы имерип.
Туйлаган азоо мойнуна,
Туш-туштан айдап чогултту.
Турнадай чылбыр укурук,
Тузактай* салып жиберип.

Ээбиз экен дегендей,
Ээн жаткан сан жылкы,
Ээктерин экчешип,
Эшилген чөптү тепсешип,
Кеденбайдын алдына,
Келип түштү теңелбей.

Алдына түшүп баштады,
Айгырлар чыга калышып.
Ачалары бир кулач,
Атаандашып жарышып.
Алдуулары алсызга,
Азууларын салышып.

Байталдарды коргошуп,
Балчандаган бээлерден,
Башын силкип жол тосуп.

Сүрө топ айгыр кечүүгө,
Сүрүлүп келип токтоду.
Сүзүлүшөт жолошпой,
Сүйрөп келип таштаган,
Сүйрөткү бардай окшоду.

Айла жок кексе кишиге,
Аткарган кылдат ишине.
Тайманбас болот курч өткөн,
Таш тийип көрбөй мизине.

Удургуп турган жылкыны,
Умтулуп алга шаштырат.
Узатып кирди артынан,
Уул туулган Кедеңбай,
Укурук менен чапкылап.

Алдыдагы айгырлар,
Алчандашып үркүшөт.
Башын буруп артына,
Байталдарды түртүшөт.

Бала иштин бардыгын,
Байкап калды Кедеңбай.
Башын ийкеп шектенип,
Чайкап калды Кедеңбай.

Шексиз балаа барына,
Шекип калды Кедеңбай.
«Сени барып көрөм», – деп,
Зекип калды Кедеңбай.

«Темтейген арам бирөөнүн,
Тердиги түшүп калган го.

Теминап атын байкабай,
Тердиксиз үйгө барган го.

Жампайган дагы бирөөнүн,
Жаасы* түшүп калган го.
Жааны көргөн барбы деп,
Жар салышың жалган го».

Туучунак атын теминап,
Тубаса баатыр Кеденбай.
Туйлатып келди кечүүгө
Туягы жолду жемирип.

Кечүүнү келип караса,
Колколуу өпкө жатыптыр.
Коржондогон айгырлар,
Кошкуруп бекер качыптыр.

«Ыштаны жырттык, кем акыл,
Ыргыткан сууга өпкөнү.
Ыраа көрбөй бирөөгө
Ырысы жоктун көпкөнү!

Тамтыксыз кийим, кем акыл,
Таштаган сууга өпкөнү.
Таратып бербей айылга,
Таалайы жоктун көпкөнү!

Тааланын берген каскагын,
Тапкан соң кантип таштадым.
Канганча ичип сорпосун,
Казанга барып асмагым!»

Атынан түшпөй өпкөнү,
Алмакчы энип көкбөрү.
Ыргыды жонго чап этип,
Ыраны чалдын өчкөнү.

Эсинен танды Кеденбай,
Энтигип бир топ эс албай.

Бир мезгил болду тыныгуу,
Бирине бири деше албай.

Аңгыча өпкө сүйлөдү:
«Абышка, керек үйрөнүү.
Ачуундан корко алмак,
Алжыган кемпир үйдөгү».

Кеденбай калды жулунуп,
Кеткиси келип суурулуп.
Каргаша өпкө күчтүүдөй,
Камырдай болмок жуурулуп.

Үзүктөй өпкө салмагы,
Үстүнө минип алганы.
Кармашмак жаны чыккыча,
Канетсин чалдын карганы.

Абышка тартты кыйынды,
Арбакты айтып сыйынды.
«Ак буурадай картайтып,
Ажалым келмек быйылбы?»
Албууттай жаштык барында,
Арстан жүрөк Кедебай,
Аңтарган мындан кыйынды.

Турса да көрүп ызаны,
Туруштук берип чыдады.
«Жалгызды жарга каптабай,
Жардам бер», – деди Нызамы.

Үстүндө өпкө сүйлөдү:
«Үзүрдүү өмүр күймөгү,
Ушинтип сени өлтүрөм,
Унуткун эми дүйнөнү».

Денеге бекем чырмалып,
Дем кетти чалдан ыргалып.

Көрүнбөй жарык бул дүйнө,
Көздөрү жашка нымдалып.

«Канча жыл жүрдүм элеттеп,
Карылык сага келет деп,
Калжайган арам абышка,
Кара көр мурдун челет деп!

Берериң эмне абышка?
Бергин да менден алыста.
Тукумуң курут болмокчу,
Турбасаң айткан намыста!»

Чал сүйлөйт: «Чыгарга аргам жок,
Чалышар менде дарман жок.
Картайган кезде сен менен,
Кармашып өлсөм арман жок!

«Карасаң мунун айтканын,
Кашайып дүйнө кайтмагың.
Өмүрдөн болсо үмүтүн,
Өжөрлүктөн кайтканың!»

Деди да кысты алкымдап,
Дем кетти чалдан шалкылдап.
Денеден муздак тер агып,
Эшик төрдөй мүчөсү,
Ээрден ооп салпылдап.

Жыйып алып Кеденбай:
«Жылкымды ал», – деди өпкөгө.
Жылас кылсам өзүңдү
Жылкың калат өпкөдө.

Эсин жыйып Кеденбай:
«Эчкимди ал», – деди өпкөгө.
Ээрден алып салармын,
Эки тээп өпкөгө.

Колу араң кыбырап:
«Куюмду ал», – деди өпкөгө.
Кошоматчы, жан кечти,
Койдун баары өпкөдө.

«Тогуз түлүк малымды
Тоно», – деди өпкөгө.
Мага берип убада
Жалган сүйлө өзгөгө.

Кейигенден Кеденбай:
«Кемпиримди ал», – деди.
«Кереги эмне кемпирин,
Келжиреген чал!» – деди.

«Малым аздык көрүнсө,
Бардык мүлкүм ал», – деди.
«Бабырабай чыныңды айт,
Башы айныган чал!» – деди.

«Улуу урмат өзүнө,
Уулумду ал», – деди.
«Узак сөздү сүйлөбөй,
Ушинтсеңчи чал!» – деди.

Өпкө чалдын мойнунан,
Жерге түштү секирип.
«Аккан-соккон жининди,
Арытып ал, чечинип!»

«Убаданды бек кылгын,
Уулуңа качан барайын?
Жана айтсаң ушинтип,
Жарык болмок паанайың!»

«Уламалап барарсың,
Улуу шашке болгондо.
Чыгарармын чоң жолго,
Чыда, канын соргонго!»

«Кеткин, эми, бара бер!
Келжеңдетпей кемпирди.
Керээзинди так айтып,
Кенешинди сала бер!»

Укуругун өнөрүп,
Уу санаага бөлөнүп.
Келе жатты Кеденбай
Кер сары болуп көгөрүп.

Кирип келди үйүнө,
Кичи шашке болгондо.
Кемпири күтүп туруптур:
«Кечикти», – деп чоң жолдо.

Чатак иш болгон сыяктуу,
Чалынын өңү кер-сары.
Чыдай албай кемпири:
«Чыныңды айт», – деди, сен карыя

Кеби угулбай сүйлөөгө,
Кеденбай зорго жарады.
Кебетеси ызалуу,
Кемпирине карады.

«Айланайын, чалым!» – деп,
«Аманбы сенин жаның», – деп,
«Алганыңа күн түшүп,
Азапты жеген маалың!» – деп.

Келжиребей болжолду,
Кеденбай айтты болгонду.
«Көзүбүз тирүү турганда,
Көрүп кантип чыдайбыз.
Көркөө капыр желмогуз,
Көкүлдүн канын соргонду!»

Кемпири танды эсинен,
Келмеге келбей «апа» деп.

«Кеттим ушул дүйнөдөн,
Кеденбай болбо капа», – деп.

«Өзүмө ажал чакырдым,
Өпкөнү суудан алам деп,
Өпкөң менен куруп кал
Өксүттү мени жаман», – деп.

Өзүнө өзү кейиди,
Бирок өзгөрүлдү пейили.
«Өксүү болуп багынбайм,
Өлгөндөн коркпойм, мейили».

Кайратын катуу топтоду,
Кайрылып келген окшоду.
Жан берип жерде сулк жатты,
Жашында өмүр кошкону.

Урматы өчүп пасайып,
Убакыт жатты азайып.
Кетирсем мындай учурду,
Убадам менен келдим деп,
Уулунду эми бергин деп,
Жетпеген кубат карылык,
Желмогуз келмек кашайып.

Жер астына бактырган,
Жети өмүрүн сак кылган.
Жетиге жашы толо элек,
Жергеге маалым боло элек.

Алты жылы бактырган,
Аз өмүрүн сап кылган.
Алтыга жашы толгон кез,
Атага өбөк болгон кез.
Алты жыл жерде бактырган,
Алтындап акыр салдырып,
Ар түрдүү жемге маш кылган.
Алжыткан кезде карылык,

Азаптуу күнү пас кылган.
Уулунун көрбөй убайын,
Уу тырмак ажал шаштырган.
Көкүлдү сыртка чыгарды,
Көздөрү оттой кыраанды.
Алтыга толгон алп мүчө,
Атадан жалгыз уланды.
«Арнап окуй жүр деди
Атана арнап куранды».

Аргымак жылкы Керкулун,
Арналып жүргөн мал эле.
Айбан да болсо жаныбар,
Асылдыгы бар эле.

Айырмач ээрди токуду,
«Атказбай келип калат», деп,
Ажалынан чочуду.
Көкүлдү атка мингизди.
«Көрүшпөйбүз, кош бол», – деп,
Көзүнүн жашын тийгизди.

Баласын атка мингизди,
Балбандыгын билгизди.
«Башка оор мүшкүл иш, – деди,
Барыктабадык бирибизди».

Айырмач ээрге мингизди,
Айкөлдүгүн билгизди.
«Акырет кетмек атакең,
Армандуу дүйнө өттүкпү,
Ардактабай бирибизди».

Атасы айтып турганы,
Акыркы сөзүн уулуна.
«Кебимди ук балам, жакшылап,
Кеткен куш кайтпайт тууруна.
Каракан деген хан бар деп,

Калкына бейпил камбар деп,
Куугунтук көрүп корголоп,
Кутулган нечен жан бар» деп.

Ошаякты көздөй жөнөрсүн,
Өлбөсөң күнүн көрөрсүн.
Азамат болуп торолуп,
Азапты тартсаң көнөрсүн.

Балапан жүнүн түшө элек,
Балтыр этиң ката элек.
Чырымтал жүнүн түшө элек,
Чымыр этиң ката элек.

Баракатка жете элек,
Балалык мүнөз кете элек.
Барарсың балам, алыска,
Балапан бойдон эселек.

Эрезеге жете элек,
Эне сүт ооздон кете элек.
Элинди таштап унутпа,
Эр жетсең болбой эселек.

Уламадан укканга,
Каракан уулу кан Карач,
Катуу чыккан эр дешет.
Кара-Тоодо жол тосуп,
Каарын чачкан шер дешет.
Карач баатыр качкынды,
Кармоочу ошол бел дешет.

Карачтан өтсөн кутулдун,
Кармалып калсаң кокустан,
Кара шорго тутулдун.
Өтүп кетсең кутулдун,
Өтө албай калсаң кокустан,
Өлүм ажал тутулдун.

Күн канча, түндү басасың,
Күн чыгыш көздөй кете бер.
Күлүктөн асыл Керкулун,
Күүлөнсө сени жетелээр.

Барыктап баккан атанын,
Баласы баркын билерби?
«Баргының эми, балам», – деп,
Батасын берип жиберди.

Көкүлүн карап көп турду,
Көзүнөн жашы тамчылап.
Көк тиреп уулу баратты,
Көйкөлгөн атын камчылап.

Өз боюн кармап токтотуп,
Өмүрдөн эми түнүлдү.
«Көрөр күн, ичер суу,
Өлүүчү күнүм бүгүнбү?»

Жанданып өзүн токтотуп,
Жашоодон эми түнүлдү.
«Жашаар күн, ичер суу бүтүп,
Жан берчү күнүм бүгүнбү?»

Чоң шашке болуп калды эле,
Чолоосуз кары маалда эле.
«Унутпа, – деди желмогуз,
Убада эсте бар беле?»

«Уулумду сага бергиче,
Урматымды пас кылып,
Уялбай басып келгиче,
Өлтүрмөк мени кескилеп,
Өз намысын эмгиче!»

Желмогуз анда чаңырып:
«Жин тийген арам кул», – деди.

Жилигинди чагайын,
Жикирейбей тур, – деди.

Убадада турбаган,
Урматсыз арам кул, – деди.
Теринди сыйрыйм тескери,
Темтейбей жакын тур! – деди.

«Келсе сенден көрөм», – деп,
Кедеңбай билек түрүндү.
«Жексен кылып коём», – деп,
Желмогуз быяктан жүгүрдү.

Экөбү чап-чуп кармашты,
Өчөгүшкөн немелер,
Өжөрлөнүп жармашты.
Качырып чап-чуп кармашты,
Каарданган немелер,
Кажынышып жармашты.

Айылдан эч ким билген жок,
Алсыз кары намысын.
Ажыратып талашып,
Айкырышып кирген жок.

Туугандан эч ким билген жок,
Туулган жалгыз намысын.
Туюнушуп талашып,
Туу көтөрүп кирген жок.

Жерге чаап жеткире,
Желмогуз чалды сермеди.
Чарк айланып чамынып,
Чал дагы намыс бербеди.

Улгайган менен Кедеңбай,
Убакыт алып кыйнады.
Урматтуу жаштык күнү жок,
Улактай чапчу кыйланы.

Айтканын ишке ашырган,
Асыл зат намыс, шер кетти.
Арстан кайрат Кеденбай,
Алышып жатып мерт кетти.
Кааласа ишке ашырган,
Кайран зат намыс, шерт кетти.
Кабылан мүнөз Кеденбай,
Кармашып жатып мерт кетти.

Аян иш болуп кеткенин,
Айылы билип калышты.
Абышка небак жан берип,
Алдырып ийди намысты.

Апапак сакал жайкалып,
Арстандыгы байкалып,
Абышканын сүлпөтүн*,
Ага-ини жерден алышты.

Кейиштүү иштин болгонун,
Кээ бирөө билип калышты.
Кемпири небак жан берип,
Кетирди колдон намысты.
Кесерген кемпир сүлпөтүн
Келгендер жерден алышты.

Кесирдүү душман колуна,
Кеденбай кайтты дүйнөдөн.
Керме-Тоо калың элинен,
Ким эле аны сүйбөгөн.

Көрстөнүн кенен казышты,
Көп дүйнөсүн ачышты.
Жанаша коюп экөөнү,
Жалпы калк турпак чачышты.

Көздөрүнө жаш алып,
Көпчүлүк, тууган ыйлады.

«Ыраматылык экөөнүн
Ыраазы болсун ыйманы».

Күмбөздү* кооз салдырып,
Күзгүлөп ичин алдырып.
Көркөм оймо-чиймеси,
Көргөндүн көзүн кандырып.

Ушундай болуп өткөн деп,
Урматтап атын жазышып.
Улуу байлык белгиси,
Узунунан күмбөзгө.
Узун кылтак, кыл чылбыр,
Укуругун асышып.

«Шейити»* – дешип түнөшүп,
«Шек берсе», – деп, аялдар.
Шейшеп жаап үстүнө,
Шекердей турпак күрөтүп.
Айланыптыр мазарга,
Арадан ай, жыл, күн өтүп.

Каарман асыл бир адам,
Качандыр кеткен өлүмгө.
Муздабайт экен денеси,
Муундар сактап көңүлгө.

Алкышын элдин ким алса,
Андайлар жерде калбаган.
Арбагын козгоп кийинки,
Адамзат эсте кармаган.

Көкүл Карачтын колуна түштү

Карчыга* учуп арыткан,
Канатын кагып талыткан.
Калдаңдап учуп өтө албай,
Каргашалуу Кара-Тоо,
Калтыруучу чабыттан.

Барчын* куш учуп өтө албай,
Багынып канат талыткан.
Балакеттүү Кара-Тоо,
Бардык күчүн арыткан.
Басып өтүп дабанды,
Баш тарттырчу чабыттан.

Бет маңдайдан көрүнгөн,
Белгилүү Кара-Тоо эле.
Тиктесең башың айланган,
Тиреген асман зоо эле.

Көрбөгөн адам таң калчу,
Көмүрдөй ташы кара эле.
Атырылып. асмандан,
Аккан суусу шар эле.

Аса-муса*, шилбиси,
Арасында илбирси,
Көзүн оттой жайнатып,
Көзгө илешпей жай басып,
Арыш сайын коркунуч,
Адам зорго даар эле.

Тасмадай болуп төшөлүп,
Дабандан өтчү жол кетчи.
Жоорукту жолу арбыбай,
Жолоочу атын тердетчи.

Чытырман токой, карангы,
Чыкмагы кыйын аралап.
Жытын сездим адамдын,
Жырткычтар турат сагалап.
Кайчы-куйчу токойдон,
Канаты жок адамзат,
Кантип аман кала алат?

Карыялар айтуучу:
«Калдайган зоосу бекем», – деп,

Калаа кылып жайлашып,
Кайберени мекендеп.

Көнүлүнчө оттошуп,
Көлөкөгө топтошуп.
Эчки, теке мыкчийып,
Текечерин карасаң,
Таш башында чыкчийып.

Чөөлөрү ырсыйып,
Чөмүч баштуу, шиш тумшук,
Карды ачып, кайберен,
Кармай албай кырсыйып.
Аралашып токойду,
Ачуусу тез камандын,
Азуу тиши кылтыйып.

Жолборстору жойлошуп,
Жылып чөптөн шырп бербей,
Жыландан кылдат сойлошуп.
Баса калып каманды,
Байкатпай жемге тойлошуп.

Арстандары каарданып,
Аралашса токойду,
Аркасында заар калып.
Топозду топтой ыргытып,
Томпойто чаап доузду,
Тооктой канын жылжытып.

Мындан өткөн адамзат,
Кара-Тоонун белинде.
Кароол карап жол тоскон,
Карачка барып кагылчы.
Кармашамын дегендер,
Каарынан жаңылчы.

Чоң кылып мунар салдырган,
Чокусун көктү тиретип.

Чор кайнатып темирден,
Чоюн менен ширетип.

Дабандын белин коштуруп,
Дарбаза менен тостуруп.
Дардайган Кара аргымак,
Даамын татып акырда.
Дабыш алса кокустан,
Дайыма калчы кошкуруп.

Мунарага* ал чыгып,
Мунарған жакка көз салды.
Дүмбүрдөн* бери көрүнөт,
Дүрбүдөн* өткүр көз барбы?

Көп алыс эле кегенден,
Көзүнө караан урунду.
«Көп өлүм, кыргын максатты,
Көздөгөн, – деди, – зулумбу?»
Калыбын бузбай дүрбүдөн,
Кайталап Карач карады.
«Күлүкпү минген аты?» – деп,
Күмөнү бир аз тарады.

Бүркүтөй сызып жол тартып,
Бүлбүлдөп караан келатты.
«Таалайды берип өзүнө,
Тандаган экен эр атты».

Жана да дүрбү салды эле,
Жайдак ат болуп көрүндү.
«Жанылыш таштап жүрбөгүн,
Жайылып жүргөн төрүндү».

Экинчи жолу караса,
Ээрчен жылкы көрүндү.
«Ээсин жыгып качанак,
Ээн баш жылкы көрүндү!»

Басмайыл*, кошмок* айырмач*,
Баланын башы байкалды.
«Башы ооп бирөө айдаган,
Байгеден озгон байталбы?»

Күрмөсүн чечип курчанды,
Күмүштөн Карач кемерин*.
Күлүктүн сырын так болжойт,
Күн бата кирип келерин.

Эсине түштү Карачтын,
Эс алып жатуу сынала.
Элендеп карап шектенип,
Эмине мага убара!

«Канчалык алыс жер жатат,
Карасам даяр мунара.
Каадалуу душман кептентип,
Карачка эмне убара».

Көзүнө түшүп Карачтын,
Көрүнгөн Көкүл бала эле.
Жаныбар асыр Керкулун,
Жагалданып жүгүрсө,
Жагалмайдай мал эле.
Карачтын түшкөн көзүнө,
Кадиксиз Көкүл бала эле.
Канаттуу куштай Керкулун,
Кайыптан бүткөн мал эле.

Бүргөдөй эргип жүгүрүп,
Жылганы жылып капталдап,
Туйгундай ыкчам шуулдап,
Туяктары бүгүлүп,
Туптунук таштар быркырап,
Тул тийгендей күүлүп.

Анда-санда бир тийип,
Кыргый куштай кыраан мал,

Кыл куйругу жер чийип,
Аттанганы билинбейт.

Арымдабай учкансыйт,
Асман менен зымырап.
Адыр, кокту, жылгалар,
Артта калат жымырап.

Жаздыктай үстү жайылып,
Жайлуу минген жаш Көкүл,
Жадоону билбейт кабыгып.
Төшөктөй мамык төшөлүп,
Төшү жайык Керкулун,
Төрөсү жаш Көкүлдү,
Келе жатты көтөрүп.
Чарчоону билбейт чаалыгып,
Чанкоону билбейт каалыгып.
Аттап өтөт чоң сууну,
Арткы туяк малынып.

Телкидей ыргып капталдай,
Тердебеген Керкулун.
Теке, эчки, чөөлөрдү,
Тепсеп өтөт жазганбай.

Барчындай сызып капталдай,
Байкабаган айбанды.
Бачыратып тебелеп,
Басып өтөт жазганбай.

Кадам койду Керкулун,
Капчыгай калың токойлуу,
Карангы бүткөн коосуна.
Аралап өскөн мекени,
Аюу, түлкү, ажыдаар,
Арстан, жолборс кошуна.

Туйлап өтөт жолотпой,
Турнадай мойну созула.

Комдонуп илип кетүүгө,
Колуна тийсе эзүүгө.
Ээликкен жолборс, арстандын,
Ээрчиген көзү калууда,
Эч нерсе тийбей оозуна.

Алдынан чыккан айбанды,
Аттап өтөт бүргөдөй.
Алдырбайт да, тиштетпейт,
Ай жаныбар, Керкулун.
Түбү асыл кайыптан,
Түзүлүшү сүмбөдөй*.

Кереге-Таш, Нуралуу,
Кеткен кыя эшилме.
Келип жетти Керкулун,
Кечки салкын бешимде.

Ойку-кайкы жолу бар,
Ойрумага жөлөндү.
Беттен бетке чырмалган,
Белесине жөлөндү.

Батыш тарап кызарып,
Батып жатты күн калбай.
Байкап турду бул ишти,
Баатыр колго дүрбү албай.

Катты нурун жашырып,
Каалгып асман күн калбай.
Карап турду бул ишти,
Карач колго дүрбү албай.

«Аты асыл аргымак,
Айрымач ээр токулган.
Алты жашар чамалуу,
Адам уулу отурган».

«Качып чыккан неме го,
Карач билди болжолдоп.

«Жетсең сени кармайм!» – деп,
Жерге түштү коржондоп.

«Түйшүк тарткан неме го,
Түбүн билди болжолдоп.
Түбү сени кармайм» – деп,
Түштү жерге коржондоп.

Желдей сызган Керкулун,
Жетип келди Карачка.
Кырын ашты дабандын,
Кындай ичке жаны ачка.

Күйөм десе жараткан,
Күмөн ишти чын кылган.
Илгир турган Карач да,
Илип кетти чылбырдан.

«Алдыңкы ээрдин тиштенип,
Үстүнкү ээрдин кесенип.
Кайдан келе жатасың,
Кардын ачка кесерип?

Жетиге жашың толбогон,
Жер кезер маалың болбогон.
Кайдан келе жатасың,
Кабарың айт, онбогон?

Булгаган элдин арасын,
Бузуку болуп жүрбөгүн.
Калкыңдын болсоң душманы,
Калмакчы менден сүлдөрүн.

Кадиктүү сырың айтарсың,
Анан, каарымдан кайтармын.
Калтырсаң менден жашырып,
Кардыңды жара тартармын.

Ичинде сырың айтарсың,
Ини, ийисем каардан кайтармын.

Илээ таап менден жашырсаң,
Ичинди жара тартармын».

Көзү курч бала бул дагы,
Көкүлдүн сүйлөп турганы:
«Жайлуу жер издеп келатам,
Жан ширин экен курганы!

Үстүңкү ээрдим кесенип,
Алдыңкы ээрдим тиштенип.
Айлымдан качып келатам,
Айлам жок башка иш келип.

Кармалбай каардуу колуна,
Карачтан өтсөм оң болмок.
Каракан хандын калкына,
Каргадай башым корголмок!»

«Көркөө адам өндөнүп,
Көзүң жаман, жубарымбек!
Көптү көргөн карыдай,
Сөзүң жаман, жубарымбек!

Бөлтүрүк тишин түшө элек,
Бөрүнүн уулу экенсин.
Бөөдө менден мерт болуп,
Бөтөгөн жарылар бекенсин!

Ата тегин жашырып,
Айткан сөзүн карасаң.
Азабыңды тарттырып,
Алкымыңды канатам!»

Деди дагы баланы,
Айырмачтан сууруду.
«Ата-тегин жашырып,
Айтканы үчүн мунубу..!»

Тобулгу* шиш жасалып,
Томпойгон жаш баланын,

Толорсугу* тешилди.
Тоодой болгон Карачка
Тооктой гана сезилди.

Кара кочкул каны агып,
Канжыгага* байланды.
Кабагы түшүп ачыла,
Карачтын көңүлү жайланды.

Көкүл көнүп азапка,
Көзүн да ирмеп койбоду.
Карач көрүп ичинен,
Кабылан деп ойлонду.

Туура келди баланын,
Тумшугу аттын чатына.
Тулуптай* болуп салаңдап,
Туйгундай көзү аландап.

Жаланып канын оозунун,
Жаны ачып турган кези эле,
Жалдырап карап атына.

Кернейдей* ичи тартылып,
Керкулун турду жетекте.
Турна моюн тулпар ат,
Турушу жүдөө кезекте.

Асмандан жылдыз жаркырап,
Айлана буурул кааттанды.
Адамдын алпы залкар тоо,
Айлына Карач аттанды.

Карыя хан Каракан,
Калкына бейпил киши эле.
Каарсыз бийлик жүргүзүп,
Кабырылбас миз эле.

Даңкы зор бейпил Каракан,
Далайды көргөн киши эле.

Дайрадай айкөл акылман,
Дат баспаган миз эле.

Жетимди багып батырып,
Жесирди барктап асырап.
Жетик адам, тийген күн,
Жергесине чачырап.

Бакырды* баалап батырып,
Байкушту колдоп асырап.
Башкача туулган Каракан,
Батпаган күнү кыргыздын,
Багы үчүн тийген чачырап.

Алтымыш ашып атагын,
Айылы эмес, жат билди.
Алыстап кайран жаштыгы,
Аралап сакал ак кирди.

Кылымга калчу атагын,
Кыргыздар эмес, жат билди.
Кылчаңдап кыраан жаштыгы,
Кыроодой* чачка ак кирди.

Көп кылым калчу атагын,
Көргөндөр эмес, жат билди.
Көрүнбөй кайран жаштыгы,
Көмүрдөй чачка ак кирди.

«Бийик бол, балам, деп берет,
Бийлигин Карач уулуна.
Көзүңдүн кыры салынсын,
Көпчүлүк кайгы, мунуна.

Кайыба бийлик ишинде,
Калдыркан таштай калдандап.
Канатың, күчүң, карууң калк,
Калп айтчу болбо дардандап.

Ак калпак кыргыз элинде,
Акыйкат болсо иш жагат.
Айтылып кылым атагың,
Артында даңктуу из калат.

Жесирди багып соороткун,
Жетимди барктап чоңойткун.
Жериндин четин баспасын,
Жек душман келсе торойткун.

Бакырды байкап тоорутпа да,
Байкуштун көөнүн оорутпа.
Бардык күчүң ошолор,
Балакет сени тоорушса!»

Каракандын айтканы,
Хан көтөргөн уулуна.
Кичи пейил болмокчу,
Кичүү, улуу муунуна.

* * *

Алима менен Жамила,
«Аталап» үйгө киришти.
«Аткарсаңыз атаке,
Айтмакчыбыз бир ишти.

Каракан үйдө отурган,
Карыга илип чапанын.
Күлүмсүрөп жайкалтып,

Күмүштөй аппак сакалын.
«Атаке, дешти кыздары,
Карач акем кармаптыр,
Кайдагы жаш баланы.
Каны озуна куюлат,
Канжыгага байланган,
Кандай оор, заманы.
Соо калтырып байкушту,
Сообуна калалы!

Жетегинде байлануу,
Жетелеген аты бар.
Жездей сары туягы,
Жендей ничке шадылуу,
Желден бүткөн асыл мал!»

Кыялы оор атанын,
Кыйланып бөлгөн азабын.
Кыздардын көөнүн кыя албай,
Кыңырылып чыкты үйдөн,
Кымтынып кымкап чапанын.

Баласына кайрылды,
Байкабай өтүп бараткан.
«Балабы, балам, алдагы
Башынан бери кан аккан?»

«Балаа эмес, балаа курусун,
Байкаңыз, ата, турушун.
Жаны жок билбейт дегеле,
Жалтанып көзүн жумушун.

Толорсугун тешкенде
Толгонуп койбойт, жубарымбек.
Боюн жыйрып, жаны ачып,
Болгонуп койбойт, жубарымбек.

Жүүнү жолборс кейиптенет,
Жүрөгүн карап көрөйүн.
Толгонор бекен жаны ачып,
Толтосунан өөнөйүн.

Катарга моюн сундуруп,
Кармоочу казык желе го.
Кардын жарып салбасам,
Калкын таштап чыккынчы,
Качып чыккан неме го!»

«Антпей, балам, кебимди ук,
Ачууңа берип кечирим.

Ажалдууга өмүр бар,
Азаптууга көңүл бар,
Алынсынчы чечимиң!»

Анты эмес, баланын,
Атаны кантип кыя алмак.
Ачуусу канча болсо,
Ата алдында тыя алмак.

Айтып турган насааты,
Атасы Карач уулуна:
«Колдон учкан бүркүттү,
Кондуралы тууруна.

Бардаш кыл*, азап тартпасын,
Баланы, балам, бизге бер.
Барктап багып алалы,
Бар болсо эми изденер.

Сүлдөрү калып арыган,
Сүмбөдөй атын кошо бер.
Сүзүлүп мурду жер жыттайт,
Сүрсүгөн экен, кайран Кер!»

Айтылган сөздү уулу угуп,
Атанын тилин албаса,
Ааламдан койбос табыла,
Андан да ашкан каргаша.
Айтканга баш ийбеске,
Арга жок эле Карачта.
Канжыгада баланы,
Карач да чечти заматта.

«Ырыстуу экен, ата!» – деп,
Ыргытты Карач баланы.
Баланы жерге тийгизбей,
Бат илип кетти чал аны.

Атына Карач теинди,
Алдырып ийип олжону.
«Адамзат өлбөйт, – дейт макал,
Ажалдын келбей болжолу».

**Көкүлдү кууган Желмогуз
Карачтан мерт жеди**

Козголуп жылдыз суюлуп,
Коңур жел жүрдү серүүндүү.
Колтуктап Карач аялын,
Койнунда жатты мээримдүү.

Аялы сулуу Аккоён,
Ай нурун төгүп жайкалып.
Ашыктык кумар чыдатпайт,
Алардын таңын кайтарып.

Өтөт түн кыска билинбей,
Өрттөнтүп сүйүү мас кылып.
Өзгө доор бир тең, сен бир тең,
Өмүрдүн гүлү жашчылык.

Түрткөнсүйт бирөө тургун
Түшү экен Карач караса.
Акактай аппак алкымы,
Аккоён жатат жанаша.

Аттанды Карач чебине,
Аргымак атын тоқунуп.
Арытты жолду жаныбар,
Алчаңдап жүрүп отуруп.

Мунаранын башынан,
Мунарык жакты карады.
Козголуп жүрүп турган кез,
Коңур таң салкын шамалы.

Чекилик* ишти кылган жок,
Чек ара жакка жылган жок.
Шериби, алсыз качкынбы,
Шек бере турган кырдаал жок.

Аңгыча шашып келаткан,
Алдынан караан көрүндү.
Түшүнө албай шектенди:
«Түшүмбү, менин өнүмбү?

Мунундун жолун тосом» – деп,
Мунардан түштү шашыла.
Келаткан неме көрүнөт,
Кегин кууп жаны ачына.

Дасыккан Карач эр эле,
Дарбаза оозун ээледди.
Тайманбай жоого кол салмак,
Таалайга эмне келеби!

Карачка катуу кыйкырды:
«Кайдагы жансың, бери кел!
Камырдай ийлеп койчудай,
Каарына алса ченгелдеп.

«Багынганың мына ушул,
Баланы таап бер – деди.
Багынбасаң, патчагар,
Башыңа ажал келмеги!

Алты жашар баланын,
Артынан кууп келмегим.
Ажал жете электе,
Аты менен баланы
Алдыма салып бергениң!»

«Бала менде, ат менде,
Басып өткөн жергемди.

Бала болуп билбеймин,
Багынып жоого бергенди.
Бала түгүл атынын,
Берилмек эмес тезеги.
Селейип өлгөн колумдан,
Сен өңдөнгөн нечени.

Балбан болсоң алга чык,
Байкайын сенин түрүндү!»
Билбес Карач коркууну,
Билектерин түрүндү.

Көрүнгөн караан кыйкырды:
«Көпкөнүн кара, арам кул!
Көгөндөй уучтап өзүңдү,
Көзүңдү чукуп салам, кул.

Алайын сенин ийнинден,
Алмадай болгон башыңды.
Багынып бербей мурунтан,
Балакет сага асылды».

Камандай каардуу түр менен,
Карачты көздөй качырды.
«Алайын сенден жулуп – деп,
Алмадай болгон башыңды!»

Кыргыздай Карач турубубу,
Кылычын кындан суурудубу.
Катылса жоодон качпаган,
Каракан хандын уругубу.

Караандын колу тиерде,
Камырдай мыкчып иерде,
Карач да кылыч шилтеди,
Калпыс иш болду биерде.

Корктубу, колун көтөрүп,
Коруду башын кылычтан.

Түтүктөй колу шылынып,
Түнүлдү караан ырыстан.

Сол колу менен кармарда,
Соройтуп Карач шылыды.
«Сомдоймун» деген караандын,
Соолуду күчү чыныгы.

Карачты катуу жек көрдү,
Качууну эми эп көрдү.
Мойнуна кылыч чабылмак,
Момунтип өлүм табылмак.

Дампандап качып жөнөдү,
Данкы өчүп, калып өлөрү.
Урматы калбай ушинтип,
Ушул иш болчу көрөрү.

Караанды, залкар кексени,
Карач эр кууп жетпеди.
Карачты таң калтырды,
Кара зоока жарыкка,
Калдайган бул арамдын
Кандайча кирип кеткени.

Шыгы жок Карач карады,
Шыкаалап карап турууга.
«Карач!» – деп, кектүү айтылган,
Каргышын гана угууга.

«Карап тур, сага кылам» – деп,
Карачка катуу эскертти.
«Карайган башың алынар,
Кармабас акмак эч шертти!

Асан, Үсөн эки уулум,
Алардын өзүм – энеси.
Алмак кек, арта салынар,
Ажалдын кылтак желеси.

Байбөрү, Мамбет баатырлар,
Байкасаң өзүм – энеси.
Башыңа бир күн илинемек,
Байкатпай кылтак желеси.

Апал, Үпөл кыздарым,
Артыкча туулган сулуулар.
Ажалын жетип ошондо,
Алкымдан жаның суурулар!

Куугунду кууп багынып,
Качкыным кармап бербестен.
Калмаксың каргыш өлүмгө,
Кайгыртып мени сенделтсең!»

Отурду караан кычыктын,
Төрүндө мандаш урунуп.
Канетсин, кылыч жетпеди,
Карачтын колу сунулуп.

«Көп экен туулган балдарың,
Көрөрмүн – деди – ичинен.
Шилинер калмак кыйылып,
Шилтеген кылыч мизинен».

Муңайып ойго чөмүлүп,
Мунарды карай жөнөдү.
Баатырдын наркы мына ушул,
Башка иш түшсө көрөрү.

«Уулуң он баатыр болсо да,
Убагы келсе көрөрмүн.
Аткан таң, ичер суу бүтүп,
Ажалым жетсе өлөрмүн!»

Кынына салды чөпкө аарчып,
Кылычын кандан тазалап.
Кыюусун таап бул кылыч,
Кыйласын жүргөн жазалап.

Кекенип келген душмандан,
Кетмендей эки кол калды.
«Кантсе да түшкөн олжо» – деп,
Калдайган эки колду алды.

Аргымак тоодой күлүгүн,
Алчайтып минип жөнөдү.
«Энеден баатыр туулсан,
Элиңе тиймек өнөрү».

Карач күткөн жоолору менен кармашты

Күүлөнтүп залкар канатын,
Күн өтүп жатты кербендей.
Күн сайын Карач жол карайт,
Күзөттө* жаткан мергендей.

Аталып күндүн аттары,
Арадан жылып жума өттү.
Аптага кирбей эсеби,
Ашыкча күнү бу да өттү.
Ашыккан Карач кароолдо,
Ар күнү таңды аттырбай.
Кабар жок болуп кечинде,
Кабагын чытыйт жактырбай.

Бир жума, бир күн өтсө да,
Көрүнбөйт жоонун карааны.
Кекенип Карач ичинен:
«Келерсиң бир күн арамы!»

Тутамдап өткүр дүрбүсүн,
Тунарып көзү талыды.
«Тукумуң сенин кургур» – деп,
Тура албай Карач наалыды.

Чымчыктар учуп чырылдап,
Чырпыктын башын талашат.

Чыгынып жатып уйкуга,
Чырма этсе көзү таң атат.

Кай жерде өзү белгисиз,
Кандайдыр зоодо камалган.
Алдынан чыгат бир теке,
Алаңдап мурдун жаланган.

Карачты көздөй келатат,
Карабай башка тарапты.
«Жалпайта чапсам» – деп ойлоп,
Жанынан таппайт жаракты.

Калтырап колу карышып,
Кармаган тутам табылга.
«Итерсе болду – деп ойлойт,
Ит жеди менин жанымды».

Мыкыйга алып түйүлүп,
Мына эми сүзмөк керилип.
Тегинде Карач көрбөгөн,
Текеден деги женилип.

Буттары зоого токтобой,
Буяма кетет айла жок.
Тооруган жаман текеден,
Токтолуп качар жай да жок.

Какшыган тарап бир оокам,
Кашайсын суу жок ууртам да.
Кайрадан аска, теке жок,
Караса жатат жуурканда.

Өтүмсүз мындай коркунуч,
Өнү эмес, түшү былжырап.
Жылас бол, ушул иштерден,
Жылуу жаш көздөн ыргымак.

Кара аргымак токулуп,
Кароолго* шаша жөнөдү.

Бактылуу тандын учуру,
Батышты жарык өөнөдү.

Көнүмүш мунарасында,
Көз салды Карач мейкинге.
Теке, эчки оттоп жайылып,
Теребел жатат бейпилде.

Түрүлгөн караан ыраактан,
Дүрбүгө араң илинди.
«Келаткан душман болсобор,
Кесермин» – деди тилинди.

Калыбын Карач өзгөртпөй,
Кайрадан дагы карады.
Караанды көрүп келаткан,
Кайгысы бир аз тарады.

«Очойгон чоң топ бул караан,
Ошолор эмей, ким? – деди.
Кербендер болсо керилип,
Келишчү эле тим – деди.

«Караандар бүгүн жете албайт,
Эртең – деп, Карач болжоду.
Эмесе, силер кекилик,
Эч жакка чыкпас тордогу».

Аттырып танды келүүгө,
Атына минди данкайып.
Аты – аргымак, өзү – алп,
Аскар тоодой заңкайып.

* * *

Берен уул Карач келатты,
Бет мандай жагын каранбай.
Чоюндан оор жасалган,
Чочмору жанда салаңдай.

Кыраан уул Карач келатты,
Кылчайып жанын каранбай.
Кыңгырап тийсе үзөңгү,
Кылычы жанда салаңдай.

Кандай адам жаралмак,
Кабагы карыш салаңдап.
Боз салкын таңда келатты,
Бою эргип желге шамалдап.

Аргымак мойну түйүлүп,
Аба салкын, атыр жыт,
Ала качып жүгүрүп.
Кошкурунуп жыт сезе,
Кош кулагын тикчийте,
Коомайланып үнүлүп.

Ойрон Карач адаты,
Оюна албас эч нерсе.
Ойгонуучу уйкудан,
Оро-пара кез келсе.

Каардуу баатыр Карачты,
Кайгыртчу эмес эч нерсе.
Кабак ачып ойгончу,
Кадиктүүсү жолугуп,
Кайчы-куйчу кез келсе.

«Аке!» деген үн чыгат,
Артын Карач караса.
Атырылтып келатат,
Аргымагын түйүлтүп,
Азыр келип бастырмак,
Алп Карач менен жанаша.

Теңеле түшүп заматта,
Тентек уул сүйлөйт Карачка:
«Тел болуп кошо барайын,
Тегин эмес ишиниз

Тейлегенге жарайын.
Кыйындык башка иш түшсө,
Кыйкырып намыс талашып,
Кылычым алып чабайын».

«Оолугуп кошо барам – деп,
Оозунда чөбүң оттобо.
Каз кушту туурап сууга аккан,
Каргага бала окшобо.

Той эмес сенин барарың,
Толгон зоок оюнга.
Тобокелсиз карарың,
Аш эмес сенин барарың.
Ооз жарма тай минип,
Оюн зоокко канарың.

Тилинди куру сайратпай,
Тизгиниң жыйгын токтоого.
Кашык алып каршы тур,
Казанда бышкан боткого.

Курулай сендей баатырга,
Кулунчак* гана алдырмак.
Курушун жазып сайышып,
Куунайсың шондо жан жыргап».

Баамын салып келаткан,
Балага Карач карады.
Көзүнө жылуу учурайт,
Көрдү экен кайдан баланы.

«Атаң ким?» – деди, баладан,
Бала айтты: – «атам Каракан.
Карач акем сизсиз го,
Каргашалуу мендейди
Кармаганга жараган».

«Ишин кандай? – сурады,
Иничегим, Көкүл – деп,

Атам алып калбаса,
Айрылмакчы өтүн» – деп.

Жетик уул эр чыкмак,
Жеткен болсо баралы.
Карач ичтен ыйгарды,
Карап алып баланы.

Кымыз ичпей Карачтын,
Кызып ичи жылыды.
«Кыйылбаса балаты,
Кыраан болот чыныгы».

Аяктап ичпей шарапты,
Алп Карач ичи жылыды.
«Баралына жеткенде,
Баатыр болот чыныгы».

Сөзгө сараң, ойго бай,
Баатырлардын туулушу.
Аткарылып жумушу,
Айтканында турушу.

Айткан сөзүн аткаруу,
Азаматтын жумушу.
Иниси ага сыйламак,
Илгертеден бул ушу.

Сөөгү болот эр Карач,
Сөз каткан жок тумчугуп.
Жүүнү тирүү Көкүлгө:
«Жүргүн!» – деди унчугуп.

Аттары асыл аргымак,
Аш бышым жете келишти.
Аңкыган жыттуу шиберге,
Агытып коё беришти.

Мунарадан караса,
Караандар калган жакындап.

Карач жолун тоспосо,
Капысынан катылмак.

Далдайган Карач кез келип,
Дарбаза оозун ээледі.
Коколой башы алтооно,
Коркуунун эмне кереги.

Алар да калды жакындап,
Алтоо тең баатыр, ашкан эр,
Ашыкпайт Карач салмактуу,
Алышууга тобокел.

Кармаса канын чыгарган,
Карач жалгыз, катуу эр.
Канетмек, башка айла жок,
Кармашууга тобокел.

Кыя чаап шилтөөгө,
Кылычы жандан суурулмак.
Чолосу келбей калганда,
Чочмору колго урунмак.

Көтөрүп уча тургансыйт,
Көөдөндө жүрөк дүкүлдөп.
Көтөрөт өзү көңүлүн:
«Көмүскөдө күчүм» – деп.

Алдыда катар келатты,
Асаны менен Үсөнү.
Көрө коюп Карачты,
Көздөн оттор түтөдү.

Байбөрү менен Мамбеттин,
Бар мүчөсү жолборстой.
Кебетеси башкача,
Кектешүүгө болбостой.

Апал менен Үпөлдүн,
Кебетеси жооруктуу.

Кеби болсо бирөөгө,
Келечекте колукту.

Асан менен Үсөнү,
Айтып турган убагы:
«Акмак Карач тиймекчи,
Апабыздын убалы.

Куугунду кууп багынып,
Качкынды кармап бербестен!
Карачсыңбы, чыныңды айт,
Карт кишини сенделткен.

Башына кылыч шилтелип,
Колдорун кесип тоногон.
Баатыр Карач сенсинби?
Балит ишке жологон».

«Куугунду кууп бергидей,
Кулунар белем силердин.
Баарың бир тең, мен бир тең,
Башка жакка чиренгин.

Качкынын кармап бергидей,
Каранды* белем силердин.
Катылып мага көргүлө,
Каармандыгың билермин!

Карт энең эмес калдайган,
Силерден коркор чамам жок.
Артынан сая кууп келген,
Алты жашар балаң жок.

Кармаша турган болсоңор,
Калтырабай келгиле!
Коколой башым болсо да,
Койбосмун топко жеңдире».

«Айтар сөзүн билбеген,
Ажалды бизден тапмакпы».

Артында турган Байбөрү:
«Алгыла, – деди, акмакты.

Каяша сүйлөп дөөдүрөп,
Кашайтам деди – Асаны.
Өпкөсү жок бул иттин,
Өзүмдөн окшойт ажалы».

Асаны менен Үсөнү,
Арстандай кирди качырып.
Байбөрү менен Мамбети,
Байкап турду аларды,
Балбандыгын жашырып.

«Алың кайсы, кулсун – деп,
Асан, Үсөн эки алп,
Алмадай башың жулсун – деп.
Күчүң кайсы, кулсун – деп,
Күрүлдөгөн эки шер,
Күч салышып кармашпай,
Күчүктөй башың жулсун» – деп.
Карач баатыр мүнөзү,
Кабырылбас болоттой.
Асан менен Үсөндү,
Арстандай күрүлдөп,

Айбат кылат жолотпой.
Кадам жакын жолотпой,
Карачтын мизи болоттой.
Карааны Асан, Үсөндүн,
Кара-Тескей колоттой.

Кош тараптан* шаштырып,
Колдорун сунуп маш кылып.
Тирелише кетишет,
Тирмейип өпкө аптыгып.

Асан, Үсөн шаштырып,
Алакан сунуп маш кылып.

Алмадай башын жулчудай,
Алса дем өпкө аптыгып.

Чолосу жок Карачтын,
Чочмору белден суурулду.
«Азыр башың жулам» – деп,
Асандын колу сунулду.

Карачты Асан токтотту,
Кармай салып сол колдон.
Карач кыя өтмөкпү,
Качанкы күткөн болжолдон.

Оңу келсе шилтемек,
Оң колунда чочмору.
Оңкосунан сайды бейм,
Ормондогон чочкону.

Шилиге чочмор шалк этти,
Шиши толгон Асандын,
Шимирилип көздөрү,
Шибер чөпкө жалп этти.

Үкүдөй көздөн от жанган,
Үсөнгө чочмор чабылды.
«Өч алам – деп, мен келсем,
Өлтүрдү!» – деп, чаңырды.

Байбөрү, Мамбет кош балбан,
Бөйрөктөрүн таянып,
«Бөрү койдон өлбөйт – деп,
Бөдөнөдөй жөндөйт» – деп,
Көз жүгүртүп турушкан,
Көңүлдөрү жай алып.

Асан, Үсөн селейип,
Чочмордун даамын татышкан.
Камырдай баштар жанчылып,
Кан агып жерде жатышкан.

Байбөрү менен Мамбети,
Маани бербей Карачка,
Маектешип турушкан.
Баамын салса экөөнүн,
Баштарын чочмор куруткан.

Бая эле кеткен түбөлүк,
Бул дүйнө менен коштошуп.
Кочкул кан агып сулк жатат,
Коёндон бетер окшошуп,

«Ишенип коюп экөөнө,
Ит жеди – деди Мамбети.
Ириген жуурат өңдөнүп,
Ийрейип экөө жатышат,
Ийленген башы, кан бети».

Баса кала тургансып,
Байбөрү катуу чаңырды.
Байкатпай экөөн алдырып,
«Балакет болду, кантебиз!
Же, башынан иштер кыңырбы!?»

Кабылан тулку эки алп,
Карачты көздөй умтулду:
«Жутабыз – дешип, каныңды,
Жулабыз – дешип, кулкунду».

Чочкодой күчтүү Мамбетти,
Чочмору менен шилтээрде,
Байбөрү жетип кармады.
Баатыр Карач ошентип,

Байкатпай түштү чилтенге.
Кор болду Карач күчүнө,
Колдоно албай куралды.
Боюнан нымшып тер чыгып,
Бозоруп көзү тунарды.

Кыйналды Карач тер басып,
Кылычын шилтеп чаба албай.
Кылычты кандан суурууга,
Кыюусун эптеп таба албай.

Байбөрү, Мамбет экөөлөп,
Карачты жерге чабышат.
Кайран эр сырын алдырбай,
Кайрадан туруп алышат.

Жыйнаган Карач күчүнөн,
Жыгылат экөө күрс этип.
«Чочмору менен чабат» — деп,
Чоочуган жүрөк бүлк этип.

Торошуп эки жагынан,
Топоздон бетер ныкташып.
Жылганы көздөй жыгылып,
Жылышып үчөө учкашып.

Карач жалгыз, берки экөө,
Кара күчтөр тең келип.
Кантер айла табалбайт,
Калжандашыш термелип.

Кыюусу келсе Карачка,
Кылычы жок кынында.
Кындын эмне кереги,
Кыл кесе албайт чынында.

Чокуга чаап калууга,
Чочмору жок жанында.
Кардын эшип салууга,
Канжары жок жанында.

Байбөрү, Мамбет экөөлөп,
Карачка маани бербеген.
Карап турду алыстан,
Кандай кызык жергеден.

«Кармаганда чабылат,
Карач бизге жем!» – деген.

Өкүнүчтө калышып,
Өздөрүнчө наалышып.
Карач чапса аларды,
Кара тулку, күчтүү бой,
Кайра тура калышып.

Карачты экөө чабышып,
Кайра тура калса ал,
«Кап» – дешишип, наалышып.
Тегин эмес экен го,
Тең келди өзү экөөнө,
Терлерин жерге тамызып.

Тескейдин чөбүн тепсешип,
Келсе кармап калууга
Кекиртеги эп дешип.
Өлтүрө албай бир бирин,
Өткүр көздөр кездешип.
Өч алууга кез келбей,
Өгүздөн бетер кектешип.

Буттары менен тебишип,
Муштуму менен койгулап,
Мурундан ары беришип.
Букжуйган моюн, кол талып,
Букадан бетер челишип.

Өчөшкөн Мамбет, Байбөрү,
Экөө тең жалгыз Карачка,
Экөөнө өзү татыган,
Өксөр* экен Карач да.

Кадырдуу Апал, Үпөлдөр,
Кара далы баралы.
Кандары качып өңүнөн,
Калтырашып коркушуп,

Карап гана турууга
Ханшалар зорго жарады.

Көркөмдүү Апал, Үпөлдөр,
Көөп турган баралы.
Көздөрү көрбөй тунарып,
Көгүлтүр мейкин мунарык,
Көргөнгө зорго жарады.

Эстери чыгып дал болуп,
Эрктери бошоп шал болуп.
Ээрчишип келип болушпай,
Эки агасы тигинтип,
Ээн калды талаада
Ээк-башы кан болуп.

Байбөрү менен Мамбеттин,
Балбандыгы башка эле.
Толуп турган убагы,
Толук жыйырма үч жашта эле.

Көк шибер тепсеп алышып,
Көрүнбөй калды карааны.
«Өжөр арам Карачты,
Өлтүргөн чыгар баралы!»

Апалы айтты ушинтип,
Агабыз Мамбет, Байбөрү
Аларды издеп табалы.

Аяктай туруп үчөбү,
Алышып жаткан кези экен.
Арам туулган Карачтын,
Алп өлүмү кеч экен.

Көрүп туруп бул ишти,
Көңүлдөрү жай албайт.
Катылуудан коркушуп,
Карачка жакын даай албайт.

Байбөрү, Мамбет агасы,
Баса албай терге бөлөнгөн.
Сыр алдырбай чапчышып,
Сыдырып колдон апчышып,
Када болуп Карачка,
Кайрандар зорго жөлөнгөн.

Көнүлү айнып Көкүлдүн,
Көзүн ачса Карач жок.
«Карап турам дал болуп,
Карачты менде караш жок.

Чыгып алган мунарга,
Чычканды күткөн сарыдай.
Чын пейилим бул эмес,
Чыгынайын нарылай».

Каргадай өткүр бөбөгү,
Карачты издеп жөнөдү.
Кайда барса тепсенди,
Кайсы колот-жылгадан
Катуу күмөн балага,
Караанын тирүү көрөөрү.

Томолонуп отуруп,
Торпудан тапты үчөөнү.
Улуусу Карач, Көкүлдөн,
Ушул иш беле күтөрү?

Үргүлөгөн көздөрү,
Үчөөнөн кубат, күч кеткен.
Кармашууга чамасыз,
Карачтын алы бүт кеткен.

Туз куйгандай ич күйүп,
Тура албай кетти жаш бала.
Ысык жаш чыгып көзүнөн,
Ыйлоого калды аз гана.

Кынынан кылыч сууруду,
Кыраандардын уругу.
Сыны толсо сый жүрүп,
Сыйламак керек улууну.

Байбөрү менен Мамбеттин,
Мойнуна кылыч жетпеди.
Мойнун шыла чапмакчы,
Бою узун болуп жетсеби?

Чатак иш туулуп Көкүлгө,
Чабуучу жердин баары алыс.
Кернейдей буттар ылайык,
Кесилмек эшек тарамыш.

Балбандар Мамбет, Байбөрү,
Байкабай торго чалынды.
Шылынып эки балбандын,
Шыйрактар кыя чабылды.

Термелген Мамбет, Байбөрү,
Теректей болуп жыгылды.
«Жашообуз эми бүттү» – деп,
Жандары оозго тыгылды.

Апал кыз көрүп Көкүлдү,
Ачуусу келип өкүндү:
«Жаныңды сууруп оозундан,
Жаралык сенин өтүндү!»

Байбөрү менен Мамбеттер,
Байкатпай майын болушту.
«Бакыртып кыйнап таш менен,
Бастыралык доңузду!»

Үпөл кыз үйдөй таш менен,
Көкүлдү койду бастырып.
Көнөктөй болуп кызарды,
Көзүнөн мөлт-мөлт жаш чыгып.

Эч нерсе түшпөй оюна,
Эсинен танды ныксырап.
Көрээзин айтып жаткансып,
Кез-кезде гана ынтыгат.

Кош сулуу турду карашып,
Байбөрү менен Мамбетти.
Ак көбүк чыгып оозунан,
Алардан кубат, ал кетти.

Көрдү эле Карач азамат,
Көкүл уул жардам бергенди.
Кубанып баатыр ичинен,
Кубаты келип шерденди.

Жан чыгып турган кезинде,
Жаш дагы болсо караан да.
Жалтанбай келип болушкан,
Жаш жолборс сындуу садага.

Азаптуу күнгө туш келип,
Абалы өтө оор эле.
Каңырыгы түтөшүп,
Карап гана турушту,
Кайран Мамбет, Байбөрү,
Кантсе дагы боор эле.

Кордугу күчтүү Карачка,
Коркушуп кыздар жолобой.
Корунуп гана карашат,
Колодон куйган молодой*.

Бойлорун салып турушту,
Болуша албай акмалап.
Боор ачышып ыйлашып,
Боздошуп эки ак тамак.

Кабылан эки акеси,
Карачтын жатты алдында.

Кебелбей солуп көгөрүп,
Кереги жоктой жандын да.

Кош сулуу күбө болушту,
Кордуктуу Карач ишине.
Кылчайып кимдер карамак,
Кылычтын өткүр мизине.

Чын болуп жаткан окуя,
Чыгармак кимдер төгүнгө.
Бой жеткен кыздар жоголду,
Боло албай күбө өлүмгө.

Козголсо Карач шиберге,
Колуна кылыч урунду.
Мөңкүгөн эки балбандын,
Мойнуна мизи сунулду.

Илбирстей чапчаң Мамбеттин,
Ийнинен башы бөлүндү.
Букжуйган кулач мойнунан,
Булактай каны төгүлдү.

Бараандуу балбан Байбөрү,
Бакырды мойнун чапчылап.
Өмүрүн кыйып түбөлүк,
Өлүмдү кимдер жактырат.

Ала албай өчтү Карачтан,
Аткан таң басты түбөлүк.
Кош сулуу качып, төртөө өлүп,
Коюлуп асман түнөрүп.

Кесилген кош баш куланып,
Кетти ылдый колот дүнгүрөп.
Бөөдө жем, даяр издешпей,
Бөрүлөр жыргап мүлжүмөк.

Көп турбай Карач ал жерден,
Көкүлдү издеп жөнөдү.

Жалтанбас өткүр бул бала,
Жанында жолдош жөлөгү.

«Жаш бала эмне болду?» – деп,
Жан жагын тиктеп качырат.
Жатыштыр Көкүл чыдабай,
Жардам жок көзү чачырап.

Катуу тээп ташты оодарды,
Карачтын жаны ачына.
«Барсыңбы, иним, аман?» – деп,
Баланы алды шашыла.

Кара тер боюн каптаган,
Кабагын Көкүл аарчынып.
«Кандайча бала болот» – деп,
Карачта турду жан чыгып.

Жетиге жашы барбаган,
Жеңдей жаш бала наристе.
«Жеңилдээр беле, – дейт Карач,
Жел куурай кычкыл дары ичсе».

Кысылып таштын астында,
Кыйналган бала наристе.
«Кыргындай ойноор беле, – дейт,
Кызыл кырма дары ичсе».

«Сергидим, аке, терден» – деп,
Секирип түштү колунан.
Жел куурай кычкыл ичкидей,
Жерим жок эч бир ооруган».

Канча жер басып аралык,
Кайрылып чепке келишти.
«Түзүк деп үчөө түрткөн жер,
Түз жерди коюп эңишти».

Кыйла жер издеп чалышкан,
Кылычын тапты кыны жок.

Кыңгырап жанда көркөмсүз,
Кылычтын кынсыз сыны жок.

Чоюндан оор куюлган,
Чокморун тапты чолтойтуп.
Көлөмү үйдөй бул кургур,
Көтөрүү кыйын олчайтуп.

Кылычын жанга байланды,
Кыны жок канын тазалап.
Кыюусун таап иштеген,
Кыраан туулган азамат.

Алмадай башың алам, – деп,
Ары жок туулган арам, – деп,
Андан көрө багынгын,
Абалың болмок жаман, – деп.

Асан, Үсөн кабылан,
Алдынан тоскон түйүлүп.
Ошол Асан, Үсөндөр,
Козголо турган чама жок,
Кокустук ишке дабаа жок,
Барыксыз минтип жатышат,
Башына чымын үйүлүп.

Күмөндөр болуп тынчтык жок,
Күн сайын жолун күттүргөн.
Күн да батып, күч кетип,
Күйгөндөн Карач үшкүргөн.

Амалдуу жоосу жеңилип,
Аякты белем жүрөк зар.
Маңгиликке* жол берип,
Машакатка кимдер даар.

Ак-Жардын алты кулач түлкүсү

Кароолду карап зарыгуу,
Калды ал күндөр сермелип.
Катылып кимдер кол салмак,
Карачка күчү тең келип.

Карааны кетти алыстап,
Кайрылбас караан кылчайып.
Калмак баш сөөктөр талаада,
Какшык май чыгып ырсайып.

Белчеден аккан шаркырап,
Бейпилдик күндүн жыргалы.
Тынымсыз шарап, оюн-зоок,
Тынчтыктын кандай кырдаалы!

Кароолго адам коюлуп,
Карач эр көп күн барбады.
Калкында жатты сайрандап,
Кабардар болуп ал дагы.

Чыгынып жалгыз чек бузган,
Чымчыктан башка болбоду.
Калдаңдап учуп чек бузган,
Каргадан башка болбоду.

Аткан таң батат билинбей,
Ичилип шарап, шалпар тээп*.
Жаз, жай, кыш күздүү дүйнөдө,
Жашатса арбын кудурет.

Кечээки болгон окуя,
Калкына бүгүн жайылды.
Кара шамал айдабай,
Каптады кыргыз айылды.

Карыялар сөз козгоп,
Карачтын жайын кеп кылат.

Кантсе дагы хан уулу,
Караканды эп кылат.

Айыл болуп аймактап,
Короо болуп козголуп,
Кобурашып сүйлөшүп,
Койлор тынчый калганда,
Койчумандар топтолуп.

Шарабы суудай агылып,
Шалпары бийик салынып.
Шаттуу оюн-тамаша,
Шаан-шөкөткө* малынып.

Мээримин салып ойготпой,
Махабат таңы мемиреп.
Чырайын төгүп ааламга,
Чыгыштан нуру себилет.
Жалындап күйсө махабат,
Жаштыкты кимдер жээримек,

Сулк жатып танды атырмак,
Сулуунун жылуу койнунда.
Айтылуу Карач колдору,
Аккоёндун мойнунда.

Күн чыкса кайра күүгүм бар,
Күндөрдүн өтү нечени.
Тулпардай жолду арбытып,
Туйгун куш учкул жетеби.

Жума өтүп, жума башталат,
Жулунуп айга айланып.
Өткөрүп жатты жараткан,
Өмүрдүн гүлүн жайгарып.

Кадиктүү* күмөн* болбосо,
Кароолдун эмне кереги.

Кара аргымак ат минип,
Кайра кайтуу элеби.

Байкаганга көрүнөт,
Баатырлыктын ченеми.
Элди сүйүп, жер коргоп,
Эзелден баатыр салты ушул.
Эл оозуна илинсең,
Эрдигиндин баркы ушул.

Кызыгы кыздын ойнундай,
Ит агытып, куш салуу.
Кылымдан бери келатат,
Кыргызда калган нускалуу.

Койлорду алыс жайгандар,
Коркушуп айтып келишет.
Коктудан көрдүк бир түлкү,
Коркута турган түрү бар.
Колубуздан не келет,
Колдосун дешип байгамбар!

Сактыкка кордук аз болот,
Сактасын бизди байгамбар!
Сак болгула дешет,
Сай-сайга коюн жайгандар!

Кубалап көргөн түлкүгө,
Кумайык тишин сала албас.
Куулуп жүргөн жан болсо,
Кудайдан башка ала албас.

Жылгада жылкы баккандар,
Жыргалдын даамын таткандар:
«Жылас алган шумдук», – деп,
Жыла көчүп качкандар.
Ар кими өзүн коргонуп,
Айтып келип жатышты.
«Соолто турган жан дешип,

Соо койбос бизди ал», – дешип,
Артынышып жүктөрүн,
Ак-Жардан көчө качышты.

Калк айткан ушул түлкүгө,
Карачтын көөнү бурулду.
«Теринди сыйрып тескери,
Тепсейин, – деди, туурунду».

Түлкү эмей эле балакет,
Түнүлтүп элди жанынан.
Түшүнө кирип чочуткан.
Кудайга арнап мал союп,
Куранын күндө окуткан.

Ит агытып, куш салуу,
Нары оюн, нары тамаша.
«Карач мунун ээси», – деп,
Калкында калат даназа.

Түмөн эл жандан түнүлүп,
Түшүндө кармап, күндүз соо.
Түп белгиси коркунуч,
Түлкү да болсо элге жоо.

Койчумандар коркушуп,
Койлорун алыс жая албай.
Кооптонуп жанынан,
Короого келсе даай албай.

Түтөп жан көзгө көрүнүп,
Түлкүдөн көрдү кордукту.
Айыл көргөн эместир,
Ата тек болуп туулуп,
Айбандан мындай зордукту.

Жөн билген адам ээрчитип,
Жөнөдү Карач таңга маал.

Илберинки жигиттер,
Ит агытып, кушуң сал.

Аргымак аты Керкулун,
Артынан Көкүл жөнөдү.
Тайганы жок, кушу жок,
Тамаша анын көрөрү.

Оң-солго карап жаш бала,
Оюна албай бир нерсе.
Тунжурап асыл бой жатты,
Тул мүчө болчу ирденсе.

Алдынан чыгып токтотту,
Аккоён сулуу: «Кайним» – деп.
Келгеним арнап туйгунду,
Кечирип, тапсаң айбын, – деп.

Куш дагы болсо кабылан,
Кур барбай бүгүн чабытка.
Кулакка салар кеңешим,
«Кур нокто* шилтеп агытпа».

Колуна бала кушту алат,
Койнуна батпай кубанып.
«Жетилсең пайдаң тиер», – деп,
Женеси турду буралып.

Барк билген эстүү экен, – деп,
Бастырды атын токтобой.
Баратты көңүл желпинип,
Балага тулку окшобой.

Чыгынып кушун арнады,
Чын пейли менен жеңеси.
Суктантып көзгө чалынат,
Сулуунун таңдай элеси.
Чыдамы кетип ойлосо,
Чымырай түшөт денеси.

Айтылуу элде Ак-Жардын,
Алты кулач түлкүсү.
Ажап болуп буюрса,
Алмакчы кимдин бүркүтү.

Бардыгынын мингени,
Басыгы желдей тулпар ат.
Карач менен Көкүлдө,
Кара ылаачын, шумкар ат.

Кеп кылган жалпы калайык,
Келишти мына Ак-Жарга.
Келаткан салтка ылайык,
Кенешүү ишти баштарда.

Алп Карач айтсын дегендей,
Алкады мерген Дуулатка.
«Айланайын, – деди ал,
Абайла ошол убакта».

Түпкүрүн табуу ылайык,
Түлкүнүн ийни кай жакта.
Байкоосуз кылып олдоксон,
Башыңды жара чайнатпа.

Кагылайын, Карачым,
Кароолдор турсун тумшукка.
Качып түлкү кетпесин,
Кароолдор унчукса.

Добулбасты ким какса,
Орду жардын үстүндө.
Бизден белги болбосо,
Бышкырба да чүчкүрбө.

Кырды курчай тургула,
Ит агытчу жаш балдар.
Ордун жакшы күзөтүп,
Оолукпасын шашкандар.

Ар нерседе болгондой,
Анчылыкта касиет.
Бошко кетмек ишибиз,
Болбосоңор этиет.

Жаш да болсо ханыбыз,
Ханды сыйлар маалыбыз.
Албай душман, сокпой жоо,
Аман жүрөт жаныбыз.

Кумар жазып түлкүгө,
Кушунузду салыңыз.
Каткырыңыз, күлүнүз,
Канча жетсе алыңыз!

Урук тукум салты бар,
Улууну жашы сыйламак.
Арадан ишке биринчи,
Алп Карачты ыйгарат.

Кушту салуу экинчи,
Тиешелүү Көкүлгө.
Калмакпызбы четте, – деп,
Калганыңар өкүнбө.

Ишенсеңиз карыга,
Иш ушундай жайгашмак.
Туш тарабы камалуу,
Түлкү качып кайда ашмак?

Карач менен Көкүлдүн,
Турар жери наркы бет.
Байкаганга көрүнөт,
Бардык кыймыл-аракет.

Карыянын кеңешин,
Карач угуп: «куп!» – деди.
Кайсы жакка ким барат,
Кана, балдар, ук – деди.

Карыя Дуулат кайрылды,
Карап турган балдарга.
«Керек десе ханыбыз,
Кечип коймок жандан да!»

Ар кимге орун берилип,
Араң турган жигиттер,
Аткарууга демигип.
Тайгандар колго байланып,
Дардандашып сүйүнүп,
Далайдын көөнү жайланып.

Урматтуу кары Дуулаттан,
«Ур!» – деген белги берилип.
Ал түлкүсү кайда, – деп,
Ар кими ичтен демигип.

Добушу тоону жаңыртып,
Добулбас катуу урулду.
Качып чыккан түлкүнүн,
Карааны көзгө урунду.

Алты кулач ак түлкү,
Булактап качып жөнөдү.
Булкуп өтсө бука өлгөн,
Булуттай анын көлөмү.

Байкап турган эр Карач,
«Баргын», – деп, кушун учурду.
Баамдап турду чыдамсыз,
Бардыгы ушул учурду.

Жаанын учкан огундай,
Жамбашка тээп куш өттү.
Түлкүнү ала салдырып,
Турпатың ушул болмок, – деп,
Тургандын моокун кандырып.

Очорулуп тура албай,
Ордунан карыш жыла албай,
Отурду түлкү жаныбар.
Оозунан кан келип,
Онтоого зорго алы бар.

Башка тээп өттү түлкүнү,
Көкүлдүн кыраан туйгуну.
Көмөлөндү кыймылсыз,
Көйрөң түлкү чунактын,
Көзүнө каны уйудубу?

Катылбайбыз дегендей,
Кайрылып эми башкага,
Отурушту шаңшышып,
Окшошуп экөө аскада.

Жүгүрүп барган жигиттер,
Түлкүгө даай алышпай.
Тирүү болсо тиштейт, – деп,
Тиктөөгө көздөр барышпай,
«Кейпи суук урган», – деп,
Кетенчиктейт алыстан.

Качан келет дегендей,
Карачты улам күтүшүп.
Алууга эч ким даай албай,
Айбатынан мүчүшүп.

Каткырып Карач чаап келет,
Кабагы ачык жапжарык.
Хандыгына баатырдын,
Каалаган экен бак даарып.

Тегин эмес белең, – деп,
Терисин сыйрып алышты.
Жылгадай узун арамды,
Жыгачка керип салышты.

Алдык дешип түлкүнү,
Айылга айтып барышты.
Колот бошоп, кең жайыт,
Койчулар коркпой калышты.

**Кызыл-Жардын кырк кулач
түлкүсү**

Түктүү боор жер бети,
Эмнелерге толбогон.
Асман – үстү, алды – жер,
Анда эмнелер болбогон.

Шыбага кошо бөлүнүп,
Шыбагын кошо чыгарган.
Түктүү жер бетин тырмалап,
Түйшүгүнө чыдарман.

Бири жерде жүрүшсө,
Бири көктөн көрүнгөн.
Кучагында бултактап,
Кутула албас өлүмдөн.

Бири күчтүү, бири алсыз,
Бири-бирине көрүнгөн.
Бири көктө канаттуу,
Бири сууга чөмүлгөн.

Бири басса кадамдап,
Экинчиси сойлогон.
Ар нерсеге ышкылуу,
Адам экен ойлогон.
Аңдыганга амал таап,
Аны жеңбей койбогон.

Күлүмсүрөп күн чыгып,
Күн өтүп жатты аттабай.
Кадыр, көңүл катуу эрк,

Карачта тунук аскадай.
Калкына салбайт кайгы иш,
Кайраты тайкы башкадай.

Дөө мүнөз, өткүр болоттой,
Дөөлөткө көөп кетпестен,
Ак ишти ылгап карадан,
Акыйкат болсун деп чечкен.
Байкап иштин кырдаалын,
Бардыгын Карач бек чечкен.

Канча бакыт, канча шат,
Кадырлоо керек өмүрдү.
Каткыруу, күлүү, ойлобой,
Катуу азап менен өлүмдү.
Кызыл-Жардын кырк кулач,
Кызыл зоонун түлкүсүн,
Көрдүк дешип айтышат.
Өйдө-төмөн өткөндөр,
Өз көзүнө ишенбей,
Өкүнүшүп кайтышат.

Бул кабар жетип Карачка,
Камынды эртең барууга.
Билгендерди ээрчитип,
Бир кумардан канууга.
Таптаган кушту салууга,
Таалимдерин алууга,
Баштагыдан көп эле,
Баруучулар ал ууга.

Кырк кулач кызыл түлкүнү,
Кыйласы айтат апыртып.
Катыла турган жан барбы,
Кайып дешип сапыртып.
Карач баатыр баш болуп,
Иниси Көкүл жанаша,
Жөнөгөн кези түлкүгө,
Калың эл ээрчип тамаша.

Бир ашууну ашышты,
Бир торпуну* басышты.
Нечен сууну кечишти,
Нечен кыя кесишти.
Кыйла айткан Кызыл-Жар,
Кыраан уулдар жетишти.

Ай, жаныбар, Кызыл-Жар,
Ааламдын кооз жери экен.
Кайберени оттошуп,
Каалашынча топтошуп,
Кааласа кең береке,
Кайыштардын жери экен.
Ой, тобо, жасап койгондой,
Оолак жерде Кызыл-Жар,

Очойгон бийик бел экен.
Тоскок* болуп кыпкызыл,
Топурагын карасаң,
Толуп жаткан зер экен.

Түпкү ишти билген карыя,
Түлкүнүн изин көрсөттү.
Кашат сымал секи, – деп,
Камчысы менен бөлтөктү,

Тоо арытып, зоо басып,
Адат болуп аңчылык,
Аяктай ташка жашынган.
Кылт эткенди сермеген,
Кыйын Дуулат карыя,
Кыраандыгы ашынган.

Ээси Карач сүйлөдү,
Ээрчип келген баарына:
«Туюп түлкү койбосун,
Турбагыла жабыла».

Экөөң барып тумшукка,
Өтө турган жолду тос.

Кокус тартип бузбасын,
Койбогула итти бош.

Калганыңар баргыла,
Качуучу жагын алгыла.
Доош берсе аксакал,
«Доолбасты чалгыла».

Ар кимиси ээледі,
Ала турган тарабын.
Арзый турган бул ишке,
Азаматтар жарагын.
Каткырык, күлкү, тамаша,
Канчанардын талабын.

Добуш берет карыя:
«Добулбасты каккын, – деп.
Добушту уккан куу түлкү,
Донкуп тура качсын», – деп.

Тоо арасы Кызыл-Жар,
Тоют кени бетеге.
Толкуп шибер, жай мезгил,
Толуп турган кези эле.

Булунун бугуп жайлашкан,
Аркар менен кулжалар.
Көгөргөн сазда ойногон,
Көккытан менен турналар.

Карыя үнүн укканда,
Карап турган доолбасчы,
Кагып калды доолбасты.
Жаңырык кетти аралап,
Жапайы жаткан зоо-ташты.

Карыялар илгерки,
Калтар жаткан үнкүрдү,
Кайып жатат дээр экен.

Канимет кылып сыйынып,
Кайгы, капа жээр экен.

Качып чыгат ийинден,
Кызыл түлкү кырк кулач,
Куйругу жерге чийилген.
Далай жыл жаткан калтардын,
Дареги азыр билинген.
Тынч жаткан түлкү качканда,
Тынардын өткүр болоттой
Тырмагы барып илинген.
Чөнгелде калып тумшугу,
Чел көзү канга кириген.

Карачтын илгир тынары,
Калтарды турду жылдырбай,
Канаты менен каккылап.
Жетип келди аңгыча,
Жигиттер атын чапкылап.

Бакылдашып сүйлөшүп:
«Балтырды үзүп кетпесин,
Балакет болуп дешип,
Байкабай калсак жакшылап».

Кара аргымак аты ылдам,
Карач келди соогалап.
Кара тырмак тынарлар,
Катылса эмне соо калат?

Кыймылдай турган алы жок,
Кырк кулач кызыл түлкүнүн.
Кызыгы элди таңдантты,
Кыямат ошол күнкүнүн.

Чер жазган эки тынардын,
Чөнгели кайра жазылбай.
Калдайган экөө кара аска,
Калтардын көзүн чокушуп,

Каранып гана турушту,
Карачтан коркуп батынбай.

Карыя Дуулат кеп айтат,
Карачка мындай деп айтат:
«Соогасы болсун сиздики,
Сообу болсун биздики.
Дүнүйө болсун сиздики,
Түйшүгү болсун биздики».

Жашы менен карысы,
Жабыла ызаат кылышты.
Жаны жок туулган баатырга,
Жагынууга тырышты.

Чебердик менен сөз сүйлөп,
Чечендери төп сүйлөп,
Чечилип алкыш айтышты.
Ойлогон максат орундап,
Олжолуу болуп кайтышты.

Көк токойдун кыргоолу

Көк токойдун кыргоолу,
Көптүгүнөн токойго,
Жүнүн жеп батпай кетиптир.
Койчулар айтып сөз кылып,
Көбүнө кабар жетиптир.
Кабарчы келип каадалуу,

Карач эр эми сезиптир.
Таң атпай баатыр аттанды,
Мунардан кабар алууга.
Көрүнбөсө кас душман,
Анан көк токойго барууга,
Кондурган колдо тынарын,
Көнүлүнчө салууга.

Курушун жазып кубанып,
Кумардан анан канууга.

Мунарга чыгып алыскы,
Токсон жолдун тоомдорун,
Дүрбү салып карады.
Чекилик ишти ким кылат,
Чек бузган эмес, көрүнбөйт,
Чегирткенин карааны.
Калаасы менен мелтирейт,
Кашкар жак жерге эңкейиш,
Кара тоонун дабаны.

Бир-бирине чиркешип,
Сансыз суу, жылга, бел жатат.
Саамалык куруп өзүнчө,
Салттары түркүн эл жатат.
Айкалышып ак кардуу,
Ашуулар жатат, коо жатат.
Асманга бою тирелип,
Арсайган бийик зоо жатат.
Ийри-буйру ар кандай,
Имерилип жол жатат.

Катылган душман ажалдуу,
Карачка келип ким батат?
Ушулардын баарысын,
Карап чыкты бир баштан.
Балааны үйүп башына,
Батынышып келишип,
Баатыр деген нечени,
Бактысынан адашкан.

Карачтын күйгөн көзүнө,
Катылып бирөө караса,
Карандай үрөй учурган.
Өлүмдөн кабар келгендей,
Өңү-башы бузулган.

Карачтын угуп кабарын,
Кайраттуу кимдер батынмак.
Чокусу оё чабылып,
Чокмор баш менен басылмак.
Жер түбүн карап жеткире,
Жерге түштү мунардан.
Жер бети сайма сайгандай,
Жел согуп чөптөр буралган.

Кара тоодой аргымак,
Кайра сызат көтөрүп.
Карач сындуу баатырды,
Калалуу кыргыз айлына.
Калкында турмуш салтанат,
Канимет кылар жай, мына!

Селкинчек тээп кыз-келин,
Секирүү оюн ойношуп.
Санаалары тынч жаштар,
Салкындап өзөн бойлошуп.

Каракан хандын калкында,
Кайгыруу менен азап жок.
Канча уруу аралаш,
Касташуу менен чатак жок.
Каалап кетпес чоң дөөлөт,
Калың журт жатат карды ток.
Ханы баш болуп букара,
Каалаганы жалгыз сооп!

Кара аргымакта калдайып,
Карач келди кечке жуук.
Шарап ичип, шашпар тээп,
Шандуу ачат көңүл жуук.
Урмат, ызаат ыйгарат,
Улуу-кичүү чогулуп.

Эрте турат эртеси,
Таң сүрүлүп атканда.

Таттуу уйку өкүмү,
Тараза жылдыз батканда.
Жан кирип жердин бетине,
Жарыктык нурун чачканда.
Суук түшөрлүк табийгат,
Суюлуп жылдыз асманда.

Жигиттер атты токушуп,
Кечикпейлик, кокуй, – деп,
Кейигендей чочушуп.
Карач баатыр Көкүлгө
Кабар айтат: «Келсин!» – деп.
«Кайда барсам өзүмө,
Караан болчу сенсин!» – деп.

Урмат иш дайым келаткан,
Улууну кичүү сыйламак.
Улуусу Карач болгон соң,
Урмат, данк баарын ыйгарат.

Кичүүсү Көкүл болгон соң,
Улууга кичүү кызматчы.
Улууга буйруп урматты,
Кичүүгө берген кызматты.

Карач сүйлөйт Көкүлгө,
Кара жер жарып чыккан доош:
«Камынмакбыз, иничек,
Калың токой кыргоолго.
Каалашыбыз, эркибиз,
Канча алсак олжону,
Кабыл алсаң сөзүмдү,
Каалар белең, ышкыбоз!

Оюн, күлкү, тамаша
Ордо атасың, колуң бош.
Маани берсең сөзүмө,

Маанек болсоң өзүмө,
«Макулсунбу, ышкыбоз!»

Көкүл угуп кеңешти,
Көп ойлонбой: «куп!» – деди.
Өрнөгүбүздү үйрөнмөк,

Өсүп келе жаткан мен,
«Өзүнүзгө жуп», – деди.
Кабагы бийик жаш бала,
Карачка өткүр карады.
Баатырга баштан белгилүү,
Баланын ишке жарамы.

«Ырыстуу уул экенсин,
Ыйгарат баатыр ичинен.
Чочмор башты ээлерсин,
Чоноё бер, – дейт, – кичинем».
Карач айтат Көкүлгө:
«Кааласан, иним, өкүнбө.
Капа болбо сөзүмө,
Карач көнгөн өкүмгө».

Көк токойдун кыргоолу,
Жүнүн жеп батпай кетиптир.
Жөн жатпай үйдө үнкүйүп,
Жөнөөгө убак жетиптир.
Көнүл ачып, куш салуу,
Көнсөн, иним, ишибиз.
Көрсөк, билсек, бир жүрсөк,
Көпчүлүккө кишибиз.
Түнүлгүдөй баарынан,
Түшө элек биздин тишибиз.

Жата берсек шалпар тээп,
Жанга пайда чыгабы?
Жанып турган ушул кез,
Жашчылыктын чырагы.
Өткөрүп ийип жүрбөйлү,
Өмүрдө жыргал ырааны.

Атабыз бийлик жүргүзгөн,
Алты калаа эл болот.

Ак калпак кыргыз жердешип,
Аймагы кенен жер болот.
Билбейсиң азыр, кулунум,
Кете элек баштан балалык.

Ар нерсени көрмөкпүз,
Адам болуп жаралып.
Мойсоп чексиз олжо алып,
Моокубуздан каналык.

Кумар канат эмеспи,
Кушту салып, жаа тартсаң.
Чыкпай үйдөн эрикпей,
Чыдай алмак кандай жан.
Мээримдүү сүйлөп Көкүлгө:
«Мени ээрчи,– деди,– садагаң!»

Керкулун атын туйлатып,
Карачты ээрчий берерде,
Аккоён сулуу сөз сүйлөйт:
«Агана, бала тенелбе!
Ала кет ушул тынарды,
Кереги тиет бирерде.
Томого чечсең жараман*,
Токойдон кыргоол илерге».

Акылман туулган Аккоён,
Адамдын жеткен чеберин.
Көкүл таба албады,
Көңүлүндө кимге теңээрин.

Карач баатыр ээрчитти,
Калың топ элди артынан.
Каада болуп учулук,
Калган кыргыз салтынан.

Карыя Дуулат алдыда,
Карсактын* изин тааныган.

Мекени болуп улуу тоо,
Мергендик менен карыган.

Арасында булардын,
Жааны жазбай тарткан бар.
Милтесин чокко түтөтүп,
Мылтыкты жазбай аткан бар.

Каныккан тынар Карачта,
Кара тырмак баатырың,
Качырып алар олжону.
Кайберен, жырткыч, паренде,
Кача албас туткун колдогу.

Аккоён сулуу таптаган,
Айбаты бөтөн башкадан.
Арналган тынар Көкүлдө,
Көзү түшүп кушуна,
Көөдөнгө пикир сактаган.

Көгөргөн камыш, көк бадал,
Көк токой чети башталды.
Көп кыргоол алуу, олжолоо,
Көздөгөн максат аз калды.
Атышат жолдон ашыгып,
Алдынан уча качканды.

Көбөйүп кыргоол батпаган,
Көк токойдун чеги ушул.
Көгөргөн жемиш, бак-дарак,
Көп эңсетти деги ушул.

Урматтуу милдет жүктөлмөк,
Угузат Дуулат баарына.
Канча жигит иштемек,
Карачтын жалгыз наамына.

Карач аткан олжону,
Калтырбай таап апкелүү.

Тынары алган олжодон,
Тынымсыз ыкчам бат келүү.
Жанындагы жигиттер,
Жаанын огун бат берүү.
Жакшы олжо үчүн кызыса,
Жан жагын Карач карабайт,
Жаңылбастан бат берүү.

Балалык мүнөз Көкүлдүн,
Башкасы турмак жанында.
Кызый келсе жаш баатыр,
Кызматын кылуу анын да.
Ашпоздун иши ардактуу,
Даярдоо даамдуу тамагын.
Паренде* этин бышырып,
Баарынын ачуу кабагын.

Кызыл ала кыргоол көп,
Кыздардай боюн жасанган.
Кыйласы жемге семирип,
Кышылдап зорго баса алган.
Канатын кагып уча албай,
Камырдай боюн май каштап,
Каалаганы жай гана,
Кармаса болот атарман.

Токтоп турбай Карач эр,
Тоодой кара ат үстүнөн,
Тынчы кеткен тынардын,
Томогосун агытты.
Канча жигит кызыгып,
Карап турду чабытты.

Тынарлар кирди кыргоолго,
Тымтыракай чыгарып.
Көпөлөктөй чеңгелдеп,
Көрүнгөнүн куткарбай,
Көпчүлүктө сыналып.

Жаза кетпейт ар бири,
Жааны тартуу кызыды.
Канчасына белгилүү,
Карач эрдин ысымы.

Тартип менен кыраан эр,
Тартып жатты шашпастан.
Кайдан болмок Карачта,
Канга бөлөп боёду,
Кармаганын жазбастан.

Өткөн доордун биринде,
Өттү бекен мындай эр?
Өтө эрдик, кыл мерген,
Өнөрүнө тобокел!

Кыя өтпөй биринен,
Кызый келсе көзгө атат.
Асылдыгын баяндап,
Айта берсе сөз жатат.

Жаштык кылып жаш Көкүл,
Жаанын огун жаза атат.
Топтуу жерин качырып,
Толкунданып шаша атат.
Октун учун майтарып,
От чыгарып таш атат.

Толгон кыргоол кырылып,
Токойго жүнү сабалды.
Өлгөнүнөн калганы,
Өткөрдү оор абалды.

Байкуш гана кыргоолдор,
Башта мындай болчу эмес,
Секирип ойноп жүрүшчү,
Семизинен уча албай.
Короздору койкондоп,
Коопсуз жатчу куш албай.

Бүгүн заман куурулду,
Катарга жай жок денени.
Жан ачыса дегендей,
Жашоонун эмне кереги.

Баштарын чөпкө жашырып,
Башкасын ачык калтырып.
Балээ болду бизге деп,
Бардыгынан камтыгып.

Тынарлар келип илгенде,
Тыбырчылайт жан ширин,
Тырмактын уусу киргенде.
Жаанын огу тийгенде,
Жан калса мейли дешкендей,
Жамбаштарын чийгенде.

Кырбагыла дегидей,
Кыргоолдор кайдан тил билсин.
Кези келсе уу кызык,
Кеч киргенин ким билсин.

Камырдай семиз кыргоолдор,
Кайдан жүрүп тил билсин.
Карачы, уунун кызыгын,
Карды ачканын ким билсин.

Кыйратып кыргоол алса да,
Кызыган Карач шашпады.
Күн уяга жашынып,
Күүгүм кире баштады.

Кебете эмес, кеп менен,
Кейисен кимге байкалмак.
Кооптуу Карач каарынан,
Коркушат баары тайсалдап.
Баатырдай баатыр болбосо,
Батынып кимдер айта алмак.

Байкаганга кыргоол жок,
Асмандап алгыр кош тынар,
Айланып учуп калышты.
Ал жерден издеп ким тапмак,
Алардан башка калышты.

Чар жайыт көңүл болушуп,
Чарчагандай баарысы:
«Кайткыла!» – деген зор буйрук,
Карачтын чыкты дабышы.

Айланып кошко келишти,
Алышып чексиз олжону.
Ат көтөрүп жүрө албас,
Артына келсе болжолу.
Кайрылып кошко келишти,
Караңгы кирген болжолу.
Канча күч жылкы көтөрмөк,
Карачка тийген олжону.

Баса жүктөп атына,
Баргандар куру калган жок.
Баатырды ээрчип олжо алып,
Баарысында арман жок.
Капа болуп таарынып,
Кабагын карыш салган жок.

Кыргоолду мыкты бышырып,
Кыюусун ашпоз таба алган.
Тамшантып даамын келтирип,
Тамакка көптү багарман.
Казанда турат титиреп,
Кааласа кыргоол жешине.
Карачты ээрчип келгендер,
Канча жыл сактаар эсине.

Көңүлү каалап көп жешип,
Көпчүлүк кыргоол этинен.
Көрүшкөн ушул окуя,

Көп жылдар кетпес эсинен.
Эместей тегин тамактан,
Этинен сорпо даамдуураак.
Баса жеп элүү кыргоолду,
Баарынан Карач алдуураак.

Ачка болдук дешип,
Аябай эттен жешип.
Сорпосу сонун канышып,
Койдукунан даамдуу – деп,
Койгулап жилик чагышып.
Ошентип жалпы жөнөмөк,
Олжону чексиз алышып.

Кара аргымак астында,
Карач эр кетти ыраактап.
Калк баштаган каарман, – деп,
Канчасы айтат ыракмат.

Мелтиреп күүгүм убагы,
Мейкиндик буга чулганды.
Мелүүн жел согуп сергитет,
Мээрим менен турганды.
Ашыкпай атын бастырып,
Артында Көкүл уул калды.

Бурулуп карап энкейип,
Булактын аккан шарына.
Жайдары бала келатты,
Жаш кыял эргип чамына.

Көпчүлүк менен келер, – деп,
Көсөмү Карач ич түткөн.
Көрүнбөй калып артында,
Көкүлдү башка иш күткөн.
Кыбыла жактан соккон жел,
Кыялга тартты баланы.
Кыймыл жок түшкөн күүгүмдө,
Кылчайып артын карады.

Бута атым жерден көрүндү,
Боз үйдөй чоң таш түбүнөн,
Болк этип эргип секирген.
Боз коён бакыр карааны.

Тигиле карап жаш Көкүл,
Тизгинин жыймак атынын.
Топ берген жолдош болсочу,
«Токтот, – деп бала акырын!
Сыздатып бизди жүрбөсүн,
Сыр болуп коён жашырын.

Беймаалы убак кезинде,
Бекерге, бала, кыйналба.
Ата-энең калмак аргасыз,
Артыңан тартып азабың,
Аларга түйшүк ыйгарба,
Кең пейил атаң Каракан,
Кейисе төгүп көз жашын,
Кең орду каздын ыйларга!»

Акылман туулган аялдан,
Аккоён жеңе таптаган,
Тынар куш уулдун колунда.
Токтолуп турду азыраак,
Томого* тартмак оңунда.
Тынар куш өткүр, курч болот,
Тынчты алган коён олжого,
Тырмагы кирсе сонун да.

Аңгыча токтоп тура албай,
Агытты бала тынарын.
Коёнду тынар аларда,
Кордукту эми саларда,

Колтуктап болот тырмакты,
Коктуга кирип жок болду,
Кокуй иш беле кыларын?

Айласын Көкүл таба албай,
Артынан издеп бара албай,
Аргасыз турган кез эле,
Алдырып ийип кыраанын.

Боз коён кетти колтуктап,
Боз канат болот тырмагын.
Ал жетпес кыйын иш болсо,
Аргасыз ичтен тынмагын.
Болк этип ыргып ал кургур,
Болучу муну кылмагын.

Тынч албай Көкүл чаап жетти,
Тынары кеткен жерине.
Ал кандай болот тырмакты,
Албаган неме теңине?
«Алдырып ийдим колдон, – деп,
Айтмакмын кантип элиме».

Кыргыздын салты боюнча,
Кыргыйың качса оор түйшүк.
Кыйлалар айтып сөз тарап,
Кыйла эле башка зор түйшүк.

Таптаган колдон куш кетсе,
Тарамак элге зор түйшүк.
Таалайым качат, – деп билет,
Табаасы оор кор түйшүк.
Болдурду ишти тескери,
Боз коён жонун түктүйтүп.

Эртеде болгон иштерин,
Эстеди Көкүл түш өтүп.
«Боло көр, бала, сагыраак,
Болжолун айткан Аккоён,
Боз чаңгыл беймаал кечинде,
Бозоргон чоң таш түбүнөн,
Боз коён тосмок күзөтүп!»

Жеңилип эми унуткан,
Жеңенин сөзүн эстеди.
Желелүү кыял чар жайыт,
Жел менен кеткен тескери.

Аялдан чыккан акылман,
Аккоён сөзүн эстеди.
Асмандап учуп жел менен,
Акылы кеткен тескери.

«Боз коён сени күзөтмөк,
Болжолун билген жеңем ай!
Боз чаңгыл эмес, туптунук,
Боюна акыл жуп бүткөн,
Бойлобос деңиз терең ай!

Тынарды ага салба – деп,
Тынч албай айткан жеңем ай!
Тымызын ишти күн билген,
Тырмагың алтын белем ай!
Ак чабак сүзгөн Айдың-Көл,
Акылы тунук, терең ай!

Жеңемин сөзүн аткарбай,
Жеңилдим», – деди ичинен.
Чырайы сулуу периште,
Чыдаймын кантип дитинен.
Айланып үйгө барбастан,
Адашмак болду изинен.

«Ала кет, бала», – деп берген,
Аккоён жеңе тартуулап.
Айыбы болду Көкүлдүн,
Аткарбай койду айтканды,
Аяктап ишин салт улап.

Тыптыйпыл кылып таң кечке,
Тынары алган кыргоолду.
Колтуктап кеткен Боз коён,

Кокуй күн, кандай чыр болду.
Өзүнө Көкүл ишенбей,
Өтүп кеткен ушул иш,
Өзгөчө шектүү сыр болду.

Колодой Көкүл кыймылсыз,
Же кождон жардам ала албай.
Коколой башы карангы,
«Же койдум», – деп үйгө бара албай.
Ара жолдо уул турду,
Арстандай көзү жалаңдай.

Алдырып кушун уул турду,
Же алдадан жардам ала албай.
Алгыр тынар кушунун,
Аркасынан бара албай.
Кара кулак шер сымал,
Карангы түндү жамынып,
Каардуу көзү жалаңдай.

Астында күлүк Керкулун,
Атынын башын шарт бурду.
Аз да болсо болгон иш,
Ар намыс менен салт турду.
Тынч алса боло айтынар,
Тынарын кайда учурду.

Көкүлдүн жер астына түшүшү

Азамат болуп туулганга,
Аргымак тандап минмек бар.
Алгачкы өткөн дастан, – деп,
Айтылуу кылым сабагы,
Артынан айтып жүрмөк бар.

Жакшы азамат күлүгүн,
Жарашык менен мине алмак.
Жалгыз баш камын жебестен,
Жалпы эл камын биле алмак.

Баатырлардын белгиси,
Барып турган токтоолук.
Кыраан мүнөз уюткан,
Кызып кетпейт чок болуп.
Кек сактабай чындыкты,
Келсе айтат тайманбай.
Жүрөгүндө оту бар,

Жүрүшү оор шайдандай*.
Баатырдыгын далилдейт,
Барктуу учур майданда ай!

Таалайына жазылуу,
Тайманбас эр жүрөктүү.
Тапкан жерин кош кылып,
Тандап жүрбөйт түнөктү.
Талыкпас куш канаттуу,
Таап алат нүрөктү*.

Кабагына кар оор жаап,
Кайгыда уул турганда.
Кайран жылкы Керкулун,
Кайрат айтып, сөз сүйлөп,
Калкалады мындан да.

Мурутуна муз тонуп,
Мундуу Көкүл турганда.
Асыл жылкы Керкулун,
Адам катар сөз сүйлөп,
Акыл айтып азаптан,
Алып калды мындан да.

Жылуу сөз айтып адамча,
Жылкыга асыл тил кирди:
«Көз алдында болгон иш,
Көкүл мырза, билдинби?»

Кебин баштап адамча,
Керкулунга тил кирди:

«Кексе болсон, мырза уул,
Келген ишти билдинби?»

Албай койдун капарга,
Аккоён жеңең айтканын.
Артынан издеп тынардын,
Алыска сапар кайтмагын.

Насаатын албай көңүлгө,
Нарксыз иш кылдың өмүрдө.
Кайраттан эми, жаш бала,
Кайгылуу ойго чөмүлбө.

Баласың али башың жаш,
Барды-жокту билүү аз.
Экинчиси – көпкөндүк,
Үчүнчүсү – көңүл нас.
Төртүнчүсү – кушту алдырдың,
Бешинчи – болду көңүл пас.
Кайрат айтып турганда,
Кана, мырза, көңүл ач.

Алдырган кушун табалбай,
Артынан издеп бара албай,
Асманда сансыз көп жылдыз,
Ааламды курчап кеч кирди.
Эртеңки болсо – келечек,
Бүгүнкүң болсо – эскирди.

Акыл билип, ой жүгүрт,
Ааламдын ушул өрнөгү.
Таң атат да кеч кирет,
Тамшанткан өмүр эскирет.
Асыл өмүр тирүүндө,
Адамдын көптү көрмөгү.

Сел жүрө албайт өзүнчө,
Себеби болот баарынын.
Томкорулат дарактар,

Добул* келип жапырса,
Токтото албай тамырын.

Болк этип коён секирткен,
Боз үйдөй таштын кебери*.
Боздотуп кетсе тынарын,
Анда, болуптур иштин себеби,
Сени нас кылайын дегени.
Бошоткон сенин муунунду,
Бозоргон таштын кебери.

Оң кулагың салып ук,
Окуя жайын айтамын.
Аз келгенсип сан кыргоол,
Алам, – деп, дагы оолуктун,
Сени азгырыптыр шайтаның.
Алдында турат оор милдет,
Алыска сапар кайтарың.

Күүгүм кирип беймаалы,
Күтпөгөн жерден жолуктун.
Кокуйга салып өзүңдү,
Колтуктап кеткен тынарды,
Жылдыздай аалам куулткан,
Сенин Жыламыш аттуу колуктун.

Туулганда экөөңдү,
Тутумдаш кылган таалайым.
Ал – колукту, сен – күйөө,
Асыл туулган Жыламыш,
Асманда жарык паанайың*.

Жер алдында жашаган,
Жылан-Бапай ханы бар.
Арткан дөөлөт, акылман,
Айтылуу элде наамы бар.

Угушкан наамын жер асты,
Улуу хан учпас багы бар.

Устуну болуп элинин,
Уюткан алтын таанымал.

Кабарын билет жер асты,
Кайтпаган дөөлөт багы бар.
Карысы болуп элинин,
Катмардуу алтын таанымал.

Сыныңды көрүп суктанып,
Сыр кылып ишти кынаган.
Өзгөчө башка иш салып,
Өзүңдү сулуу сынаган.
Мас болбой, жигит, ойгонгун,
Максатка жетмек чыдаган.

Боз коён болуп куулуп,
Боз туман көзгө каптады.
Бой тарткан чыбык жаш кырчын,
Бозойдун сендей жаш жары.

Сынамак болуп өзүңдү,
Тынарың алган – Жыламыш.
Боз бала сендей коён, – деп,
Тынарын салган – Жыламыш.

Баса турган жер алыс,
Басмайылды бекем тарт.
Баарын көрө жатарбыз,
Башка түшкөн ушул шарт.

Куюшканды* кыскартып,
Көмөлдүрүк* узарткын.
Узун жолду кыскартып,
Уча турган куш – атмын.

Кокус калба жыгылып,
Колтугумда канат бар,
Колго тизгин бек карма.

Коркпой жүрөк сезгенип,
Кожом колдо – деп, карма.

Азамат болсоң кармагын,
Алда колдо, – деп, бекем.
Атырылып учканда,
Асманда кушун кеп бекен.

Ачык кабак Көкүл уул,
Аттан ыргып түшкөнү.
Жарпы жарык жазылып,
Жанында экен күткөнү.
Басмайылды бек тартып,
Көкүрөк көпсө тоскоолдук,
Көмөлдүрүк узартып,
Куюшканды кыскартып,
Көз ачканча бүткөнү.

Ай, жаныбар, Керкулун,
Ат эмес эле куш белең.
Бала Көкүл өспүрүм,
Бактысына туш белең!

Ээ, жаныбар, Керкулун,
Ээ бербес жылкы куш белең.
Эрезеге жете элек,
Эр Көкүлгө туш белең!

Бах, жаныбар, Керкулун,
Барктуу жылкы куш белең.
Баатыр бала Көкүлдөн,
Бактысына туш белең!

Алчандап туяк жер баспай,
Асыл жылкы Керкулун,
Асмандап сызып жөнөдү.
Көккө урунуп кетпесин,
Көкүл уул, сакта төбөнү.
Учмагы сызып көк менен,

Уулдун ушул көрөрү.
Баарын билип такшалсын,
Башка иш түшсө көнөлү.

Сыр түйүп Көкүл биле албайт,
Сызганын кайда багыттап.
Түгөнгүр жылкы учууда,
Түксүз көк менен чабыттап.
Титиреп уул чоочулайт,
Тизгинди кайдан агытмак?

Жылдыздуу асман астында,
Жылкы учуп алып баратты.
Көзүнөн жашы чымырап,
Көкүл уул карайт тарапты.
Жүрөгү толкуп опколжуп,
Жүргөнүн билет бир гана.

Асты – жер, үстү – түксүз көк,
Аты учуп, өзү бир бала.
Илгери үмүт, жан ширин,
Ичинен келме келтирип.
Ирмелбейт бала, көзү ачык,
Ичинде күүсү чертилип.

Кандай асыл бул жылкы,
Калыбынан бузулбай,
Калкып учуп баратса,
Канаты койбойт серпилип.
Берен уул Көкүл билгени,
Белгисиз жакка баратат.
Арылбас бактың дегендей,

Асманда мейкин сан жылдыз,
Айтылуу уулду карашат.
Ал эмес, кандай пенде, – деп,
Ай дагы мойнун созгондой.
Ааламга нуру төгүлүп,
Асманда турду козголбой.

Баштагы абал өзгөрүп,
Башталды бороон, бурганак.
Баса кала тургандай,
Баланын бетин жулмалап.

Тик сызып октой Керкулун,
Тирелди көккө жебедей.
Тирешкен кектүү жоосуна,
Тийишмек болгон немедей.

Эсин жыйып Көкүл уул,
Эрдин башын кармады.
Бүркүттөй көздөн от жанып,
Бүкчүйдү эми ал дагы.

Тийишип жылдыз, ай менен,
Тике ылдый кайра качырды.
Эс жыйып зорго Көкүл уул,
Эрдин башын бошотуп,
Эңкейбестен чалкалап,
Эки колдоп шашыла,
Ээр артына асылды.

Кулагы тунуп, ызы-чуу,
Курулдап ылдый баратты.
Көнбөгөн бороон-чапкындан,
Көзүнөн ыргып кан акты.

Аңгыча абал өзгөрүп,
Айкырган ызы-чуу калды.
Ак көбүк болуп чачырап,
Асылган уулга бу калды.

Мейкиндик жалпак жер бети,
Мээримдүү шамал бетке урду.
Мезгил түн күнгө алмашып,
Мелтиреп жердин асты ушул.
Мээр* шыбага* чек турду.

Дайыны шуулдап дайранын,
Дабышы калды угулуп.
Калкылдап дайра мелтилдейт,
Караса бала бурулуп.
Түбү алыс, чексиз түз мейкин,
Түшүптүр жердин астына.
Көздөрү маштай ачылды,
Көңүлү толкуп шаштыра.

Конушу бөтөн түз мейкин,
Конуштур жердин астына.
Койнуна батпай кубаныч,
Койгулайт жүрөк шаштыра.

Таң калуу менен сестенип,
Тарабын Көкүл карады.
Бүктөлүп карыш салаңдайт,
Бүркүттөй болгон кабагы.

Ашыгып бала кубанып,
Атынан ыргып бат түштү.
Аты бар билген керемет,
Айланып колго бак түштү.

Көрбөгөн чоочун ушул жер,
Көнбөдү бала байралып.
Көп карап турса дайраны,
Көңүлү кетет айланып.

Түптүү-түптүү тал агат да,
Түбү менен сал агат.
Орто жерин карасан,
Оргуп кайнап курулдап,
Оп тарткансып шар агат.
Ошол дайра жанында,
Ойго батты жаш бала.
Кирип турган кези эле,
Кимдер кечмек ат сала.

Кейийт Көкүл ичинен,
Кечүүнүн жайын таба албай.
Керкулун турса керилип,
Келбети сонун маралдай.
«Кетпесин убак бекерге,
Кетели, – деди балага.
Жергеси жакын Жыландын,
Жетебиз жакын арада».

Кечмекчиби, ким билсин,
Керкулун кетенчиктеди.
Өң-башы бир аз өзгөрүп,
Өйүздү Көкүл тиктеди.

Керкулун ушул дайраны,
Кечет – деп, Көкүл болжоду.
«Эмесе чыдайм – деди ал,
Эмине болсом болгону».

Маралдай тулку Керкулун,
Маш берип жээкке умтулду.
Туягы тийбей дайрага,
Туйгундай эргип булкунду.

Секирип салмак күү менен,
Секирип өттү дайрадан.
Турна моюн, марал жон,
Туулган жанга күнөө, – деп,
Туйлаган кочкул дайрага,
Туягын малды кайрадан.

Көкүлдүн Жылан-Бапай хандын шаарына барышы

Жээгинде Кара дайранын,
Жети кулач созулуп,
Коңуругу коо жарып,
Кошкурук шарга кошулуп,

Жетиле элек Көкүл уул,
Жерде уктап жатты кайранын.

Боюнда Кара дайранын,
Бою он кулач созулуп,
Боз бала жатты уйкуда,
Боздогон дабыш коңурук,
Боз чаңгыл сууга кошулуп.

Оюна койсо өзүнчө,
Ойгоно турган түрү жок.
Он күнү катар уктаган,
Ордолуу кыргыз өз калкы,
Ооматтуу өткөн күнү жок.

Кыйналган экен жаш бала,
Кыймылдай турган түрү жок.
Кылычын кында сактаган,
Кыргызда жүргөн күнү жок.
Туягы менен Керкулун,
Түрткүлөп жатты баланы.
Түтүндөй турду ордуна,
Түшүнө коюп бала аны.

Жаныбар жылкы сүйлөдү:
«Жакшылык, бирде жамандык,
Жашоодо ысык-суугуна,
Жашаган адам күймөгү.

Эрдигиң бар шаштырган,
Эсинди канча аздырган.
Эч нерсе менен ишиң жок,
Эстей жүр менин тапшырмам.

Көзүңдү ачып карачы,
Көрдүңбү, кара даракты.
Көк менен боюн тирешкен,
Көз жетпес мейкин тарапты.

Көз тиреген мунара,
Көрдүнбү, ошол Кара-Шаар,
Кайнатандын шаары,
Кандай адам ага даар.
Орноткон шаарын аралга,
Өтүүгө жол жок таарылган.

Өжөрлүк кылган адамдын,
Өмүрү бүтүп арылган.
Байкасаң, баатыр, ошол шаар,
Бара турган жерибиз.
Сыр билсе кокус хан Жылан,
Сынмакчы биздин белибиз.

Эгер башка иш түшсө,
Эмнелерди көрбөйт эр.
Баарын көрө жатарбыз.
Бардыгына тобокел.

Даап барсак шаарына,
Дарыядан өтөрбүз.
Дабышыбыз билинсе,
Дайынсыз болуп өчөрбүз.

Анан эмне кылмаксың,
Айтайын жайын бир баштан.
Аскерлери андан сак,
Алда дегин бир бассаң.

Жыландай сойлоп жеткирем,
Жыламыш турган сарайга.
Жылан көп болот сыр бербей,
Жыргадаым дебей, абайла.

Алдындан чыгып ат алган,
Адам жок болот байкагын.
Байларсың мени акырга,
Баласың кеңеш айтамын.

Арылап бассаң занкайган,
Аппак үй турат жасалган.
Ит таман бермет каухарлап,
Ичине кирген жашарган.

Занкайган үйгө киргенде,
Саламды айткын зорураак.
Салабат кармап өзүңдү,
Сактанбай болгун оорураак.

Жыланды көрүп жыйрылбай,
Жылып өт төргө тезирээк.
Коргоочу мен жок билемин,
Коркунуч сага сезилет.

Кооптонбой ордундан,
Козголбо сулуу келбегей.
Оорураак болуп чапаның,
Отургун салып желбегей.

Калтыргын эсте ушуну,
Калганы өзү уланар.
Сөзсүз иш өзүн аткармак,
Сөз ушул сенден суранар».

Ушуну айтып Керкулун,
Уюган желдей жөнөдү.
Артында калмак зымырап,
Адыры, тоосу, өрөөнү.

Кайран жылкы Керкулун,
Кара тер түшүп келатты,
Кара-Шаар көздөй качырып.
Аттап өтсө жылганы,
Араандай оозу ачылып.

Бүт денесин тер басып,
Бүргөдөн бетер секирип.
Туягы ташка кадалса,

Тул тийгендей тешилип.
Келе жаткан багыты,
Керкулун өтүп кеткенде
Кемегедей эшилип.

Бою тулку жаныбар,
Болгон кезде кеч бешим.
Көкүлдү жонго көтөрүп,
Көрпөдөй жумшак төшөлүп,
Жете келди болжолго.
Кара-Шаар көрүнүп,
Капарсыз жатты зор доордо.

Мына эми анык көрүндү,
Кара-Шаар анык Кара-Шаар.
Канча адам таң калып,
Кара-Шаарды карашар.
Хандыгы Жылан-Бапайдын,
Кандай сонун жарашар.
Куру калган кургактан,
Курчалган Кара дайрага.
Мелтирөп суусу чайпалып,
Мейкиндик жаткан айлана.

Адамзат өтүп бара алгыс,
Аралда жатат Кара-Шаар.
Айбыкпай кантип бара алмак,
Алдыңдан чыгат ажыдаар
Атырылып кара чаар.

Шашпай турду Көкүл уул,
Шаардын келип тушуна.
Кейигендей ичинен:
«Кез кылдың мени ушуга».

Турган кез дайра күрүлдөп,
Туурасы нече чакырым.
Керкулун эми секирди,
Кетенчиктеп артына,

Кебелбестен акырын.
Ушинтип келди көтөрүп,
Үстүнө Көкүл баатырын.

Атынан Көкүл түшкөндө,
Адам жок болду «кел» деген.
Асманды тиреп акактай,
Ак сарай ичи жер кенен.
Жооруду бала ичинен:
«Жок беле адам жердеген?»

Алтындап кооз салдырган,
Акырга аты байланат.
Аткармак болду жаш бала,
Айтса эмне баарын айбанат.
Алтымыш канат ак өргөө,
Ак үйгө кадам шилтеди.
Аттатып кооз дарбаза,
Алкаган экен бир сени.

Эшигин ачып өргөөнүн,
Эңкейди айтып саламын.
Бир убак турду таңдана,
Билбестен кайда барарын.
Ачык жер калбай жыларга,
Ак өргөө толгон жыланга.

Туйтунуп Көкүл ойлонду:
«Тукуму курсун, кантишет,
Туш келдим кайдан буларга!»
Кээлери тура калышат,
Кереге менен тендеше.
Жалдырап көздөн от жанып,
Жаш бала болду деңгезе.

«Отурам барып төрүнө»,
Ойлонду бала ичинен.

Мостояп өзүн сооротту,
Мокобой болот мизинен.

Балчыйта басып бир тобун,
Барды да төргө отурду.
Байкоодо көзүн жүгүртүп,
Балакет ушул жосунду.

Көкүрөк түштү демиге,
Көргөндө туурдан тынарын.
Бийлене албай оюнан,
Билбеди эмне кыларын.

Ичинде ойлуу жер карап,
Ийнинде чапан желбегей.
Иреңи аппак бир жылан,
Иргелген жүктүн астында,
Ийрейип жатты тенгедей.

Муруттан күлдү жаш Көкүл:
«Мунусу дагы эмне? – деп.
Жыландын баары кышылдап,
Жыйылган кандай жерге, – деп.

Чындыгын көрө жатарбыз,
Чыдайын» – деди баарына.
Тынчыды Көкүл көз жетип,
Тынары аман табыла.

Топчудай болгон ак жылан,
Тооруду Көкүл баланы.
Кышылдаган жыландан,
Кытыгы келип чыдабай,
Кыймылдап жатты таманы.

Желбегей чапан Көкүлдүн,
Жеңинен кирди ак жылан.
Көнбөскө айла уулда жок:
«Көрөрмүн», – деди бактыман.

Колодой Көкүл кыймылсыз,
Койнуна кирди ак жылан.
Кышылдап өтөт башкасы,
Кыйласы сойлоп астынан.

Жабышып этке уйгактай,
Жакадан чыкты ак жылан.
Жайдары болду отуруп,
Жан эмес Көкүл каччудан.

Кутулдум десе Көкүл уул,
Кулактын ичин антарды.
Жанакы жылан сойлогон,
Жактырбас бекен жалтанды?
Ок сындуу тешип чыккансып,
Оозуна кирди баланын.
Алаксып Көкүл байкабайт,
Алдында кыздын караанын.

Келбеттүү сулуу кол берет:
«Келдинби, мырза Көкүл!» – деп.
Кереметтүү сулуулар:
«Келсеңиз төргө өтүң!» – деп.
Башкача сулуу кол берет:
«Барсыңбы, мырза Көкүл!» – деп.

Канча кыз турат жарашкан,
«Хан жезде, төргө өтүң!» – деп.

Көбүнө буйрук берилмек:
«Көргүлө, деген камылга!»
Жылмая күлүп күн нуру,
Жыламыш турду жанында.

Жышааны бөтөн теңгедей,
Жыламыш экен – ак жылан.
Кыздары экен жан жолдош,
Кыжылдаган өргөөдө,

Кышылдашып Көкүлдөн
Кыйласы өткөн астынан.

Ошентип өтө көп жылан,
Өргөө толгон кыз болду.
Төшөлгөн кымкап кымбат
Төргө толгон кыз болду.
«Хан жезде!» – дешип жабыла,
Катары келип жанына.
Каалоосун айтып кол бермек,
Хан жезденин наамына.

«Бек жезде!» – дешип жабыла,
Белгилүү жүрөк токтобой,
Белгиленген кабына.
Кырчындай кыздар кол бермек,
Кылыктуу басып келишип,
Кыраан Көкүл жанына.
Ордунан Көкүл козголбой,
Отурду сулуу жанында.
Жүйөөлүү сөздү таба албай,
Жүрөгү туйлап кабында.

Кырк сулуу кыз – кырк кештер*,
Кызыга карап ханшага.
Кыдырата отурмак,
Кызыл-ала болушуп,
Кыялга түшүп тамшана.
Көпчүлүк көзү чагылып,
Көкүл уул менен ханшага.
Бутактан үнү угулат,
Булбулдар сайрап жаңшана.
Булуттан нурун ай себет,
Буларды көрүп тамшана.

**Жыламыш сулуу атасына
кабар айттырды**

Көктөгү ай бир, сулуу бир,
Көргөндөр билмек муну бир.
Көз карай албай тайгылат,
Көркүнөн каухар себилген.
Баарынан күчтүү махабат,
Баатырлар сүрдөп жер тиктеп,
Батына албай жеңилген.

Жүрөктү козгоп жаш сулуу,
Жүзүнөн каухар тамызып.
Чымырап дене чыдабай,
Чырайы көздү талытып.
Ойлосоң кыйын азабы,
Ошондой беле махабат,
Отурган жерде талытып.

Курдашты курдаш тааныган,
Куунатчы* түндүн учуру.
Кубанган Көкүл төр жакта,
Курдашын карайт утуру.

Сууган жүрөк жанданып,
Сулунун жазган каты экен:
«Тагдырын аяп кызынын,
Таарына койбос атакем».

Канетсин сулуу толкундап,
Кат жазды колу калтырап.
Мөлтүрөп жашын тамызып,
Мөөрүн басты шам чырак.

«Күнгөйдүн чөбү эшилген,
Күйөөгө тием, атаке.
Күнөөмдү баштан кечирип,
Күйүткө салбай жооп бер,
Күнүнөр өсүп жетилген.

Тескейдин чөбү эшилген,
Телегейи жетилген.
Тентушум келди, тиemin,
Тентектик кылсам кечирип,
Тезирээк, ата, жооп бер,
Телмирип күткөн кезим мен.

Ардактап баккан кызыңар,
Ак өргөөдө жооп күтөт.
Ашыктык ишин ким жеңмек,
Айткандарым ушулар.
Уясынан түгөйсүз,
Учурган жалгыз кызыңар.
Уул келди тиймекчи,
Улуу экен махабат,
Уксаң, ата, ушулар.

Кагазга жашым тамчылап,
Калтырап колум баратат.
Калмакчы эмес көңүлүм,
Кадырын билсе хан атам.

Тентектик эмес, атаке,
Телмирип катты жазганда,
Тергенмин ар бир арибин.
Кочкул кан болуп сыя орду,
Коколой башка түгөй таап,
Козгодум элдин таалимин.

Күтүрбөй келген мени издеп,
Күйөөгө алып бергиле.
Өжөрлүк кылып койсоңор,
Өчүрүп өмүр чырагын,
Өлгөнүм жакшы эмдиге.
Алыстан келген мени издеп,
Атайын жердин үстүнөн.
Аты – Көкүл азамат,
Айтканга каршы болсоңор,
Арманда болуп үшкүрөм.

Жактырбасаң, атаке,
Жалгызың соолуур гүлгө окшоп.
Жалынар айтып арманын,
Жаратканга үн боздоп.

Асманга айтып арманын,
Ачылган гүлү дагы өчөр.
Азапка туткун кул болуп,
Арманда болуп дагы өтөр.
Ай нурун жерге жашырып,
Ааламдан кызың так өтөр.

Болбосо Көкүл алганым,
Болмокчу чексиз арманым.
Болбосоңор, кантейин,
Боюмду таштайм, жардамын.

Артыман кууп ким жетет,
Агымы терең дайрадан.
Ат чапсаңар кеч анан,
Алганым Көкүл болбосо,
Ала жатсын кенен жер,
Астына барып эс алам!

Жылан-Бапай хандын кызына жообу

«Жол ачык, балам», – деп, катты,
Жооп жазат текеберденбей*.
«Жок эле, кызым, сага тең,
Жолбун ал кайдан келген бей?
Кабагы ачык хан ата,
Кат жазат текеберденбей.
Кара-Шаарда жок эле,
Кайдагы жолбун келген бей?
Кабылан мүнөз, кара нээт,
Кабылсаң, балам, түбү алдаар.
Кабары чыгып элде жок,
Кайдагы жүргөн күмөндар?

Ителги мүнөз, ийкемсиз,
Ийисен, балам, түбү алдаар.
Ичимен чоочуп шек санап,
Ишене албайм күмөндар!

Жалтанбас болот жал бекен,
Анын жашаган изи бар бекен?
Коркпогон болот жал бекен,
Анын конушу жерде бар бекен?
Калтырап колун жазыпсын,
Кагазга жашың тамчылап.
Кааладыңбы, өзүң бил,
Кагылайын, шам чырак!

Же арстанбы жалтанбас,
Жергенди издеп таап келген.
Пендесиби адамдын,
Пейилине бак берген.

Коркпогон кандай азамат,
Конушун издеп таап келген.
Үлүшүнө ченемсиз,
Үмөтүм – деп, бак берген.

Кара-Шаарды тебелеп,
Кайдан келген уул эле?
Хан да болсом карааның
Капшытымда туур эле.

Күнөөмдү кантип арытам,
Күйөөдөн сени калтырып.
Кээ* үйүлүп өлүмгө,
Кетпейби башым тартылып.

Эсепсиз күнөө башка үйбөйм,
Эр чыкса сени калтырып.
Эгем ажал буюрса,
Эс алармын жан тынып.

Уул келсе ылайык,
Учурунан пайдалан.
Пенде экенбиз жаралган,
Пейлибизден көрөбүз.

Бербес өмүр кайталап,
Бекер өтсө кайда анан.
Адам-ата жаралып,
Аял-эркек баш кошкон,
Адаттагы саамалык.
Эгем-ата жаралып,
Эркек-аял баш кошкон,
Эзелкиден саамалык.
Ата салтка айланган,
Алты дүйнө кургактык,
Алтооно таралып.

Өкүнүч менен күн өтүп,
Өзүнө, балам, ким жаккан?
Өрт козгоп назик жүрөккө,
Өмүрүн сага ким кошкон?
Байлатпай курчап махабат,
Бактыңа, балам, ким жаккан?
Жагып от назик жүрөккө,
Жаш башын сага ким таккан?

Түйшүк менен түтөнүп,
Түгөйсүз өткөн кимдер бар?
Бийик тепкич даража
Бири – эркек, бир тилек,
Бири – аял, сүйгөн жар.

Тандап албай түгөйүн,
Так өткөндөн кимдер бар?
Таарынганы болбосо,
Таалайына бирөөнү.
Тандап алып өтүптүр,
Так Сулайман байгамбар.

Кыз сүйбөсө жигитти,
Кызыгы жок дүйнөнүн.
Кесир кылып, кеп айтып,
Кээни башка үйбөгүн.
Уул кызды сүйбөсө,
Урматы жок дүйнөнүн.
Арман кылып өмүргө,
Ашыктыкка жеңилип,
Арман менен күйбөгүн.

Көңүлүң сүйсө жигитти,
Көнбөй коюш болобу.
Өрнөктүү өтсүн дүйнөдөн,
Өзүңдөй жаштын жомогу».

Жооп жазган катты тез алып,
Жол тартты дилгир чабарман.
«Өзүмдө чындык ишпи?» – деп,
Өзүнө шектүү караган.
Өбөктөп сызып келатты,
Өз боюн өзү текшерип.
Каранат жанын сыйпалап,
Кас душман эмес кекселик,
Ханшанын чабарманына
Катылмак кимдер шек берип.

Өргөөгө кирди чабарман,
Өпкөсү көөп сүйүнүп.
«Урматтуу Ханша, мына»,
Узатты катты күйүгүп.

Көкүлдүн Жыламышка үйлөнүшү

Кырчындай* жаштар кошулду,
Кыялы тунук таптаза.
Кызыгы тойдун болобу,
Кыйла жер басып ким келет,
Кырк күнү кыңшылатпаса.

Оозанат той, – деп, кимиси,
Отуз күн оюн болбосо.
Кызылы өчөр жүзүнүн,
Кылымдык салтты кордосо.

Жыламыш сулуу оозунан,
Жылыткан жүрөк сөз чыгат:
«Калбасын тойго келбеген».
Калың эл алкайт ошондо;
«Ханшага алкыш миң ирээт!»

Оозунан ширин бал тамып,
Ошондо Ханша сүйлөдү:
«Ой-тоодо калган болбосун,
Ошолор алсын дүйнөнү».
Салмактуу сулуу улантат:
«Салгыла жарды барына.
Ханшанын тою коробойт,
Карасы менен агына».

Тумандай сансыз чабарман,
Турушту зорго чамына:
«Кокустан билбей калбасын,
Корунган жарды байкуштар.
Булкунткан атты чабарман,
Буйрукка мыктап кулак сал.
Аламан элди чакырсаң,
Ажалың табат тургандар*».
Суутту сөзү сулуунун,
Суурулган чабармандарды.
Ал – ханша, булар – чабарман,
Аткарбай турган ал барбы?

Турууга чоло* убак жок,
Туш-тушка кетти чабарман.
Асманда учкул барчындай,
Аттары күлүк жаланган.

«Ассаломо алейкум!»
Айылга кирди чабарман.

«Айланайын агайын,
Абайлап бизди каранчы.

Кабар айтып биз келдик,
Ханындын Кара-Шаарынан.
Айбыгуу деген болбосун,
Айтылуу хандын каарынан.

Ханыбыз жүзү жапжарык,
Каалаган экен бак даарып.
Каардуу Көкүл күйөөсү,
Ханшанын тою берилмек.

Калбай тойго келишсин,
Кадырыма мээнишсин.
Кабарды бизден айттырды,
Караган мага элим, – деп.
Кандай сонун айкөлдүк,
Калбасын деди бирини.

Бейчеки бирөөң калбагын,
Бермекчи болсоң динини.
Аксакал, башта айылды,
Бегинер башта минини.

Өргөөсүз кедей, сен байкуш,
Өгүзүң болсо токугун.
Боюнду жыйбай мин жайдак,
Болбосо ээр токумун.

Белгилүү байдан калышпай,
Белиңди бекем курчагын.
Жумурун ачат баргыча,
Жуураттан* абдан ууртагын.

Бөрү, кушту шылтоолоп,
Бөөдө малдан кам жебе.
Чындык болсо төлөнмөк,
Чыгашаңа мал деле.

Болсо тойдон калбасын,
Бойго жеткен кыз-балдар.
Болбогула тоң моюн,
Бойдок тойдо кыз тандаар.

Колоттогу койчулар,
Коюнду айдап түшкүлө,
Кебер* козуң жоголсо,
Кээ төлөнөт үстүнө.

Барбагыла дешсе,
Байың көрөт жазаны.
Башы алынат токтоосуз,
Бак ордуна күтүшөт,
Башка түшкөн жазаны.

Улуу тойго барууну,
Уйчумандар унутпа.
Баатыр күйөө Көкүлдүн,
Баш кошкону Жыламыш,
Барып тоюн көрсөнөр,
Башың жетмек булутка.

Бетеге тоют мол болуп,
Бээ саашып бели уюшуп,
Бедели кетип кор болуп,
Белгилүү жылкы бакканың.
Жылас албайт аларды,
Жылгага ээн таштагын.

Түгөнгүр байлык кайда жок,
Түгөйлүү жыйырма күн тою.
Түйшүгүнөн кутулсаң,
Түшүп кетпейт асманьң.

Хан сыйлаган кадырлуу,
Кайда барса кор болбойт.
Бек сыйлаган белгилүү,
Безген өмүр оор болбойт.

Аргымак күлүк алчандап,
Азса, тозсо жоор болбойт.
Өңгүл-дөңгүл бул турмуш,
Өтпөйт кылым туруктуу,
Өзгөрүлбөс доор болбойт.

Калкыма кабар айткын, – деп,
Ханыбыз бизди жиберди.
Какшанып турган жерибиз,
Калайык карап силерди.

Ээрчишип бириң бириңди,
Эртеңден калбай тойго бар.
Ээрчибей малдын артынан,
Эки күн болсо ойноп ал.

Учкашып тапкан унаана,
Уктуңар, эртең тойго бар.
Укурук сүйрөп саргайбай,
Учуру келди ойноп ал».

Арадан канча күн өттү,
Аттады айлуу түн өттү.
Калайык калкка кабарчы,
Кабарын айтып түгөттү.

Канча тоо, дабан, бел ашып,
Караңгы кирип, күн чыгып,
Кабырылган жарым ай,
Карасаң бүгүн тегерек,
Канеткен менен мүл өттү.

Ошентип алар кайтышты,
Ооматтуу сулуу ханшанын,
Ортолоп тою калганда.
Байкасаң нурдуу Жыламыш,
Батпаган чолпон жылдыздай,
Бак конгон экен жалганда.

Келбети көрктүү сулуунун,
Келгенди эстен талытып.
Келгендер ичтен кейимек:
«Кереметтүү жараткан,
Келтирбей койбой дүйнөгө,
Кебете бербей жарытып!»

Көздөрү өтүп көбүнүн,
Көкүлдү көрүп тамшанып.
Шилекей ооздон куюлуп,
Шипширин балдай даам салып.

Колукту чымчып колтуктан,
Кобурап сүйлөйт эрине:
«Коротту эгем эмине,
Коржойтуп сага жан салып!»

Көкүл уул, сулуу Жыламыш,
Көргөндүн көзүн талдырып.
Кайгырып ичтен айткан бар:
«Кантелик кетпес арман, – деп,
Калыс сөз, чала жараткан,
Камырдай алас алдырып!»

Шарабы суудай агылып,
Шалпары бийик салынып.
Шаңкылдаган көпчүлүк,
Шан-шөкөткө малынып.

Кайда барсаң тамаша,
Каткырык, оюн табылып.
Кара-Шаар кооздолгон,
Кара дайра калкылдап,
Каары чыгып чамынып.

Кедейди кел – деп, баркташып,
Келишкен сарай жай болуп,
Кемпир-чал келсе макташып.

Мейизин алга төгүшүп,
Мээримди чексиз бөлүшүп.

«Алыстан тойго келдин, – деп,
Акылман туулган ханыңды,
Ардактаган белгин, – деп.
Ханшандын тою ушундай,
Каадалуу кырк күн уланат,
Калайык чыдап бергин», – деп.

Бакырды барктап баалашып,
Балдарга баары жарашып.
Тай берип, торпок мингенге,
Тамаша кылып жүргөнгө.

Учкашып уйга келгенге,
Унаа ат даяр бергенге.
Мээнетти шордуу көп тарткан,
Мээрим көп болду зергерге.
Бакырга мындай урмат жок,
Байкасаң бардык жерлерде.

Жаркыраган Жыламыш,
Жанып турган чолпондой.
Жардылар менен кенешкен,
Жадырап көңүл жибитет,
Жарашыксыз кулдурак,
Жаргак* шым кийдин дебестен.

Көрдүнөрбү, баатырды,
Көк үстүнөн сулууну,
Көкүл уул издеп келиптир.
Жыргасын жаштар кошулуп,
Жыламыш сулуу мээниптир*.

Түксүз көк үстү жагынан,
Түшүптүр ушул уул бала.
Түшүптүр сугу сулуунун,
Түнүлтпөсүн бул бала.

Түбү сенин жолдошун,
Түйүнчөк жоолук булгала.

Акындар айтып чарчашат,
Алдары толук жеткенче.
Ашкан сулуу Жыламыш,
Арстан баатыр Көкүлдү,
Азиз эл тойдон кеткенче.

Жыргамак Көкүл дүйнөдө,
Жыламыш сулуу бирге ашык.
Жүрүшмөк бирге түгөнбөй,
Жүрөктө каны бир кашык.

Кереметтүү денеси,
Келишкен жигит миң даасып.
Урмат, даңк, бейпил түн болсо,
Убакыт учат билгенге.
Турмушка пенде чыдамкай,
Туруксуз жашоо иргелме.

Бейпилдик болсо убакыт,
Белгисиз учат билгенге.
Бешене көрөт баарысын,
Пендеде турмуш иргелме.

Теминип азоо тулпардай,
Терилип күндөр чубады.
Кыңшылап кыздар кызгалдак,
Кырк күндүн өтмөк убагы.

Ордунда турбай теминип,
Ошол ээрчип чубады.
Оюн-зоок, күлкү, тамаша,
Ошентип өткөн убагы.

Ызаттап кары, жаш дебей,
Ылгабай байды бакырдан,
Ырк бузуп жоону кас дебей,

Ушинтип сулуу Жыламыш,
Урматтай билди келгенди.

Ыйгарып кичи пейилге,
Ыраазы кылды зергерди.
Жарды да болсо бул жалган,
Жашатса арбын пендемди.

Бакыры дебей, бай дебей,
Бала – деп, минген тай дебей,
Байкасаң келген калайык,
Батасын берип бүткөнү.
Келген уул, Көкүл күйөөгө,
Кез болгон сулуу Жыламыш.
Керенелүү көпчүлүк,
Кетпеген бакыт күткөнү.

Келишип эки дамбылда,
Кечинде нике кыйылды.
Тутушуп антын эки жаш,
Туптунук сууга сыйынды.

Карашып төрдө сулууну,
Кадимки кырк кыз жыйылды,
Ханшанын минтип никеси,
Кашык суу менен кыйылды.
Көкүлдү эркин кучактап,
Көл болуп аккан сулуунун,
Көзүнөн жашы тыйылды.

* * *

Кетмеги өмүр закымдап,
Кенчи асыл алтын туур консоң.
Кедерин кесип кедейдин,
Кейинтүү болуп жокчулук,
Кээ бири өтөт куур тончон*.

Кайтмагы өмүр зыкымдап,
Карааны көзгө көрүнбөй,

Касиеттүү туур консон,
Кайгыны баштан өткөрөт,
Кабырга өйкөп, күн санап,
Кара таман куур тончон.

Кулан өөк болуп таң аткан,
Куулуп асман миң түрдүү.
Кумарда жаткан Көкүлдүн,
Кулагы чалат бир үндү.

Марал өөк болуп таң аткан,
Маалкып асман миң түрдүү.
Мас болуп сулуу койнунда,
Магдырап угат бир үндү.

Киргил ой, ойгоо көкүрөк,
«Киши эмес, жүргөн ким бул?» – деп,
Кирпиктүү көзү уйкуда,
Күмөндөр жоруйт ичинен,
«Күзөткөн таңды, ким бул?» – деп.
Суурулуп өйдө тура албай,
Сулууга көңүл берилип.
Аракет кылат тыңшоого,
«Ак урган кандай пенде», – деп,
Ача албай көзүн эринип.

Жаагын жанган бакшы үнүн,
Жан макулук тыңшады.
«Маштай ач көзүң, бала, – деп,
Мага айткан сөзүң кана? – деп,
Маанисин түшүн, – деп, сурайт».
Махабат торун үзө албай,
Мас болуп жаткан мырзаны.

Киргил ой, уйку жоголуп,
Кирпиги түштү ачыла.
Кубулган-үндү угууга,
Кулагын тосот шашыла.

«Ааламды издеп кыдыртып,
Азабың чегип саналуу,
Агартты сакал, чачтарын.
Азамат болсоң намыстуу,

Акылга терең калыстуу,
Алыскы жердин үстүнө
Атаңды эмне таштадың?

Мээнисе эмчек эмизген,
Мээримин салып тең ичкен.
Отурса жоктоп баласын,
Оокат жеп-ичпей, кээр ичкен.

Ооматтан, күүдөн тайдырбай,
Ойлосоң боло эненди.
Аясаң боло адашпай,
Аккоён мендей жененди.

Кайгылуу күндө калтырдың
Кароосуз Карач атаңды.
Кабарын алсаң болбойбу,
Же, каалады беле жаманды.
Узуну кулач жети кез,
Уйкудан Көкүл ойгонду.

Уу ичпей ичи жалындап,
«Улуу иш кылган адамдын,
Урматын, даңкын ойлоду.
Уттуруп сага махабат,
Унутуп баарын койгомбу?

Акылдан чыгып дүнүйө,
Арадан так үч жыл өткөн.
Баркына жетпей атамдын,
Баарынан безип, кыр өткөн,
Бала да мендей болобу?
Бар эле элим, журтум, – деп,
Байкасам боло оболу.

Мас кылып мени ойготпой,
Машакат белем ойлосом,
Махабат иштин доорону».

Көкүрөк ысып ачышып,
Көзүнүн жашы кылгырды.
«Үзүрлүү үлүш болсо да,
Үшкүртмөк белең ушинтип,
Үйрөтүп мени байлаган,
Үзөмүн, – деди чынжырды».

Акылдан чыгып унуткан,
Атасын эстеп кайгырды.
«Берилип сага Жыламыш,
Безгенмин таштап айлымды».

Эсинен такыр чыгарган,
Энесин эстеп жашыды.
Кабагы карыш салаңдап,
Каны ысып, көзү жалаңдап,
Кайтууга ата журтуна,
Кайраты чексиз ташыды.

Каарынан кара таш сынган,
Карачты ойлоп кейиди.
Кара аргымак ат минип,
Калкалап калкын душмандан,
Кара жаны арналган,
Калкы үчүн кымбат пейили.

Акылман жеңе Аккоён,
Атайын жердин үстүнөн,
Ак уруп кабар айткан соң,
Аябай бала уялды.
Ардактап барктап, кадырлап,
Асыл жеңе эмгегин,
Актады кантип жууй алды?

Эсинен чыгып кеткенин,
Эзелки шаттык кездерин,

Эстеди Көкүл ошондо.
«Акылы алтын казына,
Ак кебин кийип жол келген,
Ак урган жеңем ошол го».

Үргүлөп Көкүл билбеген,
Үч жылдын кандай өткөнүн:
«Махабат доору мас кылып,
Магдырап, кара, көпкөмүн!
Бук болуп күчкө жык толуп,
Букадай мойнум шишиген.
Айланып конбой туурум таап,
Адашкам келген изимен».

Зоболо бийик даража,
Зоргодон көзү ачылды.
Карбалас түшпөй салмактуу,
Кайгысын ичке жашырды.

Суйсалган жылдыз чолпондой,
Сулууну түртүп ойготту.
«Суукка тонот жүрөгүм,
Сурасаң боло ойдо өтү?

Кетүүгө убак жетти», – деп,
Кенешин айтты сулууга.
Кейиштүү кабар алынды,
Кез эмес көпкө турууга.

«Кенешим жакса өзүнө,
Кетели турбай эртерээк.
Конушум кордоп кол сунуп,
Коркунуч турат желкелеп.

Эсимден танып мас болуп,
Элимди эстен чыгаргам.
Калкына кайгы күн түшсө,
Кандай эр буга чыдарман?

Ата журт камын ойлойлук,
Атана айтып камынгын.
Өзүңө башым кошулуп,
Өмүрлүк сенин жарыңмын»,

Ошондо жатып сулуунун,
Орундуу сөзү айтылат:
«Жыргалды көрсө бир көргөн,
Жыласка көңүл бир бөлгөн,
Жыламыш беле тайкыраак.

Таалайым бирге болсун, – деп,
Таптаза сууна ант бергем.
Жартыны бөлүп бир жешүү,
Жамандык болсо бир кесүү,
Жашообуз жыргал доор болуп,
Жарым, – деп, сага барк бергем.

Мемиреп түндө уйкуда,
Мен көргөн түшүм түш эмес.
Мекени алыс Жезбилек,
Менимче иши түз эмес.

Паанайы шалкы сулуунун,
Байкасам бетке из түшкөн.
Бактысын колдон талашып,
Башына мүшкүл иш түшкөн.

Шекердей таттуу тил соруп,
Шерттешкен элек дос болуп.
Дуушар ал азыр азапка,
Душманы калбай ооздолуп.

Дооронду сүрсө бир сүрүү,
Тозокту кечип бир жүрүү.
Достуктун шартын аткарып,
Тосолук жоону бир күнү».

Бүткөндө сөзүн Жыламыш,
Бүркүттөй көздөн от жайнап:

«Буйрук бер, – деди ошондо.
Бузулбас чебин талкалап,
Бук болгон ошол душмандын,
Булуттан жолун тосом го».

«Бет алчу жагын алыс жер,
Беттешчү жоон катуу эр.
Бетиме такты салдырбай,
Белчемден шорго малдырбай,
Береним, Көкүл, барып кел!»

Көкүлдүн Жезбилекти куткарышы

Басканына мал жетпей,
Желгенине жел жетпей,
Куушуруп канат куш көрсө,
Кубалап жетип чендетпей.

Кумары канат мингендин,
Куюшкан жылып, бел кетпей.
Басыгы башка жаныбар,
Басмайыл бошоп, зер кетпей*.

Күнчүлүк жериң чай кайнам,
Күлүгүң жарым баатырдык.
Күүлөнө жебе огундай,
Күлүктүн жайы момундай,
Күч келип көздөн жаш ыргып.

Айчылык жериң аткан таң,
Ат күлүгү баатырдык.
Аттаса жебе огундай,
Аргымак жайы момундай,
Айнектей көздөн жаш ыргып.

Кере аттаса кең күнгөй,
Керкулун жайы момундай.

Кере тээп күмүш үзөнгү,
Келатты Көкүл корунбай.

Берен уул Көкүл ушинтип,
Бет алган чыгыш тарапка.
Бейпилдик күндү бей кылуу,
Бейчеки иш келбейт талапка.
Жергесин душман тебелеп,
Жезбилек калган каракта.

Тосмокчу жетип жоо астын,
Достуктун шартын аткарып.
Жабыркап сулуу жалдырап,
Жаткандар көздөн жаш тамып.

Аялы – досу, өзү – аяш,
Антташкан экен эки жаш.
Арамза ойлуу ант ургур,
Айтылуу душман нээти пас.

Кишенеп күлүк тык токтоп,
Кишидей эстүү сүйлөдү:
«Билекте күчкө ишенбей,
Билбестин шарты үйрөнүү.

Тиктечи, Көкүл, көрдүнбү,
Типтике жашыл сеңирди.
Куш учуп, кийик өтө алгыс,
Курчалган көргөн темирди.

Жете келдик мынакей,
Жезбилек сулуу жергеси.
Жетик кыздын акылы,
Жеке өзү – жерге ээси.

Алыс жатат ээликте,
Сенин, алышам деген душманың.
Шашпай убак күтөлүк,
Сен, шаардын тынчын бузбагын.

Айтканымды акыл, – деп,
Аткарууга тырышсаң.
Алдын ала ойлонгун,
Акыл күчтүү кылычтан.

Жетик кармап өзүңдү,
Жезбилекке жолуккун.
Көкүл деген менмин де,
Көкүрөгү соолуксун».

Канча айлантты темир чеп,
Кайда эшиги, дарбаза.
Капа Көкүл таба албай;
«Кандай түйшүк каргаша!»

Туюк чеппи, билинбейт,
Тутка эшиги, дарбаза.
Турду Көкүл маң болуп:
«Туулган экен каргаша!»

Босогосун таба албай,
Болду бала убара.
Болжолу жок, шеги жок,
Бозо ичкендей бу бала.

Аттап чепти сыртынан,
Ат үстүнөн тээп чыкты.
Ашкан балбан күчүнөн,
Ашык-машык тээп чыкты.

Киши барбы дегендей,
Кирди Көкүл тер нымшып.
Караңгы өөк беймаалы,
Калган эле эл тынчып.

Дабыш берди шаарга,
Дарбазаны катуу жаап.

«Келген кимсин, токто!»
Келе албады эч ким даап.
Жергесинде өзгөчө,
Жезбилектин сарайы.
Пардашы зор Көкүлдүн,
Пайда болду паанайы.

Алтындалган акырга,
Атын келип байлады.
Сууп калган жаныбар,
Сулусунан аймады.

Коколой жалгыз, коштоосуз,
Коркпостон кирди сарайга.
Кобурайт ичтен: «Көрөм, — деп,
Койсо эмне жазып таалайга!»

Саламын алган эч ким жок,
Заңгырап ичи ээн калган.
Сабырсыз айтып бүткүчө:
«Сактай көр көпкө, менде арман».

Өлмөксөн бирөө көрүнөт,
Өңү арык, өзү жезге окшош.
Селт этип жүрөк силкинди,
Сезбеген мурда көңүл кош.

«Кел, уулум, төргө өт», — дегендей,
Кеп сүйлөйт оозу кыбырап.
Кебездей жүзү келбетгүү,
Кеберсип эрди шыбырап.

Жүгүнүп Көкүл төргө өттү,
Жүрөгүн араң токтотуп.
Кейпине көпкө таңыркап,
«Кел», — деген төрдө пендени,
Кемпирге эми окшотуп.

Байкаса бала жакшылап,
Байбиче экен карыган.

Түгөнүп жазган ырыскы,
Түнүлүп жүргөн жанынан.

Кейпинен болжоп так сүйлөйт:
«Келипсиз, уулум, алыстан,
Болугун баатыр окшойсун,
Болбостур айып таанышсам».

«Жол басып келдим алыстан,
Жооп берет Көкүл кемпирге.
Антташкан достук салты экен,
Азамат турган шертинде.

Жергеси алыс Жыламыш,
Жезбилек менен дос экен.
Ардактоо, сыйлоо, кадырлоо,
Адамдын салты ошо экен.

Жыламыш көрөт түшүндө,
«Жылас дейт анын ишинде.
Жыргап биз жатсак, ал жатат,
Жырткычтын өткүр тишинде.

Кайгысы болсо Жезбилек,
Кайгысын бөлөм, – деп, келдим.
Камаган душман чын болсо,
Канакей кылыч, тез бергин».

Ошентип, сөзүн укканда,
Ордунан кемпир ыргыды.
Куюлуп көздөн жаш тамат,
Кудайдын берген чындыгы.

Ажаары көздөн байкалмак,
Азайып беттин тырышы.
Алтымыш ашкан кемпирдин,
Арылган эмес ырысы.

Бет маңдай келет Жезбилек,
Белгисиз кайда жатканы.

Беймарал Көкүл саламга,
Бергиче колун шашканы.
Ийкемдүү сулуу жүзүнө,
Ишенди бала шек кылбай.
Жалындап согот көкүрөк:
«Жараткан экен текти ылгай».

Төшөктөр төргө салынып,
Төрө Көкүл келгенге,
Төгүлгөн жаштан арылып.
Кары кемпир, жаш сулуу,
Кабагы ачык жайдары,
Кадыр-барк минтип табылып.

Озунуп кемпир сыр кылып,
Ошондо болгон ишти айтты:
«Оролгон душман чебибиз,
О балам, бизден миз кайтты.

Атасы тирүү кезинде,
Арнаган ар ким көп түлүк.
Короого алтын, күмүштү,
Коюшмак эле төктүрүп.
Ойдогу дартын жашырбай,
Ошентет экен көпчүлүк.

Убада бербей баарына,
Узатар эле жакшылап.
Кудалай албайм кызымды,
Курдашын өзү жактырат.

Жигиттен жигит келсе да,
Жибибейт кыздын жүрөгү.
Жадатып кетет ай-жылда,
Жабышып бизге күнөөнү.

Данктуулар, бектер келишти,
«Далайы күйөө болом», – деп,

Даркүмөн болуп кайтышат,
Дайынсыз жумшап зор эмгек.

Ушинтип жүрүп кызыма,
Уулдун бирөө жакпады.
Калтарды кантип түшүрөт,
Кайсы эрдин салган капканы?

Атасы кайткан дүйнөдөн,
Ажалды кимдер ооздомок.
Аялдын салты артынан,
Азабын тартып боздомок.

Жараткан экен пендени,
Жаман нээт, бирин – ак кылып.
Жибисе экен жүрөгү,
Жигиттин бирөөн жактырып.

Сагалап чептин сыртынан,
Сансыз кол, сансыз жаткан жоо.
Катыным, кызым болбосо,
«Калбайсың дептир бириң соо!»

Катчысын бизге жиберип,
Катында бизге шарт койгон:
«Катуучу болсоң кызыңды,
Калтырам сени тарп бойдон!»

Күйөөлүк сылык салт менен,
Күтөмүн ушул аптана.
Күткөн жооп сизден болбосо,
Күлүндү көккө сапырып,
Күч менен кирем капкана!

Кудайдын көзү көрбөдү,
Куланчы мерген дегенди.
Ийилип ага баргыча,
Ит, куштар жесин денемди.

Таң атса менден жооп болмок,
Талкалап кирчү мергенге.
Тааныбайт сени карт кемпир,
Таалайың өтсүн жергенде».

Көкүрөк керип дем алып,
Көзүнө кемпир жаш алды.
Көнүлдү улаар дегендей,
Көкүлгө салды назарды.

«Таалайга келсе көрөрбүз,
Таң атар, – деди, энеке.
Женилсе мерген, же өзүм,
Же мерген, же өзүм келеке».

«Алыстан баатыр келди», – деп,
Айылга дароо тарады.
Кайгыдан катуу силкинтти,
Калдайган калың калааны.

«Баатыр уул – Көкүл келди», – деп,
Баладан тартып, кары укту.
«Бактылуу кемпир», – дегенди,
Басмырттан башка баары укту.

Түнөтүп уулду меймандап,
Түлөктөн тандап мал сойду.
Арынап кудай жолуна,
Атар таң, ичер суу бар, – деп,
Ак боз бээ жылкы жал сойду.

Жазган соң кудай көрдүм
Жакасын кемпир кармады.
Жакшыга тобо келтирип,
Жаманга кылды зарданы.

Жезбилек менен сүйлөшүп,
Жетик Көкүл отурду,

Жети кез болуп төрдү ээлеп.
Айтылуу сулуу Жезбилек,

Алыстан келген Көкүл уул,
Ар нерсе айтып отурду,
Алты кез болуп төрдү ээлеп.
Аша чаап сүйлөбөй,
Ашкан сулуу көөндү ээлеп.

Шарабы суудай агылып,
Шааниге Көкүл малынып.
Каткырып күлүп Жезбилек,
Кайгыдан, ойдон арылып.

Кандай уул бактылуу,
Каалаганы сулуу – деп,
Карасаңар муну – деп,
Кабар, даңкы жел менен,
Калаада жатты жаңырып.

Чыгыштан чолпон көрүнүп,
Чыкты таң нуру төгүлүп.
Калдайган сулуу асмандын,
Капшыты ирип сөгүлүп.

Кай чети, учу калдайып,
Каала тынч сүргөн өкүмдү.
Кадырлап кабыл алышкан,
Кабылан бала Көкүлдү.

Жетилген сулуу Жезбилек,
Жетинбей уулга сыр айтат,
Жер үстүндө болгон иш,
Жеке пикир чын айтат.

«Бетпактыр элдин алдында,
Пейилден бир топ мүчүлгөн.
Бейкүнөө, куру зоболо,
Пендени орго түшүргөн.

Өкүнгөн мерген Куланчы,
Өзүмдү алам, – деп, келген,
Өлүмдү тапкан өзүнөн,
Өзүндөй нече бектерден.

Алты сан колун ээрчитип,
Артына кайтып кетиртип.
Атыңды угуп, куу мерген,
Айтылуу сөздөн кечиптир.

Чеп курчап жаткан Куланчы,
Чегинген айткан сөзүнөн.
Атыңды түндө угушуп,
Айбыккан экен өзүнөн.

Кек алуу үчүн өзүнөн,
Керектир сенин чыгышың.
Жашынып чептен чыкпагын,
Жайламак сени тымызын.

Качымыш болуп Куланчы,
Кайтармак сенин мизиңди.
Билбесин душман дайының,
Бир топ күн жашыр изинди.

Белгилүү баатыр өзүңдөй,
Беттешем деген көп болгон.
Ажал таап мерген огунан,
Артына кайткан жок болгон.

Куланчы мерген кур атпайт,
Куу менен намыс тайлашпа.
Курдашың сулуу Жыламыш,
Курутуп шорун кайнатпа.

Асманда жүрүп, жөргөмүш,
Аркасын жазбай сыя аткан.
Адамзат менен касташса,
Арка-мойнун кыя аткан.

*Бааласан менин сөзүмдү,
Барбагын мырза артынан.
Ажалың жетип, күн бүтсө,
Алган жарың Жыламыш,
Азабың тартмак артыңан.

«Өзүңдү баатыр ойлосоң,
Өзгөнү баала», – деген бар.
Куучунак минип көктө учкан,
Куланчы аттуу берен бар.

Аша чаап оолукпа,
Ашкан кыраан мергенге.
Алтын башты тоорутпа.

Кайнатпа, мырза, шорумду,
Каалгып учуп асманда,
Карт мерген табат оңунду.
Туш кылба, мырза, жогунду.
Тутантып милте Ак бараң,
Тубаса мерген көзгө атар,
Тушамак сенин жолунду.

Ошондо Көкүл сүйлөнөт:
«Ок тиет, – деп корунуп,
Онтоп ооруу, жан ширин.
Опсуз коркок үйдө өлөт».
Корс этип Көкүл сүйлөнөт:
«Коруп коркок өз жанын,
Коёндой өзүн жашырып,
Көр болуп жатып үйдө өлөт».

Жарак бар болсо камдалсын,
Жакшы иш үчүн аттанам.
Тосууга келген душманды,
Достуктун шартын аткарам.

Келишип туруу болобу,
Келген жоо келсе мерт жебей.

Керкулун күлүк токулсун,
Кетейин сулуу эрк дебей.

Жезбилек сулуу атасы,
Желмогуз деген болучу.
Өзү жок, калган куралы,
Өлгөн соң өмүр доору ушу.

Мырза уул сыйлап арбагын,
Мылтыгын жонго асынды.
«Кысталыш жерде керек», – деп,
Кылычын кынга жашырды.

Кармашчу душман каардуу
Канча ок, канча дары алды.
Кабары Көкүл мырзанын,
Кайрадан элге таралды.

Көк шибер чөптү майдандап,
Көзүнө кемпир жаш алды.
Батасын берип: «Балам», – деп,
Бак келип, өнү жашарды.

Көнүл тынч албайт сулуунун,
Көкүлгө сапар кыя албай.
Көөшөрүп турган кези эле,
Көзүнүн жашын тыя албай.

«Барып кел, баатыр, эсен! – деп,
Бакырды Көкүл жөнөрдө.
Зар болуп жүрүп куунайын,
Залкар уул жүзүң көрөргө».

Сагынтып Көкүл сулууну,
Сапарга алыс аттанды.
Кусадар болуп Жезбилек,
Куюлтуп көздөн жаш тамды.

Карамак сулуу Көкүлдүн,
Караанын көпкө узатып.

Астейдил уулга берилип,
Алган кыз жүрөк тушатып.

Калкыган учкул ак кептер,
Канаты талып жер конгон.
Эркинен тайып Жезбилек,
Эңсегени эр болгон.

**Көкүлдүн Куланчы мергенге
карай сапар тартышы**

«Как!» этип учкан карга жок,
Калтырды чөлдү артына.
Кайран уул келатты,
Кабылан мүнөз тунжурап,
Кабагы карыш тартыла.

«Кук!» эткен кузгун жок чөлдү,
Кууп өтөт артка калтыра.
Куюп койгон колодой,
Куткарбас мүнөз тунжурайт,
Кудум шер кабак тартыла.

Баштагы абал өзгөрүп,
Башталды токой кең тарап.
Кутурган шерлер көп эле,
Куйругу менен жер сабап.

Барчындай сызып жаныбар,
Баарысын артка калтырды.
Мелтиреп жаткан кең талаа,
Мейкиндик көзгө тартылды.

Термелип Көкүл үргүлөп,
Теребел карап көз ачса,
Тегинде тойбос ажыдаар,
Терекке чыгат өзү ачка.

Чоң чынар терек үч ача,
Чокусу көктү тиреген.
Жылдыздар менен өбүшүп,
Жыргал күн, бакыт тилеген.

Айтылган ошол чынарга,
Ажыдаар барып чырмалды.
«Арам нээт, кандай?» – дегендей,
Асманда башы ыргалды.
Көкүл уул кантип чыдамак,
Көргөн соң ушул кырдаалды.

Билбестен эмне кыларын,
Бир топко турду буйдалып.
Өнүнөн каары көрүнүп,
Өрөпкүп жүрөк туйлатып.
«Өлтүрсөм муну сооп», – деп,
Өзүнөн өзү куйкалып.

Аргымак арыш токтотуп,
Атынан Көкүл шарт түштү.
Артынан жүрөт айтылып,
Аткармак болду – нарк түштү.

Чырмалып опсуз ажыдаар,
Чынарга чыгып баратты.
Чыгынып келип маалында,
Чык татып көнгөн тамакпы?

Бекерге убак кетирбей,
Берен уул ошондо,
Бетине мылтык кармады.
Аргымак атка жөлөнүп,
Ак милте чокту жалмады.

Көзүнө салып кароолду,
Көк түтүн күйүп бурады.
Ачуу үн чыгып чыңырган,
Ажыдаар жерге кулады.

Жүрөгү туйлап өрөпкүп,
Жүгүрдү уул токтобой.
Барааны башка шадылуу,
Балага такыр окшобой.

Чалкалап боору көк карайт,
Чамасы жеткен жан чыгып.
Ороодой оозу көрүнүп,
Ок жеген башы жанчылып.

Жөлөгү болсо ишиндин,
Жөрөлгө койбойт кезикпей.
Жөнү жок Көкүл турбастан,
Жөнөмөк болду кечикпей.

Аттанар кезде күтүүсүз,
Ааламдын түрү бузулду.
Айланып бороон, чаң ызгып,
Асманга ташты учурду.

Күн бүркөк болуп жаан жаабай,
Же, күчөтүп суугун кар жаабай.
Күч келип дайра серпилип,
Күнөөнү башка салбагай.

Чагылган жанып, жаан жаабай,
Чамасы келип кар жаабай.
Чамаа кетип чак түштө,
Чатакты башка салбагай.

Карсылдап токой жыгылып,
Качарга жерин таба албай.
Канча айбан, канча куш,
Канчалары кырылып,
Кайрытып алат бейпилдик,
Кай кудайга сыйынып.

Токтобой тоодон таш кулап,
Тоо болуп түзгө түшмөгү.

Узун жол басчу Көкүлдүн,
Ушул иш беле күтмөгү.
Кеберге Көкүл тыгылды,
Керкулун экөө тирешип.
Кээ болгон башка бул чаңыт,
Кетсе экен дешип тилешип.

Болмок иш кандай бул маалда,
Болжолун Көкүл билбеди.
«Кутурган кандай ээнбаш!»
Кудайды каргап тилдеди.

Алп кара куштун чаңытын,
Акылга Көкүл албады.
«Адамга тоскоол ээнбаш!»
Алданы тилдеп каргады.

Канаты асман далдалап,
Калдайып келип куш конду.
Кайдагы укмуш окуя,
Капыстан Көкүл туш болду.

Чынардын башы ошондо,
Чырпыктай жерге ийилди.
Балдарын көрүп, баары аман,
Бактылуу эне сүйүндү.

«Калдыңар тирүү баарыңар,
Кандайча болду ал?» – деди.
Жабыла сүйлөп балдары:
«Жамандык ага болбосо,
Жакшылык кылган бар», – деди.
«Белгисиз жаткан ким элең?
Пендеси болсон чык! – деди.
Жакшылык үчүн – жакшылык,
Жаратам сага шык!» – деди.

Болжосом сага жамандык,
Боору түктүү жер урсун.

Түксүз боор асман мелтирөп,
Түрүлгөн чапкын-сел урсун!»

Ошондо Көкүл бекинген,
Ордунан ыргып: «Мен – деди.
Болушар күбө өзүмө –
Боз талаа жаткан ээн», – деди.

Көкүлдү көрүп улуу куш,
Көзүнүн оту жайнады.
Байкатпай гана «лак» жутуп,
Балага тапты айланы.

Жем болду Көкүл ошентип,
Жемсорун жарып чыга албай.
Жалаңкыч келип жан алып,
Жатканга толук ынанбай.

Баланы жутуп койгонун,
Балапан куштар билишти.
«Жетишет, эне, куткар!» – деп,
Жемсорун чокуп киришти.

Сабырсыз балдар талабын,
Салмактуу эне тоотподу.
Жабышкан чырдуу чатактан,
Жаны ачып кеткен окшоду.

Көөнү айнып кеткен немедей,
Көкүлдү кузду кайрадан.
Өзгөргөн бала башкача,
Өмүр суу жутуп дайрадан.

Белгилүү уул башкача,
Бетине орноп күн келип.
Белсемдүү келбет орнолгон,
Беренден башка сүр келип.

«Болгондо ичте бир канча,
Болмоксун пенде сейреги.

Кетирди балдар мазамды,
Келмекчи учур, мейли эми.

Жүзүндөн нурун чачырап,
Жүрмөксүн, турсаң азыраак.
Өтпөс ок кеспес болмоксун,
Өмүрүң болмок жазыраак.

Түктүү жер бетин кыдырып,
Түнөгүң кайдан, азамат?
Күлүгүң менен жер кезип,
Күмөнүң кайдан, азамат?

Маанилүү кылып баяндайт,
Максатын Көкүл жообунда: –
«Баш кеспес жоону жеңмекмин,
Болсо ишим эгер оңунда».

«Бак конуп, жолуң болсун!» – деп,
Батасын берди балага.
Кантсе да биздин зор достук,
Карамак алыс арага.

«Төрөлгөн жанга тоскоол бар»,
Төшүнөн кош тал жүндү үзөт.
«Баа берип, досум, бекиткин,
Башыңа оор күн түшөт.

Керегим тийсе өзүнө,
Кээ эмес отко жүндү сал.
Кечпи, же түнбү – баары бир,
Келемин сага ошо маал.

Аттатып колот бастырбай,
Азамат уул келатты.
Жагалмай канат, жаа огу,
Жал, куйругун төшөлтүп,
Жараткан экен Кер атты.

Ашууну ашуу деп койбой,
Аттап өтөт курусун.
Аска-зоого шек койбой,
Дабанды дабан деп койбой.
Далы нымшып тердебей,
Дароо өтөт чек койбой.

Багыты батыш баланын,
Баратты чексиз талаада.
Куланчы мерген шек туят,
Курусун ошол арада.

Куучунак сындуу ат минип,
Куйругун сылап шарт түйүп.
Көкүлгө көзүн чаптырып,
Көкүрөккө дартты үйүп.

Булутка өзүн жашырып,
Буулукканы басылып.
Куучунак куулдап асманда,
Куйрук-башын жапырып.
Кудай бар анын мылтыгы,
Кур чыккан эмес атылып.

Арзыбай жерде жөргөмүш,
Асмандан белин сыя аткан.
Адамды албай бетине,
Алмадай башын кыя аткан.

Мизи курч мерген Куланчы,
Милтени* бекер басчы эмес.
Арнаган жерге кадалып,
Атылган огу жазчы эмес.
Бууданы учкул – Куучунак,
Булуттан кээде баш багып,
«Бурк!» этсе мылтык асмандан,
Бузулмак Көкүл тилеги,
Буяма келбей таш кабып.

Жүрөгү сезип билбеди,
«Жүрөт, – деп, мерген төбөмдө».
Чайнатмак болду мергенге,
Чама жок аны көрөргө.

Адамда сапат табийгый,
Арналса адам төрөрдө,
Арга жок экен өнөргө.
Каары чыгып мергендин,
Кармалды бетке мылтыгы.
Кадалмак огу жүрөккө,
Кайгылуу тагдыр кырсыгы.

Буйтады күлүк Керкулун,
«Бурк!» – этип түтүн чыгарда.
«Жоону алдап жолго сала бил,
Жок болсо арга кыларга».

Кекселик кылып жаныбар,
Керкулун ордун аттырды.
«Кутулдум эми сенден», – деп,
Куланчы мерген так тынды.

Жатты уул Көкүл бекинип,
Жайылган чаңга аралаш.
Анты бар эле мергендин,
Атканын аңдып карабас.

Куучунак минип көк менен,
Куланчы мерген узады.
Кур калмак болуп түйүлдү,
Куткарбас анын туягы.

* * *

Түн мезгил таңга алмашты,
Түнөктөн торгой козголуп.
Теребел күнүрт жарыкта,
Тезекти көрүп токтолуп.

Чымчыктар шактан чырылдап,
Чымындар учуп зыңылдап.
Чиренип малдар ойгонуп,
Чиркөөдөн үндөр кыңылдап.

Кулан өөк таңга маал эле,
Кут уйкуда букара,
Куланчыга калаа эле.
Марал өөк таңга маал эле,
Малчы, койчу уйкуда,
Магдыраган калаа эле.

Билинбей түндү жамынып,
Билекти түрүп камынып,
Биз айткан Көкүл бар эле.
Минбей атын боортоктоп,
Миң кыялга малынып,
Милтеге оту жагылып.

«Дөбөнү ээлеп, болду, – деп,
Дөңкөйгөн арам Куланчы,
Дөөлөтүндөн ажырап,
Дөңкүрсүң менден шордуу, – деп.

Болмоксун ушул ордум, – деп,
Бой көтөргөн Куланчы,
Болжолу келсе ажалың,
Болмокчу менден шордуум», – деп.

Болжолдуунун Боз-Дөбө,
Боортоктоп келип ээледі.
Атактуу мерген өргөөсү,
Астынан Көкүл мээледі.

Ородой оозун каратып,
«Оңкоңон саям сени», – деп,
Оолугуп Көкүл жатканда,
Ошондо кетти таң атып.

Милтесин дайым түтөтүп,
Минетип убак бүтөтүп.
Мелтиреп ичте кек сактап,
Мергенди жатты күзөтүп.

Таралып шоола жарыгы,
Таң атып кетти ошондо.
Ушинтип Көкүл мылтыгын,
Убакыт жетти созорго.
Курусун түшкө не кирбейт,
Куланчы чоочуп ойгонду.
«Кулаткан элем кечээ эле,
Кунарсыз Көкүл ойронду!»

Кумганды алып колуна,
Куланчы үйдөн чыгарда,
Керемет билген Ак Тоту,
Кеп сүйлөп, мындай дегени:
«Абайлап сыртка чыкпагын,
Арбалмак болдуң жыланга!

Мыкчыдым деген душманын,
Мылтыгы сага сунулган.
Карааның чыкса кашайтат,
Кароолго көзү жумулган.

Алсаңчы мылтык колуна,
Атсаңчы келсе оңуна.
Артында калып мен бетпак,
Азабың тиер соңума».

«Обу жок сөзү катындын,
Орунсуз мага асылдын.
Ылгасаң боло татыбай,
Ыйындан дароо басылгын».

Союлдай өрүм колоң чач,
Соорусу суук башкача.

Манкайып чолпон жылдыздай,
Мандайы сулуу таптаза.

«Айтылуу бели Жөргөмүш,
Асманда жүрүп таарыгам.
Абайлап айтсаң болбойбу,
Адамдан кантип жаңылам».

Кумганды колдон түшүрбөй,
Куланчы сыртка баш бакты.
Кулакка албай айтканды,
Курусун аны таш капты.

Ородой мылтык түтөгөн,
Оозунан мерген чочуду.
Тизгинин жыйбай бекерге,
Тилдеген экен Тотуну.

Ангыча мылтык «бурк» этти,
Атактуу мерген Куланчы,
Артына кетенчиктээрде,
Теректей мерген жыгылып,
Дем чыкпай сүзүп коломто,
Денеси калды ичкээрде.

Буттары сыртта тарбайып,
Бута атым жерден Көкүл уул,
Буйдалбай чуркап келгиче,
Булкуна албай жатыптыр,
Бузулган тоодой дардайып.

Мандайы окко жарылып,
Мала кызыл кочкул кан,
Маалесине* жабылып.
Желкеден мээси көрүнүп,
Жеткен ажал мына ушул,
Жер куюлуп төгүлүп.

Өңгөчүн тартып коркурап,
Өзгөчө кордук көрсөтсө,

Өмүрдө шундай шор туумак.
Каңшаарын тартып шоркурап,
Канкор болуп туулганга,
Каргашалуу шор туумак.

«Өлөмүн», – деп, жазганбай,
Өмүр сүрдү арстандай.
Өргөөнү* ачып Көкүл уул,
Өзү күбө ойлонот,
Өмүргө келген жазмалды ай!
Эшикти ачып, төргө өтпөй,
Эрксиз калган Тотунун,
Эчкиртип жашын көлдөтпөй.

Улага туруп, төргө өтпөй,
Урматтап сулуу Тотуну,
Ушинтип турду Көкүл уул,
Убайым жашын көлдөтпөй.

Көзүнөн жашын агызып,
Көйкапта калган ал бейбак,
Көкүрөк ылдый тамызып.
Тутанып жашын агызып,
Турган эле Ак Тоту,
Турушу жесир ал бейбак,
Тулкуга жашын тамызып.

Жүзүнөн жашын аарчынып,
Жүдөй түшкөн Ак Тоту,
Жүрөктө кайгы тарчынып.
Бетинен жашын аарчынып,
Бели бошоп Ак Тоту,
Берени жок тарчынып.

Келбетин түзөп жылмайып:
«Келиңиз, мырза Көкүл, – деп,
Кегиңиз болсо алынды,
Кээ эмес, төргө өтүн! – деп.
Мергенди болсо аттыңыз,

Мендей шордуу бейбакка,
Мээнеттин отун жактыңыз.
Кектешкен жоону жендиңиз,
Кээ отун жагып жүрөккө,
Келген кандай белгиниз?»

Мырзанын жооп бергени:
«Мына, бастым жергеңи.
Мыкчымакчы жетсе алы,
Мыкаачынын чеңгели.
Жетсе алым мергенге,
Женип кайтам, – деп, келдим.
Жетпесе алым, – ажалым,
Жер кучактайм, – деп, келдим.

Ак Тотудай сулууну,
Алайын, – деп, келгемин.
Ачып көңүл, жүрөккө от,
Жагайын – деп, келгемин.
Ачып элге чачмакмын,
Акысы, – деп, көпчүлүк
Алтын, күмүш, зергерин».

Чекеден терин буулантып,
Чексиз сулуу Ак Тоту,
Чети чыккан сунушту,
Чебердик менен улантып:
«Иш өттү, – деди, кыядан,
Ич күйөт карап тутанып.
Илгертен жарым мергенди,
Ишенсең кантип кыя алам.
Өлтүртүп кантип жар болом?
Өксүп, ыйлап, өртөнүп,
Өмүрүмчө зар болом».

Айтылган Көкүл сөзүнө,
Ак Тоту сулуу болбоду.
Ал кетип, өңү сумсайыш,
Ачылган гүлдүн соолмогу.

«Кош, Көкүл мырза», – деп сулуу,
Көк түтүн болду Ак Тоту.

«Алдырба сырың жок болдун,
Азабы күчтүү каап Тоту!»

Түтүнгө сулуу айланып,
Түндүктөн чыгып жок болду.
Түшүнбөй Көкүл таң калат,
Түгөнгүр, кандай шок болду.

Өргөөнү жалгыз өзү ээлеп,
Өкүнүп башын сыйпады.
Жоголуп сулуу Ак Тоту,
Жолунан бакыт буйтады.

Тотудан бала ажырап,
Томсоруп жалгыз отурду.
Тооруган жоосу жеңилип,
Тобосу ичтен окулду.

Каалгып тынчтык бузулуп,
Калаа ойгонуп жанданды.
Теги күмөн бирөөнүн,
Тегин эмес мергенге,
Тентек огу жанганды.

Ычкырына чалынып,
Ыргай таяк колунда.
Ырыскысы түгөнгөн,
Ылдый карап чал келди.
Кемшиндешип кейишип,
Кемпирлерден сан келди.

Кары дебей, жаш дебей,
Талаа жалпы чогулду.
Малын таштап мааратып,
Маала жалпы чогулду!
Келгенден күмөн санашып,
Кекселик менен карашып:

«Кек сактаган бейтааныш,
Келген экен таң атып!»

Көкүлдү карап суктанып,
Көөндөрүндө сук калып:
«Көрчү бала, мергенди,
Көмөлөткөн куп таарып!»

Маркум мерген Куланчы,
Мандайын жара аткан ким?
Ашынган кылдат мергенди,
Амалын ойлоп тапкан ким?

Мээлесе мээсин жара аткан,
Мергенди бул ким сулаткан?
Тегин эмес бейтааныш,
Теректей кыркып кулаткан.

Өргөөгө эч ким даай албай,
Өрөпкүп жүрөк жай албай.
Ошентип турду көпчүлүк,
Өтүнүч пикир даярдай.

Барааны чыгып өргөөдөн,
Баарына Көкүл көрүндү.
«Бар эле кегим көпчүлүк,
Байкадынар өлүмдү.

Алыстан келдим аттанып,
Айылын издеп мергендин,
Арып сапар жакты алып.
Өч алуу үчүн аттанып,
Өтө алыс жерден мен келдим,
Өжөр мерген жакты алып.

Экенсиңер калаасы,
Эмесмин кекти сактаган.
Баатырыңар жеңилип,

Башчы кылар эч ким жок,
Бардыгыңар аксаган.

Жолундан чыккан жоо эмес,
Жолоочу колун кармашар.
Жол кетсе баатыр Куланчы,
Жоо келсе элин чаптырбас,
Жок беле ордун алмашар.

Дүнүнөн менин максатым,
Дүнүйө алам – деп, келбей,
Эртерээк кайра тартмакмын,
Элиңерге шек бербей.
Өнүткө келсе Куланчы,
Өч алайын – деп, келгем.
Өнүтүмдү алдырсам,
Өмүрүмө шек бергем.

Кошкула, – деди, баарына,
Куланчыдан айрылсаң,
Кудай асыр жанына.
Бак берсин, – деди, баарыңа.
Башчыңар октон мүрт кетсе,
Байгамбар асыр жанына.

Коштошуп турган эл менен,
Кошкурган жылкы Керкулун,
Кош туяк көккө сермеген.
Кол шилтеп Көкүл жол тартты,
Козголуп ошол жергеден.

Көкүлдүн Жезбилекке үйлөнүшү

«Жыгыптыр Көкүл жоосун»
Жылуу сөз кетти калаага.
Кубанган жака карманат,
«Кубат бер», – дешип балага.

Жениптир жоосун деген сөз,
Жел менен кошо каалгыды.
Таң ата сапар уул келип,
Тамшанган экен бардыгы.

Жениш менен куттуктап,
Жезбилек күтүп, жол тосуп,
Куулуп жүзү чолпондой,
Кубанып сулуу кол созуп.

«Кубарып өңдөн аздым, – деп,
Куурамакчы Жезбилек,
Кудайга эмне жаздым, – деп.
Айнектей өңдөн аздым, – деп,
Азап көрмөк Жезбилек,
Айткан күндө келбесең,
Алдага эмне жаздым», – деп.

Өнүнө кызыл жүгүрүп,
Өтө азган жаш сулуу,
Өмүрүнөн түнүлүп.
Каухардай жүзү нурданып,
Караанын көрүп Көкүлдүн,
Кызгалдак гүлдөй ыргалып.

Санаадан эми бошонуп,
Саадактай сулуу Жезбилек,
Саргайган өңү бозоруп.
Кыялдан эми бошонуп,
Кыя албай уул Көкүлдү,
Кыз бала өңү бозоруп.

Ошентип Көкүл келгенде,
Өтө бакыт, сүйүнүч,
Өлүмдү өмүр жеңгенде.
Кайрылып Көкүл келгенде,
Канча эр барып кайтпаган,
Каары күчтүү, катуу бел,
Кара мүртөз мергенге.

Кубаныч толгон кап болуп,
Курдаштын көөнү чак болуп.
Сүйүнүч толгон кап болуп,
Сүйкүмдүү жүзү чак болуп.

Көкүлдү аттан түшүртүп,
Көп келин, кызды күтүнтүп.
Көгүчкөн сулуу тосуптур,
Көкүлдөй уулду үшүнтип.

Күлүгүн акыр байлатып,
Күрүчтөн жемин чайнатып.
Эр уулга орун салышып,
Эс алсын, – дешип, жай жатып.

Качырган уйку өткөн түн,
Кароолдон бала көз албай.
Кашайган жоого сыр берип,
Кайтмакчы кайра өч албай.

Миздей уул түндү кайтарган,
Милтеден өткүр көз албай.
Митаамдык кылбай сыр берсе,
Мына иш, кайтуу өч албай.

Денеси он кез суналып,
Теректей узун чубалып.
Ушинтип уул бөтөнчө,
Уйкуга кетти жумалык.

Жума ичи уктап ойгонбой,
Жумурдун камын ойлонбой.
Апта ичи уктап ойгонбой,
Ачат, – деп, карын ойлонбой.

Алптыгын уул салды бейм,
Апта ичи терең мемиреп.
Алты күн уктап калды бейм,
Дөө уйкусун салды бейм.

Төгүнгө кетип апта ичи,
Төшөктөн орун алды бейм.

Көрөбүз деген эл арбын,
Көкүлгө келген бек арбын.
Атагын козгоп санжырга,
Айтылып жаткан кеп арбын.

Меймандар шаарда котолоп,
Мээримине кошо ороп.
Келгендерди чакырмак,
Керней, сурнай созолоп.

Дүнкүлдөп доолбас кагылып,
Түрдүү зоок оюн табылып.
Сейилдик куруп, ойноо бар,
Селкинчек бийик салынып.
Шаани-шөкөт өкүмү,
Шаардын ичи жаңырып.

Күлкүлүү оюн, тамаша,
Күтпөгөн жерден табылып.
Күч жетпей жашап улгайган,
Күйгүзөт экен карылык.

Баатыр уул Көкүл келди, – деп,
Бачым шаар ичи жаңырып.
Басуудан калган улгайган,
Багынта албай пикирин,
Басынтат экен карылык.

Ушинтип апта бүткөндө,
Уйкудан Көкүл ойгонду.
Өңүнөн чолпон уялып,
Өзгөчө жасап койгонбу.

Көнүлү ачык жайдары,
Көрүнөө кароо кайда аны?

Тирүү көз ачык жайдары,
Тигилип кароо кайда аны?

Мүнөзү өтө жупуну,
Мүрөктөн канган суусуну.
Көзүнө көргөн шектенип,
Көкүл эр дешет ушубу?

Төрөлгөн кайдан бул дешет,
Төгүлгөн чолпон нур дешет.
Кана ичпей мүрөк суусунан,
Калышпыз жалпы кур дешет.

Бектери колун бере албай,
Бел байлап жакын келе албай.
Ийменип карап турушмак,
Ичтеги оюн жене албай.

Хандары колун бере албай,
Калтырап жакын келе албай.
Катышмак ичте пикирин,
Кайгылуу оюн жене албай.

Кыз дагы болсо тагы бар,
Кыйлага кеткен наамы бар.
Ханша болуп, калк бийлеп,
Кадыр-баркы таанымал.

Ошентип, сулуу Жезбилек,
Ордого калкын жыйнады.
Ооматы тайган Куланчы,
Онтоткон эле кыйланы.

Сабырдуу сулуу Жезбилек,
Сарайга калкын жыйнады.
Санаага Кулан түшүрүп,
Саргайткан эле кыйланы.

Көргөнгө турган алпбы,
Көкүлдү элге таанытты.

Каадалуу адам ылгамак,
Караңгы менен жарыкты.

Кооптуу эми душман жок,
Кор болор тууган-туушкан жок.
Кол салып бизге капилет,
Көргөндү сырттан бузган жок.

«Жоону өзүм чапсам,
Жолдошко айтып чаптырдым.
Бейпилде элим жашай бер,
Пейлинди эмне пас кылдың?»

Дегенде сулуу элине,
Дем кирди дагы демине.
Ханшага айтып алкышын,
Кайтышты келген жерине.

Кызарып асман кеч кирет,
Кырк кызды тандайт Жезбилек.
Кыркы тең сулуу көгүчкөн,
Кыркы тең кыйла эп билет.

Көкүл уул мейман өргөөдө,
Көнүлүн алаксытышып.
Көрүктүү кандай жигит, – деп,
Көөндөрүнөн сызышып.

Желмогуз кызы ханшасы,
Жезбилек үчүн ыйгарып.
Азабын ар ким тартса экен,
Ашыктык үчүн кыйналып.

Көзүнөн жашын агызып,
Көрсө экен далай азапты.
Угушуп көрсүн жашынан,
Улуулар айткан насаатты.

Түшүндө көрүп, өңдө жок,
Түнүлгөн сулуу Жезбилек.

Арадан канча жыл өттү,
Атат таң, кайра кеч кирет.

Түндө түшү чын болуп,
Түнүлткөн жигит ушулбу?
Көйиште сулуу калмакчы,
Кетирсе ушул учурду.

Келбети башка жигиттен,
Кеп сүйлөйт Көкүл абайлап.
Кечикпей дүрмөт бар болсо,
Кез келсе аткын таамайлап.

Катылган сулуу пикирин,
Кантсе да Көкүл билбеди.
Көнүлү бирде бурулса,
Көөнүндө өзүн тилдеди.
Урматта, баркта отуруп,
Уйкуга көзү илинди.
Күйүткө түшүп Жезбилек,
Күнөөгө терең киринди.

Караңгы түндө жамынып,
Катылмак болду Көкүлгө.
Чын ашык болсоң жаш сулуу,
Чыдагын ушул өкүмгө.

Чымырап дене бөтөнчө,
Чыдоого мүмкүн болбоду.
Түшүбү, Көкүл биле албайт,
Түн уйку бир топ болжолу.

Суурулуп келген койнуна,
Сулууну эми байкады.
Суранат: «Жигит, кечир!»
Сулуунун сулуу Сайкалы.

Койгулап жүрөк капталын,
Койнуңа келдим дей албай,

Колоң чач сулуу калтырайт,
Кооптуу иш билсек, ээй андай!

Чырайын төгөт төшөккө,
Чыланган каухар өңүнөн.
«Кадырың эстеп, – дейт,
Көкүл, кайгыга терең чөмүлөм.

Сырымды ичке жашырдым,
Сынына толбой асылдын.
Кечиргин, сулуу, өзүмдү,
Кенебей таңды атырдым».

Кучактайт Көкүл ошондо,
Кумары кана ханшаны.
Курдашы болмок түбөлүк,
Кудайы буйруп алсабы.

Дегдеген максат орундап,
Денени шейшеп жашырып.
Асманда жылдыз суюлган,
Аткан таң нуру чачылып.

Жезбилек шондо сырды айтат,
Жетилген максат чынды айтат:
«Ашпаса тилек ойлогон,
Адамды санаа улгайтат.
Жыламыш сулуу экөөбүз,
Жыргасак бирге дегенбиз.
Акыреттик антташып,
Алмасын бөлүп жегенбиз.

Турмуштун сабын жетилсек,
Тутабыз бирге дегенбиз.
Ал дагы мендей берилип,
Айтылган антка ченемсиз.

Турмушка чыксак бир чыксак,
Тутанган жүрөк тынчытсак.

Таарынсак бирге таарынып,
Так өтүп өмүр тырчытсак».

Ийкемдүү сулуу сырына,
Ишенмек Көкүл чынына.
Малынып кантип шек берет,
Махабат назик кылына.

Өргөөгө чачып каухарын,
Өтө сулуу Жезбилек,
Өрттөнгөн жүрөк басылып.
Өкүм туулган Көкүлдү,
«Өзүмдүкү», – деп, билет.

Азаматка ылайык,
Арыналган Жезбилек.
Аткан таң күбө Көкүл уул,
Ааламда жок сулууну,
Алганымбы, – деп, билет.

Көкүлдөн сулуу суурулуп,
Көнүлү ачык жайдары,
Көлгө барып жуунуп.
Сырдашкан жерден суурулуп,
Сымаптай тунук булакка,
Сымбатын сулуу жуунуп.

Кырк сулуу кызды ойготуп,
Кыңшылатып ойнотуп.
Кыя албайт кыркын тең,
Кыйла оор түйшүк ойлотуп.

Энесине айттырып,
«Эрге тием», – дедиртип.
Толгон малды сойдуруп,
Тоюнун камын жедирип.

Кемеге терең каздырып,
Кеңешин жыйып шаштырып.

Көңүлү чайттай ачылып,
Көкүлдү сулуу жактырып.

Эзилтип жүрөк айттырган,
Энеси укту кабарды.
«Күйүткө салбай кызыңды,
Күтүп ал күйөө балаңды!»

«Селт!» – этип чоочуп энеси,
Семире түштү денеси.
Таң калды кемпир ичинен,
«Табылды кайдан теңеши!»

Кыңшылатып кызынын,
Кырк күнгө тою созулду.
Батасын берип каалайык,
Бакытка бакыт кошулду.

Оюн-күлкү тамаша,
Отуз күн тою созулду.
Ошентип, максат ишке ашып,
Ооматка оомат кошулду.

Колукту, күйөө никеге,
Кошулуп бирге отурду.
Туулгандын ушул салты, – деп,
Тунук суу менен окулду.

Кылымдык салты боюнча,
Кызына энчи – мал бөлдү.
Кыйла эркек, ургаачы,
Кызматы үчүн жан бөлдү.

Жезбилек болуп колукту,
Жеткирсе бакыт жолукту.
Балбылдап дайым жарашат,
Байланса кандай жоолукту.

Эмчегин берип чоңойткон,
Энеси менен коштошуп.

Кучакташып аргасыз,
Курдаштар калды боздошуп.

Картайган жалгыз энесин,
Калайыкка тапшырып.
Кайрылбас сапар жөнөдү,
Канетсин, көздөн жаш чыгып.

Кыз, жигитсиз өмүр жок,
Кыйын экен жашчылык.
Кыя албай энесин
Кылгырып көздөн жаш чыгып.

Канча күн, канча түн жүрүп,
Кара-Шаарга келишет.
Кучакташып курдаштар,
Кубанып колун беришет.
Сабырдуу туулган сулуулар,
Самаган оюн жеңишет.

Каракан хандын Көкүлдү издеткени

«Көк токоюң курусун,
Көзгө жаш алып турушум.
Көкүрөк күчүк кубатым,
Көкүлүм кимдин уулусуң?

Кыргоолуң менен кашайгын,
Кыйноонду тартып басайдым.
Кыдырып жерди таппадым,
Кыямат кантип жашаймын?

Дайының жерде бар бекен,
Же, табылбай турган жан бекен?
Өрттөнгөн ичим жай таппайт,
Өлөйүн десем жан бекем.

Туйгунум, уулум, сен жоксун,
Туурунда канат таранар.

Карыган кезде атанды,
Кайгыртканың жаман ал.

Эстүү уул туулса,
Эл-журтун издеп табар ал.
Эр жетилип бар болсоң,
Элинди издеп, кабар ал».

Калкына катуу жар салды,
Каракан ата каржалды.
Кайрат-күчтөн чын тайып,
Каржайган арык чал калды.

Элине катуу жар салды,
Эгем башка салганды.
Этинен тайып картайып,
Эрбейген арык чал калды.

Эркелетип өстүргөн,
Энеси көөнүн чөктүргөн.
Көкүл десе көк кашка,
Көзүнөн жашын төктүргөн.

Кадырдап, барктап өстүргөн,
Каракан көөнүн чөктүргөн.
Кабары жок Көкүл уул,
Карынын жашын төктүргөн.

Далай ай өтүп жанданды,
Даанышман хан Каракан
Даркүмөн* болуп уулунан,
Дарегин уга албады.

Канча жыл өтүп жанданды,
Кабарын уга албады.
«Куураттың», – деп, жараткан,
Кудайды кошо каргады.

Убайым тартып Каракан,
Учмагы мезгил арадан.

Жайкалып сакал агарыш,
Жаш эмес, көзү канаган.

Кайгысын бөлүп аларга,
Карачта өтүп жан арга.
Жүрөктүн отун тутантып,
Жүйөөлүү кабар табарга.

Көз жашын көрүп атанын,
Көрмөкчү болду азабын.
«Бекинсем кудай өзү алат,
Бергиси келсе ажалын».

Кабагын көрүп атанын,
Катмакчы ичке ажарын.
«Качырып коюп өзү алат,
Кааласа кудай ажалын».

Кабарлап, издеп, жер кезбей,
Кабактан нымшын тер кетпей.
«Каалгып азап тартайын,
Калаамда жанды терметпей».

Нарк ушул эрден күтмөгү,
Намыстан ичи түтпөдү.
Берендин келип ачуусу,
Бетинен чыкты түктөрү.

Көздөрү жанып арыстандай,
Көпчүлүк үчүн карыз кандай!?
«Кубалап изин чалайын,
Кудайга наалып арызданбай».

Ачуусу келип арыстандай,
Ата салт үчүн карыз кандай!?
«Ааламдын изин чалайын,
Алдага жатып арызданбай».

Тобокел ишке арзымак,
Токуду Кара аргымак.

Торпунун* ичин антарып,
Тоо койнун чалса арзымак.

Кыжыры ичте кайнады,
Кылычын жанга байлады.
Кара кочкул кан жайып,
Канчага тапкан айланы.

Чоюндан оор уюткан,
Чочморун белге кыстарды.
Тоголотуп чаап кирип,
Топ келсе салган ызгаарды.

Тегинен болот найымы*,
Темирден чокой тартынды.
Кез келмек тоо-таш, аска-зоо,
Келечек баалайт шартынды.

Тегиз жер, дабан кар барбы,
Темирден таяк карманды.
Чыдамсыз турган Карачтын,
Чымырап дене жанданды.

Калаасын таштап азамат,
Каалгып сансыз жер кезди. ,
Карганып ээк кезенип,
Каргаша менен мелдешти.

Кайберен каттап баспаган,
Канаттуу учуп ашпаган.
Тырмагын Карач канатып,
Тырмалап өтү аскадан.

Көкүлдү андан таппады,
Көңүлгө бул иш жакпады.
Күн-түнү көзү чырма албай,
Күлүктөй өзүн таптады.

Тулпардан туяк түгөтүп,
Туурады* дабан, ашууну.

Майышып издеп тыным жок,
Мандайга ушул жазуубу?

Аргымак эмес куу кечти,
Агымы катуу суу кечти.
Ата тек айтып кеп кылбас,
Алыскы жерге шуу жетти.

Чыга албай адам кала алат,
Чытырман токой аралап.
Айтылуу Карач болбосо,
Айбыкпай кантип бара алат.

Түмөнү менен жашынып,
Түтүндөй донуз качырып.
Азабын Карач бербесе,
Азуусун салмак батырып.

Токойдун баарын антарып,
Тоготподу жалтанып.
Томуктай Көкүл бала жок,
Тоо, зоосун, суусун жалпы алып.

Көк менен бети айкалган,
Көргөндөр көпкө айтарман.
Тамшанган жору, кузгундар,
Тарпынды аңдып кайтарган.

Ичерге суу жок тамчылап,
Ич күйүп, зорго жан чыдап.
Издеди чөлдөн азамат,
Ийилип дене жанчылат.

Ар кандай шорго капталып,
Арыстандары чап салып*.
Чоктой көзүн көргөндө,
Чочуйт адам апкаарып.

Чап салса Карач арыстанды,
Чайнайт, – деп, билбейт шашканды.

Жайнатат мээсин айрандай,
Жанына ачуу батканбы?

Эргисе жолборс корунбай,
Эр туулган Карач момундай.
Мыкчыса сөөгү быркырап,
Мырза баатыр каруусу,
Мылтыктын чыккан огундай.

Тамактанып, суу ичпей,
Талыкшып эрден күч кетти.
Ден-соолугу начарлап,
Денеден каруу бүт кетти.

Бултактап кийим чырпылды,
Булгаары эмес, темирден,
Бутунда чокой жыртылды.

Темирден алган таягы,
Темене болуп кыскарды.
Жергесин таштап кеткени,
Жети жай, жети кышты алды.

Көргөн, билген адам жок,
Көмүскө калган кадам жок.
Издебей калган зоосу жок,
Иликсиз калган тоосу жок.

Жыртылып бутта чокой жок,
Жылбаган бир да токой жок.
Жар салбай өткөн калаа жок,
Жашырын калган маала жок.

Из калып Карач артында,
Издеген Көкүл бала жок.
Кечпеген дайра, көлү жок,
Кезбеген кумдуу чөлү жок.
Чычала болуп ич күйүп,
Чыкпаган бир да өрү жок.

Жатпаган бир да үнкүр жок,
Жаш албай калган күн-түн жок.
Бейпилде уктап жаткыдай,
Бекитип койгон мүлкүн жок.

Кайнатып койгон чайы жок,
Карынга куйган майы жок.
Салкындап чөлдө түнөөчү,
Салдырып койгон жайы жок.

Тиктирип койчу үйү жок,
Тилектеш жары сүйүү жок.
Кайраты тайып Карачтын,
Кадимки баатыр шүйү* жок.

Тулпардан туяк жоюлуп,
Турнадай мойну чоюлуп.
Жорголуугун жоготуп,
Жонунан жоору оюлуп.

Кыржыйып тулпар картайып,
Кырчангы аттай тартайып.
Карачты зорго көтөрүп,
Качырдай топор* арсайып.

Ушинтип Кара аргымак,
Үрөйү учкан ат болду.
Үшкүрүп жогу табылбай,
Үйүнөн безип жат болду.

Туурун таштап кеткенге,
Туура жети жыл болду.
Карач эр үчүн белгисиз,
Катылуу күмөн сыр болду.

Таягы калып талаада,
Тарпы жок чокой жана да.
Кайтты эр эми элине,
Кайгы муң менен санаага.

Туурун тапты кайрадан,
Туш-туштан булбул сайраган.
Булагы оргуп туштунук,
Буралып гүлү жайнаган.

Көөдөндү суукка үшүтүп,
Көңүлдү санаа мүчүтүп.
Мандайды ысык куйкалап,
Машыкпай жүрөк туйталат.

«Азапта жүрөт жарыктык»,
Атасын ойлоп кыйналып.
Эркелетип чоңойткон,
Энеге бакыт ыйгарып.

Көкүлдү издеп таба албай,
Көпчүлүк камын ойлонуп:
«Каардуу душман кол салса,
Касиеттүү калың эл
Калдыбы кыйрап ой болуп!»

Каалгып жүргөн жети жыл,
Калаасын эми аттады.
Өлөң төшөк, өз элин,
Өзгөчө экен аптабы.

«Айланайын, уулум» – деп,
Атасы тосту баласын.
Аманчылык сурашып,
Арып-тозуп келгендин,
Ары менен чамасын.

«Эсенсинби, уулум», – деп,
Эне тосту баласын.
Баласына энеси
Бакыт менен таалайдан
Башка эмне кааласын.

«Жабыр тарткан баатыр», – деп,
Жары чыкты алдынан.

«Баатыр Карач келди» – деп,
Баары чыкты алдынан.
Көздөн жаздым жер калбай,
Көмүскөлүү ээн калбай,

Көкүлдү издеп таппады.
Пенде туулуп көрөөрү,
Бешенеге жазганы.
Ажал турса артында,
Адам кайда качмагы.

Көкүлдүн жер үстүнө чыгышы

Атасы Жылан-Бапайга,
Айттырды Көкүл кабарды.
«Биз үчүн таксыр урматтуу,
Билесиз кандай амалды?»

Чыкканды жердин үстүнө,
Чынында тарых билеби?
Талпынып көккө учууга,
Тапканбы адам илээни.

Туулуп адам өнөрпоз,
Турмушта болуп келгенби?
Кыямат кайым* жүргөндө,
Кырсыгын тооруп женгенби?

Чиелүү суроо-жооп болуп,
Чийилди бекен тарыхка.
Мудааны* билген бар чыгар,
Муундар келип жарыкка.

Канчадан өтүп кылымдан,
Калтырды бекен эстелик.
«Жыл өтүп илим чыгат», – деп,
Жылдыздын сырын текшерип.

Калтырды тарых бул сөздү,
Кай бетинде эскерип.
«Адамдан илээ* чыгат», – деп,
Ааламдын сырын текшерип.

Эгерде илээ табылса,
Эл-журтка айтсак жарашар.
Узак жыл бою Көкүлдү,
Урмат-сый кылды Кара-Шаар.

Байкаса улук байгамбар,
Баш кылып сизди жалгасын.
Бир ушул сыйды Көкүлдүн,
Билемин актай албасын.

«Урматта болдум узак жыл,
Уруксат болсо жөнөйүн.
Ушуну кантип унутам,
Уул болбой анда өлөйүн!»

Кабарга Жылан-Бапай хан,
Кабагын чытып басайган.
Алыска кетет Жыламыш,
Айрылмак сулуу жаш айдан.

Кайгырбай кантип коё алмак,
Карыганда ой алмак.
Кайрат айтып өзүнө,
Кайгысын кайра жоё алмак.

Жар болуп күйөө ээрчиген,
Жаңылып сонку эркинен.
Жаратып эркек-аялды,
Жашатып бирге телчиген.

Кыз сүйсө күйөө ээрчиген,
Кыя албай өзүн энчиден.
Бири – күйөө, бири – аял,
Бир-бирине телчиген.

Эп билген жөндүү бар болсо,
Элинен айтып чакырды.
«Суранарым, силерден,
Суроомо тап акылды.

Тарыхты билген бар болсо,
Тапшырып баарын жыйнады.
Көмүскөгө калтырба,
Көргөнүңөр кыйланы».

Акылы жетик туулганды,
Алдыртып кенеш сурады:
«Антаргыла, тарыхты,
Айла кеткен убагы».

Көп жашап, көптү билгенди,
Көпчүлүктөн иргелди.
«Илимде барбы, ким билет,
Иле таап жылдыз мингенди?

Уксаңар, күйөө баламды,
Узатам жердин үстүнө.
Кандайча жөнөп кете алат,
Кантемин», – деди үшкүрө.

Уялып Жылан-Бапайдан,
Ушунча эл минтип басайган.
Жооп бербей тарых барагы,
Жок болуп чыкты кашайган.

Кимиси жооп бере алат,
Кишиден көрүп, укпаса.
Китептен жообу табылбайт,
Кирбес иш түшкө уктаса.

«Билбесе муну бир шайтан,
Биле албайт тарых барагы.
Жөнөйлүк десе ааламга,
Жөнү жок күйөө балабы?

Жашаган көккө учканды,
Жазбаптыр тарых барагы.
Жаагын басып коюңуз,
Жаңылган күйөө баланы.

Жөрмөлөп көккө чыгууга,
Жөнөгөн түркүк шаты жок,
Жөнү жок уул көрүнөт,
Жөөлүгөн убак сааты жок.

Чамалап байкап көрөлү,
Чакыргын, – дешти күйөөнү.
Шашылыш болсо жөнөсүн,
Шатысы болсо сүйөөлүү!»

Чаптырып улук кабарчы,
Чакыртты күйөө баланы.
Жоопту тарых билбеген,
Жок экен дешти амалы.

Узатып көккө коюшка,
Устун жок дешти салынган.
Ушунча адам ойлонуп,
Убара ишке малынган.

Кеңешин айтат ханына,
Келиптир жердин үстүнөн.
Кетүүнүн жолун таба алар,
Керемет болсо күчтүүдөн,

Башка иш түшсө көрөсүн,
Бала өзү билип жөнөсүн.
Баарыбыз айла таппадык,
Байгамбар бизди өөнөсүн.

Күйөөнүн жолун шыр кылсын,
Күмөн кудай чын кылсын.
Туугандар, эми кайталык,
Турбайлык болуп ыргылжың».

Жыйындан Жылан-Бапай хан,
Жыйынтык таба албады.
«Кулум», – деп, мени аягын,
Кудайдан күттү арганы.

Келгендер калбай тарады,
Кеп кылып күйөө баланы.
«Ааламды карай учуунун,
Алдыда дешип заманы».

Ошентип, Жылан-Бапайга,
Оңтойсуз абал түзүлдү.
«Көкүлдү көккө жөнөтүп,
Көрсөткүн, кудай күчүндү!

Таппадык мунун амалын,
Тарыхтын ачып барагын.
Оңтойсуз кылбай жараткан,
Оң көзүң менен карагын».

Абалды Көкүл түшүнүп,
Айтмагы мындай түшүнүк:
«Кетүүнүн жайы өзүмдө,
Кейибен, ата, мүчүлүп.

Тарыхтын баарын ачтырып,
Талап күч болду шаштырып.
Аябай сизди кейиткен,
Балада болгон масчылык.

Жик болбой ишти чечсек, – деп
Жибердик кабар кетсек, – деп.
Унчукпай койсок сөз тиер,
Урматты, баркты тепсеп, – деп.

Акылга сыйса чечсек, – деп,
Айттырдык кабар кетсек, – деп.
Арадан наалат сөз болор,
Адамзат баркын тепсеп, – деп.

Кеңешин айтса уксак, – деп,
Кереметин тутсак, – деп,
Кайда болсо унутпоо,
Калаасына туткак, – деп.

Күтпөгөн ата оболу,
Күйөөгө капа болобу.
Көшүлө түшүп жоголду,
Көзүнөн кайгы бороону.

Жаркырап жарпы жазылып,
Жаткан бир жолборс жашынып.
Өңүнөн өзгө жалтанмак,
Өзүнөн өзү басынып.

Пикирин айтсаң дарт болбос,
Бири – жаш, бири – карт жолборс.
Улууну кичүү сыйламак,
Урматсыз улуу барк болбос.

Жашырчу жер жок аргамды,
Жакасын кары карманды.
«Бир өзүн болсон күйөө уул,
Билбесмин деди арманды».

Ошондо Көкүл колуна,
От күйөт жалын тегизде.
Мүдөөлөш жарлар жарашар,
Мүрөктүн суусун тең ичсе.

Кутуга катып жашырган,
Куш жүнүн Көкүл чыгарат.
Антпесе жердин үстүнө,
Азамат кантип чыга алат.

«Керегим тийсе күйгүз», – деп,
Кеңешин айтып куш берген.
Баланы башка жаратып,
Бактысы үчүн туш келген.

Куйкалайт жүндү жалынга,
Курдаш жок ээрчир жанында.
Чамынып асман каарданат,
Чай бышым өтпөс маалында.

Асмандын түрү бузулуп,
Адамды бороон учуруп.
Кээ бири кейип каргамак,
«Кетсин, – деп, муну туз уруп».

Түшүнө албай кээ бири,
Түйшүккө түрдүү женили.
Таң калып жака карманат,
«Тарыды дүйнө теңири».

Сел каптап келе жаткандай,
Серпилди токой, таш калбай.
Ааламдын түрү чытыйып,
Алаамат минтип башталмай.

Селдеди асман чамынган,
Сезинен көбү жаңылган.
Ыйгарып ажал чал-кемпир,
Ычкырын басып чалынган.

Баарысы карап «Тобо!» – деп,
Байкаган айтат «Тоого!» – деп.
«Багынты экен канетип,
Баатыр уул Көкүл обо!» – деп.

Кара-Шаар ичи бүлүнүп,
Калайык жандан түнүлүп.
Көзүнөн чыккан мончок жаш,
Көкүрөккө күбүлүп.

Баланын келип колунан,
Багынтыкан кушту соңунан.
Баш болуп ханы сүйүнүп,
Басылмак жери ооруган.

Ошондо Көкүл барыптыр,
Отурган куштун жанына.
Озунуп салам бермеги,
От жалындай чамына.

Баяндайт Көкүл токтобой,
Башына түшкөн түйшүгүн.
Чырайы чыккан жылдыздай,
Чыгарып беттен сүйкүмүн.

Көнүлүн коюп куш угуп,
Көкүлгө башын чайкады.
Кысылып турган чагында,
Кыскача минтип айтары:

«Кысылба, жигит, алдымда,
Кызматчың турат алдында.
Буйругун болсо аткарып,
Булутка учса жан мында.

Жакшылык үчүн жакшылык,
Жашырба, уулум, аптыгып.
Дуушармын тебе тозокко,
Душмандай мени жат кылып!»

Чыдабай Көкүл үшкүрө:
«Чыкмакмын жердин үстүнө».
Чымырап дене зорго айтты,
Чын залкар учкул күчтүүгө.

«Ойлоно бербе, карагым,
Орундайт сөзсүз талабың.
Жогору учуп эргиген,
Жоголо элек жарамым.

Кыйнабай учуп чыгарам,
Кырк эргип жердин үстүнө.
Чамамды топтоп алмакмын,
Чай кайнам убак күткүлө.

Эргиген сайын бир торгой,
Эсинде болсун бу керек.
Алкымын жибип турмакчы,
Артынан кашык суу керек».

Кетерде Көкүл элине,
Келишти ханы баш болуп.
Тууруна күйөө кайтмагы,
Туулгандан бак конуп.

Жүрөктөр бирге кагышкан,
Жүзүнөн нурун тамызган.
Кетүүгө даяр кош сулуу,
Келгендин баарын жалынткан.

Тагдырын кошкон түбөлүк,
Талпынып учмак күүлөнүп.
Мээримин салып түксүз көк,
Мелтилдеп турду түнөрүп.

Коштошуп баары кол бермек,
Котологон көпчүлүк,
Коколой жанга оор келмек.
«Хайыр!» – деп баары кол бермек,
Кара таандай көпчүлүк,
Кара жанга оор келмек.

Алп кара куштун үстүнө,
Азамат Көкүл баш болуп,
Айылы менен отуруп.
Энчиге тийген кулдары,
Зайыбы менен отуруп.
Эм-домуна* эптекей,
Эки молдо, дамбылда*,
Шайыгы* менен отуруп.

Келгендер кетенчиктешип,
Кетчүлөрдү тиктешип.

Улуу кушту урматтап:
«Учар бекен тик», – дешип.

Тургандар карап жарданып,
Туманда калды жаан жаалып.
Эргиди көккө улуу куш,
Эт жутуп, суудан даамды алып.

Уктаса түшкө кирбеген,
Улуган ачуу үн чыкты.
Уюган туман суюлуп,
Ушинтип көптө күн чыкты.

Ким көрдү дейсиң учканын,
Кири жок көктү бузганын.
Баштарын катып көпчүлүк,
Байкабай калды туш малын*.

Жебедей сызып баратты,
Желпүү жок анда канатты.
Жем болуп эти торгойдун,
Жебеген башка тамакты.

Кыркынчы кашык суу куюп,
Кыркынчы торгой салынды.
Мелтирер жаткан туштунук,
Мейкиндик көзгө чалынды.

Куш чыкты октой атылып,
Куулдап жердин үстүнө.
Ичине батпай кубаныч,
Ийишти тегиз үшкүрө.

Канаты жерди шыпырып,
Калдайып барып куш конду.
Калың топ минтип байкабай,
Кайгылуу ишке туш болду.

Тумшугу жерге сайылып,
Тулкусу жатат жайылып.

Кейимек баары чурулдап:
«Кетсе экен, – дешип, айыгып».

Канатын жерден жыйбаган,
Кайгырып баары ыйлаган.
«Өкүнтпө, кудай!» – дешип,
Өлүмгө жанын кыйбаган.

Үйүрлүү жылкы, короо кой,
Үстүнөн баарын түшүрдү.
Карбалас түшүп бир тобу,
Канаттын көбү үзүлдү.

Короо мал, сан-сан дүнүйө,
Колмо-кол бачым алынды.
Сабырсыз карап турушту,
«Сактасын!» – дешип жаныңды.

Ордунан араң козголуп,
Ошентип көптө жан кирди.
Томсоргон өндөр өзгөрүп,
Достукта, балким, жан бирби!?

Калыбын түзөп ошондо,
Канатын жыйып таранат.
Жашоодо жалпы макулук,
Жакшылык үчүн жаралат.

«Түбүнө жаман ойлосом,
Түксүз боор асман, бу урсун!
Сымбатың түзөп кетпесем,
Сымаптай тунук суу урсун!»

Көп убак сүйлөп отурбай,
Көкүлдү дароо сугунду.
Тилектеш сулуу жарлардын,
Тириүүлөй көзү жумулду.

Түшүнө албай жатышты,
Түшү, же өңү экенин.

Түтөмөк күйүп көкүрөк:
«Түйшүк иш беле жетерим!»

Суналып эстен танышты,
Сулуулар тыбырчылашып.
Баатырды кантип ыйгарат,
Баштатан болгон чын ашык.

Бээ саамал* убак өткүчө,
Беркилер жашын төккүчө.
Уй саамал убак өткүчө,
Убайлуу жашын төккүчө.

Көкүлдү ичке жашырып,
Көрк берди башка катырып.
Баатырдыгын өзгөртүп,
Баштагыдан ашырып.

Баатырдан баатыр сүр берди,
Башкача сулуу түр берди.
Өмүрдү буйруп түбөлүк,
Өтпөгөн жыргал күн берди.

Чабылса кылыч кеспеген,
Чаган ок* дене тешпеген.
Адамзаттын бөтөнү,
Ажалдын огу жетпеген.

Пендеден башка түрү бар,
Бетинде каардуу сүрү бар.
Берген экен арналып,
Беш кылымдык күнү бар.

Алданын алы жетпесе,
Адамдын алы жетпеген.
Арыналган өзүнө,
Алптан асыл нээт белең?

Көккө учмакка обдулуп,
Көкүл менен коштошту.

Түгөнгөнчө ырыскы,
Түбөлүккө достошту.

Астына Көкүл жүгүнүп,
Алп мүчөсү бүгүлүп,
Алп кара куш кайтыптыр,
Асманга учуп сүрүлүп.

Көкүлдүн элине келиши

«Кабакка кар жаадырбай,
Кайра жашар, сүйүн, чал!
Кабарчылар ат коюп,
Каракандан сүйүнчү ал!

Мурутка муз тондурбай,
Мундан тайып сүйүн, чал!
Мурда барып атаман,
Мусапырлар сүйүнчү ал!

Тогуз жылы кабарсыз,
Тозгон уулуң келди, – де.
Тоодой баатыр жаш бала,
Толгондугун белгиле.

Бир кем он жыл кабарсыз,
Билсең уулуң келди де.
Бир ат, торко тон алып,
Бир өзүмдү белгиле.

Кабар берип койгула,
Хан Каракан атама.
Сүйүнүп кайт, мусапыр,
Сүйүнчүнө ат ала.

Тобурчак* ат токунуп,
Тоо аш, бел аш чамына.
Атама айтсаң сүйүнчү,
Алтын берет баарына».

Деген сөздү уккандар,
Тентуш, курбу, жуп тандар.
Ыраак жолго камынып,
Ышкыбоздон учкан бар.

«Каракандын шаары,
Кайда болот», – деп сурап.
Карбаластап чабарман,
Кандайдыр бир шек туулат.

Айыл сурайт булардан:
«Анча эмне азап?» – деп.
Көбү жооп беришет:
«Көкүл келе жатат!» – деп.

Уккан өзүн булардан,
Урмат атын камчылап.
Туш тарабы чабарман,
Туруу кыйын жан чыдап.

Алды-алдынча болушуп,
Ар ким кетмек ыкчамдап.
Чамасына жараша,
Чабармандар ык тандап.

«Кеп сүйлөймүн, угуң, – дейт,
Келе жатат уулун, – дейт.
Көкүл аттуу азамат,
Көркү башка мунун, – деп.

Караканды көрсөт, – деп,
Катыгүн, тез көрсөк, – деп.
Алып келген аманат,
Айтып анан өлсөк», – деп.

Караканды табышып,
Кара таандай чабарман,
Калың курчап алышып.

«Берен уулуң келатат,
Бетинен нур тамызып!»

Келгендерге тон берди,
Келбеттүүгө чоң берди.
Атын алып урматтап,
Акчалата сом берди.

Тулпар күлүк ат берди,
Туй үртүгүн* жаап берди.
Токуп минип кеткин, – деп,
Токулгасын таап берди.

Кебин кийген Аккоён,
Кереметтүү жан эле.
«Кейитпейин уулду», – деп,
Келген тосуп жана эле.

«Сак-саламат келдинби,
Сагынганда белгинби?
Калаан калып, өзүн жок,
Кары атаңды жээрдинби?»

Өзүн эсен барсынбы?
Өткөрдүнбү дартынды?
Бир кем он жыл жоголуп,
Биле албадык шартынды.

Эстединби жеңенди,
Эркелеткен эненди.
Албай койдун эсине,
Агаң Карач беренди».

Жене сөзүн уул угуп,
Жер тиктеди буулугуп.
Залкар уул кейиди,
Заманасы куурулуп.

«Атам кантип калды? – деп,
Аман-эсен барбы? – деп.

Азап тартып мени издеп,
Агам Карач чалбы?» – деп.

Көкүл башын чайкады,
Көзүнөн жаш кылгырып:
«Кокус көргөн түш болсо,
Койбо, кудай, чын кылып».

Байыркы салт боюнча,
Баатыр, элдин оюнча,
Бардыгына кол бермек.
Эзелки салт боюнча,
Эр уул, элдин оюнча,
Учурашып кол бермек,
Улууларга жол бермек.

Көчө болуп тизилген,
Көлдөй кыргыз чогулуп.
Көзүн Көкүл аарчыды,
Көрө коюп соолугуп,

Кенебеген азамат,
Керкулундан түшмөгү.
Улуу-кичүү кадырлап,
Ушунча элдин күтмөгү.

Атасы менен көрүшүп,
Аймалашып өбүшүп.
Энеси менен көрүшүп,
Эркелешип өбүшүп.

Толорсугун жуушкан,
Домпойдой* Көкүл баланын,
Тоготуп сөзүн угушкан.
Алима менен Калима,
Алар да кошо келишкен.
Жапаа чексе жабыркап,
Жартыны бөлүп тең ичкен.

Ар бирине кол берип,
Улуу болсо урматтап.
Кичүүсүнөн урмат таап,
Аралап кирди көчөнү.
Өмүрү бакыт таалайы,
Өзү үйү, өлөң төшөгү.

Баланы сылап башынан,
Балаты* мончок кыздарды,
Байкап сылап кашынан.
Үч күнү көчө арбыбай,
Үшкүрбөй жана кейибей,
Үшүнтү баатыр даасыган.

Төшөлгөн көчө арылып,
Төртүнчү күнү түгөндү.
Көмөкөй бир аз кычышып,
Көздөн жаш агып түнөрдү.
Өргөөнү эми аттады,
Өзү өскөн, өткөн жаш чагы.
Арадан тогуз жыл өтүп,
Адам болуп жетилип,
Адашкан мамы казыгын,
Айланып кайра таппагы.

Каракан хандын Көкүлгө берген тою

Жардыны жарды дебеген,
Жалкытып улак жебеген.
Барыктап ханы Каракан,
Бакырды байга теңеген.

Жетилип жетим соолбогон,
Жесирге ызаа болбогон.
Жетик, – деп, биздин ханыбыз,
Жергеси дайым колдогон.

Көкүлдү өгөй* дебеген,
Көөдөнүн алтын ээлеген.
Кадырлап, барктап, ардактап,
Карачка кароо теңеген.
Калыс болуп баарына,
Кайнаган мээрим денеден.

Өгөй, – деп, ичтен койбогон,
Өзүн коюп чет жакка,
Өзгөнүн камын ойлогон.

Уулум, – деп, урмат ыйгарып,
Укмак жок кабар тогуз жыл,
Улгайган ойлоп кыйналып.

Көкүл, – деп, урмат ыйгарып,
Көп жыл көрбөй Каракан.
Көздөн жаш агып кыйналып.

Сакалы куудай агарып,
Сабыры кетип Каракан
Санаада жатып таң алып,

Кузгундай көзү кызарып,
Кудайга айтып арманын,
Курусун, кыйын ызалык.

Муруту токмок, булдурсун*,
Мунарык каптап ак басып.
Айланып келди Көкүлү,
Акылман туулган Каракан,
Айтылуу жаштан алтымыш,
Аттаган кезде так басып.

Көгөргөн өмүр саргаймак,
Көөдөнгө кайгы үйүлсө.
Көпчүлүктүн алдында,
Көсөөм Каракан хандын,

Көкүлдү көрүп, канетсин,
Көздөн жаш чыгат сүйүнсө.

Карачтын өтпөй алдынан,
Канткенде Көкүл тынчымак.
Эрлердин салты боюнча,
Эзел жаны эл үчүн,
Эриш-аркак ынтымак.

«Айланайын, аке! – деп,
Алдына Көкүл жыгылды.
Жоголгон үкөн мени издеп,
Жоготтуң кайда сыныңды?»

Жергеңди таштап жети жыл,
Жер кездиң, аке, кыйналып,
Өксүттүң мени, кубатым,
Өзүнө түйшүк ыйгарып».

Уютуп койгон чоюндай,
Унчукпайт Карач сураса.
Кабагы каардуу дагы эле,
Кадимки кирген буурача.

«Келдинби таап туурунду?
Кейибе деди иничек.
Көп капа болуп кайгырба,
Көз жашың көөдөн чиритет».

Төшөктөн Карач тура албай,
Төшүн кагып мактанбайт.
Төрөлгөн эмес уул андай,
Обдулуп өйдө тура албай.
Ооматы тайып турса да,
«Ошентип, кубат кетти!» – деп,
Ойлонуп койбойт уул андай.

Көкүлдү көпкө кармабай,
Көп сүйлөп тилин жалмабай.

Атага уулду жөнөтөт,
Ата уулу чонойгон,
Асыранды* каргадай.
Туулган экен Каракан,
Туур болуп жалгыз калаадан.
Туруктуу кыргыз жергеси,
Туубуз, – деп, барыктап,
Тууганындай караган.

Алты сан кыргыз калаасы,
Акылманын чогултат.
«Айланайын, туугандар,
Арнап той өткөрөм,
Атактуу Көкүл уулума,
Акыл айтып, жолун тап!»

Сыр сурап кыргыз элинен,
Сынчыларын чогултат.
Сынаакы болсоң көп билип,
Сын берип тойдун жолун тап!

Кенешти куруп дөбөгө,
Кеп берет баары төрөгө.
Каракан туруп сүйлөмөк,
Кабагы нурга бөлөнө.

«Той берсем деймин уулума,
Тобо айтамын мунума.
Топ болуп кеңеш жагабы,
Токсон кыргыз уруума?»

Сакалы хандын дирилдеп,
Сай сөөгү сыздап уккандын.
Салмак менен сүйлөмөк,
Сабырдуу үнү кирилдеп.

«Байгамбар жашка келгенде,
Баатыр уулдуу болупмун.
Багыштап жарты нан бербей,

Байкасаңар, туугандар,
Баарыңдын көөнүң ооруттум.

Эчкидей жашым калганда,
Эр жеткен уулдуу болупмун.
Эстеп жарты нан бербей,
Элимдин көөнүн ооруттум.

Өз үйүм, өлөң төшөгүм,
Өлбөй турган пенде жок.
Өмүрдүн көбүн өтөдүм.
Жулунбайбы тамырың,
Жууратыңар төгүлүп,
Журтум, жок болсо көсөмүң.

Токсон уруу кыргызга,
Той берсем кандай дейсиңер?
Тобо кылып кудайга,
Ой берсем кандай дейсиңер?

Көкүрөк күчүк жалгызым,
Көкүлгө тоюм арналса.
Көп жылды куру өткөрдүм,
Көрсөтпөй мээрим ар канча.
Дегенде ханы баарына,
Делмек сөз сүйлөө жабыла:
«Колдобой күнөө болбойбу,
Колду бир жеңден чыгарып,
Кошулбай койсок аныңа.

Чыгынын ханым, тартынбай,
Чыгымды бизге ыйгарсан.
Бардыгын бизди аткартып,
Барыктасаң элинди,
Башкарып туруу сыйды алсаң».

Айтылган сөздү салмактап,
Акылдуу туулган Каракан,
Айтылуу канча баам жатмак.

«Айланайын, элим», – дейт,
Ардактаган ханынын,
Аял, эркек, томаяк,
Аягынан даам татмак.

Тирүүндө каниетсиз,
Дүнүйө пенде тойбогон.
Түктүү боор жер бети,
Түгөнбөгөн өмүр жок,
Түбү тирүү койбогон.

«Каракан хан», – деп ыйгарып,
Канчаңар жүрбө кыйналып.
Каниет кылар ханыңар,
Калкынан ушул сыйды алып.
Эр Көкүл, – дешип, ыйгарып,
Эчениң жүрбө кыйналып.
Эр Көкүл болор ыраазы,
Эл айткан жылуу сыйды алып.
Короолуу койлор айдалып,
Коопсуз болсун үйүрлөр.
Коктулуу, өрдүү жайды алып,
Кошумча болсун дешишип,
Койчулар кордук көрбөсүн,
Кой айдап азап жешжишип.

«Кайыр», – деп, калкым бербесин,
Ханына кебе козуну.
Жалпы эл келсин билишпей,
Жалтануу менен чоочуну.

Эринер менен бегинер,
Эл үчүн айтар кебинер.
Эр Көкүлдүн тою бар,
Эртерээк баргын деринер.

Кадырман элге бегинер,
Калкыңа айтар кебинер.
«Каракан ханың той берет,

Кабылан Көкүл уулу үчүн,
Камындын эрте деринер».

Кепти бир жерге токтотуп,
Кеңешин ханы таратты.
Кеңешке келген бектери,
Кезиккен жарды, жалчыга,
«Кечиге көрбө тойго», – деп,
Кеңешин айтып баратты,

Каракан тойго камынып,
Канча жан ишке чамынып.
Короолуу койлор союлуп,
Кочкул кан суудай агылып.

Үйүрдөн үч жүз союлуп,
Үлүштүү байге күлүктөр,
Үлпүлдөтө тапталып,
Үртүгү менен коюлуп.

Керенелүү боз үйлөр,
Кедейлер үчүн тигилип.
Кенен пейил ханынын,
Керемети билинип.

Жаркыраган боз үйлөр,
Жалпы эл үчүн арналып.
Жалтыраган торколор,
Жайма килем, туш туурдук,
Жакуттар менен кармалып.
Канчасы мында коюлмак,
Казына мүлктөн тандалып.

Катар боз үйлөр тигилип,
Карыяларга бир башка,
Кааласа ээгем чыгарсын,
Караканды миң жашка.

Көп боз үйлөр тигилип,
Көчөлүү шаарга айланьш,

Келгендерге жай даяр,
Кейибей көңүл жайланып.
Күлкү, оюн-зоок үчүн,
Күмөн албай минүүгө,
Күлүктөр арбын байланып.

Кең өзөндүн боюна,
Кемеге терең казылып.
Канча мал эти баткыдай,
Казандын алпы асылып.

Жыбырап күйгөн сансыз от,
Жылдыздай болуп түр берген.
Жылуу-жумшак алынып,
Жылмайып пенде түн келген.

Кабар бар тойго келсин, – деп,
Кашкарга адам чаптырып.
Каракан бийлейт бул тойду,
Кагыштырбай жаат кылып.

Каарман туулган жан экен,
Каалаганы – жакшылык.
Калкынын берип тилегин,
Кайран кубат дарамет,
Кайрылып келсе жашчылык.

Ушунтип үч ай өткөндө,
үргөнчтөн бери эл келди.
Бала-чака, кыз-келин,
Бакыры, байы тең келди.
Канча адам, канча ат,
Кайкалап өзөн термелди.

Бектери менен белсенип,
Бедели күчтүү теңселип.
Балбаны келди бакыйган,
Балтыры менен жер челип.

Жардылар келди жарданып,
Жабыла өгүз мингени.
Чүлүктү* «чү!» – деп, теминип,
Чүйрүйгөн чарык* бутунда,
Чүнчүткөн дүйнө бир кеми.

Чепкени жондо жамалуу,
Чер чыкпай көңүл чамалуу.
Өгүзү баспайт бышылдап,
Өксүткөн турмуш саналуу.

Торолгон балдар томаяк,
Торпокту минип жарышып.
Умтулуп алга теминип,
«Улак», – деп, чанач таарышып.

Байлары келмек балпайып,
Баштыкта карды кампайып.
Бакырларга сынтагып,
Барааны бөтөн дампайып.

Чабарман үнү жеткен жер,
Чаалыккан аттан кеткен тер.
Чаалыгып-чарчап келишти,
Чамасы буга жеткендер.

Каракан жерин издешип,
«Кашкардан элек биз, – дешип.
Канча чөл, дабан, бел ашып,
Кабырылды миз, – дешип».

Бардыгы барктуу алынып,
Бактыга минтип кабылып.
Тандабай байы, бакырын,
Тартуулап торко жабылып.

Коктуда жай-кыш кой баккан,
Койчулар калбай келишти.

Көнүлүн жыйып көтөрүп,
Көпчүлүк суусун тең иччи.

Жыйынга минтип келбеген,
Жылкычы, уйчу калбады.
Тек өлбөйт эстүү Каракан,
Тең ооруйт чапса бармагы.

Ушунтип, токсон күн бүтүп,
Удаалаш аткан түн бүтүп.
Уулунун тою башталды,
Карыга, жашка тең калыс,
Каракан тойду башкарды.

Баласы Көкүл, Жыламыш,
Башкача туулган Жезбилек,
Баш кошуп минтип отурса,
Барыктап ата жатпайбы,
Бактылуу туулган жаштарды.

Алчайтып ак боз ат минип,
Алдыга чыккан Каракан.
Теги улуу туулган ханына,
Телмирип эли караган.

Ачыган кымыз буйруган,
Ага, айтылуу сөздүн катары.
Алыстан күнгө чагылат,
Анын, ак куудай кучак сакалы.

«Ачык», – деп, тойго жар салды,
Айтмагы салтта парс алды.
Күүлөнгөн барчын канаттуу,
Күлүктү күлүк каршы алды.

Кызыгы тойдун ушунча,
Кымыздан эч ким даам татпай.
Атып таң кайра күн өтүп,
Апта өттү өзүн баамдатпай.

Эч кими байкап шек бербей,
Экинчи апта жандады.
Эр экен Көкүл тою улуу,
Элинин анык каарманы.

Үзүрлүү күндөр билинбей,
Үчүнчү апта жандады.
Тубаса баатыр Көкүлдөй,
Туулса кимдин арманы.

Балтыры бака теректей,
Балбанга балбан салынды.
Басса найза барт сынып,
Баатырлар элге таанылды.

Бутаны таамай атууну,
Буйруган экен мергенге.
Жарашат экен ар өнөр,
Жашоого өмүр бергенге.
Энеден туулуп келгенге,
Энчисин ээгем бергенге,
Эркин жашоо, сайрандоо,
Эп келет экен жарашып,
Эгем өмүр бергенге.

Жылкыдан күлүк чыгарып,
Жыйында баары сыналып.
Туулгандан адам бар,
Тулк мүчөсү чын алып.

Шүдүнгүт* уйдан чыгарып,
Шүйкүмү элде сыналып.
Чүлүгүн такса жарашып,
Чүкөдөй бою кыналып.

Желмаян желип жарашып,
Жер арбып, жерде таң атып.
Талпылдап атка жеткирбей,
Тамандан ыргып чаң атып.

Төгөрөк болуп жарты ай,
Төртүнчү апта чубады.
Бешинчи апта баш бакты,
Белгисиз өтүп бу дагы.

Андай-мындай дегиче,
Алтынчы апта башталды.
Жемирилип түгөнүп,
Жетинчи апта аттанды.

Ошондо улуу Каракан,
Ордонун кулпун ачтырды.
Кара таандай элине,
Катуу тартип орнотуп,
Канча жылы жыйылган,
Казына мүлкүн чачтырды.

Көлдөй чыктар ичилип,
Толуп жаткан даамдар,
Тоодой болуп тизилип.

Байгелик малдар айдалып,
Башы, аягы калкыган,
Батыш, чыгыш жайды алып.

Жылкыдан жерлер дүңгүрөп,
Жыра тээп жердин кыртышын,
Жыш чыккан чөптөр мүңгүрөп.

Өчөйүп өгүз мингенге,
Өзүмдүк тулпар ат тийип.
Томаяк, жарды байкушка
Торколун тондор бат тийип.

«Алгыла терип, элим», – деп,
Алтындар жерге чачылып.
Ханыңар үчүн пайдасыз,
Казынада жатса катылып.

Күлө баккан Каракан,
Күткөн эл ханын баалашкан.
Бакыр менен байына,
Баарына бирдей караган.

«Көп жашасын уулу!» – деп,
Көлдөй болгон көпчүлүк,
Көкүлгө бата каалаган.
Урмат, сый көрүп келгендер,
Ушунетип тою тараган.

* * *

Жыйнап койгон куу сөөктөн,
Жылкы азуусун арсайтып,
Жыйылыптыр тоо болуп,
Койдун сөөгү кашкайып,
Коюлуптур коо болуп.

Ушул белги калыптыр,
Улам үстүн чым басып.
Уруш каптап кеткендей,
Улуу казат жоо болуп.

Жылдар өтүп арадан,
Жылкы сөөгү тоо болот.
Кемирилген эсепсиз,
Кемегелер жоголот.
Коломтого чөп чыгып,
Койдун сөөгү коо болот.

Сарымсак чыгып булунга,
Сакталбайт сыры мунун да.
Аткулак чыгып булунга,
Алыстайт сыры мунун да.
Айтылып ооздо калыптыр,
Адамдын жалгыз муунунда.

Жыламыш сулуунун түшү

Уламага сүйөнүп,
Укканды эсте түйөлүк.
Ушуларды жатка айткан,
Улууларды сүйөлүк.

Алгачкыга сүйөнүп,
Акылга бекем түйөлүк.
Арасында болгонсуп,
Албууттанып жулунуп,
Айткандарды сүйөлүк.

Адам ата замандан,
Айтылып келген жер калбай.
Өзгөрүлгөн жер бети,
Өткөндөгү мең калбай.

Дөбө болуп дөмпөйүп,
Булуң болуп буралып,
Көрдөн орун ким албас,
Көзүн турпак, кум алып.

* * *

Токсон уруу эл тарап,
Той бүткөнчө жума өттү.
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Аркасынан чиркешип,
Апта келип, бу да өттү.

Эңсеген Көкүл уул келип,
Эненин көөнү жайланып.
Арзыган Көкүл уул келип,
Атанын көөнү жайланып.

Айыл-айыл болушуп,
Айтылуу уруу кыргыздар,
Аймакташып конушуп.

Өзөн-өзөн болушуп,
Өкүнүч жок, кайгы жок,
Өз алдынча конушуп.
Туу жылкы союп, жал чайнап,
Тууган-сөөк болуп жалпы аймак.
Туйлатып үйүр, сан жеткис,
Туруктан жылса жалпы айдап.

Бүлүктү салчу душман жок,
Бүтүндөй кыргыз мемиреп,
Бүлүнтүп чекти бузган жок.
Жоголуп кеткен улак жок,
Жоон топтуу кыргызга,
Жоо тийип кеткен турак жок.

Кыргыздар кыргыз болушуп,
Кырка катар конушуп.
Ханы улуу Каракан,
Калкынан кадыр, сооп утуп.

Арадан эки жума өтпөй,
Ашкан сулуу Жыламыш,
Аянычтуу түш көрөт.
Атасына жабышкан,
Азирейил жалаңкыч,
Ач көз таш боор күч көрөт.

Көздөрүн жашка нымшытып,
Көнүлүн ойго тырчытып.
Кайгылуу терең үшкүрөт,
Кабагын сулуу чын чытыш.

Таң агарып атарда,
Тараза жылдыз батарда.
Бакыттын нурун чыгыштан,
Балбылдап чолпон чачарда.

Макулуктан ойгоо жок,
Магдырап жалпы уйкуда.

Көкүрөгү ачышып,
Көз ачат сулуу туйтуна.
Куулуп асман калган кез,
Кулан өөк болуп сөгүлүп.
Куулжуп чымчык, куш сайрап,
Кулпунуп талаа өзгөчө,
Курбулуу адыр көрүнүп.

Жер бети таза анкыган,
Жел менен атыр жыт келип.
Таалайга бөлөп пендесин,
Табийгат мээрим шык берет.

Ошондо сулуу ойготот,
Опсуз баатыр, опсуз алп,
Оор уйку жаткан жолдошун:
«Мурад бар экен угуп тур,
Муң айтат сулуу жолдошун».

Көкүрөгү аптыгып,
Көзүнүн жашы тамчылап.
Көргөн түшүн ошондо,
Көкүлгө айтат шам чырак.

«Баатырдан жалгыз туулуп,
Баласыз атам кабылан.
Башына оор күн түшкөн,
Бар эле душман таарыган.
Капарсыз Кара-Шаарга
Кайталап душман келгенде.

Кайтарган мизин атакем.
Кара тутар мен алыс,
Карыганда башына,
Калың түмөн Чынтемир,
Кайгы, капа, саат экен.

Айтылуу ошол Чынтемир,
Алты миң түмөн кол менен,

Атамды камап алыптыр.
Кайгы менен бүлүктү,
Карыганда ушунтип,
Карыганда салыптыр.

«Кызынды мага бербей, – деп,
Кыр салган баатыр сендей, – деп,
Кыйын болсоң четке чык,
Кыюусу эми келгей!», – деп.

Түмөнү түктөй эсепсиз,
Түш экен көргөн кезексиз.
Ич кетип капа болбоссуз,
Ишенет экен десек, – сиз.

Чын башка түйшүк десек, – сиз,
Чыгынчу учур кезексиз.
Чынтемир баатыр баш болуп
Чырмаптыр колу эсепсиз».

Атамдын шайы калбаптыр,
Ажыдаар минтип арбаптыр.
Кара-Шаарды бүлүнтүп,
Калкынын көбүн жалмаптыр.

Сурданып Көкүл камынды,
Сулуунун сөзү бүткөндө.
«Колундан келсе куткаргын,
Козуну бөрү бүктөрдө.

Жөөлүгөн кандай Чынтемир,
Жөнөйүн, – деди эртерээк.
Баатырдын кандай баатыры,
Башкадан бөтөн эркеерээк».

Керенеси жарашкан,
Керкулун күлүк токулду.
Айтылуу танды аттырбай,

Аргымак аттын үстүнө,
Аскадай Көкүл отурду.
Башка иш түшүп турганда,
Баатырдын барар жери алыс.
Байдасы дароо тиерге,
Баласы Көкүл эр алыс.

Жыт аңкып, аба нымдашып,
Жылдыздар көзүн ымдашып.
Булактар калды узатып,
Булдурап үнүн тыңдашып,

Мээримдүү жайдын таңында,
Мезгилдүү ошол маалында.
Кайда эр барса асылуу,
Казаны аттын жалында.

Шилтеди күлүк туягын,
Шиберге изин калтырбай.
Жүрүшү бөтөн жылкынын,
Жүгөнү ооздон тартылбай.

Бүткөн мүнөз уулда бар,
Бүркүттөй кабак салаңдап,
Бүлүктү салчу тартынбай.

Көкүлдүн жер астына экинчи жолу түшүшү

Бар экен Жылан-Бапайдын,
Бактысы аттын башындай.
Күттүрбөй шаарга баш бакты,
Күйөрман күйөө жашынбай.

Намас шам*, намас дигерде*,
Кары кеч күүгүм кирерде.
Кубанып Кара-Шаар тосту,
Кутманы жанып иренде.

Терең ой баткан кайыната,
Териге батпай семирди.
Уул болуп башка түк чыгып,
Унуткан эмес теңирди.

«Кудайга айттым эле», – деп,
Кулатып меңсиз бээ сойду.
Жылынып Жылан-Бапай хан,
Жыйнады кеткен эс-ойду.

Шалпар тээп, шарап ичилип,
Шаар ичи шаңга бөлөндү.
Эрки күч кудай жазыптыр,
Эмне ичип, эмне көрөрдү.
Балага баалап бериптир,
Бакытты, бардык өнөрдү.

Арылбай баштан ырыскы,
Ала албайт эч ким ырысты.
Айланып курчап Чынтемир,
Арнаган Жылан-Бапайга,
Албарстай өткүр кылычты.

Көөдөнүн уктап сергитип,
Көкүл уул турду эртелеп.
«Милтеңди тутант», – дегендей,
Милдети койбой желкелеп.

«Алдырсын бир боо зымды, – деп,
Айтпасын жанга сырды», – деп.
Атасы угуп таң калды,
«Айланайын чынбы?» деп.

Кыйыр иш болсо бу дагы,
Кырк жигит кошо сурады:
«Кол курбай жоого барууга,
Койгондур уулум мудааны.
Кудурет жетсе айла жок,
Кудаанын иши бу дагы».

Башка иш түшүп турганда,
Баш иймек ата уулуна.
Бороондой кайрат, курч миздүү,
Болбоптур өзү туулуга.

«Бир боо зым мына, уулум, – деп,
Билгени бардыр мунун», – деп,
Кырк баатыр тандап жөнөттү,
«Кыркың тең буйрук угун», – деп.

Санаалуу баатыр кыркты алып,
Сапарга Көкүл жөнөдү.
Көп түмөн, өзү – кырк жигит,
Көрсөтөр болсо өнөрү.

Чынжырдай курчап алыптыр,
Чынтемир Кара-Шаарды.
Каптаган калың түмөнү,
Кадимки кара таанбы?

Бек кылып чепти салдырып,
Бектерин жанга алдырып.
Белгилүү баатыр Чынтемир,
Бейпилде жаткан кези эле.
«Көрсөтөм Кара-Шаарга», – деп,
Көңүлүн куунак кам кылып.

Башынан баатыр текебер,
Батты эле мындай кыялга:
«Хан өзү келсе багынып,
Кантейин ачуум тыям да.

Багынып мага келбесе,
Башы жок картаң денгезе.
Боермун кочкул канына,
Бокано сөөгүн тең кесе.

Кечирим сурап келбесе,
Кеп билбес картаң денгезе.

Кочкул кан агар денеден
Колкосун кылыч тең кесе».
Ушинтип, баатыр Чынтемир,
Урматта, сыйда жатканда.
Асмандан Көкүл эр түштү,
Азапта жаткан атасын,
Ажалдан чындап сактарга.

Чындыктын чындап болгонун,
Чынтемир жатып билбеди.
Баатырды көрүп байкабай,
«Бараандуу арам ким?» – деди.

Бузмай жок түмөн тартибин,
Бута атым жерге токтоду.
Чынтемир байкап баам салбай,
Чынында муну тоотподу.

«Кылмак», – деп, Көкүл эмине,
Кырк жигит турду таң калып.
Башка иш түшсө бардаштуу,
Бардыгы баатыр тандалып.

Кут чакмак дароо чагылып,
Куудан бир шамдык үзүлдү.
Кутудан алып бир нерсе,
Куйкалап отко түшүрдү.

Баатырдын эмне кылганын,
Башкалар такыр билбеди.
«Кур отту жагып сыйынган,
Кудайы мунун ким?» – деди.
Андай-мындай дегиче,
Айланып асман бүркөлдү.
Арылбас бороон, чапкынга,
Ааламдын бети чүмкөлдү.

«Барааны башка кандай? – деп,
Бардыгы көктү карады.

Чакмагын чагып, от жанып,
Чакырган экен жанагы.

«Обу жок, кандай эле?» – деп,
Ошондо көбү таң калды.
«Жараткан таала, сакта», – деп,
Жакасын катуу карманды.

Калдайган опсуз сөлөкөт,
Калкалап асман бербеди.
Төшөлгөн канат жыйылып,
Текердүү бутун теңдеди.

Куушуруп канат ченгелин,
Куркурап көктөн көрүндү.
Чынтемир чебин тээп өттү,
Чыт-быты чыгып бөлүндү.

Талкаланган чебинен,
Татынакай жеринен.
Таң калган баатыр Чынтемир,
Тартандап кача чуркады.

Туулгандан биринчи,
Туурунан ажырап,
Турмуштун уусун ууртады.

Ойлонуп турган уул дагы,
Ошондо Көкүл турбады:
«Боздотуп тирүү кармасак,
Болбойбу олжо бу дагы».

Жергеден алыс узатпай,
Жетмекчи болду качканга.
Желгенде жетер Керкулун,
Жетелеп келди атты анда.

Жетери менен эр Көкүл,
Желкеден алды качканды.

Көздөн от чыгып кармашмак,
Көрө бер эки арстанды.

Ууртунан көбүк чыгарып,
Узабай Көкүл жерге урду.
Чырмады өлүм ушинтип,
Чынтемир сындуу эр кулду.

Кыйкырып аттан ангыча,
Кырк жигит келди чапкылап.
«Качкандан дайын жоголду,
Канакей?» – дешип, шашкылап.

Чынтемир жайын көрүшүп,
Чын эстен танды көнүшүп.
Каары катуу баатырдан
Кара-Шаар ушунтип,
Калышкан экен көөнү үшүп.

Тынчы жок жаткан кези экен,
Тыбырап Көкүл алдында.
Баш ийбеске айла жок,
Башкача туулган алгырга.

Кайрылып баатыр кыркына:
«Канакей, – деди, – зымыңар?
Кекенткен чыгар силерди,
Кейишке салып бирерди.
Кек сактасаң – чының ал.

Башкасы даабай коркушуп,
Барууну кыйын оор тутуп.
Баш багып карап турушту,
Арстан жалмап арстанды,
Аткарды өзү жумушту.

Чын ажал келген белгиси,
Чымтемир колу чырмалды.

Кандайча күбө пендеси,
Кааламак ушул кырдаалды.

Дегиси бир боо зым менен,
Денеси туташ оролду.
Түшүндө билген болучу,
Түбү иш ушул болорду.

Кырк баатырды баш кылып,
Кырк кулач зындан каздырып.
Күнөөсү чексиз Чынтемир
Күтпөдү аны жакшылык.

Зым-пымы менен туткунду,
Зынданга* тирүү таштатты.
Турпагын кайра салдырып,
Тулпарлар менен таптатты.

Берилген чексиз ишине,
Бектери качып жоголду.
Күйүттө кетти баарысы,
Күтүшпөй чапкын-бороонду.

Башчысын салып зынданга,
Башкага көңүл бурбады.
Баамсыз бала Көкүлдө
Баатырдык белги бул дагы.

Түнүлүп ар ким жанынан,
Түмөнү качып жөнөдү.
Чырмалды зымга денеси,
Чынтемир болсо жөлөгү.

Кабылып зындан Чынтемир,
Калганын Кара-Шаар укту.
Ханы дебей, бек дебей,
Кары-жашы баары укту.

Көкүлдүн чексиз эрдиги,
Көпчүлүк элге тарады:

«Жок жерден келип билгизбей,
Жоготту баштан балааны».

Күн батар ченде келишти,
Күйөөсү тегин туулбаган.
«Көкүл эр!» – дешип көпчүлүк,
Көчөнү тосуп дуулдаган.

Хан Жылан-Бапай ошондо,
Кайрадан дагы жашарды.
Хандыгы хандык түбөлүк,
Калкына даңкы аталды.

Бүлүнткөн душман жоголду,
Бүтүндөй иши онолду.
Ырыскы өзү табылып,
Ыйлаган кедей сооронду.

Түшүнөн чочуп жаткандар,
Дүрбөлөң даамын таткандар.
Көңүлү минтип тынчыды,
Көшүлүп уктап жаш балдар.

Баласы менен атасы,
Бардыгы тынчтык алышты.
Оокатын кенен бышырып,
Отторун арбын жагышты.

Ичер суу, татар тузу бар,
Ичсең ич, арбын сузуп ал.
Өмүргө тынчтык жанашса,
Өзүңө буйруур – суусун ал.

Кеч кайтып жатар конокко,
Кечинде Көкүл түнөдү.
Канча туу бээлер союлуп,
Кайыната берди түлөөсүн.

Кут кеткен эмес турбайбы,
Кудайга менин айтканым.

Бешенеге жазыптыр,
Пендесинин айтканын.

Эртеси Көкүл жол тартты,
Эл менен жалпы коштошуп.
Көпчүлүк экен узатты,
Көздөн жаш алып боздошуп.

Керней моюн, уй жамбаш,
Керкулун атка ыргыды.
Көөдөнүн керип аргымак,
Көк менен учуп жылжыды.

Карачтын дүйнөдөн кайтышы

Өмүрү даңка бөлөнгөн,
Өзгөчө баатыр төрөлгөн.
Өз эли көрүп бейпилдик,
Өчөшкөндөрдүн көөнү өлгөн.

Пейили башка төрөлгөн,
Пендеден даңка бөлөнгөн.
Кыргыздар көрүп бейпилдик,
Кыр көрсөткөндөрдүн көөнү өлгөн.

Эзелден жалгыз жаратып,
Энеден эркек танааны*.
Алптыкка кошуп баатырдык,
Арнаптыр элге баланы.

Калаасын коргоп душмандан,
Канчасын шордон куткарган.
Канча баатыр, канча эр,
Карач сындуу баатырдын,
Калк ичине тараган,
Кадырына суктанган.

Каракан хандын уулу, – деп,
Кароол карап, калк коргоп,

Калкынын түгөл тууру, – деп.
Булгатпай бизге ичирген,
Булактан таза сууну, – деп.

Эр кетип таңга жанаша,
Элине тарап даңаза.
Башкача бакты болобу,
Бала дебей, жаш дебей,
Баатырдын ишин бааласа.

Кара-Тоонун белине,
Кашкарга чектеш жерине.
Катташууга ыңгайлуу,
Кашкар, кыргыз элине.

Тогуз жолдун томуна,
Тоо бийиги момуна.
Баатыр мунар салдырткан,
Батыш менен чыгышка,
Байкоо салып турушка,
Бардык жагы оңуна.

Карга учуп өтпөсө,
Кара ниет кектүүдөн,
Кара-Тоодон өтпөгөн.
Кармашам, – деп, келгендин,
Каны кочкул жерге агып,
Канчалары өксөгөн.

Алтымыш эки алп келсе,
Ага өзү жалгыз татыган.
Алсырашып чочморгон,
Ажыраган башынан.

Жетимиш эки дөө келсе,
Жеке өзү татыган.
Жергесинин сакчысы,
Жеңиш менен даасыган.
Канаттууга кактырбай,

Калкын жоодон сактаган.
Тумшуктууга чокутпай,
Туйгун эле эр Карач.

Туурунда таптаган,
Эл үчүн туулуп дүйнөгө.
Энесинин, ушунтип,
Эмчек сүтүн актаган.

Тогуз жыл издеп Көкүлдү,
Томуктай кара чал болгон.
Алп Карач тайып алынан,
Алсырап дене шал болгон.

Тоодой Кара аргымак,
Торгойдой арык тай болгон.
Туягы кетип, кырчаңгы,
Туйлоого араң шай болгон.

Буураны кармап ыргыткан,
Булчундар сөөктөн шылынган.
Териси бошоп катталып,
Темене-жипсиз шырылган.

Муундары бошоп шалдырап,
Мусапыр болгон жалдырап.
Денеси оор жүк болуп,
Дел болгон бою далдырап.

Денесинен ал кеткен,
Демейдеги каар кеткен.
Көзү чолпон тунарып,
Көкүрөккө заар кеткен.

Кайран Карач ушунтип,
Калтырды жарык дүйнөнү.
Айдай бетти жаш каптап,
Артында калды сүйгөнү.

Алтыммыш жашка барганда,
Ак басып чачы карганда,
Атагы чыккан Каракан,
Алп Карачтын атасы,
Азапка түштү андан да.

Ботосу кетип боздоду,
Боору катуу табийгат,
Боз чаңгыл сүтүн эмизген,
Бой балкып дене мээнеткен,
Карыганда энесин,
Карыпка салат окшоду.

Баркын, даңкын жалганга,
Бардыгын Карач калтырды.
Түтөгөн жолборс тынч алып,
Түбөлүккө жан тынды.
Түгөл болуп бул дүйнө,
Түшүрбөс болсо алтынды.

Бул кабар ашып сай-кырды,
Букара жалпы кайгырды.
Жашыбаган адам жок:
«Жашаганга кудурет,
Жалпы салган кайгынбы?

Туйгуну кетип, тууру бар,
Турпактан болсо жуурулар.
Ылаачын кетип, тууру бар,
Ылайдан болсо жуурулар».

Уруусу токсон сан кыргыз,
Ушунтип, уулун жөнөттү.
Каргыш тийген ажалдан,
Качар жерин таба албай,
Канчалардын көөнү өттү.

Кайгылуу ушул кабарды,
Канетсин, Көкүл, жолдо укту.

Көкүрөк туздай ачышып,
Көтөрдү жонго кордукту.

Кейишти минтип күтпөгөн,
Келатып Жылан-Бапайдан.
Тиреги Карач көз жумуп,
Тилеги минтип кашайган.

Кабагы катуу бүркөлүп,
Кабырга сыздап кайышты.
«Кантсе да баатыр уулсун,
Кармасаң боло байысты*».

Эчкирип ыйлап уул келди,
Ээринө өбөктөп.
Көкүл уулга кошулуп,
Көпчүлүк эл өрөпкөп.

Өмүр тапсаң – өлүү бар,
Өлүм тапсаң – көмүү бар.
Өксүп ыйлап, ажалдын,
Өкүмүнө көнүү бар.

Баатыр кайтса бардаш бар,
Башка кылыч жанбас бар.
Кош айтышып эл менен,
Кошо өлүп калбас бар.

Баатырларга ардак бар,
Балбандарга салмак бар.
Өлбөгөнгө ырыскы
Өчкөн оту жанмак бар.

Баатыр туулган Карачка,
Бар калайык кыйналды.
Элди тыйып Каракан,
Эстүү экен, ыйды алды.

Тирүү жан кетсе жергеден,
Тирилип кайта келбеген.

Курусун жазмыш иш экен,
Куу өлүм колун сермеген.

Делбес ой ишке ашылды,
Теңи жок баатыр Карачтын,
Денесин турпак жашырды.

Уу ажал оюн ашырды,
Уулдан баатыр Карачтын,
Устундай сулку денесин,
Ушунтип, турпак жашырды.

Ажалы жетсе ушубу,
Алтындай дене жер калды.
Баш көтөрөр чама жок,
Басылып чымга эр калды.

Карачы менен коштошуп,
Каалайык жалпы тарады.
Көтөрүп кетти букара,
Көкүрөк толгон санааны.

Катарга Көкүл уул келди,
Карачтын жогун билгизбей.
Кантсе да жолун жолдомок,
Калаага душман киргизбей.

«Өгөй, – деп, айткан болор, – деп,
Өз жатындан чыкпаса.
Өлүп калган Карачка,
Өтаалы кайдан боор оор, – деп.
Каракан атам ойлоор, – деп,
Кантсе да бөтөн кой боор, – деп.
Кайгы-муң менен иши жок,
Каадасыз баатыр ойноор, – деп.

Көңүлгө атам албасын,
Көйкапты башка салбасын.

Өзүнчө уул издеди,
Өөнсүз иштин аргасын».

«Жатындаш болсо Карачка,
Жабыркайт эле жаратка.
Бир тууган болсо Карачка,
Билимек белги, жаратта.

Кысымга алып уулду,
Кыйнады минтип кыялы.
Жалпы элге керек болбосо,
Жалгыз жан экен кыяры.

Кашкардан уста алдырды,
Качарка күмбөз салдырды.
«Каалагандар келсин», – деп,
Калаасына жар кылды.

Кыргыздан уста алдырды,
Кыйын туулган Карачка,
Кыймалап күмбөз салдырды.

Адырдын бетин шилетти,
Атактуу залкар аскадай,
Аты чыккан күмбөздүн,
Асманга боюн тиретти.

Алты миң эркеч майына,
Кыш бышыртып бек салды.
«Алты кылым өткөнчө,
Бузулбасын», – деп, салды.

Жети миң эркеч майына,
Кыш бышыртып бек салды.
«Жети кылым өткөнчө
Бузулбасын», – деп, салды.

Кыя чапса кырк кулач,
Кылычы турат илинүү.

Кылганынын баарысы
Күмбөзүндө чийилүү.

Салт экен баатыр өлгөндө,
Саадагы турат илинүү.
Сайганынын баарысы,
Күмбөзүндө чийилүү.

Таржысы менен катарлаш,
Тарыхы толук жазылуу.
Чоюндан оор куйдурткан,
Чочмору төрдө асылуу.

Карачы, өзү өлсө да,
Калкына кызмат өтөгөн.
Калбаптыр аты катылуу.

Энеси эрди төрөсө,
Эли айтып, даңка бөлөсө,
Эмки муундан аты өчпөйт,
Эмесе минтип көөнү өтө.

Баатырды эне төрөсө,
Барыкка эми бөлөсө.
Басылуу калбас атагы,
Баары бир анын көөнү өтө.

Күндө өткөн адамдын,
Күмбөзгө көөнү бурулган.
Айда өткөн адамдын,,
Аргасыз көөнү бурулган.
Арстан Карач баатырдын,
Алыска даңкы угулган.

Түнөгү болуп топурак,
Түбөлүк көзү жумулган.
Ак кагаз бетин ээледі,
Айтылуу дастан угуумдан.

**Көкүлдүн Чоюн алп менен кармашып,
аны жеңгени**

Мүрзөдөн Карач тура албай,
Мүдөөсүн элдин уга албай.
Мүшкүл иш түшмөк кыргызга,
Мүрөктүн суусун бургандай.
Күмбөздөн Карач тура албай,
Күйүтүн элдин уга албай.
Күрдөөлдүү кыргыз жүдөмөк,
Күнгөйдүн суусун бургандай.

Канча күн өтүп арадан,
Кароолсуз мунар бош калды.
Жүгөндү тарткан жигиттер,
Жүдөбөй кыргыз турууга,
Жүрөгүнөрдө чок барбы?

Жулугу түшпөй адамдын,
Жумалап мунар бош калды.
Мээнеткеч кыргыз ушунтип,
Мертинип жүдөө тособу,
Мээримсиз аткан боз танды.

Эл камын жеген бар экен,
Эскирип калган Каракан.
Эрки күчтүү, курч кайрат,
Эзелден күйгөн шам экен.

Каарман Көкүл уул экен,
Каракандын уулу экен.
Кармашканын катырган,
Кайраттары бул экен.

Кармашканга кар экен,
Кара кулак анык шер,
Кайтпас ажал заар экен.
Белдешкенге бек экен,
Бекитилген чеп экен.

Сүрү бөтөн пендеден,
Сүйлөгөнү эп экен.

Тул темирдей чыңалган,
Тулку бою күч экен.
Тууруна кол салганга,
Туйгун мүнөз азамат,
Турушунан үш экен,

Биз айткан Көкүл азамат,
Бир күнү чепке келгени.
Ошентип, даамы тата элек,
Оозуна турмуш эрмени.

Мурунтан тааныш өзүнө,
Мунара чыгып карады.
Курбулуу аска жаңырып,
Күч алып жазат дабаны.

«Конушум тынч жатканда,
Кол сала турган түр барбы?
Кокустан шектүү барбы», – деп,
Колуна баатыр дүрбү алды.

Шери көп, шектүү караан жок,
Шер байлап келген чагаан жок.
Каардуу Көкүл уул менен,
Кармаша турган адам жок,
Керенеси жарашкан,
Келе жаткан кербен жок.
Кара жанын карыштап,
Кайберен кууган мерген жок.

Танданып мунар бийикте,
Тарабын кыйла карады.
Көк сенирдин тулкулуу,
Көңүлүн бурду жанагы.

Мунардын анык түбүндө,
Мунаюу жок түрүндө.

Дарбазанын түбүндө,
Дардайган адам түрүндө.

Көкүлгө карая көрүндү,
Көнүлү ага бөлүндү.
Каарына карасаң,
Кашайта турган өмүрдү.

Жатканы бөтөн чалкалап,
Жалындап көзү канталап.
Жанына барган пендени,
Жалгандан атын өчүрмөк,
Жаагын айрып, талкалап.

«Өлчөмү менен курусун,
Өнүмбү, – деди ичинен.
Баатырдан баатыр болбосо,
Бара албас коркуп дитинен».
Мунардан түштү шашыла,
«Мунусу ким? – деп, ашыга.
Ошентип, мен да көрөйүн,
Оор иш түшсө башыма».

Дарбаза ачты шашыла,
«Дардайган ким?» – деп ашыга.
Дарманы барбы пенденин,
Тагдыры жазса башына.

Тайманбай барды жанына,
Дардайып жаткан неменин.
«Баатырбы, жеткен балбанбы?
Байкоого анын кемели.

Көзүнө илбей, пенде, – деп,
Көкүлдү жаткан тоотподу.
Саламын айтып азамат,
Залкардай болгон неменин,
Сабырын бөлүп дооштоду.

«Кайдан келген жансың?» – деп,
Кабагын чытып сурады.

«Кармашайын – деп, келдим,
Карачтын кайда турагы?»

Асан менен Үсөндүн,
Айыпсыз башын алыптыр.
Байбөрү менен Мамбеттин
Баштарын кесип таарыптыр.
Ак дөө, Кара дөө келсе,
Аларды кошо жайлаптыр.
Кызыталак ал Карач,
Кыялынан тайбаптыр.

Апал-Үпөл кош сулуу,
Аябай кордук көрүптүр.
Акылынан адашып,
Арамза Карач дөөрүптүр.

Ушунтип карын бөлөмдүн,
Уругун тукум кылыптыр.
Качкынды кармап бербестен,
Канчасын бөөдө кырыптыр.

Тукуму болсон жашырбай,
Турагын айткын Карачтын.
Арамза өтү – чын дары,
Аякпай турган жараттын.

Баргын да айткын эртелеп,
Башыңды алам эртерээк.
Төбөсүнө шиш кагам,
Төрө окшойт өскөн эркерээк.

«Ушундай болсо талабың,
Уруксат кылгын, алп, – деди.
Пендеге кызмат өткөрсө,
Берилет экен данк, – деди.

Килейген залкар карааның,
Ким деген элен сен өзүң?
Ишенип алпым, коё бер,
Издеген Карач – мен өзүм.

Туурума издеп келипсін,
Тукумуң кырсам, өчүң ал.
Туулсаң күчтүү жаралып,
Тулкумду кесип, өтүмү ал.

Багынтчу болсоң ал жетип,
Башымды кесип, таарып ал.
Кармашканда жеңилсем,
Калаама бүлүк салып ал.

Калаамдан жалгыз болсом да,
Качкының кармап бере албайм.
Жалпыга жалгыз татыгам,
Жаныма жолдош эр албайм.

Пикирин айтып эр Көкүл,
Билегин түрдү ошондо.
«Сөөмөйдөй Карач мен болом,
Сөзүм жок башка кошорго!

Алышам десең, алышам,
Ал-жайың менен таанышам.
Чабышам десең, чабышам,
Чапчандык ишке салышам.

Күрөшөм десең, күрөшөм,
Күн-түнү талбай сүрөшөм.
Баарына жалгыз татыймын,
Балбаның болуп сүрөсөң.

«Чогулса керек шорун – деп,
Чоюн алп күлдү шылдыңдап:
«Куруттай башың алынар,
Кур сөзүң кимди тың кылмак».

Көп сөздү айтып отурбай,
Көкүлгө карай жулунду.
«Тампайган Карач сен болсон,
Татуучу мага эр болсон,
Талкалайм, – деди, туурунду».

Көзүнүн оту жалындап,
Көкүл да карап турбады.
Тайманбай эки азамат,
Тарбайтып колду сунмагы.

Кынынан кылыч суурушуп,
Кыюусун таап чабышпай.
Чоюндан оор уюткан,
Чочмор баш менен салышпай.

Карыга кары тирелип,
Калышты эки арыстан.
Кабырга сөөктөр майышып,
Кандарын көздөн тамызып.
Көтөрүп туруп Чоюн алп,
Көкүлдү кармап жерге урду.
Көздөрү маштай ачыла,
Көнө элек бала эр кулду.

Тирелип турган кол бошоп,
Тизелеп бала оңолду.
«Ишимди кудай оңдо», – деп,
Ичинен бала сооронду.

Карп-курпка келбей жаш Көкүл,
Кайрадан барып кармады.
Боз ала сакал Чоюн алп,
Бош эмес экен дарманы.

«Картайган арам, донуз», – деп,
Карыдан катуу мыкчыды.
Каржайтып жерге чаап калды,
Кандайдыр жыйнап ышкыны*.

Көз ачып кайра жумгуча,
Көкүлдү карай чуркады.
Арбашып эки арыстан,
Азаптын шорун ууртады.

Бирине бири багынбай,
Билгенге абал мамындай.
Көздөрү калды чымырап,
Көкүрөк ачуу даам ылгай.

Тескейдин чөбү тепселди,
Теректей бойлор тирелип.
Тепкилешип жер ооду,
Текеден бетер бет келди.

Күнгөйдүн гүлүн чыгарды,
Күчтөр тең келип сыналды.
«Элдеш», – деп, эч ким айта албайт,
Эки дөө, эки кыраанды.

Кармаган жерлер эзилип,
Калбырдай тери тешилип.
Кайберен, канча макулук,
Калышты жалпы бекинип.

Канча күн, канча түн өтүп,
Кара-Тоо, Кара-Бел калды.
Кармашып Көкүл, Чоюн алп,
Кароолсуз мунар ээн калды.

Суу келсе экөө суу дебей,
Куу келсе экөө куу дебей.
Алп экен экөө ойлобойт,
Азапты тартып уу дебей.

Торпуну тепсеп жөнөдү,
Толгон күч, кубат короду.
Өчөшүп калган жолборстор,
Өрдө, сайда, колотто,

Өндөрүнөн айрылып,
Өлүмдү гана тооруду.

Алышып дабан тоноду,
Ашкан күч, кубат короду.
«Алынан кайтса экен», – деп,
Арбашкан жолборс биринин,
Ажалын гана тооруду.

Токойго толук жеткени,
Булунду буттар тепседи.
Дың жерлер болду күлбото*,
Дыйкандын өтпөс кетмени.

Чырпыктын баары кыйрады,
Чыдай албай ошондо,
Чымчыктын баары ыйлады.
Жолборстор коркуп жолобой,
Жол берди, кантсин, ыйбааны.

Терегин түртүп омкорду,
Кайыңын кайсап томкорду.
Кара күчкө салышып,
Кажынышты оң-солду.

Карагайын жыгышты,
Канчага зыян кылышты.
Балырлуу токой, булуң жок,
Бардыгын мойсоп тынышты.

Билгенге өлөң калбады,
Бир түптүү шыбак ырыскы.
Койгулашып жатышып,
Койбоду өскөн чырычты*.

Алышып жаткан жерлери,
Айланды анык кырманга.
Жер чапчылап сүзүшүп,

Жеңиш колго тие албай,
Же андан, же мында да.

Букадан бетер сүзүшүп,
Булкушуп кийим үзүшүп.
Чымындай жанга зор кордук,
Чыдагыс абал түзүшүп.

Оодаргыча бир-бирин,
Обдулуп апта жөнөдү.
Жулкулашып жатышып,
Жуманын бирин өөнөдү.

Билекке толгон күч кетти,
Билгенге кубат бүт кетти.
Денеден качып ал кетти,
Дел болуп тулку, каар кетти.

Оозунан чыгып көбүгү,
Онтойлуу болду өлүмү.
Бек кармап өзүн каалабайт,
Бекерге канын төгүүнү.

Тирелип зорго турушту,
Титиреп тулку курушту.
Эзели пенде болсо айтмак,
Элдешүү, – деген сунушту.

Кармаган колдор карышып,
Кантсе да, чиркин, жан ысык.
Арандан зорго турушат,
Алы жок силкээр жарытып.

Кайратын жыйнап ичине,
Кармаган болот кичине.
Белдешип зорго турушат,
Бериптир намыс кишиге.

Көздөрү кетип Чоюн алп,
Көкүлдү жерге жыга албайт.

Жан кейип сексен курагы,
Жаш чагы көзгө кылаңдайт.

Козголо турган чама жок,
Колунда күчү жана жок.
Сыр бербей катып туруудан,
Сыягы башка чара жок.

Тулкуда кубат баары жок,
Туйлайын десе алы жок.
Көк түтүн чыгып таноодон,
Көөдөндө жылуу каны жок.

Ичи ысып-күйүп дарман жок,
Ичүүгө суусун даамдан жок.
Өлүмү көзгө көрүнүп,
Өмүрдөн үмүт калган жок.

Шек алып калган жаш Көкүл,
Шердене түштү ошондо.
Алжыган чалдын колунан,
Аз убак калды бошорго.

«Кагылайын, колдо!» – деп,
Карачтын атын атады.
Кайратын жыйнап, бармагын,
Кабыргага матады*.

Астыңкы эрдин тиштенип,
Айлантип туруп таштады.
Алп Чоюндун алкымын,
Ажалдын чапты капканы.

Дарманы кеткен Чоюндун,
Далысы жерге жабышты.
Арадан апта жума өтүп,
Алдырды колдон намысты.

Мойнуна Көкүл мингени,
Моминтип ишин билгени.

Байкасан чындап оролду,
Барааны башка Чоюндун,
Башына өлүм илмеги.
Титиреп жаткан Чоюнду,
Тизелеп боорго ныктады.
Тигинетип эки көз,
Тилинин сыртка чыкканы.

Кекенген Көкүл ошондо,
Кемели кеткен Чоюнга:
«Кебин бар болсо айт! – деди,
Кептелбей менин астымда,
Тезинен дүйнө кайт! – деди.

Айтпасан мойнун тос! – деди,
Ажалын жетти, кош! – деди.
Кеп сүйлөйт анда Чоюн алп:
«Келсем да сексен куракка,
Келбеймин сенден бош!» – деди.

Өчөшкөн Көкүл тырчыды,
Өкүмүн эки кылчыбы.
Басты эле боорго тизелеп,
Баатырдын бала кырчыны.

Тили ооздон чыгып сунулду,
Тирелген Көкүл колука,
Тинтитпей дароо урунду.
Курч канжар таарып түбүнөн,
Кургурдун көзү жумулду.

Кыймылдай турган чама жок,
Кымындай ойдо санаа жок.
Кызыл кочкул кан агып,
Кыраан Чоюн алп жатат.
Денгене* болуп ит-кушка,
Денесин катар паана* жок.

Асан менен Үсөнгө,
Апал менен Үпөлгө.

Алп Чоюн карын бөлө эле.
Аягышкан душманга,
Азуусу курч берү эле.

Байбөрү менен Мамбетке,
Баса, Чоюн бөлө эле.
Баш көтөртпөй душманды,
Баса калчу берү эле.

Апал, Үпөл кош сулуу,
Алп Чоюн сындуу бөлөгө,
Арызданып барды эле.

«Алып берем кегин – деп,
Ары жок ошол Карачтын
Акыры өзүм табамын,
Айласы менен эбин, – деп.

Албууттанган болучу,
Атадан жалгыз куу туяк,
Акыры менин жемим!» – деп.

Бук болгон бугун айтмак бар,
Булкушкан жоосун эр жеңсе,
Буйдалбай элге кайтмак бар.
Шекшиген шегин айтмак бар.
Шейити* кылса душманын,
Шерлер да элге кайтмак бар.

Булкушкан жерин уул таштап,
Булактан барып шимирди.
Өмүрдүн баркы Көкүлгө,
Өзгөчө шондо билинди.

Көбүргөн тунук булактан,
Көз жумуп далай шимирди.
Көпчүлүк калк ким, өзү ким?
Көкүлгө шондо билинди.

Далай белес жол басып,
Дабанды карай жөнөдү.
Баштатан пенде ушундай,
Башка иш түшсө көнөдү.

Мудаасы тийип колуна,
Мунарды көздөй жөнөдү.
Тайманбаган азамат,
Таалайынан көрөдү.

Көкүлдүн хандыкка көтөрүлүшү

Чоюн алп менен алышкан,
Чоюн алп менен алышса,
Чонойду Көкүл даанышман.
Жети күн катар алышкан,
Жети күн катар алышса,
Жергеси үчүн салышса,
Жетилген экен даанышман.

Калайыкты бүт жыйнап,
Каракан чоң той бериптир.
Калайыкка жар салып:
«Хан болот Көкүл!» – делиптир.

«Журтума тартуу балапан,
Жумуртка чайкап чыгарбай.
Журту үчүн туулуп азамат,
Жумушу менен сыналмай.

Хандыгынан ошентип,
Каракан түшүп бериптир.
Кайгы-мунга тең шерик,
Кагылайын, кулунум,
Калайык журт калкына
Кайрымдуу болгун делиптир»

Ак кийизге отуруп,
Айбатка айбат кошулуп.
Алты сан кыргыз, Көкүл хан,
Айтылып жатты созулуп!

Дөөлөткө дөөлөт кошулуп,
Добулбас менен кернейдин,
Добушу бийик созулуп.
Хан болду Көкүл кыргызга,
Калайыкта ошо улук.

Тоюна толгон эл келди,
Томаяк келди, эр келди.
Кара таандай көпчүлүк,
Кара жер кантсин, термелди.

Жардылар келди дуулдашып,
Жаштары минип торпогун,
Жарышка түшүп чуулдашып.
Сүйкүмдүү кедей кызына,
Сүйгөнү жигит курбу ашык.

Мурунтук боолор үзүлүп,
Мурдараак байге алуудан,
Мунусу болуп, мүчүлүп.
Ыңырчак ооп күтүүсүз,
Ыңгайсыз абал түзүлүп.

Соорулуу тулпар булкунтуп,
Зобололуу бек келди.
«Ханыбыз!» – дешип жаш
Көкүл, Кадыр түн кууп жеткенби.

Токсон уруу толуптур,
Тою көп күн болуптур.
Башчы болуп элине,
Бала баатыр Көкүлгө,
Бакыт, дөөлөт конуптур.
Канаттууга кактырбай,
Калкын жоодон сактаптыр.
Калың кыргыз коопсуз,
Кас душман суусун татпаптыр.

Тумшуктууга чокутпай,
Туурун жоодон сактаптыр.
Кыргынды салчу кас душман,
Кыраан Көкүл барында,
Кыргыздын жерин баспаптыр.

Алганы сулуу Жыламыш,
Акылман болуп туулуп.
Айдай жүздөн нур тамып,
Адамзаттан чын алыс.

Сүйгөнү сулуу Жезбилек,
Сүйлөгөн элде кабар бар:
«Сүйкүмүн элге септи», – деп.
Ырыс алды ынтымак,
Ыракатка жеткирет.
Оболтон элдин сөзү чын:
«Он досун мурда нээтти», – деп.

Каракан уулу эр Көкүл,
Карачтын ордун басыптыр.
Кабырылбас курч болот,
Кайраты ашып-ташыптыр.

Ажал-өлүм келгиче,
Айрылбас данкка конуптур.
Атырылган азамат,
Айылын жоодон кооруптур.
Басып жүргөн пендеден,
Бактысы бөтөн болуптур.

Жыламыш сулуу алганы,
Жезбилек чолпон таңдагы.
Элине кызмат өтөсө,
Эрлердин барбы арманы.

Жылдызы бетте жаныптыр,
Жыл өтүп өмүр жашарып,
Жыргап жатып калыптыр.

16-май, 1962-жыл. үч-Терек айлы. Ош областы.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

Нура – өтмө мааниде, акылдуу, сезимдүү, дөөлөттүү, мартабалуу.

Туяк – бала, перзент.

Туур – өтмө мааниде, Мекен, конуш, жай.

Туйгун – алгыр куштун түрү (өнү ак болот) өтмө мааниде берилген.

Кулан өөк – таңдын жаңыдан чыгыштан агарып көрүнүшү.

Сары оору – санаа, кайгы.

Куу баш – баласыз, перзентсиз.

Макулук – пенде (жалпы түшүнүк).

Тогуз түлүк мал – ар бир төрт түлүк малдын тогуздан бериле турган сан эсеби.

Дабан – ашуу, бел.

Мең – эттеги так (текстте менсиз жылкы).

Жээнтек – жаңы төрөлгөн балага берилүүчү сый тамак.

Баракат (балакат) – бойго жетүү (жети жаштан баштап).

Кайыл – көзгө көрүнбөй кубулуп жүрүп колдоочу кереметтүү, касиеттүү күчтөр.

Укурук – башына кыл аркан тагылып, жылкыны кармоого ылайыкталган шилбиден жасалган узун таяк.

Сул мүчө – келбет, кебете.

Тузак – кылтак (канаттууларды ж. б. майда жаныбарларды кармоо үчүн жасалган аспап).

Жаа – диал. желдик (ат жабдыгынын бири).

Көкбөрү – улак тартуу (оюндун түрү).

Сүлпөт – сөөк (өлгөн адам).

Күмбөз – өлгөн адамдын мүрзөсүнө коюлган эстелик.

Шейит – 1. Азап тартып кыйноо менен өлгөн адам.

2. Ислам дини үчүн өзүн курман кылган адам.

Карчыга – алгыр куштун түрү.

Барчын – алты түлөк болгон бүркүт.

Аса-муса – боорунда жиги бар катуу жыгач (аса-муса жыгачы касиеттүү деп эсептелинет).

Мунара – бурана (кароол кароочу атайын салынган бийик имарат).

Дүмбүр – түпкүр, алыс, көз жетпеген жер.

Дурбү – турнабай (кароол кароочу аспап).

Басмайыл – атка салынган ээрди кармоочу кайыштан жасалган кур сымал аспап.

Кошмок – ат жабдыгынын түрү.

Айырмач – жаш балага ылайыкталып жасалган ээр.

Кемер – алтын, күмүш, асыл таштар менен кооздолгон жазы кур.

Сүмбө – мылтыктын ичин тазалоочу же окту, дарыны ургулап салуучу катуу ичке жыгачтан же сымдан жасалган узун таякча.

Тобулгу (табылгы) – кызыл-күрөң түстөгү өтө жоон эмес катуу жапайы майда жыгач.

Толорсук – ийри такымдагы тарамыш.

Канжыга – ээрдин арткы бөлүгүнүн эки жагына тагылган бөктөрүнчөк же буюм байлоого ылайыкталган кайыш боо.

Тулуп – эчкинин, серкенин терисинен ийленип жасалган кургак тамак-аш салынуучу баштык.

Керней – үйлөмө музыкалык аспап.

Бакыр – кедей, жарды.

Кыроо – таңкы, кеч күздөгү сууктан пайда болуучу кыламык кар.

Толто – жүрөк тамыры.

Жебе – кулундарды байлоочу эки казыкка тартылган кыл аркан.

Бардаш кыл – макул болуу, ырайым кылуу.

Чекилик – каталык, туура эмес.

Тезек – уйдун, жылкынын кургаган богу.

Кароол – күзөт.

Каранды – кул-кутан.

Кош тарап – эки жактан, туш-туштан.

Өксөр – өжөр, тайманбас.

Када – тирөөч, мамы.

Эшек тарамыш – буттун тарамышы.

Моло – мүрзөнүн үстүнө коюлган белги.

Маңгилик – нашаа пайдалануучу.

Шалпар тебүү – чогулуп оюн-зоок баштап көңүл ачуу.

Шаан-шөкөт – оюндун түрлөрү, каада-салты.

Кадиктүү – коркунучтуу, кооптуу, ишенимсиз.

Күмөн – ишенимсиз, шектүү.

Нокто – ат жабдыгынын түрү.
Торпу – кокту, колот.
Тоскок – топо, чан.
Сугу түшүү – көз тийүү, көз артуу.
Жараман – жарактуу, жардамы тиер.
Карсак – түлкүнүн түрү.
Паренде – канаттуулардын жалпы аты.
Кыбыла – Меке тарап, мусулмандар бет алып намаз окуй турган жак.
Томого – алгыр куштардын (бүркүт, шумкар, ителги) башына каптап кийгизүүчү кайыштан жасалган көз кап.
Шайдандай – шайдоот, шамдагай.
Нас – жайдары.
Добул – чоң-чоң күчтүү жааган мөндүр.
Кебери – таштын жаракасы.
Паанай – ырыскы, таалай.
Куюшкан – ат жабдыгынын түрү.
Көмөлдүрүк – ат жабдыгынын түрү.
Мээр – жагымдуу, сүйкүмдүү.
Шыбага – адамга ыйгарылган тиешелүү үлүш.
Байралуу – жай алуу, жайлануу, тыныгуу.
Жосун – көндүмүш, көндүм болгон.
Кептер – үй көгүчкөнү.
Куунатуу – жыргалдуу, кубанычтуу.
Текебер – кесир, бой көтөргөн, барктабаган, барк билбеген.
Кээ – күнөө.
Кырчын – жапжаш (жигит, кыз).
Дар – өлүмгө жазалоочу жай.
Чоло – бир нерсени аткарууга чамасы келбөө, убактысы жок адам.
Жуурат – каймагы алынбай уютулган кой сүтү.
Жаргак – жүнү жыдытылып ийленген мал териси.
Мээнүү – канагаттануу, ыраазы болуу, ырахат алуу.
Куур тон – ашатылып ийленген териден жасалган тон.
Зер кетүү – күч, кубат, алдан кетүү.
Милте – эски мылтыктын дарысына от берүүчү кебезден, буладан эшилген жип; машаа, от бергич.
Маале – алачык.
Өргөө – арналып тигилген боз үй.
Даркүмөн – санаадар, санаркоо, сарсанаа тартуу.
Найымы – адаты, салты.
Туурады – кыдыруу, басып өтүү, жер кезүү.

Чап салуу – кол салуу.
Шүйү жок – кебете-кешпири, кейпи жок.
Топор – кырчаңгы, арык, начар.
Кыямат кайым – акыр заман, жашоонун бүтүшү.
Мудаа - тилек, максат.
Иле – ык.
Эм-дом – ооруну айыктыруучу дуба.
Дамбылда – молдо, мугалим.
Шайык – дин кызматкери.
Тушмалы – өнөр, сыйкыр, сыр.
Бээ саам – 1–1,5 сааттык аралыкта бээ саачу убакыт.
Чаган ок – калмак ок.
Тобурчак – келишимдүү, денеси чоң, чың ат.
Туй үртүк – кымбат баалуу кездемеге алтын, күмүш чаптырылып, кооздолуп жасалган ат жабуу.
Домпой (томпой) – бодо малдын чүкөсү.
Балаты – жаңы өсүп чыккан майда карагай.
Өгөй – жат; өздүн карама-каршысы.
Булдурсун – учуна коргошун уютулган чоң камчы.
Асыранды – багып алган бала.
Чарык – чылгый кайыштан тигилген бут кийим.
Чүлүк – уй малынын мурдун көзөп тагылган жыгач шакекче.
Шүдүңгүт – күлүк уй малы.
Намаз шам – күүгүмдө окулган намаз.
Намаз дигер – күн батар алдында окулган намаз.
Зындан – күнөөлүүлөрдү салууга арналган атайын казылган терең ор.
Эркек тана – бой жеткен эркек бала.
Байыс – кайрат, ышкы.
Ышкы – жөндөм.
Күлбото – отко чыдамдуу чопо.
Чырыч – чырыш; тамыры желүүчү өсүмдүк.
Мата – ныгыруу.
Деңгене – шерине; ортого акча жыйып, мал союп жеген эт.
Паана – сыйынт, коргончу, калканчы.
Мугамыр – түркөй, момун, жоош.

**АРМАН
БІРЛАРЫ**

КЫРГЫЗ АРМАН ЫРЛАРЫНЫН КӨРКӨМДҮК ПОЭТИКАСЫ

Кыргыз элинин көп тармактуу, көп жанрлуу оозеки поэзиясында арман ырларынын айрыкча тарыхый-адабиятык орду бар. Бул арман ырларынын кыргыз фольклорунда кеңири тарашы, социалдык-коомдук турмуштун ар түрдүү жактарын камтышы, өз алдынча жанрдык статуска ээ болушу менен белгиленет.

Мына ушул элдик оозеки чыгармачылыкта кеңири тараган арман ырларын интенсифдүү түрдө кагазга түшүрүү иши отузунчу, кыркынчы жылдарга, ошондой эле кийинки мезгилдерге тиешелүү. Ал эми жарыялоо маселеси болсо көрүнүктүү окумуштуу кыргыз адабиятын изилдөөдө терең мазмундуу, бүгүнкү күндө да өз актуалдуулугун жоготпогон илимий эмгектерди жазып калтырган М. И. Богдановага тиешелүү десек жаңылышпайбыз. Себеби, ал Улуу Ата Мекендик согуштун оор жылдарында өзүнүн кесиптештери Ө. Жакишев, Ж. Саманчин, К. Рахматуллин менен биргелешип, «Кыргыз адабиятынын очерки» (1943) деген китепти жарыялашкан. Ушул илимий эмгектин «Кыргыз фольклору» бөлүмү М. И. Богдановага тиешелүү. Мына ошондо окумуштуу биринчилерден болуп арман ырларына кайрылып, «Жокчулук», «Насыяга кеткен кыздын арманы», «Чалга берген кыздын ар-

маны» деген ырлардын негизинде талдоо ишин жүргүзгөн. Демек, эң алгач дал ушул арман ырлары жарыяланган.

Арман ырлары өзүнүн тематикалык ар түрдүүлүгү менен биринчи жолу А. Токомбаева, Б. Кебековалар түзүшүп, жарыялаган «Кыргыз эл ырлары» (1967) деген жыйнакта топтолгон. Жыйнак эки бөлүктөн турат: «Октябрь революциясына чейинки ырлар» жана «Кыргыз совет ырлары». Арман ырлары жыйнактын биринчи бөлүгүнөн орун алган. Элдик лирикалык ырларга китеп түрүндө жаңы өмүр берип, кайрадан элдин өзүнө кайтарып берүү өз учурунда чоң маданий окуя болгон. Мына ушул элдик ырлардын ичинде арман ырларына биринчи жолу атайын көңүл бурулуп, анын ар түрдүү тематикалык үлгүлөрү жарыкка чыгарылган. Жыйнакка «Койчунун арманы», «Жокчулук», «Чалдын арманы», «Токол аялдын арманы», «Кыздын арманы», «Карылык» (1-2 түрү), «Абышканын зары», «Ат картайды жал тайды», «Баласыз аялдын арманы», «Сокурдун арманы» деген армандар топтолгон. Белгилүү болгондой, жыйнакка киргизилген ырлар өзүнүн тематикасы жана турмуштук ар түрдүү жагдайларды сүрөттөөсү менен айырмаланып турат.

Кыргыз поэзиясынын антологиясында арман ырларына бир кыйла кеңири орун берилген. Кыргыз адабиятынын тарыхында биринчи жолу жарык көргөн бул антологияга¹ «Койчунун арманы», «Жокчулук», «Чалдын арманы», «Кыздын арманы», «Төркүнүнө жетпеген кыздын арманы», «Сокурдун арманы» деген чыгармалар киргизилген. Аталган чыгармалар тематикалык жагынан бир өңчөй, бир

¹ Кыргыз поэзиясынын антологиясы. т. I., – Ф., 1980.

тектүү болуп көрүнгөнү менен, маани мазмуну боюнча конкреттүү адамдын конкреттүү тагдыры боюнча айтылган арман ырлары болуп саналат.

Арман ырларынын жарыяланышына байланышкан соңку окуя кыргыз поэзиясынын антологиясынын экинчи жолу жарыяланышына байланыштуу. Бул басылыш мурункунун кайталоосу эмес, антологияны түзгөн жана жарыялаган редколлегия да, басмакана да башка, андыктан «Антологиянын»¹ составы да, мазмуну да мурункуга караганда айырмаланып турат. Аталган антологияга төмөнкүдөй арман ырлары топтоштурулган: «Жокчулук», «Көңүл айтуу», «Чалдын арманы», «Кыздын арманы», «Төркүнүнө жетпеген кыздын арманы», «Төрөбөгөн аялдын арманы», «Зордоп берген кыздын арманы», «Жаман аял алган кишинин арманы», «Койчунун арманы», «Атасы аскерге кеткендеги арман ыр». Бул басылышта айрым ырлар мурдагыны кайталаганы менен, негизинен жаңы чыгармалар жарыяланганы көрүнүп турат.

Ошондой болсо да, арман ырлары тематикалык жагынан, жанрдык белгилери боюнча бөлүштүрүлүп, системалуу түрдө өз алдынча жыйнак болуп чыга элек.

Арман ырлары элдик лирикалык чыгармалардын бир түрү катары өзүнүн келип чыгышы, калыптанышы боюнча байыркы доорлорго таандык экени талашсыз. Коомдук шарттарга жана адам турмушунун ар түрдүү кубулуштарына байланыштуу арман ырларынын тематикалык чөйрөсү, жанрдык составы да улам өзгөрүп, жаңыланып турганы мыйзам-ченемдүү көрүнүш. Арман ырларында анимист-

¹ Кыргыз поэзиясынын антологиясы. т. I., Ф.: Кыргызстан-Сорос фонду, – 165–170-бб.

тик көз караштардын толук түрдө сакталышы, ошондой эле Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги жеке адамдык трагедиянын чагылышы, кантсе да бул жанр узак жолду басып өткөнүн айкындап турат. Бирок кандай болсо да арман ырлары өзүнүн спецификалык тематикасын, түпкүлүктүү жанрдык касиет-сапатын жоготпой келгени таң калтырбай койбойт.

Анимисттик көз караштардын рудименттери табияттык көрүнүштөр менен адам тагдырын бир катарга коюп сүрөттөөдөн ачык байкалат.

Арман ырларында жаратылыштык кубулуштардын сүрөттөлүшү, эң ириде поэтикалык кабылдоонун ыкмасы, адамдын тагдырын, оюн, сезимин күчөтүп, таасын берүүнүн өзүнчө бир жагдайы, сүрөттөө куралы болуп саналат.

Өткөн замандарда кыргыз элинин турмуш-тиричилиги, жашоо шарттары оор, кыйын болгону жашыруун эмес. Мындай оорчулук, кыйынчылык көбүнчө кедей-кембагалдардын тагдырына туура келгени да талашсыз. Натыйжада кадыресе карпайым жашоо тиричилигине байланыштуу арман ырларынын келип чыгышы толук ыктымал. Мына ошондой ырлардын бир кыйласы кедей-койчулардын тагдырына байланыштуу. Алсак:

Чокоюм буттан суурулуп,
Чор болду таман туурулуп.
Чой-чойлоп жүрүп өлөмбү?
Чокудан бир күн буулугуп.

Мындагы поэтикалык ой-койчунун тагдыры.

Албетте, адамдын оор тагдырын ачык сүрөттөө үчүн, эң биринчиден, конкреттүүлүк керек. Ошондон улам ыр мындайча уланат:

Эшикке жатсам, эчки каапыр тебелейт,
Үйгө жатсам, байбиче каапыр жемелейт.

*Тезек тер деп кап берет,
Үйгө кирсем, көсөө менен тап берет¹.*

Койчунун арманы жөн эле баяндоо эмес, өзүнүн жашоо турмушун айтып берүү да эмес, бул каармандын ички монологу. Монолог жашоо-турмушунда баарынан ажыраган, баарынан кол жууган адамдын тагдырын таасын көз алдыга тартат. Ошентип, бул ыр конкреттүү койчунун тагдырына байланыштуу келип чыкса да, өзүнүн мазмуну боюнча дегеле турмуш жашоосунда баарынан ажыраган, адамдын жалгыздык абалы сүрөттөлгөн.

Арман ырлары өздөрүнүн тематикасы боюнча, сүрөттөлгөн майда-чүйдө жагдайлары боюнча нагыз кыргыз чындыгынан алынганы менен айырмаланып турат. Салттуу көчмөн турмуштун, уруучулук-патриархалдык карым-катыштын, примитивдүү тиричиликтин спецификалык белгилери арман ырларында таасын изин калтырган. Жогоруда келтирилген ыр саптары бул айтылган ойдун ачык далили болмокчу.

Арман ырлары кандай гана болбосун, ар кандай эле көркөм чыгармадай, конкреттүү бир окуяга, көрүнүшкө багытталат, ошол окуяны, көрүнүштү сүрөттөйт. Ошондой болсо да, алар өздөрүнүн маани-мазмуну жагынан тереңделген, жалпылаштырылган, синтезделген мүнөзгө ээ болот. Мына ушул жагынан алып караганда, айрым арман ырларына коюлган ат (названия) шарттуу гана берилген. Алсак, «Жокчулук» ыры дал мына ошондой мүнөздөгү ыр:

*Беи айчыктуу кызыл тон,
Кийгизбедиң, жокчулук.*

¹ Кыргыз эл ырлары. Түзгөн: А. Токомбаева, Б. Кебекова. – Ф., 1967, 238-б.

*Безелентип боз жорго,
Мингизбедин, жокчулук.
Бетегелүү сары жон,
Кондурбадын, жокчулук.
Бет алдымдан сен чыгып,
Оңдурбадын жокчулук.¹*

Келтирилген ыр саптарында «жокчулук» өзүнүн кадыресе тиричилик (бытовой) маанисинде эмес, өтмө маанисинде берилип жатат. «Жокчулук» – бул метафоралык аллегория, жандандырылган образ. Биринчи строфада элес-булас берилген образдын ушул касиети экинчи келтирилген строфада ачыкка чыгат. Демек, тизмектелген ыр саптарынан көрүнүп тургандай, «Жокчулук» деген ыр жөн эле «жакырчылык» эмес, бул – «Бетегелүү сары жонго» бараткан адамдын «бет алдынан» чыккан кандайдыр бир «жандуу» желмогуз. Мына ошондуктан «Жокчулук» ыры – карапайым тиричилик жагдайында эмес, адам турмушун, адам тагдырын философиялык, медитативдик деңгээлде жалпылаштырган, синтездеген чыгарма. Ушул ыңгайдан алып караганда «Жокчулук», «Койчунун арманы» булар жөн эле тиричилик деңгээлде баяндалган чыгармалар эмес, алар – кыргыз турмушунун эски замандагы реалдуу картинасы.

Элдик оозеки поэзияда арман ырларынын эң негизги мотивдеринин бири кыргыз аялдарынын тагдырына арналган. Чалга берилген, зордоп сатылган кыздардын тагдыры, ошондоо эле баласыз калган аялдын бактысыз жашоо-турмушу салттуу арман ырларында өзгөчө күч менен сүрөттөлгөн.

Алсак, «Кыздын арманы», «Төркүнүнө жетпеген кыздын арманы», «Чалга тийген кыздын арма-

¹ Кыргыз поэзиясынын антологиясы. т. I., – Ф., 1980, 121–122-бб.

ны», «Зордоп берилген кыздын арманы» ж.б. Бул ырлардын ар бири кандайдыр бир жекече түрдө болуп өткөн окуянын негизинде келип жаралган сыяктуу. Анда кандай өзгөчө белгилердин негизинде бул жекече тагдырдын натыйжасында келип чыккан ыр жалпылаштырылган, синтезделген көркөмдүк мазмунга ээ болот? Арман ырларынын спецификалык өзгөчөлүгү да так ушул учурга байланыштуу. «Кыздын арманы», деген ыр чалга берилген кыздын тагдыры жөнүндө. Мындай тагдырына атасы күнөөлүү, ошондуктан ал өз атасын «кызыл тумшук» деп каргайт. Эгерде ыр ушундай мүнөздөгү каргыш менен аяктаса, анда ал жекече адамдын жекече тагдырын баяндаган чыгарманын деңгээлинде калмак, адамдык бийик максатты көздөгөн көркөм синтезге көтөрүлө алмак эмес.

*Кулаалы салсаң, кууга сал,
Куураган чалга бергенче,
Курсагын жарып, сууга сал.
Ителги салсаң, кууга сал,
Итийген чалга бергенче,
Ичимди жарып, сууга сал.*

Эки башка көрүнүштү контрасттык карама-каршы коюу кыздын эң оор абалын, эң кыйын тагдырын даана, таасын сүрөттөөгө мүмкүнчүлүк берет. Ошондой абалда калган кыздын оозунан чыккан өз атасына карата айтылган каргыш сөздөр бардык жактан ишенимдүү, психологиялык жагынан жеткиликтүү. Мына ошондуктан «Кыздын арманы» трагедиялуу пафос менен жыйынтыкталат:

*Күлүккө така болбогон,
Күмүштү неге жараткан?*

*Атага арка кылбаган,
Кызды неге жараткан?¹*

Келтирилген ырдын көркөм образдык система-сындагы «кулук» менен «күмүш» контрасттык карама-каршылыкта турган көркөмдүк антитеза. Дал ушул антитезалык туюнтма акырында келип, логикалык жагынан суроо иретинде айтылганына карабастан, жыйынтыктуу бүткөн поэтикалык образды ишке ашырган. Ошентип, ырдын башталышында «куураган», «итийген» чалга кеткен кыздын конкреттүү тагдыры ырдын бүтүшүндө «атага», «агага» арка боло албаган кыздын жалпылаштырылган, синтезделген образына айланат. «Кыздын арманы» мына ушундай бийик максатты, бийик идеалды даңазалаган трагедиялуу апофеоз менен жыйынтыкталат.

Ал эми «Чалга тийген кыздын арманы» өзүнүн мазмуну жана көркөмдүк аткарылышы жагынан «Кыздын арманын» кайталоо мүнөзү болуучу. Мында чалга сатылган кыздын күндөлүк турмушу сүрөттөлөт.

*Ак суунун башы дарыя,
Агар жери бир кыйла.
Алган күйөөм айласыз,
Агала сакал карыя.²*

Берилген ыр саптарында деле «Кыздын арманындагыдай» алган күйөөсү айласыз «агала сакал карыя» жөнүндө айтылып жатат. Мына ушул жерде өзүнчө токтолуп кете турган бир олуттуу маселе бар. Эмне үчүн арман ырларынын өнүгүшү про-

¹ Кыргыз эл ырлары. Түз.: А. Токомбаева, Б. Кебекова. Ф., 1967, – 246-б.

² Кыргыз поэзиясынын антологиясы. – Ф., Кыргызстан-Сорос фонду, 1999. – 176-б.

цессинде басымдуу көңүл аял маселесине бурулат. Албетте, бул кокусунан эмес. Алыска кеткен, сатылып кеткен, чалга берилген, жаш балага берилген кыздардын тагдыры кыргыз коомунда мүнөздүү көрүнүш болгон. Кандай болсо да, кыргыздын коомдук жашоо тартибинде аялдын абалы өтө оор болгон. Ушундан улам аял темасы, айрыкча чалга сатылган кыздардын тагдыры өзүнчө бир салттуу темага айланган десек болот. Теманын өзү гана эмес, сүрөттөө каражаттары да, образдык курулмалары да поэтикалык, строфалык түзүлүшүнө чейин салттуу чен-өлчөм менен бекитилген. Алсак, «Байга барган кыздын арманы» деген ырда:

*«Карчыга салсаң, кууга сал,
Карыган чалга бергенче,
Кардымды жарып, сууга сал.
Ителги салсаң, кууга сал,
Итийген чалга бергенче,
Ичимди жарып, сууга сал»,¹ —*

деп берилет.

Ушундай эле ыр саптарын кытайлык кыргыздардын «Эркиме коёр заманбы?» деген арман ырынан да кездештиребиз:

*Ителги салсаң, сууга сал,
Өрдөк күндө сууда бар.
Итийген чалга бергенче,
Бутумду бууп, сууга сал.²*

Демек, мындай көрүнүш эч кандай кокустук эмес, мында кандайдыр бир туруктуулук, ал турмак көркөм мыйзамченемдүүлүк бар. Кыргыздын накта

¹ Борбордун кору; инв. № 546. Жыйнаган Мамбетсеитова З.

² Кыргыздар. Кытайдагы кыргыздардын санжырасы, мурасыжана салты. 4-китеп. — Б., 1997, — 511-б.

көчмөн турмушунун туруш-турпатына туура келген атрибуциянын так, даана сүрөттөлүшү кайталангыс элес, кайталангыс образ жаратып жатат. Мына ошол кайталангыс образ ооздон-оозго, муундан-муунга өтүп, бара-бара стереотипке, салтка айланат. Ушул ойду улантуу иретинде төмөнкүдөй ыр саптарын келтирели:

*Саймалуу беле өмүрүм,
Саналуу беле көңүлүм.
Саксайган чалга кор болду,
Сардалдай менин өмүрүм?¹*

Чалга берилген кыздын арманынын дагы бир түрү. Ошол эле строфалык жана синтаксистик параллелизм, аллитерациялык уйкаштыктар, бирок ошого карабастан ой-сезимдин чагылышы, образдык түзүлүшү өзүнчө, өз алдынча. Тагыраак айтканда, салттуу эрежелерди толук сактоо менен бирге, арман ырлары көркөмдүк өзгөчөлүгүн жаңылантып, кубултуп турууга ийкемдүү жанрлардан болуп саналат. Бир эле теманын, мындайча айтсак, бир эле, тагдырдын ар башка чечилиши, бул эң биринчиден, салттуу арман ырларынын көркөмдүк потенциясына байланыштуу. Мына ошондуктан аял темасына арналган арман ырлары чалга берген же зордоп берген кыздардын тагдырын сүрөттөө менен гана чектелбейт. Ошондой эле чалга сатылган кыздардын армандарынын негизинде «Каптагай кыздын арманы», «Акберметтин арманы», «Ак Мөөрдүн арманы» сыяктуу поэмалык деңгээлге көтөрүлгөн чыгармалар да жаралган. Ал эми акындар элдик арман ырларын чыгармачылык менен пайдаланып, бийик классикалык деңгээлге

¹ Борбордун кору, инв. № 660. Токолдун арманы. Жыйн.: С. Закиров, Т. Абдыракунов, С. Мусаев.

жеткен поэмаларды жаратышкан. Алсак, К. Акиевдин «Гүлүсүн», «Ак Мөөр» поэмалары, Тоголок Молдонун «Кыз Кенжекенин арманы», Какен Алмазбековдун «Айсары» аттуу чыгармалары. Кыргыз эл оозеки поэзиясында арман ырларына мазмуну жактан өтө жакын турган «Күйгөн» деген ат менен белгилүү болгон ырлардын тобу да кездешет. Бул ырларда негизинен кандайдыр бир турмуштук себептердин натыйжасында сүйгөнүнө жетпей калган, кантип жетсем деп зарлаган жаштардын муңзары, ички күйүтү чагылдырылган. Мындай ырларды «ашыктык армандары» деп атасак да болот. Мисалы, Мөөрдөн ажыраган Болоттун арманын алып көрөлү:

– А, Мөкөм, акак бир тилдүү ак жүздүү,
Айда бир көрсөм жылдыздуу.
Ай чырайлуу жамалды,
Арзысам сендей табамбы?
Азабыңа мен калып,
Сени, аксакал Жантай чал алды.
Күкүк тилдүү, күн жүздүү,
Күндө көрсөм жылдыздуу.
Күн чырайлуу жамалды,
Күйгүзүп Жантай чал алды.¹

Мында «акак тилдүү», «ай жүздүү», «күкүк тилдүү», «күн жүздүү», «жылдыздуу» сыяктуу бийик эпитет, салыштыруулар ырга табийгы түрдө тирадалык пафос, мүнөз киргизген. Ал түгүл кандайдыр бир салтанаттуу романтикалык атмосфера, жагдай туудурат. Көз алдыга табият, жаратылыш бир жаратып койгон ажайып сулуулуктун,

¹ Кыргыз поэзиясынын антологиясы. Түз.: Закиров С., Таштемиров Ж. – Ф., 1980, – 171-б.

укмуштай көрктүүлүктүн шумдуктай образы пайда болот. Бул – Болоттун сүйүүсү менен муңзарынын биригишинен жаралган образ. Ал канчалык күндө көрсө, күндө жылдыздуу, айда көрсө, айда жылдыздуу болсо, андан айрылуу ошончолук кайгылуу, ошончолук трагедиялуу.

*Кайгы, бир гана кулак оо карала ат,
Карматып тойго минбедим,
Кадырман Мөкөм өзүң менен,
Калкымда бирге жүрбөдүм.
Көрүнбөйсүң кыядан,
Каякка кеттиң сүйгөнүм?
Каралдым сенден айрылып,
Капасын тарттым дүйнөнүн.¹*

Мына ушул аллитерациялык уйкаштыктын негизинде жаралган саптардан Болоттун бүтүндөй турмуштук трагедиясы чагылдырылып жатат. Болот үчүн Мөөрсүз жашоо маңызсыз. Арман ырдын негизги идеясы да ошондо.

Кыргыз эл оозеки чыгармачылыгында кеңири тараган арман ырларынын дагы бири – карылык ырлары. Бул жөнүндө «Очеркте» төмөнкүчө жазылат: «...Адамдар карыганда күч-кубаты, акыл-эси, сын-сыпаты жагынан жаш курагындай болбой калышы – табигый нерсе. Карыган абышка кемпирлер күч-кубатынан калып, колунан иш келбей, акылы бөксөргөнүнө кейип, арман кыла турган. Карылык жөнүндөгү ырларды адегенде таланттуу акындар түзүп, бара-бара ооздон-оозго өтүп, ар бир

¹ Кыргыз поэзиясынын антологиясы. Түз.: Закиров С., Таштемиров Ж. – Ф., 1980, – 172-б.

² Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки. – Ф.: Илим, 1973. – 133-б.

карынын абалын, өкүнүчүн билдирип ырга айланган»².

Кыргыз поэзиясында карылык темасынын айрыкча өркүндөп-өсүшүнүн коомдук-социалдык негиздери бар. Карылык мотиви элдик ырларда гана эмес, акындар поэзиясында, элдик эпостордо да кеңири орун алып, бийик трагедиялык доошко жеткизилгени кокустук эмес. Себеби, кыргыздын жашоо турмушу ансыз да оор болгон, ал эми карыган адамдын турмушу андан бетер кыйын болгон.

Карылык «кыямат кетер чактын» синоними уретинде, тагыраак айтканда, адам өмүрүнүн трагедиясы, жашоонун эң кыйын учуру, жаштыктан, күчтөн ажыраган мезгили катары сүрөттөлөт:

*Кыл мурутум жок чакта,
Кылтылдаган шок чакта.
Байыры, байыры жаи чакта,
Токтоло элек мас чакта.
Эттүүсү элем моюндун,
Эптүүсү элем оюндун.
Күлгүнү элем торконун,
Күлүгү элем жоргонун.¹*

Кыргыздын оозеки поэтикалык аң-сезиминде жаи жигит үчүн мындан ашкан салыштыруу мүмкүн эмес. Ырдын аягында «Кыямат кете турган» мезгил келгени, баягы моюндан эт, оюндан эп кеткени айтылат.

Бул ыр саптарында карылыктын келгенине байланыштуу муңзар деле жок, бирок ошого карабастан бул ыр карылыктын бүтүндөй элесин тарткан эң күчтүү армандын катарында турат.

¹ Кыргыз эл ырлары. Түз.: А. Токомбаева, Б. Кебекова. – Ф., 1967, – 249-б.

Карылык жөнүндөгү арман ырларынын келип чыгышында жана көркөмдүк табиятында кандайдыр бир мыйзамченемдүүлүк бар экени сезилбей койбойт. Албетте, «жаштык» жана «карылык» түшүнүк катарында табигый түрдө өзүнөн өзү карама-каршылык жаратат. Ошондой эле так ушул табигыйлыктын негизинде бул көрүнүштөр жөнүндөгү ырлар контрасттык антитеза иретинде түзүлөт. «Жаштык» кандай гана учурда болбосун даңазаланат, ал эми «карылык» тескерисинче ашкереленет. Мына ошондуктан карылык жөнүндөгү ырларда контрасттык абалдар, антитезалык образдардын жаралышы – сөзсүз мыйзамченемдүү көрүнүш. Мына дал ушундай мыйзамченемдүүлүктү «Ат картайды жал тайды» деген ыр далилдейт:

*Ат картайды жал тайды,
Эр картайды мал тайды.
Үзөңгү тайды, бут кетти,
Булгаарыдай жыт кетти.
Эңкейип белден күч кетти,
Ооздон отуз эки тиш кетти.
Кечээги көргөн жыйырма беш,
Кайрылбастан жылт этти.¹*

Келтирилген ыр саптарында эч кандай антитеза жок. Бир караганда түз эле карылык жөнүндө сөз баратат. Ал эми подтекстин карасак, анын ар жагында башка элес, башка образ жатканы, тагыраак айтканда, «карылыктын» түбөлүк антиномиясы «жаштык» турганы оңой эле көрүнөт. Демек, элдик ырдын образдык системасы өтө эле жөнөкөй, бир беткей эмес, анда бир эле теманы,

¹ Кыргыз эл ырлары. Түз.: А. Токомбаева, Б. Кебекова. – Ф., 1967, – 252-б.

идеяны ар түрдүү ыкмада, подтексте берүү мүмкүнчүлүктөрү бар.

Арман жанры өзүнүн келип чыгышы боюнча эң байыркы формалардын түрүнө туура келет, бирок ал биротоло селейип катып калган нерсе эмес. Арман ыры, ар кандай эле элдик поэтикалык жанрлардай, жаңы турмуштук көрүнүштөргө, коомдук социалдык өзгөрүүлөргө ылайык өзүнүн көркөмдүк табиятын катмарланууга, жаңыланууга дуушар кылат.

Ушул жагдайдан алганда, арман жанры элдин башына оор кыйынчылык келген учурда өзүнүн тереңде жаткан поэтикалык мүмкүнчүлүктөрүн ачууга жарактуу экенин Улуу Ата Мекендик согуштун мезгилинде көрсөттү. Гитлердик баскынчылардын кол салышы бүткүл совет элине, анын ичинде кыргыз элине болуп көрбөгөндөй кайгы-муң алып келди. Кандайдыр бир жакын адамынан ажырабаган үй-бүлө дээрлик калган жок. Албетте, ошондой жалпы элдик мүшкүл окуя элдик поэзияда, бөтөнчө арман ырларында чагылбай коймок эмес. Согуш мезгилинде жаралган элдик ырлардын баары тегиз арман формасына жатпайт. Бул ырлар – көбүнчө кошок, жоктоо, коштошуу түрүндөгү чыгармалар. Мына ошолор менен катар арман формасын сактаган ырлар да кездешет. Мисалы:

*Ай чыгат экен чачырап,
Алгандан калдым ажырап.
Алганынан калды деп,
Ким багат экен асырап?
Күн чыгат экен чачырап,*

¹ Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги эл ырлары. Түз.: Т. Абдыракунов. Ф.: 1974, – 68-б.

*Күйөөмдөн калдым ажырап.
Күйөөсүнөн калды деп,
Ким багат экен асырап?!*

Торгогон булут кетет, ай чыгат, күн чыгат, бирок согушта каза болгон күйөөсү тирилип келбейт. Армандын маңызы мына ушунда. Бир жагынан айчачырап чыгып турса, экинчи жагынан аял байкуш эч жазыгы жок алганынан ажырап турат. Бул арман ырларына мүнөздүү болгон классикалык контрастык образ. Ушундан улам салтка айланган классикалык форма эч качан жашоодон калбайт, тескерисинче жаңы турмуштук чындыктын негизинде ал кайрадан жаңыланат, өзгөрөт.

Улуу Ата Мекендик согуш советтик элдин бекемдигин, бийик патриоттук духун көрсөткөн улуу сыноо болгон. Ал ошону менен бирге ар бир адамдын жеке тагдырына түздөн-түз балта чапкан кандуу окуя, трагедия болгону да белгилүү. Эгерде бул көрүнүш реалдуу чындык болбогондо, согуш армандары жаралбайт эле. Жаңы турмуштун, жашоонун реалдуулугу байыркы ыр формасынын жөнөкөй эле кайталанышына алып келбей, архаикалык көркөм аң-сезим чечкиндүү түрдө өзгөргөн коомдук турмуштун жаңы белгилерин, жаңы реалийлерин чагылтып сүрөттөйт. Ушул мааниде төмөнкү ырды карап көрөлү:

*Ак шумкар алдың, сен алдың,
Ак жибек боосун мен чалдым.
Алышкан жоого сен кетип,
Арка тылда мен калдым.*

Бул саптарда «ак шумкар» менен «ак жибек» шарттуу гана көрүнүштөр, метафора, ушул каймана мааниде берилген образда жигит менен келиндин биргелешкен өмүрү жөнүндө сөз баратат. Алар бирге басып, бирге иштеп, бири эриш, бири

аркак болуп жашашкан. Эми бирөө жоого кетип, бирөө тылда калды. Армандуу тагдыр деген ушул. Ошондуктан арман мотиви өзүнүн эң бийик мотивине жетет:

Оболоп учкан ак куштун,
Ак жибек боосу бар бекен?
Алыста жүргөн курдашты,
Алдырар дүйнө бар бекен?¹

Мында «жоокер», «оболоп учкан ак кушка» теңештирилип жатат. Эми ошол «боо» үзүлүп калган жокпу? Маселенин маңызы мына ушунда. Байкалып тургандай, «куштун» образы жөнөкөй параллелизмден татаал системалуу метафорага айланып, кыздын арманын апогеяга («Алыста жүргөн курдашты алдырар дүйнө бар бекен») жеткирип жатат.

Демек, арман ырлары өзүнүн узак тарыхый жолунда салттык формаларын бекем сактоо менен бирге, жаңы турмуштук кырдаалдарга, социалдык коомдук жагдайларга байланыштуу жаңыланып, кубулуп отурат. Ошондой болсо да, арман ырларынын советтик түзүлүштүн учурундагы тагдыры жөнүндө орун алып келген бир пикир жөнүндө өз оюбузду билдиргибиз келет. Окуу китебинде мындай деп жазылган: «Совет бийлиги орногон күндөн тартып мурун азап тартып жабыркап жүргөн эмгекчилердин турмушунда зор өзгөрүүлөр болду. Алар эркиндикти колго алуу менен бирге, бакыт-таалайга жетишип, кайгы-капасыз өмүр сүрүүнүн улуу жолуна киришти. Ушуга байланыштуу мурунку арман ырлар да эмгекчилердин көңүлүнөн унутта

¹ Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги эл ырлары. Түз.: Т. Абдыракунов. Ф.: 1974, 71-б.

калды»¹. Ушундай эле мүнөздөгү пикирлер «Кыргыз эл оозеки чыгармачылыгынын тарыхынын очеркинде» да кайталанат.

Албетте, социалдык-коомдук өзгөрүштөр көркөм чыгармачылыктын өнүгүш багытына, мазмунуна таасир бербей койбойт. Бирок ушундан улам жогоркудагыдай кескин корутунду чыгарууга да болбойт. Биринчиден, эч кандай мамлекеттик түзүлүш жана бийлик адамды «кайгы-кападан» арылта албайт. Жашоо бар жерде «кайгы-капа», «өкүнүч-өксүк» сөзсүз болот. Ал адамдын көлөкөсү сыяктуу дайыма аны коштоп, жандап жүрөт. Демек, арман ырларынын мурдагыдай кеңири өнүккөн классикалык формаларын жогото башташы Совет бийлиги эмгекчилерди тегиз бир кылка бакыт-таалайлуу кылып жибергендигинде эмес. Экинчиден, бул маселенин негизги жагы, эмне үчүн байыркы жанрлар акырындык менен өзүнүн белгилүү касиеттеринен ажырай баштайт, мындай процесс кандай факторго байланыштуу?

Биздин жеке баамыбызда, поэтикалык эволюция, жанрдык кубулуштар коомдук-социалдык турмуштун өзгөрүштөрү менен байланыштуу экени чындык, бирок кандай болсо да көркөм процесс өзүнүн гана ички мыйзам-ченеми менен өнүгүп, өзгөрүп, кубулуп отурат. Натыйжада кандайдыр бир касиеттерин жоготот, кандайдыр бир жаңы белгилерге ээ болот. Демек, кандай гана жанр болбосун учуру, мезгили келгенде ал белгилүү бир күтүлбөгөн, мурдатан келе жаткан салтын «бузган» окуяга дуушар болот. Ал эми кыргыз оозеки поэзиясы үчүн ушундай тарыхый бурулуш окуя жаңыдан пайда болгон жазма адабият менен жолугушу болуп саналат.

¹ Мусаев С., Таштемиров Ж. Кыргыз адабияты. 8-класс үчүн окуу китеби. Ф.: Кыргызокуупедмамбас, 1957, – 44-б.

Ошентип, жазма маданияттын, жазма адабияттын башталышы, калыптанышы жана кандайдыр бир демилгелүү түрдө өнүгө башташы элдин көркөм аң-сезимине чечкиндүү таасир тийгизбей коймок эмес. Так ушул көркөм аң-сезимдин жаңы функцияга өтө баштаган процесси элдик оозеки поэзиянын «кетенчиктеп», токтой башташынын негизги себептеринен болгон. Демек, арман ырларынын советтик доордо бошоңдоп, мурдагы келе жаткан жол-жоболорун, эрежелерин жогото башташы Совет бийлиги советтик адамды «кайгы-капасыз» турмушка алып келип койгондугунан эмес, табийгы түрдө көркөмдүк өнүгүштүн мыйзамченемдүүлүгүнө байланыштуу. Бул мыйзамченемдүүлүк – туташ сабаттуулуктан улам келип чыккан жаңыча көркөм аң-сезим. Көркөм аң-сезимдеги ушундай терең өзгөрүштөрдөн кийин импровизациялык ыр мурдагыдай оозеки түрүндө эмес, кагазга түшкөн жазуу түрүндө тарай баштайт. Мисалы, Борбордун корунда сакталып турган «Алмазбек жетимдин арманы», «Жетим чагымда», «Түрмөдөгү арман ыр», «Турсункулдун арманы», «Көбүрөөк пайда табам деп», «Жетим жүрүп жетилдим» ж.б. ырлардын ар бир персонажы же окууда окуйт, же ыр жазат, же кат жазат, айтор ичиндеги кайгы-муңун кагазга түшүрөт. Ал импровизатор болушу, ал түгүл акын да болушу мүмкүн, бирок ал ырын оозеки айтпайт, айтуу процессинде чыгарманын «вариантын» жаратпайт, башкача айтканда, азыр кандай кагазга түшсө, ошол бойдон Борбордун корунда сакталып калат. Демек, булар оозеки поэзия эмес, так ошондой эле жазма адабият да эмес. Бирок чынында, бул ырларда оозеки поэзиянын да, жазма адабияттын да башталмалары бар.

Себеби, бул кагазга түшкөн импровизация – төкмө ыр.

Мына ушундай кол жазмалар Борбордук корго 30–80-жылдар аралыгында топтолгон. Ушундан улам арман ырлары элдик поэзиянын бардык түрлөрүндөй эле жазма адабияттын пайда болушуна байланыштуу өзүнүн соңку доорун, «өздүк өнөрчүлүк» доорун жашап жатат деп жыйынтык чыгарсак болот. Ал эми Борбордун корунда сакталып жаткан кол жазмалар канчалык деңгээлде элдик поэзияга, фольклорго тиешеси бар экенин аныктоо – фольклористика илиминин алдындагы кечиктирилгис милдети.

Жыйынтыктап айтканда, арман ырлары өзүнүн пайда болушу, жаралышы жана калыптанышы боюнча каада-салт ырларындай эң байыркы жанрлардын катарында турат. Мына ошондуктан анын кылымдардан бери ооздон-оозго, электен-элекке өтүп, калыптанган тематикалык жана жанрдык өзгөчөлүктөрү бар. Бул өзгөчөлүктөр эч кандай башка жанрлар менен алмаштырбай турган өзүнүн гана классикалык формасына ээ.

Арман ырларында «тематика» тиги бул чыгармага, конкреттүү ырга берилген наам, ат эмес. Тематика – бул турмуштун, жашоонун, чындыктын, адам тагдырынын белгилүү бир тараптарын көркөм аңдап билүүнүн өзүнчө бир түрү. Ушундан, улам арман ырларынын өзүнүн гана тематикалык чөйрөсү бар. Алар: жокчулук жана койчулар тематикасы, аялдар тематикасы, жалгыздык, жетимдик тематикасы, баласыздык тематикасы, оорумайыптар тематикасы, карылык тематикасы, ашыктык армандар, Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги армандар, түрмөдөгү адамдардын армандары, тамсилдик мүнөздөгү армандар. Бул те-

матикалык мотивдер ар кандай турмуштук кыр-даалдарга, жагдайларга байланыштуу ар түрдүү көркөмдүк формага ээ болот. Ассонанс, аллитерация, психологиялык жана строфалык параллелизм, каймана сөз жана антитеза, көркөм градация жана подтекст ж. б. арман ырдын образдык структурасын аныктоо менен бирге алар ар түрдүү турмуштук жагдайларды сүрөттөөдө ийкемдүү касиет-сапатка ээ.

Мына ушул тематикадагы ырлар түзүлгөн жыйнактын негизин түздү. Бул арман ырлары өз учурунда белгилүү адабиятчы-изилдөөчүлөр фольклористтер Ж. Таштемиров, Т. Абдыракунов, С. Байходжоев, А. Токомбаева, Ж. Төлөев, Б. Кебекова, Р. Кыдырбаева, С. Закиров, ошондой эле Тил жана адабият институтунун кызматкерлери тарабынан уюштурулган фольклордук экспедициялардын натыйжасында жыйналган.

Ошондой эле кытайлык кыргыздардын фольклорундагы арман ырлар да жыйнактан орун алды. Кытайлык кыргыздар өз Ата Журтунан эчак эле айрылып, башка жерди жердеп, башка маданий чөйрөдө жашап калганына карабастан, улуттук салтты бекем сактап калганы, бул эң оболу ошол сакталып калган салттын (арман ырларынын) күчүн жана туруктуулугун далилдейт. Бирок салттуу ыр саптары жаңы турмуштук шарттарга ылайык көркөм аң сезимге байланыштуу жаңы өзгөчөлүктөрдү иштеп чыкпай койбойт.

Жыйнактан орун алган арман ырлар төмөнкүдөй бөлүштүрүлүп, жайгаштырылды.

Койчу, жарды-жалчылардын арманы, кыз-келиндер арманы, жетимдик армандары, баласыздык, жалгыздык армандары, карылык армандары, оорукырсыктан келип чыккан армандар, ашыктык ар-

мандары, Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги арман ырлары, түрмөдөгү адамдардын арманы, тамсилдик мүнөздөгү армандар, тарыхта белгилүү адамдардын армандары, кытайлык кыргыздардын арман ырлары.

Албетте, армандардын бул томдугу кыргыз эл оозеки чыгармачылыгындагы арман ырларын бүтүндөй толугу менен камтыды деп айтуудан алыспыз. Себеби жыйнактын ичине негизинен 50-80-жж. аралыгында топтолгон арман ырлары тандалып, иргелип киргизилди. Ал эми андан кийинки, бүгүнкү күндөгү эл арасында жашап жаткан арман ырлар өзүнчө бир томдук боло турган көлөмдө кездешет. Бул келечектин иши. Ошентсе да, түзүлгөн бул жыйнак белгилүү чөйрөдө, белгилүү мааниге ээ болот деп ишенебиз.

ЖЕҢИШКҮЛ БАЙТЕРЕКОВА,

Жусуп Баласагын атындагы

Кыргыз Улуттук университетинин окутуучусу.

КОЙЧУ, ЖАРДЫ-ЖАЛЧЫЛАРДЫН АРМАНЫ, ЖОКЧУЛУК ЫРЫ

КЕСЕЛ КЕДЕЙДИН АРМАНЫ

Жалбырамын жараткан,
Ай ааламды тараткан,
Жаны ооруган кишини,
Соонун көзүн караткан.
Жайлыктын алды таза экен,
Жанга оору кас экен,
Жаны таза жүргөндө,
Жардымын деген мас экен.
Тазалык дөөлөт чоң экен,
Ооруган киши кор экен,
Аман болсо алтын сан,
Андай байлык жок экен.
Чокой кийсем майрыгын,
Жаман чапан айрыгын,
Айыгып кетсем арман жок,
Ден-соолук экен байлыгым.
Ак жарманын катыгы,
Кымыздын келбей татыгы,
Жол жүргөндө тынчы жок,
Жорго басык атымын.
Кетирсе кадыр кезекти,
Минер элем эшекти,
Айыкканда арман жок,
Көпкө терсем тезекти.

Жараткан кылса себепти,
Мага берсе кесепти,
Ачыгып ичсем арман жок,
Арпа жарма кебекти.
Ак тон кийсем жылуулап,
Аргымак минсем сулуулап,
Айыга элек чагымда,
Жарашпады бул убак.
Басса белим сынгандай,
Мусапыр оору кылгандай,
Бадыша болгон оорудан,
Малайлык таза жыргалдай,
Кубатымды кетирди,
Акыл менен эсимди.
«Жардымын» деп мен кылышмын,
Таза чакта кесирди.
Бастырбай бутту талытты,
Жаш кезимде карытты.
Арманым жок айыксам,
Бутума кийсем чарыкты.
Онтогон оору жаманын,
Тиледим жандын аمانын,
Кайтып келер күн барбы,
Ден соолук кезде заманым.
Ачылар бекен кабагым,
Кеселден кетти амалым.
Айыкканда арман жок,
Жыланайлак жүрсө таманым.
Колумдагы таягым,
Дүнүйөнүн баянын,
Дартка берчү даваны,*
Жараткан менден аядың.
Кутулбайт пенде казадан,
Арманы жоктур таза адам.
Даба тилеп дартыма,

Жашым отуз алтыда,
Өтүп кетсем дүйнөдөн,
Сөзүм калсын артыма.
Кутулсам дарттан кубат бер,
Куураган сөз кызыл тил.
Кусадар болдум оорудан,
Курбуларым угуп бил.
Табигаттын балаасы,
Арылса элдин арасы,
Белден бекем жабышса,
Бенденин барбы чарасы.
Дарыландым неченге,
Тапталдым ушул кеселге,
Асыласың кантейин,
Артта калган бечелге.
Алыс кылдың жакынды,
Адаштырдың акылды,
Айыкпастан жүдөтүп,
Мендей шордуу жакырды.
Сыздатасың сөөгүмдү,
Саргартасың өнүмдү,
Акылымды жеп койбой,
Алагды кылдың көнүлдү.
Кедейлер тилейт өмүрдү,
Кечинен бер деп өлүмдү,
Арман кылат соо жүрүп,
Ушу сөзүм төгүнбү?
Болду эми мага жабышпа,
Басып бутум барышка,
Айыгамын деп турам,
Ажырап сенден калышка.
Басып кетсем алыска,
Минсем жылкы чалышка,
Ушу кезде менден тың,
Сексендеги абышка.

Айыksam калам жашарып,
Ошондо моокум басалык,
Арманым жок дүйнөдө,
Айыгыш кетсем тазарып.

КОЙГО БАРАМ ЖОРГОЛОП²

Эртең менен болгондо,
Кой короодон чыкканда.
Койго барам жорголоп,
Карайып булут келгенде.
Мойнумдан жамгыр шорголойт,
Отурамын таш түбүндө корголоп.
Кеч курун үйгө келгенде,
Кожойунум Шайбек бай
Көтөрүп турат таягын,
«Отун алып келбейт» — деп,
Салып турат кабагын.
Эки күндө бир жуулат,
Мага атала куйган аягы.
«Койду жакшы жайгын» — деп,
Кожойунум олоңдоп.
Бутума кийген чокой жок,
Согончогул жарылып,
Басалбаймын чолоңдоп,
Кеч курун жатар болгондо,
Жаталбаймын ойдолоп.
Четинден таяк колумда,
Жүрөмүн тоонун боорунда.
Жалчы болуп жетилдик,
Жаныма тийди жетимдик.
Койчу болуп жетилдик,
Кор кылды мени жетимдик.
Тилегим берсин кудайым,
Ошо жүз койго жеткирер бекен ылайым!

САНСЫЗБАЙДЫН АРМАНЫ³

Мындан жүз жыл мурда Сансызбай деген кедей байга малай болуп, кой кайтарып, жылкысын багат. Аялы Бурма уй саап, отун алып, байдын байбичесине кызмат кылып, кыйындык менен күн өткөрүшөт. Ошондо Сансызбайдын талаада жылкы багып жүрүп ырдаган ыры:

Мен Сансызбай туулдум беле кайгыга,
Мен карып бара албай жүрөм айылыма.
Мелтиреп асман тиреп тоосу турат,
Мен баккан жылкы турат кадууларда.
Ойлосом ичим күйөт жалындап,
Обдулуп жамгыр жаады калындап,
Ошондой шорго туулган жан белем,
Олтурам кабак ачпай калтырап.
Кантейин кызмат кылам байлар үчүн,
Кайгырып жата албадым күнү-түн.
Камалдым коргону жок талаада,
«Кеткин» – деп айтар экен мени ким.
Тоюнбадым кардым ачат тамакка,
Томсоруп жата берем таңды атыра.
Тоту куш тоонун көркү турбайбы,
«Токто» – деп белги берип баратса.
Арманым ичке толуп кайнады,
Аттиң ай эки колум байланды.
Акымды бай-манаптар таң кылып,
Айнектей эки көзүм жайнады.
Айтамын ичим мунга толгондон,
Арам ниеттер чыгарбайт да коргондон.
Ашкере сөз айтыштан айбыгам,
Адамды мал ордуна чайнаган.

Ошентип, күндөр өтө берди, Сансызбай кой четинде жүрө берет. Бир күнү үйүнө келсе, бай жи-

гиттерине сабатат. Көрсө аялын бай жакшы көрүп калган болот, ошондуктан Сансызбайдын башы айра чабылат. Кансырап жыгылып, эсин жоготот. Таңга жуук эсине келсе, ичерге тамак турсун суу жок, аялы да жок. Ичине капа толот. Ошондо байдан канткенде кутулуп, боштондук болор бекен деп ырдаган ыры:

Кедейлик мага баттыбы,
Кейисем бирге жаттыбы,
Кечирим сурар адам жок,
Келбестен Бурма качтыбы?
Башыма камчы так болгон,
Бактысын айтып ойлоном.
Балбылдап көзүм ачылды,
Байларың мени торгогон.
Аттиң ай арман күн болуп,
Армандуу байкуш мен болуп,
Аргасыз жатам мен мында,
Арандан турдум ойгонуп.
Капчыгай өрдөп жол бастым,
Канча күн тынбай, кой бактым,
Карышып өлөр маалымда,
Кайтара үйгө мен кайттым.
Өкүнөм байдын колунда,
Өксүймүн ыйлап мен мында,
Өмүрүм өтүп кетет бейм,
Өрттөнгөн байдын доорунда.
Таңдайым муңдуу сайрасам,
Даам сызбай өлүп баратам.
Тамшанып сууну таппадым,
Таасири тийип таң аткан.
Арманым ичте жык толуп,
Арылбас муңдуу мен болуп,
Алганым турбай жанымда,

Айдында жаттым саргайып.
Жазыгым байга жок эле,
Жасаган салган шор беле,
Жатамын жалгыз мен мында,
Жылынткан суусун болсо эмне.
Ар дайым менин оюмда,
Арылбай байдын колунда,
Армандуу шордуу экемин,
Алганым турбай колумда.
Карын ачка, каруу жок,
Кайгырып жатам алым жок,
Канкор байга не кылдым,
Кантейин менин шорум да.
Ачкадан өлчү күнүмбү,
Адамзат укпай үнүмдү,
Атандын көрү жокчулук,
Аябай бууду тилимди.
Жатамын жалгыз мен мында,
Жабыркайм күлгүн чагымда,
Жашообуз канча ким билет,
Жаланкыч байдын колунда.
Аткансып таным бөлүнөт,
Асмандан нурум көрүнөт,
Армандуу кургур экенмин,
Аккан жаш көздөн төгүлөт.
Аземдеп салган үйүм жок,
Адалдан тапкан малым жок,
Ардан тапсам жалдырап,
Алганым Бурма жарым жок.
Кайнаткан экен шорумду,
Кандайча ачам жолумду,
Кайгылуу жандан экенбиз,
Канткенде көрөм сонунду.
Ойлонуп жатам күнү-түн,
Ошондой болду биздин күн,

Оңолуп заман жарк этсе,
Ачылат эле биздин тил.
Жатамын жалгыз жалдырап,
Жамбашым талып алсырап,
Жаралган карып экенмин,
Жапа тартсам таң атпас.
Боз торгой сайрайт чурулдап,
Бозорот таным гүл бурап,
Боштондук болор күн барбы,
Боору таш байдан кеп сурап.
Эзилем байдын колунда,
Эмгектүү кургур экенмин,
Эч нерсе турбай колума.
Баласы жаш бирөөнүн,
Байкасам оттой күйөмүн,
Байлардан катуу камчы жеп,
Басылып мында жүрөмүн.
Арманым айтсам мунайып,
Ар дайым айтам суранып,
Арылып кетер күн барбы,
Агарчы таң кылайып.
Алганым кетип жанымдан,
Аябай шорго малынган,
Армандуу болуп өтөмбү,
Акыры чыксам жалыңдан.
Өкүнөм оюм бөлүнүп,
Өлүмдүн көзү көрүнүп,
Өрттөнгөн байлар кыжалат,
Өрт болот көңүлүм бөлүнүп.
Кандайча кылат кудайым,
Кайгыны тартып кудайым,
Карыптын бири экенмин,
Кантерим билбей мунайдым.
Айтарым сөздү ачык мен,
Армандуу кылдың дүйнө сен,

Алдында жатам саргайып,
Армандуу байкуш мен элем.
Жалындап күйдү жүрөгүм,
Жалындуу оттой күбөмүн,
Жарылган байлар кыжалат.
Жаман болуп күйөмүн,
Антташкан жарым сен белең,
Армандуу кургур мен белем.
Ачкадан өлчү күнүм – деп,
Айта албай сөздү делдирейм.
Кантейин кайгы мен тарттым,
Караңгы жерде мен жаттым,
Каргалар чокуйт деп ойлойм,
Канчаны ойлоп шор каттым.
Ууртарга суу таба албай,
Урматтап демди ала албай,
Ушул жерде өлөт окшоймун,
Убайым тартып ушундай.
Кандайсың кадыр кечим келгин өзүң,
Кайгылуу менин айткан муңдуу сөзүм,
Кармашып колуң менен көрүшөлү,
Каруу жок карыккансыйт менин сөзүм –

деп Сансызбай кантээрин билбей, керээзин айтып, ууртарга суу таппай жаны кейийт. Алган жары Бурма кандай кылып байдын колунан кутулуп чыгарын билбей, көзүнөн кандуу жаш агып, кайгырып отурду. Түн жарымы болгон кезде байбичени уктагып койуп, короо кайтарган сакчылардан: «мага эки саат убакыт бергиле», – деп сурайт. Алар ырайым кылып, уруксат беришет. Эшиктен чыгып эптеп бир үзүм нан таап, Сансызбайга келет. Мойнунан кучактап, башын өйдө көтөрүп айран ууртагып, нандан берип, карышкан оозун ачып, колдорун укалап эсине келтирип, «менин убактым бүтүп кал-

ды» деп көзүн жашка толтуруп, Сансызбайды кучактап, колун кармап туруп, «өлсөң кайыр кош бол» деп эзилип, эстен кетип Бурманын коштошуп айткан сөзү:

Калыптап байлап сабады,
Кайрылып ичке кармады,
Кайгылуу жандан экенбиз,
Кайрылып алдым кабарды.
Башыңды көтөр жубайым,
Бактыңды ачсын кудайым,
Балбылдап турган көзүңдөн,
Байкадым кандай кылайын.
Көзүңдү ачкын жубайым,
Көп сөздү айтып турайын,
Көмүлгөн байлар өлүп кал,
Көбүнчө мен да муңайдым.
Жашымдан кошкон жубайым,
Жалаага салды кудайым,
Жаш кезде бирге тура албай,
Жабыркап ичтен муңайдым.

КОЙ БАГАМЫН КҮНҮ-ТҮНҮ⁴

Кедеймин кайгы тартып мунга баттым,
Келечек кайда жүрөт кантип таптым,
Кейидим күнү-түнү жаталбастан,
Кетпестен мен келип орун таптын.
Жата албай күнү-түнү ойлономун,
Жамбашка тамга түшсө толгономун,
Жаркырап таң агарып аткан кезде,
Жалдырап тура калып ойгономун.
Кедейлик мага кайдан басып келдин,
Кейитип менин мунум айтып келдин,

Кечирим сураттыңбы бай-манаптан,
Кетпестен бул сөөгүмө батып келдин.
Бай-манап байладыңбы бул колумду,
Бактысыз кайнаттыңбы бул шорумду,
Байбиче тура калып башка чабат,
Баарынан кемиттиңби ойлорумду.
Кедейлик келбей калсын эч бир жанга,
Кечинде көз салдырдың баккан малга,
Кейисем толкуп кетем өз алдымдан,
Кетсеңчи жакын келбей ушул жанга.
Арман күн каптап келди башыбызга,
Аябай кор болдукбу жашыбызда,
Аттиң ай ушул дүйнө өтүп кетсе,
Кара ниет байлар турат кашыбызда.
Кайгырып ичим бүтүн мунга толду,
Канчалык жата берип ой ойлонду,
Кара ниет байлар туруп кыйкырганда,
Калтырап кедей байкуш корголоду.
Кой багам күнү-түнү жыланайлак,
Корголоп чыга албай жолум тайгак,
Кокуй күн менден алыс кетсе экен – деп,
Коркутсам кетпей койду бекем кармап.
Колумда алып турган чоң таягым,
Короого ачкалыктан мен барамын,
Коркутуп сөгүп турса бай-манаптар,
Корккондон үн дей албай саргаймын.
Ачкалык азап берди абдан мага,
Акылым жетпей койду ой-санаага,
Аттиң ай, бай-манаптар бүт талкалап,
Азаттык колго берсем атаганат.
Жатамын күнү-түнү кой четинде,
Жалдырап басып жүрөм жер бетинде,
Жаркырап тандын нуру көрүнгөнсүп,
Жалбарып элестеймин эл ичинде.
Арман күн кетпей койдун көңүлүмдөн,

Акыры өтүп кеткен өмүрүмдөн,
Алсырап чарчап келген убагында,
Акшындап бай-манаптар көп темиңген.
Кемчилик кедейде жок ойлоп көрсөн,
Кетпеди түк жанынан ойлоп билсең,
Кедеймин кейиш тартып темселеген,
Кектешип байлар мени жемелеген.
Башымдан кетпей койду кайгы-мунум,
Баарынан жаман болду менин күнүм,
Байкасам кулак салбайт бирөө мага,
Баарынан жаман болду менин күнүм.
Аттиң ай жарык күндү көрөбүзбү,
Жабыркап жүргөн бойдон өлөбүзбү.
Жашообуз кандай болот кимдер билет,
Жаркырап ичте мунду бөлөбүзбү.
Мен дагы баласы элем бир адамдын,
Болжолсуз кедейликке мен кармалдым.
Жаркырап таң агарып атабы деп,
Жалбарып күтө берип алсырадым.

МАЛАЙ ЖҮРГӨНДӨГҮ ЫР⁵

Бай Каримжан байгинам,
Качан бүтөт айгинам,
Түйшүгүмө төрт жылкы,
Тийбеди колго тайгинам.
Салбадың мазар карыпка,
Мендей жетим арыкка,
Жай-кышы таман туурултпай,
Жалчытсаң боло чарыкка.
Байчечек жыям чокчолоп,
Байчеки кием моктолоп,
Бир тиштем нанга тең кылбай,
Балдарың мага октолот.

Чогултам отун чокчолоп,
Чокойду кием моктолоп,
Жабырды тартсам кетейин,
Жүрөгүм күйүп чок болот.
Колумда барбы амалым,
Короого койду камадым,
Курган жан анан кетейин,
Курумду өзүм жамадым.
Чабырага койду камадым,
Чор болду менин таманым,
Тамтыгы болбой жыртылган,
Тонумду өзүм жамадым.
Бай Каримжан байгинам,
Ушундай менин жайгинам,
Жооп берсең болбойбу,
Бүтүп калды айгинам?

АРМАН

КОЙЧУНУН АРМАНЫ⁶

(1-түрү)

Койчу болдум башынан,
Кордукту тарттым жашымдан.
Кошомат кылып кой бактым,
Курсагымдын ачынан.
Чокоюм буттан суурулуп,
Чор болду таман туурулуп.
Чой-чойлоп жүрүп өлөмбү,
Чокудан бир күн буулугуп.
Чарыгым буттан суурулуп,
Чарчадым таман туурулуп.
Чой-чойлоп жүрүп өлөмбү,
Чокуда бир күн буулугуп?
Эшикке жатсам эчки капыр тебелейт,
Үйгө жатсам, байбиче капыр жемелейт.

Тезек тер деп кап берет,
Үйгө кирсем, көсөө менен тап берет.
Эшикке жатсам курушуп,
Кой, эчки менен урушуп.
Каржалсам билчү киши жок,
Ачка жатам тырышып.
Кара өгүз минсем камчым жок,
Үйгө келсем, тынчым жок.
Мунканып зарлап ыйласам,
Арманым угар киши жок.

КОЙЧУНУН АРМАНЫ (2-түрү)

Асыл атам өлгөнү,
Кой кайтарып күн-түнү.
Жай кайтардым жабырга,
Кыш кайтардым шабырга,
Жебедим тыштуу кабырга.
Көптөн көөнүм ооруду,
Май таманым жооруду.
Аланын жалын тарадык,
Аганын көзүн карадык.
Жээрденин жалын тарадык,
Жезденин көзүн карадык.
Кара колот каш бербейт,
Кайтарган коюм баш бербейт.
Кечиндеси мен келсем,
Кантай такыр аш бербейт.
Төшөнүп жат деп, ком берди,
Жүнү такыр тон берди.
Бычагы жок кын берди,
Жүйүртө басып жүрсүн деп,
Алаасы тар шым берди.

ЖОКЧУЛУКТУН АРМАНЫ⁷

Кыйын болот турбайбы,
Жигиттин жөө калганы.
Колунда малы жок болсо,
Ар кимге адам кор болот.
Кийерге кийим жок болсо,
Баарынан мурун тонот.
Минерге атың жок болсо,
Тартаңдап жөө басасың,
Ичине капа толгон соң,
Армандуу ыр жасасың.
Өзүндө сааның жок болсо,
Ар кимден сурап барасың,
Барган жер саан бербесе,
Талаадан көчпөй каласың.
Айып этпей туугандар,
Кечиргин сөздүн чаласын,
Угасың малың жок болсо,
Бай-манаптын табасын.
Кор кылбасын бирөөгө,
Адамзаттын баласын.
Колумда малдын жогунан,
Сактадым байдын талаасын.
Жокчулуктун айынан,
Оокат үчүн жалдандым.
Эгин-чөбүн сугардым,
Жайлоодо жүргөн байлардын.
Капталып аптап ысыкта,
Талаада жаттым саргардым.
Эски кийим бергендин,
Эгин, чөбүн сугардым.
Эскини жамап кийгенде,
Энтелеп кыйын кубандым.
Өз колунда жок болсо,

Жардамы болбойт туугандын.
Кызматын кылып байлардын,
Кара тер басып бууландым,
Жокчулуктун айынан,
Жалдандым бир аз тыйынга.
Абайлаган адамга,
Жокчулук дарты кыйын да,
Минейин десем атым жок,
Баралбай жүрөм жыйынга.
Ушул жазган сөздөрдүн,
Жалганы жок чынында.
Жок болсо колдо оокатың,
Азыраак болот акылың.
Үйүңө келип катышпай,
Келсе да даам татышпай,
Алыстап кетет жакының.
Ат мингизбей алыска,
Жөө бастырдың, жокчулук.
Ачкалыктан каруу жок,
Өң аздырдың, жокчулук.
Бай-манапка сүйлөтпөй,
Коркок кылдың, жокчулук.
Билим, өнөр билгизбей,
Чоркок кылдың, жокчулук.
Бересе кылып байларга,
Калтаң кылдың, жокчулук.
Таштан кайтпас кезимде,
Жалтаң кылдың, жокчулук.
Жашымда таяк карматып,
Коркок кылдың, жокчулук.
Окууга барбай алыска,
Калганыма арданам.
Катарынан мен калдым,
Бир кыйла тентуш балдардан.

Ак кагаздын бетине,
Арманым айтып зарландым,
Өсүп кетчү бала элем,
Жокчулук сага кармалдым.
Жокчулук сенин айыңан,
Коңшу кондум байларга,
Түнкүсүн короо кайтарып,
Күндүз коюн айдаарга.
Зарлап, зарлап жүрөмүн,
Тең жүрө албай балдарга.
Теңдик кебим айттырбай,
Тим тургуздун, жокчулук.
Кожойун кылып байларды,
Тил угуздун, жокчулук.
Кападар кылып жокчулук,
Кайгылантып кыйнадың,
Капа болуп отуруп,
Казал жазып ырдадым.
Катасы болсо сөзүмдүн,
Ага, тууган ылгагын,
Жок болсо сөздүн катасы,
Абайлап угуп тыңдагын.
Жетермин мен да теңдикке,
Келип калса кырдаалым.
Минейин десем унаам жок,
Ат сураттың, жокчулук,
Алыс жерге жеткирбей,
Алсыраттың, жокчулук.
Бар болсо колдо оокатың,
Кенен болот турмушун,
Астаган ишке жетпедим,
Жокчулукта курусун.

АЛСЫЗ КЫЛДЫҢ ЖОКЧУЛУК⁸

Бисмила деп жалбарып,
Жат айтайын алланы,
Алсыз кылып ар жандан,
Жараттың жоктон пендени.
Азгырган шайтан адамды,
Опосу жок жалганы.
Кирленип убайым жеп,
Бир алланын салганы,
А, зарланткан дүйнө ай,
Жараткандын парманы,
Бу баштаган тамсилим,
Жокчулуктун арманы.
Ойлосом дүйнө жалганын,
Жараттың жоктон бар кылып,
Жасаган жапар жалгыз ак,
Жокчулуктун зарынан,
Зарданамын ар убак,
Ырайым кылгын кудайым,
Алым начар ушул чак.
Жок болсо да өлөт колуңда,
Жок экен дарман боюңдан,
Чыгарбасам арманым,
Жокчулук чыкпадың менин оюмдан.
Кыскартың жоктук киймимди,
Киши келген учурда,
Келтиресиң сыйымды.
Таштан тайбас кезимде,
Талмырсыттың белимди.
Берсеңчи ал турганда,
Жигиттик заман башымда,
Азабың өтү жокчулук,
Жыйырма төрт жашымда,
Ойлоп турсам шондой көп,

Келбейт экен кашына.
Кыскарттың жоктук кебимди,
Кези келген убактында,
Кейитпечи зээнимди.
Асыл кебим ыр кылып,
Акын кылдың, жокчулук.
Бирөөдөн алсам бере албай,
Калтаң кылдың, жокчулук.
Таштан тайбас кезимде,
Жалтаң кылдың, жокчулук.
Бир сөзүмдү көп кылып,
Бабыр кылдың, жокчулук.
Маанайымды пас кылып,
Жабыр кылдың, жокчулук.
Куу башымды кийирип,
Алсыз кылдың, жокчулук.
Катуу өтү азабын,
Калп сөзүмдү чын кылып,
Кайратымды кетирип,
Канатымды сындырып,
Жаман менен жакшыга,
Жалооруттун өзүмдү.

ЖОКЧУЛУК⁹

Беш айчыктуу кызыл тон,
Кийгизбедин, жокчулук.
Безелентип боз жорго,
Мингизбедин, жокчулук.
Алты айчыктуу кызыл тон,
Кийгизбедин, жокчулук.
Алчандатып боз жорго,
Мингизбедин, жокчулук.
Жети айчыктуу кызыл тон,

Кийгизбедин, жокчулук.
Жебелентип боз жорго,
Мингизбедин, жокчулук.
Карагандуу кайкы жол,
Кондурбадын, жокчулук.
Каршы алдыман сен чыгып,
Ондурбадын, жокчулук.
Бетегелүү сары жон,
Кондурбадын, жокчулук.
Бет алдыман сен чыгып,
Ондурбадын, жокчулук.

ЖОКЧУЛУК¹⁰

Он төртүмдөн жалдантып,
Малай кылдың, жокчулук.
Жатканымды мал баккан,
Сарай кылдың, жокчулук.
Чемирчегим жашымдан,
Кайырдың го, жокчулук.
Чечен тилди тең сөздөн,
Айырдың го, жокчулук.
Сары сууга жүрөктү,
Алдырдың го, жокчулук.
Суусунумду мээнетке,
Кандырдың го, жокчулук.
Жардылыкка таянтып,
Адаштырдың, жокчулук.
Жайы-кышы бир койго,
Жалдантасың, жокчулук.
Таманымды жоорутуп,
Жара кылдың, жокчулук.
Тартканымды жашымдан,
Санаа кылдың, жокчулук.

Көз каратып байларга,
Карып кылдың, жокчулук.
Көнүлүмдү чөгөрүп,
Арык кылдың, жокчулук.
Көнүлүмдү төрт бөлүп,
Адаштырдың, жокчулук.
Көтөргөнүм мойнума,
Чанач кылдың, жокчулук.
Теңтушум келсе карызга,
Мал сурааттың, жокчулук.
Темтендетип жашымдан,
Алсыраттың, жокчулук.
Жайдын күнү жамаган,
Тон кийгиздин, жокчулук.
Жаман чокой, жаргак шым,
Чом кийгиздин, жокчулук.
Жалдыратып байларга,
Жалчы кылдың, жокчулук.
Бүтүн жанды кемитип,
Жарты кылдың, жокчулук.
Колдон кетмен түшүрбөй,
Жер каздырдың, жокчулук.
Эки этекти түрүнтүп,
Жөө бастырдың, жокчулук.
Жардылыкка таянтып,
Жасык кылдың, жокчулук.
Жакырлыкты жашымдан,
Насип кылдың, жокчулук.
Балдан таттуу сөзүмдү,
Эм кылбадың, жокчулук,
Байдын жаман уулуна,
Тең кылбадың, жокчулук.
Оорусу жок онтотуп,
Кесел кылдың, жокчулук.
Олтурганда сүйлөтүп,

Месел кылдың, жокчулук.
Жашык менен курч темир,
Кынаттырдың, жокчулук.
Жакырлыкка жашымдан,
Чыдап турдум жокчулук.

КАРЫП КЫЛДЫҢ ЖОКЧУЛУК¹¹

Он төртүмдөн жалданып,
Малай кылдың, жокчулук.
Жатканымды мал баккан,
Сарай кылдың, жокчулук.
Чемирчекти жашымдан,
Кайырдың го, жокчулук.
Чечен тилди, тең сөздөн,
Айырдың го, жокчулук.
Сары сууга жүрөктү,
Алдырдың го, жокчулук.
Суусунумду мээнетке,
Кандырдың го, жокчулук.
Жардылыкка таянып,
Алдантасың, жокчулук.
Жайы-кышы бир койго,
Жалдантасың, жокчулук.
Кайгы санап ойлонтуп,
Саргартасың, жокчулук.
Ат ордуна бир таяк,
Карматасың, жокчулук.
Жатсам жамбаш жоорутуп,
Жара кылдың, жокчулук.
Балапан күндөн тартканым,
Санаа кылдың, жокчулук.
Кайыштырып жашымдан,
Карып кылдың, жокчулук,

Кабыргама май бербей,
Арык кылдың, жокчулук.
Панардай тунук көзүмдү,
Талыттырдың, жокчулук.
Айылдан тамак улатып,
Зарыктырдың, жокчулук.
Кийгенимди бутума,
Чарык кылдың, жокчулук.
Загыра* нанга жеткирбей,
Зарлантасың, жокчулук.
Жалганчы кылып ар кимге,
Каргантасың, жокчулук.
Көңүлүмдү төрт бөлүп,
Адаштырдың, жокчулук.
Көтөргөнүм мойнума,
Чанач кылдың, жокчулук.
Кара жемсөө байлардан,
Жалтандырдың, жокчулук.
Кадырымды кетирип,
Тамшандырдың, жокчулук,
Кудам келсе карызга,
Мал сурааттын, жокчулук.
Курдашымдан кемитип,
Алсыраттын, жокчулук.
Досум келсе карызга,
Мал сурааттын, жокчулук.
Толук элдин ичинде,
Алсыраттын, жокчулук.
Жайдыр-кыштыр жамаган,
Тон кийгиздин, жокчулук.
Жамачы чапан, жаргак шым,
Чом кийгиздин, жокчулук.
Жалдыратып байларга,
Жалчы кылдың, жокчулук.
Бүтүн күчтү кемитип,

Жарты кылдың, жокчулук.
Кереге, уук, түндүктү,
Ийдирдин го, жокчулук.
Каалга, үкөк, тердикти,
Чийдирдин го, жокчулук.
Куюшкан, жүгөн, камчыны,
Өрдүрдүн го, жокчулук.
Ар шумдукка жашымдан,
Көндүрдүн го, жокчулук.
Кепич, маасы өтүктү,
Ултарттын го, жокчулук.
Кемчиликке дос кылып,
Мункантын го, жокчулук.
Көмүр, темир, көөрүктү,
Сактаттын го, жокчулук.
Балта, керки, байтеше*,
Тапталтын го, жокчулук.
Жашык темир, курч темир,
Кынаттырдын, жокчулук.
Жаркыратып өгөтүп,
Чынаттырдын, жокчулук.
Колдон кетмен түшүрбөй,
Жер каздырдын, жокчулук.
Эки этекти түрүнтүп,
Жөө бастырдын, жокчулук.
Өлүүчүдөй саргартып,
Өң аздырдын, жокчулук.
Жайдан кышка иштетип,
Жашык кылдың, жокчулук.
Жантеримди агызып,
Сасык кылдың, жокчулук.
Дарманымды кетирип.
Далдыраттын, жокчулук.
Жан кейитип жашымдан,
Жалдыраттын, жокчулук.

Бал сөзүмдү манапка,
Эм кылбадын, жокчулук.
Байдын жаман уулуна,
Тең кылбадың, жокчулук.
Казан асып от жагар,
Карал кылдын, жокчулук.
Кадырымды кетирип,
Жаман кылдың, жокчулук.
Өз алдымча оокат жай,
Кылдырбадың, жокчулук.
Өлмөйүнчө жанымды,
Тындырбадын, жокчулук.
Жалгыз атка жеткирбей,
Жармач кылдын, жокчулук.
Жан тындырбай мээнетке,
Кармаштырдың, жокчулук.
Бай-манапка жалдантып,
Кош айдаттың, жокчулук.
Жайда ысыкка какталтып,
Чөл жайлаттың, жокчулук.
Кармаса колго жеткирбей,
Калтаң кылдын, жокчулук.
Карчыгадай сандалтып,
Жалтаң кылдың, жокчулук.
Кадыры жок, баркы жок,
Эсен кылдын, жокчулук.
Калп айтышка тилимди,
Чечен кылдың жокчулук.
Оорусу жок онтогуп,
Кесел кылдың, жокчулук.

КЫЗ-КЕЛИНДЕР АРМАНЫ

КЫЗДЫН АРМАНЫ¹

Кулаалы салсан, кууга сал,
Куураган чалга бергенче,
Курсагым жарып, сууга сал.
Ителги салсан, кууга сал,
Итейген чалга бергенче,
Ичимди жарып, сууга сал.
Түр камдаган жибегим,
Оңбос жибек дечү элем.
Айлымдагы келин-кыз,
Ойноп айтат дечү элем.
Өңүрүмдүн жибеге,
Оңгон жибек турбайбы,
Айлымдагы келин-кыз,
Чындап айткан турбайбы!
Карадан кылган кетечи,
Кайып берем дечү эле.
Кара тумшук атакем,
Жайып берем дечү эле.
Кызылдан кылган кетечи,
Кыйып берем дечү эле.
Кызыл тумшук атакем,
Жыйып берем дечү эле.
Күлүккө така болбогон,
Күмүштү неге жараткан?
Атага арка кылбаган,
Кызды неге жараткан?

Аргымакка така болбогон,
Алтынды неге жараткан?
Агага арка болбогон,
Кызды неге жараткан.

БАЙГА БАРГАН КЫЗДЫН АРМАНЫ²

Жарга тууган кумайык,
Жакшыга жаным ылайык,
Жалдыраган жаманга,
Кантип барам муңайып.
Кадууга тууган кумайык,
Канга башым ылайык,
Калтыраган жаманга,
Кантип барам муңайып.
Жылкы ичинде чабдар ат,
Чалма салса кармалат,
Абышкага берет деп,
Атама калат жаман ат.
Карчыга салсаң, кууга сал,
Карыган чалга бергенче,
Кардымды жарып, сууга сал.
Ителги салсаң, кууга сал,
Итийген чалга бергенче,
Ичимди жарып, сууга сал.
Ырыстуу элдин кыздары,
Сур жорго минип дуулады,
Ырысы жок мен шордуу,
Сур эшек минип куурады.
Кешиктүү элдин кыздары,
Кер жорго минип дуулады,
Кешиги жок мен байкуш,
Кер эшек минип куурады.
Кантип өмүр сүрөмүн,

Койчу, кантип тирүү жүрөмүн.
Эшигине мен барып,
Эшейген кары бирөөнүн,
Тирүү жүрөт дебесе,
Эштеп жүрөм сөлдүрөп.
Кыз туулса кырк жылкы,
Уул болсо баркы бар,
Убайлуу кылды жанымды,
Угар жер жок зарымды.
Өзөндөн жакшы суум жок,
Өлгөндөн жакшы күнүм жок,
Азапка кантип чыдаймын,
Акылым менин кызыл чок.
Карган чалга барбаймын,
Каапырды ажыдаар болуп арбаймын,
Асманда ачык жер болсо,
Өлтүрүп башка жаздаймын.
Айткан менин убарам,
Туткасы жок кумгандай,
Өтүп кетти өмүрүм,
Ачып оозду жумгандай.
Ажалды күтөм кудурет,
Ар-намыс ичти күйгүзөт,
Асыл энем болсочу,
Атам малга тойсочу,
Агызып турган жашымды,
Алуучу капырай койсочу.

АНЖИЯНГА БЕРГЕН КЫЗДЫН АРМАНЫ³

Мен жеримде жүргөндө,
Атилес кийип дууладым.
Анжиянга келгенде,
Азап тартып куурадым.

Канат жок учуп жете албай,
Кайгырам элге кете албай.
Калдыбы башым арманда,
Атама жүктөйм убалым,
Анжияндын шаарында,
Азапта жүрүп куурадым.
Ачык аба, агын суу,
Жериме ыйлап жете албай,
Бенде болуп ургаачы.
Берген жерден кете албай,
Бек түштүм туюк коргонго.
Мендей шордуу пенденин,
Багын байлап койгон го?

ТӨРКҮНҮНӨ ЖЕТПЕГЕН КЫЗДЫН АРМАНЫ⁴

Суурулсун тулпар туягы,
Курусун кыздын ыраагы.
Ак түйүнчөк түйгөндөй,
Данакер бекен кыз байкуш?
Ат жеткис жерге бергидей
Күнөкөр бекен кыз байкуш?
Көк түйүнчөк түйгөндөй,
Данакер бекен кыз байкуш?
Көз көргүс алыс бергидей,
Күнөкөр бекен кыз байкуш?
Тобурчак аттын токтугу,
Тозоктуу көлдүн окчуну.
Төркүнүм көлдө мен мында,
Ичимде толгон көп муң да.
Тобурчак аттын туягы,
Тозоктуу көлдүн ыраагы.
Куркулдайдын уясы,

Кургак да бекен, суу бекен?
Куруп калган бир тууган,
Оору да бекен, соо бекен?
Ашуунун бели ак кезен,
Кара да бекен, кар бекен?
Кайрылаарым бир тууган,
Аман-эсен бар бекен?
Учуп жетип барганга
Чалгын канат болсомчу.
Сагынсам кабар алганга,
Зым карагай болсомчу.

АК МӨӨРДҮН АРМАНЫ⁵

Коюнду жайдың колотко,
Кош көрбөдү кудайым,
Сендей кудалап бычкан ээ Болотко.
Жылкыңды жайдың колотко,
Кош көрбөдү кудайым,
Сендей жыт алышкан Болотко.
Соң-Көлдүн башы тал менен,
Соодагер өтөт ээ мал менен,
Солкулдап ыйлап баратам,
Зордукчу Жантай чал менен.
Кеминдин башы тал менен,
Кербендер өтөт мал менен,
Кейип ыйлап баратам,
Кеминдик Жантай чал менен.
Менин кебезден бүчүм үзүлдү,
Келбейт деп койдун түшүмдү,
Жетимиште Жантай чал,
Жеткирип тоюн түшүрдү.
Боору таштай Жантай чал,
Боздотту сендей кишимди.

Бой тумарым үзүлдү,
Болбойт деп койдун түшүмдү.
Сенин аргымагын торуган,
Алды өркөчтөп жоруган,
Аттандым Соң-Көл боорунда,
Атамдай Жантай чал менен.
Жолборско изин чалдырдың,
Жоругу жакшы Мөөрүндү,
Жорудай чалга алдырдың.
Жоролошуң мен кеттим,
Жоголдун Болот, кангырдың.
Айнектей тунук Мөөрүндү,
Аксакал чалга алдырдың,
Азаптуу Болот кайгырдың.
Менин көкүрөкчөм бурулдап,
Көргөндө түшүм бузулган.
Көксөө чалга алдырып,
Көй калдың сүйгөн кызындан.
Мен алыска кеткенде,
Айда бир кабар салбассың,
Артымдан издеп барбассың,
Мен жүрөрмүн кайгырып,
Алымдан кабар албассың.
Азаптуу кыздан экемин,
Ажыдаар менен арбаштым.
Ак шумкар шаңшыйт кыядан,
Ак туйгун учат уядан.
Атамдай болгон картаң чал,
Мени алганына уялам.
Азамат болсоң тим жатпай,
Атчан жатып кубала.
Айтышкан сөздү унутпа,
Антыбыз бар го убада.
Ак Мөөр деген кыз бар деп,
Бу чал кайдан чыга калды туурадан.

Берметтей жүзүм кал басып,
Түбү келип мен болдум го куураган.
Ак шайы менин көйнөгүм,
Ак шайынын көркүнө,
Ак тукаба кош эндүү,
Алыска сапар баратам,
Армандуу Болот, кош энди.
Ак зоонун башы тереңден,
Ак шумкар чыгат беренден.
Ажыраарым мен билсем,
Азапка түшпөйт элем мен.
Аракет кылбай тим жүрүп,
Айрылдың мендей чеберден.
Көк зоонун башы тереңден,
Көк шумкар чыгат беренден,
Көрүнбөй кетеримди мен билсем,
Көйгөйгө түшпөйт элем мен.
Ай далымда колоң чач,
Тарабай кетип баратам.
Артымда көйкөл сен калдың,
Карабай кетип баратам.
Алтын жаңды куу чалга,
Баалабай кетип баратам.
Алтыным сени көрүштү,
Санабай кетип баратам.
Ай, Бөкө, сайсагызган сайда оттойт,
Сарала жылкы кайда оттойт?
Санаасына жете албай,
Саргайып Болот калды окшойт!
Алты катын, байбиче,
Айдап жүрүп күң кылар,
Алтын баш чыкпас ордосуң,
Аман кал Болот, сен мында.
Алты жыл күтөм жол карап,
Алты жылда келбесең,

Алганың ошол кыз каалап.
Алсаң ал байкуш бой өтпө,
Айтарсың эстеп бир баалап.
Көп кечикпей барып тур,
Күйөмүн, Болот көп санап.
Карайган гана чөлдүн токою,
Карагай бекен, тал бекен?
Катарынан да кем болуп,
Кайгырган биздей бар бекен?
Кантейин барам аргасыз,
Менин каалаганым чал бекен?
Ак Мөөр деген кыз бар деп,
Ал кимден угуп алды экен?
Кашайган как баш жөтөлүп,
Кай жактан келип калды экен?

ТОКОЛ АЯЛДЫН АРМАНЫ⁶

Тергеним тезек,
Темигеним соку.
Ичкеним сары суу,
Кулагым чуру-чуу.
Жатканым кара кык,
Укканым какшык.
Жаанда мойнуман ылдый агат тамчы,
Үйгө келгенде жегеним камчы.

ТОКОЛДУН АРМАНЫ⁷

Арыктап болдум ыргайдай,
Арманым айтам мунайбай,
Алыска кетип баратам,
Алсырап кеттим тура албай.

Жазылган шорум маңдайга,
Жаш кыздар мендей саргайба,
Жабыркап жүрүп өтөмбү,
Жолукпа такыр мындайга.
Кысылды менин жүрөгүм,
Кыйналсам оттой күйөмүн,
Кыз кезде түштүм капканга,
Кыйноосун тартып жүрөмүн.
Жамандык тарттым башынан,
Жабыркап көөнүм ачылбай,
Жашоом канча ким билет,
Жалбардым эркин баса албай.
Кайгыны тартым мен өзүм,
Канчалык менин мүнөзүм,
Каргадай жапжаш кезимде,
Капалуу болуп жүрөмүн.
Атамдын малы жогунан,
Арылбай байдын торунан.
Армандуу жандан экенмин,
Айрылбай койдум шоруман.
Токолмун боздоп куруган,
Толгонсом чыкпайт чымын жан.
Тотудай жандын бири элем,
Торголуп байга кармалган.
Алганым көк баш чал болуп,
Арманым айттым ойлонуп,
Ажырап кетер күн барбы,
Агарган жарык күн болуп.
Отун алып, от жактым,
Ойлосом качан таң аттың,
Оңбогон байга туш болуп,
Ойлонуп жүрүп күн өтгүм.
Саймалуу беле өмүрүм,
Саналуу беле көңүлүм,
Саксайган чалга кор болду,

Сардалдай менин өмүрүм,
Кыймалуу беле өмүрүм,
Кыйноодо беле көңүлүм,
Кызыл чалга кор болду,
Кырчындай менин өмүрүм.
Атам кедей, мен карып,
Алданып байга кармалып,
Айнектей жапжаш кезимде,
Арманда өттүм зарланып.
Кайгыны тарттым муңайып,
Карып болдум жашымдан,
Как баш чал болуп ылайык.
Жаркырап кийим кие албай,
Жабыркайм катуу күлө албай,
Жамандык тарттым жашымдан,
Жаркырап басып жүрө албай.
Ак маңдай жапжаш кезимден,
Акшыйган чалга келдим мен.
Алоолоп ичим өрттөнүп,
Ар күнү көөнүм бөлүнгөн.
Кызыл гүл элем соолудум,
Кыйналып көпкө оорудум,
Кырчындай жапжаш кезимде,
Кыйноо тартып курудум.
Байбиче турат керилип,
Бардыгын айтып эбилип,
Байбиче айтса бир кепти,
Бакшыдай чалы теминип.
Азабын тарттым дүйнөнүн,
Армандуу болду күндөрүм,
Акыры бир күн таң атса,
Аябай кепти сүйлөрмүн.
Байлардан алсам кегимди,
Балкып ачсам көңүлдү,
Бардыгын айтып отурсам,

Байларга берсин өлүмдү.
Жаркырап таңың атабы,
Жаштарың ачса капаны,
Жабыркап байлар жоголуп,
Жаштар шандуу басабы?

ГҮЛАЙДЫН АРМАНЫ⁸

Илгери Гүлай аттуу кыз болуптур. Атасы Мамбет байлыгы ашкан бай болсо да көзү тойбой, он алты жаштагы жалгыз кызын 67 жаштагы Итибай деген байга сатат. Ошондо Гүлай арманын атына айтып турган жери:

Айланайын ай, атаке.
Жаралдым экен мен неге.
Көз жашыма карабай,
Алтымышта Итибай,
Кантип кыйдың атаке.
Дүнүйөгө кызыгып,
Карабадың көз жашка.
Зарымды айтсам ким угат,
Зарланып турам мен боздоп.
Жардам кылар адам жок,
Кетип барам мен какшап.
Кымындайдан торолткон,
Апам калып баратат,
Кагылайын апамдын,
Көз жашы эзип баратат.
Залимдигиң кармаса,
Ажалы жетер энемдин,
Алыска кеткен туягың,
Билбей калар энесин.
Он алты жылкы, отуз кой,

Малга кетип баратам,
Өз эркимин жогунан,
Чалга кетип баратам.
Гүлдөп турган чагымда,
Күбүлдү гүлү алманын,
Өстүрүп аны алууга,
Карары жок алганым.
Алтымышта Итибай,
Кантип жүрөк жылытат ай,
Амалымдын жогунан,
Көндүм ушул тагдырга ай.
Көзүмдүн жашы тыйылбайт,
Көкүрөк чери жазылбайт,
Өтүп кетем го жалганда.
Жаркырап ачык күлө албай,
Күн өткөн сайын зыпылдап,
Күндөр бир өтүп баратат,
Жүрөктөгү дартымды,
Кандай бир адам таратат.
Каалаган теңим Алым ай,
Калдың го сен да зар какшап,
Кантейин тагдыр ушу экен,
Буюрганын көрөлү ай.
Бирге чоңоюп, бирге өскөн,
Курбулардан бөлүндүм,
Атам окшогон залымге,
Мен бактылуудай көрүндүм.
Бактысы менен курусун,
Байланды башым бул чалга,
Жаштыктын доорун сүрө албай,
Арманда өтүм жалганда.
Убалым жетсин атама,
Көз жашыма карабай,
Он алты жылкы, отуз кой
Написин тартып атамын,

Сатылып кеттим бул чалга.
Кагылайын, апам ай,
Тилектешсиң сен мага,
Билсең да апа анысын,
Жардам кылар чамаң жок.
Болушуп шордуу кызыңа,
Башыңа тийген чоң келтек.
Күнөөсүз апам келтектеп,
Башы-көзүн жардынар,
Жалгыз кызы мени да,
Боздотуп чалга саттыңар.
Алганың аш болбосун,
Көзүңө жылаан сойлосун,
Бакырып туруп көрүндөн,
Тозокко барып толгонгун.

ТАГДЫРЫМ ЧАЛДАН БОЛДУБУ?⁹

Алганын көрсөм сендейдин,
Арманы күчтүү биздейдин,
Күйөөсүн көрсөм сендейдин,
Күйүтү күчтүү биздейдин.
Элдин мендей кыздары,
Экини тууп алыптыр,
Экөө тургай, бирөө жок,
Алышып өтөр күйөө жок.
Куржунум талдан болдубу,
Күйөөм чалдан болдубу?
Тарагым талдан болдубу?
Таалайым чалдан болдубу,
Пул чачарга адам жок,
Буйругум малдан болдубу.
Таранчы талга кондубу,
Талашарга адам жок,
Тагдырым чалдан болдубу?

ҮРКҮНДӨ КЫТАЙ, КАЛМАКТАРГА САТЫЛГАН КЫЗ-КЕЛИНДЕРДИН ЗАРЫНАН¹⁰

Салам айттык зарланып,
Большевиктер силерге,
Сатылып кетип кор болуп,
Зарлап жүрбүз бул жерде.
Эл сагынып курудук,
Азат барбы биздерге.
Сатылып кеттик кытайга,
Ачкалыктан күң болуп.
Алыбыз жок издерге,
Көбүбүз кеттик Бээжинге,
Катын болуп кытайга,
Кара калмак кечилге.
Казак, кыргыз бар болсоң,
Ала көргүн эсиңе.

КЫЗ МАКТЫМДЫН АРМАНЫ¹¹

Түлкү жүрбөс түнөк жол,
Түндөп келдим арман күч.
Түшүмө кирбес калмактын,
Колуна келдим арман күч.
Карышкыр кирбес каран жол,
Капталып калдым арман күч.
Кашыма келбес калмактын,
Колуна келдим арман күч.
Бул алжыган калмактын,
Адамга сыйаар кеби жок,
Атка минсе эби жок.
Армандуу өткөн жан болдум,
Алышып ойноор теңим жок.
Ала-Тоо кайда, жер кайда?

Айтпай кыргыз эл кайда?
Айтып, айтпай не пайда!
Кулалы деген куш болдум,
Кудай кылды кыз болдум,
Курган Магдым, мыш болдум.
Жарганат деген куш болдум,
Жаратып кудай кыз болдум,
Жалпы журтка мыш болдум.
Атамдын аты – Байсары,
Байсарыны айталы,
Азапка мени туш кылды,
Байсарынын малсары.
Көзүнө малы көрүнүп,
Элинен көчүп бөлүнүп,
«Чарба малын багам» – деп,
«Малдан пайда табам» – деп,
Көчүп келип жайланды,
Акыр заман айланды.
Атамдын кылган кесери,
Азапка башым байланды.
Элет кыргыз ичинде,
Эли менен турган жок.
Эсирип малга Байсары,
Эптүү кесир кылган жок,
Эмгеги көп Мактымга,
Эми мындай жыргал жок.
Кантейин арман күч,
Калмактан санаам тынган жок.

КЫЗ КЕНЖЕКЕНИН АРМАНЫ²

Бай Байбото кайнатам,
Малга кароо өз атам.
Жыйырма жашка чыкканча,

Күйөөсүз жалгыз мен жатам.
Өткөрдүң ата жашымды,
Билдим сенин касыңды,
Бала деп мени ойлобой,
Малга саттың башымды.
Ат чаптырып той жедин,
Алда канча кой жедин.
Желкилдеген төө жедин,
Желини карыш бээ жедин.
Калың малың бүткөн соң,
Жалгыз ат болду салыгың,
Анча-мынча кепестен,
Арбын болду алымың.
Эки жыл болду бир тайга,
Сарандык кылды кайнатам,
Кечип бербей кенешип,
Сасыктык кылдың өз атам.
Төрөдөй менин төрт акем,
Төрө Чыңгыш бой акем,
«Кенжеке кетип калат» – деп,
Кайтарганың кой акем!
Кайтарганың койбосон,
Чакырып тоюң сой, акем!
Каада менен тай союп,
Мойнун кайрып кой союп,
Агам мени жөнөтсүн.
Каалаганын жөн коюп,
Агам жөнгө келсин де,
Азыр мени берсин де,
Атама айткан сөзүмдү,
Азыр жөнөт өзүмдү!
Өмүрүмө кылбасын,
Өзүмдүн атам кесирди.
Астыртан кабар кеп угуп,
Армандуу сөздү көп угуп,

Ардыгып жүрөт колуктун,
Азыр баргын деп угуп.
Күйөөм келди бешимде,
Жеңем келди кечинде,
Атамдын кылган жоругу,
Өлсөм кетпейт эсимде.
Жеңем келип айткан сөз,
Үйдөн чыктым булактап,
– Кайда кызың барат? – деп,
Кылайын буга санат – деп,
Оолукма жинди өз атам,
Басып калды кулактап.
Бозоруп күйөөм турганы ай,
Жинди атам туруп кейитип,
Башыма кордук кылганы ай,
Айылдын карап турганы ай.
Арбак урган жинди атам,
Айбыкпай мени урганы ай,
Аябай кордук кылганы ай.
Эрегишип эки бай,
Турушканын айтайын,
Бир мал үчүн өтүшпөй,
Урушканын айтайын.
Аргымак минсем келбесмин,
Азаптан мен да өлбөсмүн.
Аманат жаным өткөнчө,
Ат бастырып келбесмин!
Тобурчак минсем желбесмин,
Тозоктон мен да өлбөсмүн,
Эшигиңдин алдына,
Толгонуп кайра келбесмин.
Ой карагай четинди,
Жебей чөбү кетилди.
Бир көңүлүм калган соң,
Карабайм, ата, бетинди!

Как баш атам куруп кал,
Калжырабай туруп кал!
Жолу катуу түгөт чал,
Жолбун иттей улуп кал!

ЖАШ БАЛАГА БЕРГЕН КЫЗДЫН АРМАНЫ¹³

Бай Шеримбай кайнатам,
Бай Карабай өз атам.
Күйөөлүү кызга көз артам,
Күйөөсүз жалгыз мен жатам.
Калка кылар дубал жок,
Анаркүл менде убал жок,
Жыйырма бешке чыкканча,
Ойноп-күлөр улан жок.
Абышкалар тойдо жейт,
Асыл койдун куйругун,
Жаш балага туш кылган,
Жараткандын буйругун.
Алты жаштагы жаш бала,
Анарга күйөө болчубу?
Жабыр тартып Анаркүл,
Кары кыз атка кончубу?
Жергеден башым кебиткен,
Карабай атам оңчубу.
Жети жашар жаш бала,
Жетилип күйөө болчубу?
Жесир жүрүп Анаркүл,
Жакшы атакка кончубу?
Өз атам кылды мага кас,
Өзгөчө мага боору таш,
Келсин деп кабар кылууга
Кесирлүү күйөөм болду жаш.
Жыйырма бешке чыкканча,

Күйөөмүн жүзүн көрбөдүм,
Кордогондон Анаркүл,
Ажал жетип өлбөдүм.
Күйөө келип кайындап,
Күйөөлүгүн дайындап,
Жеңелер жетип жандашып,
Жеңкетайын камдашып,
Күйөөсү келди кыздын – деп,
Жеңелер колун кармашып.
Теңтушума барбадым,
Жыйырма бешке келгенче,
Телмирип ыйлап зарладым.
Кадеми кеткен Анаркүл,
«Кары кыз» деп аталган,
Кадырлуу башым кор болуп,
Калдым беле катардан.
Кары кыз мага күн барбы?
Кайгырбай жатаар түн барбы?
Атам мени бербесе,
Ачылып чыгаар күн барбы?
Эшикке чыгып карасам,
Эстеп күйөө санасам,
Карангы чыгып карасам,
Кызыгып күйөө карасам,
Карарган калың мал турат,
Карагай, кайын, тал турат.
Мал көрүнөт көзүмө,
Кайын, тал кирбейт сөзүмө,
Күйүт тартып зар ыйлап,
Күйөө кирет эсime.
Бактысы жок Анаркүл,
Күйөө келбейт өзүмө,
Куштармын айткан сөзүнө,
Келбети артык жигитти
Келтирбейт менин кезиме.

Карагай – кайным болсочу,
Кайың тал – күйөөм болсочу,
Аралаш айлым консочу,
Анаркүл ойноп оңсочу.
Арманы көп Анаркүл,
Арманым айтып болдум зил.
Өрттөгөн атам карабай,
Өтпөдү буга айткан тил,
Карабайдын төрүндө,
Какшаган бейбак тул болдум.
Арзыкул акем айтса экен,
Айтып жөнгө салса экен,
Бай Шеримден алганын,
Атам кайрып берсе экен,
Ажыратып башымды,
Теңтушума берсе экен.
Быйыл мени бербесе,
Тирүүлөй көргө көмсө экен.

ЧАЛГА БЕРГЕН КЫЗДЫН АРМАНЫ¹⁴

Күнгөйдүн күнү баткан жок,
Күйөөдөн мага айткан жок.
Тескейдин күнү баткан жок,
Теңтуштан мага айткан жок.
Алтымыш бутун аксаткан,
Чалга кетип баратам.
Атам сатып башымды,
Малга кетип баратам.
Башы кара, буту айры,
Чалга кетип баратам.
Пайдасы жок жаныма,
Жанга кетип баратам.
Жетимиш жерге киргизген,

Чалга кетип баратам.
Өз башыма ээ болбой,
Малга кетип баратам.
Пайдасы жок башыма,
Чалга кетип баратам.
Убалга атам карабай,
Балам деп мени санабай,
Кудурет мени кыз кылды,
Куураган чалга туш кылды.
Бузулсун соккон дубалың,
Болбосун асый кунаның,
Боздотуп чалга жөнөткөн,
Атама жетсин убалым.
Алты байса дубалың,
Ат болбосун кунаның,
Ак сакал чалга кыз берген,
Атама жетсин убалым.
Баласын сатып мал алып,
Атамдын күнү мал менен.
Канткенде өсөт көңүлүм,
Какайган какбаш чал менен.
Ашыктуу жилик эт жесем,
Арманым калбайт ал менен.
Алтымыш күнү ойносом,
Ойнуум канбайт чал менен.
Ак алма алып жеп жүрдүм,
Арзымды айтып көп жүрдүм,
Бийманбек деген агамды,
Мындай кылбас деп жүрдүм.
Жеңем менен бирге ойноп,
Жер жемишин жеп жүрдүм.
Энемдей болгон женемди,
Мындай кылбас деп жүрдүм.
Энеси өлгөн эркечтин,
Эч адамга доосу жок.

Бузулган ишим башынан,
Мындай – деп айтар өзү жок.
Энеси өлгөн курусун,
Ким билиптир мунусун.
Чалга сатып башымды,
Бүтүрүптүр жумушун.
Тарагым талдан болуптур,
(Таалайым чалдан болуптур)
Таалайсыз Эркеч кор болуп,
Чалга теңтуш болуптур.
Келегим жүндөн болуптур,
Кешигим чалдан болултур.
Энеси өлгөн жетим деп,
Кем атакка конуптур.
Атама арбын мал керек,
Армандуу мага жан керек.
Энекем өлүп кор болдум,
Айтып, айтпай не керек!
Оюмдун баары омолоду,
Олуттуу ишим жоголду,
Күлкүмдүн баары күбүлдү,
Күйөөдөн эркеч түнүлдү.
Көмүктө калган мен шордуу,
Көрөмүн эптеп күнүмдү.

НАСЫЯГА КЕТКЕН КЫЗДЫН АРМАНЫ¹⁵

Ат-Башынын сазында,
Чоко болуп башында,
Сары сакал соодагер,
Болуштун келди кашына.
Насыяга карт келди,
Кенжеке мага дарт келди.
Бир келбеди, үч келди,

Кара жанга күч келди.
Өзүмдүн атам Сатылган,
Балаалуу карызга чатылган.
Көтөрмө тенге көтөрүп,
Көпкөнүнөн катылган.
Кызматчы болдуң болушка,
Кордукту болуш кылган соң,
Коно албадың конушка.
Кагазга бастың мөөрүңдү,
Катчылар тапты жөнүңдү.
Беребиз деп бул койду,
Болуш тапты ойду.
Экинчи жылдын өзүндө,
Элден уккан сөзүмдө,
Арбытып койду жаздырып,
Кез болду арбын кесирге.
Бексулга койдун колунду,
Байладың өзүн жолунду,
Көтөрө албай карзынды,
Көрдүн белем сонунду.
Торгоду болуш сөзүңдү,
Торук кылды өзүңдү,
Аласа картын ээрчитип,
Ашты белең көзүңдү.
Ат-Башы, Нарын ара жер,
Эшмамбет менен Атабай,
Ак чапандан пара жээр,
Насыяга кыз берген,
Сен Сатаке кара жер.
Карызга берди дедирбей,
Кенжеке кечтим жанымдан.
Кадыр алда чоң кудай,
Кара жаным ала көр!
Кантейин арман көп,
Казган көргө сала көр.

Бу кордукту көргөнчө,
Армандуу болуп өлгөнчө,
Токмокко орус толгондо,
Жаңыдан комиссия болгондо,
Өзүң жаңы старшын болгондо,
Үйүңө үйөз конгондо,
Жүгүңө бешмант толгондо,
Жүгүңдөгү бешмантын,
Чачып кетпей не болдум.
Көмүлөрүм билген соң,
Көл башында бугуга,
Качып кетпей не болдум.
Жылкы ичинде чоң тору ат,
Боолук салса карматат.
Насыя алды аманат,
Насыяга кыз берип,
Сатаке, өзүңө калды жаман ат!
Эшмамбеттин кыздары,
Кер жорго минип дуулады,
Нурманбеттин Кенжеке,
Кер эшек минип куурады.
Саксайган картка баратам,
Сердекти майдай туурады.
Атабайдын кыздары,
Аргымак минип дуулады.
Алды каткан Кенжеке,
Азап тартып куурады.
Карчыга салсан, кууга сал,
Кадырым билбейт какбаш чал.
Картайган чалга бергенче,
Кардымды жарып, сууга сал.
Ителги салсан, кууга сал,
Итейген чалга бергенче,
Ичимди жарып, сууга сал.
Калдыбай минди кара атты,

Сасыкбай минди сары атты,
Болушу минди боз атты.
Кенжекени кейитип,
Ташкентти көздөй узатты.
Атагы чыккан Ташкенттин.
Жолунда кетип баратам,
Адырайган бир карттын,
Колунда кетип баратам.
Жети шаар Ташкенттин,
Жолунда кетип баратам,
Жефирейген бир карттын,
Колунда кетип баратам.
Бактым болсо созормун,
Балакет чалдан кутулсам,
Бир баркымды билер теңтушка,
Кара башым кошормун.
Мааниси жок жан болсо,
Баркымды билбей кор болуп,
Барган сайын бошормун.

ГҮЛҮСҮНДҮН АРМАНЫ⁶

Мен күйүттүү Гүлүсүн,
Күң ордуна жүрүшүм.
Жаркырап көңүл ачылбайт,
Жабыгып жүрөт күнү-түн.
Мен мусапыр арманда,
Менчелик кыздар зарланба,
Баласын сатат ата-эне,
Мал алып карган чалдарга.
Атамдын малы жогунан.
Айрылбай байдын колунан,
Кор болгон жандын арманы,
Кутулбай байдын торунан.

Жашымдан атам кайындап,
Жайсыз чалга дайындап.
Тентуш келин, тентуш кыз,
Айттап жүрсө айылдап,
Көп киши чыкты бир жайдан.
Бири кары каржайган,
Санаада жүрөк солк этип,
Сакалы аппак бакжайган.
Токтоло калды учурап,
Тоорулуп бизден кеп сурап.
Күйөөң дешип кыз-келин,
Күлүшүп калды чымчылап.
Айгырдай болуп апсыйган,
Сакалы аппак саксайган,
Жутуп ийчү немедей,
Эки көзү чакчайган.
Арымдан күйдүм муңайып,
Арман жаш көздөн кылайып,
Куруду алым муңайып,
Кургабай жашым кылайып.
Куураган чалга бергенче,
Курбудан жокпу ылайык.
Ушубу берер чалыңар,
Убалга кара баарыңар,
Ушу чалга берсеңер,
Уктабай көзүм карыгар.
Акылдашым апама,
Айткыла көптөп атама.
Кузгундай чалга туш кылып,
Койбосун мени капага.
Алданбасын малына,
Акылдаш жеңе баарына.
Туткун кылбай куткарсын,
Түктүйгөн какбаш чалына.
Атамды көзгө илбептир,

Жеңемди кошо тилдептир.
Байлап берем болбосо,
Барбай койчу ким дептир.
Апамдын сөзүн таштаптыр,
Айласын кыздын таптаптыр,
Атакем менен энекем,
Азгырып алдай баштаптыр.
Калкалап баккан энекем,
Кадырлаш өскөн жекекем,
Кан күйөнөр Жыргалбай,
Карып калган неме экен.
Ардактап баккан энекем,
Акылдаш өскөн жекекем,
Алар күйөөм Жыргалбай,
Атамдан кары неме экен.
Ардактайт атам бу чалды,
Чал берди тогуз кырчаңгы.
Тоюту кеткен томаяк,
Тогуз мал алып тынч алды.
Амалым жок көнбөгөн,
Адамда болбойт өлбөгөн.
Ал күндө кыздар жок болчу,
Атанын зарын көрбөгөн.
Жакшы жүрсөм жыргалым,
Жан кейитпей тынганым.
Бар десенер барбасмын,
Байлап берер кардалын.
Бар десенер барармын,
Байбиче көзүн карармын.
Отун алып, от жагып,
Колума күндүк алармын.
Ушул сизден табармын,
Абысын көзүн карармын.
Абысынга күң болуп,
Ардансам өлүп калармын.

Ата-энем алсыз колу тар,
Амалсыз кыздын жолу тар.
Ачылган күндүн жогунан,
Айтылды ушул кайгылар.
Жамандык көрсөм силерден,
Жашатпас менин убалым.
Жыргалбайдын жакыны,
Сырдашса бирге акылы,
Ортончу болуп Сүйүнбай,
Убактысын такыды.
Эл айтат келин келди деп,
Мен жүрөм кайгы белгилеп.
Жаманатты болбоско,
Азандан турам делбиреп.
Күндөшүмдүн каары бар,
Күйгөндүгүм таанымал.
Күнүгө тилдеп чаңкылдап,
Тилинде тикен заары бар.
Эрте тур деп чакылдайт,
Эримден мурун бакылдайт.
Кечигип калсам тургуча,
Буурадай көбүк чачырайт.
Азандан жылкы айдаймын,
Келгенден кулун байлаймын,
Келиндердей керилип,
Карчыма сайма сайбаймын.
Боздотуп урат азандан,
Бошотпойт колум казандан,
Күйөөгө берчү кызындай,
Күндөшүм төрдө жасанган.
Козусун байлап, коюн саап,
Уютам сүтүн отун таап.
Сүйрөлбөй токол жогол деп,
Күйгүзөт күндөш колго чаап.
Жыргалбай келди жайкалып,

Жылдырбай жигит кайтарып.
Сот кести чалды камады,
Капалуу көңүл тарады.
Окууга кирди Гүлүсүн,
Оңолду менин жүрүшүм.

АКБЕРМЕТТИН ТАГДЫРЫ¹⁷

Кетмен-Төбө деген жерде Карагул деген киши өлүп, андан он эки жашар, Акбермет деген кыз калат. Он үч жашында аны Кожогол деген жигитке маабат* байлаган, бирок бул жигиттин малы жок болгондуктан, Керимбай баш болгон манаптар малга сатып жиберешет. Андан чыкса, экинчи байга сатышат. Акберметтин сулуулугунан пайдаланышып, улам бирине сата беришет. Эң акырында Таластагы Каракол болушундагы 65 жаштагы манапка сатып жиберешет. Ошондогу, андан мурдагы өмүрүн айтып арман кылганы:

Сөз баштайын Ааламдан,
Кор кылган кудай замандан.
Кор кылганы бул экен,
Он эки жашка келгенде,
Жасаган мени унутуп,
Атамды алып койду го.
Атамдын артында калган бала жаш,
Калганга ар кимиси болду баш.
Он үч жашка келгенде,
Ойрон бир жан кез болду.
Ойбойума койбостон,
Арстаным Чопом кантейин,
А, жаманга кез кылды.
Камчымды колго илгенмин,

Бул кардар болуп келгенде,
Кадырыма жетпейт деп,
Мен шордуу, калкылдап ыйлап билгенмин.
Тизгиним колго илгенмин,
Түбү жүрүп бул жаман,
Теги ылайык келбейт деп,
Мен шордуу, делбиреп ыйлап билгенмин.
Балапан чайкап куш калды,
Башынан кудай кыз калды.
Башында кудай кыз кылып,
Башымдан туман арылгыс,
Жасаган жаман иш кылды.
Жеримди таап берерге,
Агаларым жаш кылды.
Алты аркар маанайым,
Алтыдан өргөн саамайым.
Жашымда атам өлгөнү,
А деле, мен шордуунун таалайы.
Жети аркар жылдыз маанайым,
Жетиден өргөн саамайым.
Жетилбей атам өлгөнү,
А деле, мен шордуунун таалайы.
Ак калпак кылып жүр дедим,
Жамандын аларына көз жетип,
Аста бир басып кордодум.
Көк калпак кылып бордодум,
Жамандын койбосуна көз жетип,
Күлө бир басып кордодум.
Бияз бир жаман экен го,
Кордогонго болбоду,
Бул жаман, койбой жүрүп теги алды.
Алтындан чачпак тагам деп,
Ай тийгизбей багам деп,
Ар кандай иштен жагынып,
– Бу жаман Күлө басып жагынып,

Мен шордуу,
Алып койду жагынып.
Жеримди таап тиерге,
Андагы жаштык күнүм ай.
Алланын салган насиби,
Айлам шондо түгөнүп,
Арамга бардым мен жашып.
Арамга жашып барган соң,
Алтындан чаян мен түйдүм.
Айлынан жакшы мен көрдүм,
Алганым мындай болбойт деп,
Азапты тартып мен жүрдүм.
Акмакка жашып барган соң,
Жетиден чапан мен түйдүм.
Элинен жакшы мен көрдүм,
Элинен жакшы мен көрсөм,
Алганым мындай болбойт деп,
Азапты тартып мен жүрдүм,
Келеден* чапан мен түйдүм.
Келиндерди мен көрдүм,
Келиндерди мен көрсөм,
Келенкөр* чачпак салынып,
Келген жери ылайык.
Мен шордуу өзүм карасам,
Келген жерим келишпейт,
Кейишти тартып муңайып.
Беш-бештен өргөн чачымды,
Беш калмактык башымды,
Билбес жаман кез келип,
Кор кылды менин башымды.
Оюлган жаман кез келип,
Билбеди менин баркымды,
Өткөздү менин наркымды.
Башынан бардым жаманга,
Жасаган мен шордууну,
Жай алып эми калгансып,

Баланы берди жашымда.
Баланы берип койгон соң,
Кудай тушоо салды деп,
Оокат болсо өтөр деп,
Камчыбектей баламды,
Таштай албай мен шордуу,
Караладым жашымды.
Бул жаман – бир күнү көңүл кош кылбай,
Жасаган – жеримди таап туш кылбай,
Мага бир жаман иш кылды.
Ай чыгады молодон,
Балага деп мен жүрсөм,
Арылдадым санаадан.
Күн чыгады молодон,
Күмүш сөйкө танадан,
Балага деп мен жүрсөм,
Кейидим жаман санаадан.
Жазгы чыккан өлөң чөп,
Балага деп мен жүрсөм,
Жаш өмүрүм өттү көп.
Жаман болдум бөлөкчө,
Күзгү чыккан өлөңчө,
Балага деп мен күйсөм,
Күз ыраатын мен көрбөй,
Күндө эле өтүп тек өмүр,
Күн көрбөдүм бөлөкчө.
Саамай чачым тарадым,
Бул жамандын жай-пайын,
Жакшы эле жүрүп карадым.
Төбө чачым тарадым,
Бала болсо көрөр деп,
Мен шордуу, түбөлүккө карадым.
Кызыл тоо башы желдейди,
Кыргыйек конбос бел дейди,
Кызыккан жарга жеткизбей,

Кыз экенде кыйылткан,
Кыргыз, кытай баш кошсо,
Кызы туубас мендейди.
Кара тоо башы желдейди,
Каргыга канбос бел дейди,
Каалаган жарга жеткизбей,
Казак, калмак баш кошсо,
Катыны туубас мендейди.
Мен шордуу, теги ойлонуп отурсам,
Акылым жаман селдейди.
Асмандан учкан ак кытан,
Акырек жүнү бир тутам,
Арстаным Дөкүм кантейин,
Арамга кантип турам деп,
Арзымды айтып мен келсем,
Жасаган алып кетти Дөкүмдү.
Мен, а жагын санасам,
Алкымым толо кан жутам,
Көкөлөп учкан көк кытан,
Көкүрөк жүнү бир тутам.
Көрүнө чыккан Дөкүмдөн,
Көөдөйгө кантип турам деп,
Көпкүлөң тартып мен келсем,
Дөкүмдү, көрүнө кудай алды го,
Көп аягын сынасам,
Көкүрөк толо кан жутам.
Ак жоолугум эндедим,
Арстаным Дөкөм өткөн соң,
Артым кандай болот – деп,
Акыл ойлоп селдедим.
Көк жоолугум эндедим,
Күлүстөн Дөкөм өткөн соң,
Арт жакта калган иниси,
Көпкө башы быша элек,
Арт жагым кандай болот – деп,

Көп акыл ойлоп селдедим.
Асмандан ак була булут сакым деп,
Арстаным Дөкөм өтсө да,
Атамды көргөн бар го деп,
Ата арбакты сыйлатса,
Адилдин сөзүн сүйлөсө,
А, Зулпукор жакын – деп,
Мен шордуу, аны ойлоп бел байлап.
Көктөн көк ала булут сакым деп,
Көп арбакты сыйласа,
Көптүн сөзүн сүйлөсө,
Мен шордуу, Керимбай арам жакын деп,
Аны ойлоп дем байлап,
Куш айланбас зоодой деп,
Куран урган ажыны,
Курбусу бийик тоодой деп,
Мен шордуу, кубат кылып жүргөнмүн.
Курулуу душманга кирдей деп,
Каз айланбас зоодой деп,
Бул Керимбай чочкону,
Касабалуу тоодой деп,
Кайрат кылып жүргөнмүн.
Бул арам, каршылашкан душмандай,
Кайта бир белим сындырды.
Агыны катуу суудай деп,
Ал экөө болбосо,
Арадагы жакшысы?
Ашуусу бийик тоодой деп,
Мен шордуу, арка кылып жүргөнмүн.
Кербен ооз дарбаза,
Бул кудай урган мурун да,
Керимбай болду каргаша.
Четинден болгон дарбаза,
Бул жасагандан мурун да,
Сейиттер болду каргаша.

Мен алардан түнүлүп,
Оруска түштүм арыз болуп,
Кудай таалам жар берип,
Муратаалы молдо май,
Колуна мандат бер деди.
Муратаалы ревком,
Сүйгөн жерге тийгин деп,
Колума берди мандатты.
А мандатка болбостон,
Керимбайдын кастыгы,
Андан Дөкөм өлгөнү,
Мен шордуу, таалайынын тастыгы.
Артында калган иниси,
Акылынын жаштыгы.
Элибиз өйдө көчтү го,
Элим эстеп койор деп,
Мен шордуу, элебестен жүрдүм го.
Ак кемсел бычып кынадым,
Алты ай жайы отуруп,
Ага-инимди сынадым.
Ак жоолугум оромол,
Арам жаманга барганча,
Ашкере жалгыз барам деп,
Айылга салдым мен кобур.
Көк кемсел бычып кынадым,
Көп ай жатып отуруп,
Көп элимди сынадым.
Көрүнө сөздүн болгону,
Көрдөй кайта ынайм деп,
Көрүнө чыгып бул жалгыз,
Көпкө ишиң салам деп,
Көк жоолугум оромол.
Көр жаманга барганча,
Көрүнө жалгыз барам, деп,
Көпкө салдым мен кобур.

Баялы менен Сакенин
Бул Кожогоул жалгызым,
Таяжемди алам деп,
Бу Муктаркан арамды,
Орточу салдың аларды.
Бу Муктаркан алабаш,
Бул Кожогоул жалгызды,
Таяжеңди алба деп,
Ар кайсы сөздөн алдады.
Анысына болбостон,
Бул Зулпукор арамга,
Ажы аке, кандай кылам деп,
Ажыга бардым арыз болуп.
«Алып келгин» деп койду,
Андабастан а шордуу.
Ак суунун астында,
Ажынын улары деп барып,
Ак чатыр салса жетпеген,
Бул итти, Мунар экен деп барып,
Бул эшикке биз барсак,
Бул аракетти кылса,
Ишим тынар бекен деп,
Тынмак түгүл бул ишим,
Бул арам бизди сындырды.
Көк ала суунун астында,
Улар экен деп барып,
Көк чабыр салса жетпеген,
Бул итти, Мунар экен деп барып,
Бул кишиге биз барсак,
Көп аракетти ал кылса,
Ишим тынар бекен деп барып,
Тынмак турсун бул ишим,
Көпкө бир бизди сындырды.
Аргымак аты таң ашты,
Бул Кожогоул жалгызым,

А Зулпукор арамды,
Ай тийген жакты ал карап,
Жалгызды, адыр жолго дей салды.
Бул Кожогоул жалгызым,
Андабастан дей жүрүп,
Алган жолдон адашты.
Бул Кожогоул жалгызым,
Ажыны күмөн кылбай жанашты,
Ал арам, күн тийген жакты дей карап,
Жалгызды, туман жолго дей салды.
Күмөн кылбас дей жүрүп,
Күйүшкөн жардан адашты.
Адырдан жылкы айдаган,
Алыскы жолду жайлаган,
Айтышкан жоосун куткарбас,
Ал Зулпукор кайнагам.
Арка кылып биз барсак,
Аракетти бул кылса,
Мындан ишим тынар деп,
Мен шордуунун,
Эки эле көзү жайнаган.
Арамдан бүткөн неме экен,
Алган жардан деги айрып,
Азапты башка бу салды,
Мен шордуунун,
Арактай ичи кайнады.
Бордоп жылкы айдаган,
Бут жеткис жерди жайлаган,
Бурулган жоосун куткарбас,
Бул алабаш кайнагам.
Бул эшикке мен барсам,
Бул аракет иш кылса,
Мындан ишим тынар деп,
Мен шордуунун,
Тегеле көзү жайнаган.

Мунадан бүткөн неме экен,
Бул аракетин кылбай,
Алган жардан теги айрып,
Мунду башка бек салды.
Мен шордуу, бозодой ичим кайнады.
Кериден жылкы айдаган,
Кең Суусамыр жайлаган,
Кез келген жоосун куткарбас,
Бу Керимбай кайнагам.
Келин болуп мен барсам,
Кеңешип бир сөз дей койсо,
Кеңеш менен бүткөзүп,
Мындан ишим тынар деп,
Мен шордуу, тегеле көзүм жайнаган.
Кегин койбой бул арам,
Көз жеткис малды дей салды,
Бул алабаш Токторго,
Алы жеткендей бу кылып,
Ар кайсы малды дей салды.
Бул алабаш кайнага,
Кызарып элден бас кылып,
Келинге акыл тапкын деп,
Керимбайга наз кылды.
Акыл тапмак тек турсун,
Арбак урган Керимбай,
Айылынан келин качырып,
Бу Керимбай кас кылды.
Бул иттер, аркасын эми бас кылды,
Адырлуу тоонун арасын,
Агын суу агып сай кылды.
Адамдын баары өтүптүр,
Ыраматына жете албай,
Акмак адам кор кылды.
Будурмак тоонун арасын,
Булак агып сай кылды,

Мурунку эл да өтүптүр,
Бул акыйкатка жете албай,
Бул арам мени кор кылды.
Кетмен-Төбө жерибиз,
Төрт өйүз биздин жерибиз,
Төбөсүнөн урганы,
Бул, Керимбай бийибиз.
Аскерге балдар шайлады,
Абалкы өткөн барыдан,
Асылганы мен болуп,
Атасы менден өлгөнсүп,
Арбак урган бул арам,
Атайы жолум байлады.
Жаңы өспүрүм балдары,
Саргартып солдат шайлады,
Санаасынан чыгарбай,
Мени саргартып багым байлады.
Кайгыны мага дей салды,
Калкым мага каршы чыкты,
Усталар чапкан ашыктай,
Отуз үйүр мал кесип,
Убайым башка дей салды.
Бул Керимбай каршы чыкты,
Карышканың катынбы,
Карышкан адам сен болсоң,
Акмак донуз мен койдум,
Кан Керимбай атанган,
Чыгардым журтка атыңды.
Ук калайык угуп көр,
Журтка жазган катымды.
Ашырдын уулу Кожогоул,
Акыл таппас неме экен,
Бир акылсызга кезиктим,
Балтбүйрө* аке келгенде.
Бастырып бардым базарга,

Жасаган, башыма салдың азапты,
Чыкпады молдо бири да,
Ушу катты жазарга.
Аргымак оозун кайырды,
Арзып алган жалгызды,
Арбак урган Керимбай,
Асылып жүрүп айырды.
Күлүктүн башын кайырды,
Бул алабаш кайнагам,
Илгерки өткөн Бөкөйдөй,
Күйүп жүрүп айырды.
Мен шордуу, ак көйнөк кийип чубалып,
Бул Кожогоул жалгызым,
Арызым бир курдай жетти деп,
Байкуш, астыртан басып кубанып,
Ак көйнөгүм кыскартты.
Алганымдан теги айрып,
Арбак урган Керимбай,
Айылым менен томсортту.
Мен шордуу, сары көйнөк кийип чубалып,
Бул Кожогоул жалгызым,
Санаама энди жеттим деп,
Жай бир басып кубанып,
Сары көйнөгүм кыскартты.
Бул санаага жетпегир,
Жалгызды жаман томсортту.
Ак көйнөгүм дүрүйө,
Асылгандай көрбөдүң,
Сары көйнөгүм дүрүйө,
Саргайткандай көрбөдүң.
Санаалуу кылдың дүйнөнү,
Ак ыстамбул катектеп,
Жалгыздан ашкере болуп ала албай,
Арбак урган Керимбай,
Алдына катын дей салып.

Алды кийим чатектеп,
Көк ыстамбул катектеп.
Жалгыздан көрүнө боло албай,
Катынын көз көрүнө кетирип,
Бул алабаш кайнагам,
Арт жагымды чатектеп,
Мен шордуу адырдагы түлкүмүн,
Адырда калып жүрбөсмүн,
Алганынан теги айрып,
Жалгызга азап салды бир күнү.
Мен шордуу, жылгадагы түлкүмүн,
Жылгада калып жүрбөсмүн,
Сүйгөнүнөн теги айрып,
Жалгызды жылас кылды бир күнү.
Бул алабаш кайнагам,
Элине намыс келерди,
Асти ойлоп билбеди.
Эжемден калган жалгызды,
Эжемдин арбак мен сыйлап,
Жалгызды ээрчип мен жүрдүм.

ТУТКУН ЖАМЫЙЛА¹⁸

Түлкү жүрбөс түмөн жол,
Жолунда кетип баратам.
Көзүмдү ачып карасам,
Түшүмдө жок уурунун,
Колунда кетип баратам.
Карангы жүрбөс камандын,
Жолунда кетип баратам.
Көзүмдү ачып карасам,
Канды куйган душмандын,
Колунда кетип баратам.
Көнүлүм сүйгөн тентушту,

Кошор пенде болобу,
Алып качкан ууруну,
Тосор пенде болобу?
Атам койгон зор көкүл,
Айды сылап өрдүмбү,
Айланып учкан алты каз,
Атам жайын билдиңби?
Энем койгон зор көкүл,
Эми сылап өрдүмбү,
Эң кийинки эки каз,
Энемдин жайын билдиңби?
Тобурчак жалы жети тал,
Өрөр күнүм болобу,
Толгонуп жатып эмизген,
Толгон айдай энемди,
Көрөр күнүм болобу?
Алтындай жибек тордо жок,
Айланып боздоп мен келсем.
Айлансам атам үйдө жок,
Күмүштөй жибек тордо жок,
Күймөлөп ыйлап мен келсем,
Күйөөрүм энем үйдө жок.
Алты кулач кыл аркан,
Желеликке жарабайт,
Ардактап баккан мен жалгыз,
Жетимдикке чыдабайт.

СҮЙҮМКАНДЫН АРМАНЫ¹⁹

Айтсам кепте айып бар,
Арманым күч кудайга,
Он сегиз миң ааламда,
Менден да жаман зайып бар.
Арбак конгон мазардын,

Жанынан өтсөң шаңы бар,
Жаман, жакшы катындын,
Баарысынын багы бар.
Ак паша түшпөйт тагынан,
Алла таала, кудурет,
Бербедиң көпкө чачкан багынан.
Бак бербедиң кантейин,
Басып тентип кетейин,
Маңдайымда паргегим,
Айдаткулүм кантейин?
Жазып учуп куш конот,
Саясатчынын торуна,
Оробашы сен эмес,
Мен өңдөнгөн бүлөнүн,
Саяктардын Дыйканбай,
Биз да калган коруна.
Алдасынан жазган соң,
Ак шумкар түшөт торуна,
Оробашы сен түгүл,
Акматтар калган коруна.
Адим, Саадат сен белең,
Аламан жүргөн катындын,
Алтоосунан кем белем?
Атаң жоготкон Жикини,
Уурдап алган мен белем.
Элчибай-Сарттар конушу,
Эсен болсо көрөрсүн,
Элдилбей калган болучу.
Кур-Айрык-Сарттар конушу,
Кудай кылса көрөрсүн,
Кудакем кылган болучу.
Жалпак арча башына,
Жагалмай келип конгону,
Жазган экен мен апам,
Жакшынакай өкүштөн.

Айрылар күн болгону,
Кара арчанын башына,
Карчыга келип конгону,
Кара көздүү Акүштөн,
Айрылар күн болгону.
Ашып барып, эл конот,
Арым жаткан жерине,
Ак илеки* кийгенде,
Ырыскы берсин денене,
Кайрылып келип эл конот,
Катын тубар жерине,
Апаңдан айла болбосо,
Ырыскы берсин денене.
Желтинип чыккан чачыңды,
Желкеңе тартып өрөрсүң,
Апаң кетип калган соң,
Жетимдик күндү көрөрсүң.
Мунканган менен пайда жок,
Барайын жалгыз тагаңа,
Убалың жетсин агаңа.
Ак шумкар конот бармакка,
Алыска кетсем уктатпайт,
Айдеткүлдүн салмагы,
Тагдырда кудай айрыса,
Апаңдын ыйлап калмагы.

ЗЕЙНЕПТИН ЗАРЫ²⁰

Калемдей кара кашым ай,
Калтардай болгон чачым ай,
Кааданы билбес накүстө*,
Сага ылайык эмес башым ай.
Алганым табир болбосо,
Ой, арман, ай,

Арылбас көздөн жашым ай,
Чийилген кара кашым ай,
Жибектей тал-тал чачым ай,
Кааданы билбес накүстө,
Сага ылайык эмес башым ай.
Тукабадан бешматым.
Кийе албаймын мен шордуу,
Түрлөнүп басып сен менен,
Жүрө албаймын мен шордуу.
Алтын комуз колумда,
Кагылайын, Карачач,
Күү алышкын мен менен.
Күкүк менен Зейнептей,
Үн алышкын мен менен,
Акылы жок урган сай,
Алышып жүрбөйм сен менен,
Күмүш комуз колумда,
Кагылайын, жан үкөм,
Күү алышкын мен менен.
Булбул менен торгойдой,
Үн алышкын мен менен,
Накүстө жүрө албаймын сен менен.

КЫЗДЫН ЗАРЫ²¹

Ашынып арман мунум бар,
Алыстап калды сүйгөн жар.
Оболоп учуп кептердей,
Колундан келсе тозуп ал.
Кудургунун боюнда,
Кызыл-Суунун оюнда,
Кубарып көздөн жаш кетип,
Кудурет жетпейт оюма.
Буйругу күчтүү жасаган,

Муңканып мени байлаган.
Көзүмдүн жашы сел болду,
Кудайым жаратсаң боло кайрадан.
Берерин берип жеңекем,
Билдиргени эп экен.
Жолдошбайдай уулду,
Эр деп тууса энекен.
Алыс жакка сыздырбай,
Кара жер менен тең экен.
Кара кыя кесек жол,
Кайрылбай кеттик эсен бол.
Кызыл кыя кесек жол,
Кылчайбай кеттик эсен бол.
Кыздардын багы ачылса,
Кубанып сага берем кол.
Аппак бетим карарды,
Кетирди заман ажарды,
Кантип басып жүрөмүн,
Кудурет берер ажалды.

АЙСАРЫ²²

Анда Кокон хандыгы. Турпандан чыккан кырк кербен Анжиян тараптан соода кылып, кайра өтүп баратканда Чүй боорунан алтын баштаган асыл буюмдарын уурдатышат. Ошол кезде хан Байтик солто элин солк дедирбей билип турган. Кербендер даттанып ага келишет. Байтик элдеги атанган ууруларды түгөл жыйнап, акыры алтындын изин табат. Бирок аны ээсине кайтарбаш үчүн: «Ууру табылбады, бирок уурдатканыңарды төлөп берели», – дейт. Алтындын баасы толук эсептелип, ал чыгым элге чачылат. Айыпсыз элден калың мал алынат, ага кошумча айып үчүн кыркына кырк чаар ат, Тур-

пандын ханына бир кыз тартуу кылынат. Ал кыз ашкан сулуу, кошокчу, ырчы Айсары аттуу, түндүкчү Тойчук дегендин жалгыз кызы болот. Доо бүтүп, кербендер кетээр алдында айыпка бараткан Айсары кыз минтип боздойт:

Асмандап бүркүт желде ойнойт,
Айыпсыз калтар жерде ойнойт.
Ачылган гүлдөй жадырап,
Армансыз киши элде ойнойт.
Ак чөлмөк кылып адамды,
Айткыла кандай пенде ойнойт?!
Ач бөрү шимшип жемди ойлойт,
Ак марал оттуу белди ойлойт.
Айланып издеп казыгын,
Адашкан күлүк жерди ойлойт.
Азапка түшкөн мен байкуш,
Армандан башка эмне ойлойт?!
Алыста калчу жерди ойлойт,
Агаин тууган, элди ойлойт.
Алышып бирге ойногон,
Асылкеч тентуш теңди ойлойт.
Ажыдар соргон бөжөгүн,
Атакем байкуш эмне ойлойт?!
Акимдин күчү зор беле,
Алсыздар ага кор беле.
Ак кептер элем кайыган,
Алдымда каткан шор беле.
Алдырган колдон күкүгүн,
Апакем кандай шорду эле?!
Айлына жылан ордолоп,
Агаин элим корголоп,
Азап, муң, кайгы, ызы-чуу,
Аккан жаш көздөн шорголоп.
Ак жерден айтып тартышып,

Айтчы эмне мынча кор болот?!
Арман бар жерде санаа бар,
Армандуу мен бир жарадар.
Айышка адам карматкан,
Абийирсиз жүзү каралар.
Каңгырап элден адашып,
Какшасын мендей балаңар.
Жаныдан гүлүм ачты элем,
Жалп этип өччү жан белем.
Жазыксыз мунга чөмүлүп,
Жамгырдай жааган жаш менен.
Тырмагы тийип дөбөттүн,
Тытылмай болду жаш денем.
Ак чоку тоонун ар жагы,
Аралаш кытай калмагы.
Өз элден алыс ажырап,
Өткөн күн көрсүн андагы.
Бирөөгө кантип күң болот,
Бирөөнүн эрке ардагы?!
Албырган жүзүм кубарар,
Арманга арман уланар.
Ачылган жашыл гүл элем,
Апсыйган бирөө будалар,
Жазыксыз мындай кордукка,
Жан болбос чыдап туралар.
Ач бөрү чыгып жолуман,
Алдырып алым жогунан.
Ардагым ага, тууганым,
Адашмай болдум тобуңан.
Айышка келген шүмшүк деп,
Арылбас таяк жонуман.
Жалгызы элем бирөөнүн,
Жанчылып барат жүрөгүм.
Кагылам, кантем, апаке ай,
Капаска түштү чүрөгүн!

Кайрылып элди бир көрбөй,
Канткенде чыдап жүрөмүн.
Арманын боздойт кырчынын,
Атаке ай, кандай кылчумун.
Кулпуруп өсүп калганда,
Куурайбы жашыл чырпыгың.
Жат элде кантип күн көрөт,
Жалгызың, алсыз чымчыгың?!
Баткан ай кайра толсочу,
Залимди ажал сорсочу.
Ата-энем боздоп турганда,
Ак куусу кайра консочу.
Унутпай эки шордууну,
Уялаш бирөө болсочу?
Көргөндө көөнүм бир жибип,
Көөдөндө сырым бир билип.
Асылкеч болуп алууга,
Айлыман жакпай бир жигит.
Жок тура мендей кесирлүү,
Жоруга турган илдирип.
Ак билек сунсам алчу ким?
Ак жибек босун чалчу ким?!
Ажыдар соруп баратат,
Арача кылып калчу ким?!
Айсары байкуш кантти деп,
Аркаман издеп барчу ким?!
Калкынын мончок селкиси,
Канкордун болсо энчиси,
Айлымдан жокпу бел байлап,
Ажалга тике келчүсү.
Качан бир чыгат Шалтадан,
Каманга кайрат берчүсү.
Акак таш элем кири жок,
Азапка байлап жиби жок.
Ач жылан соруп жатканда,

Арага түшөөр бири жок.
Арка-бел болчу мындайда,
Ага жок менде, ини жок.
Мага бир көркоо көз болор,
Манаттай өнүм жез болор.
Жадырап жүрчү Айсары,
Жалдырап турма нес болор.
Андайда көңүл көтөрүп,
Адам ким – акыл-эс болор.
Канчалык болсо көрөр күн,
Ошончо жашым төгөрмүн.
Ажалга моюн сунгуча,
Азапты далай көрөрмүн.
Заманга айтып дартымды,
Зар какшап жүрүп өлөрмүн.
Тоо гүлү элем буралган,
Тоту куш элем сыланган.
Азыр мен болдум бир байкуш,
Арманга күчүн чыгарган.
Кузгундар турат тарп аңдып,
Кутулам кантип булардан?!
Алты өрүм чачым чубалган,
Ак көйнөк кийип тубардан,
Адырда жүрсөм гүл терип,
Акмарал элем суналган.
Алмашып ал күн кайгыга,
Адашат башым тумандан.
Ким билет кандай эл көрөм,
Ким билет кандай жер көрөм?!
Жайнаган гүлдүү Ала-Тоом,
Жанымдан кантип кем көрөм.
Кадимки бейиш болсо да,
Канткенде сага тең көрөм.
Ата журт, конуш Арчалым,
Арманым айтып чарчадым.

Кор болгон күнүн билсенчи,
Койнуңа бышкан алчанын.
Сорсончу манап зулумду,
Соолуткан жашын канчанын.
Тулпары туйлап кермеден.
Туурунан туйгун жем жеген.
Адыры гүлгө чулганып,
Атыр жел арча термеген.
Балкыган бейиш Ала-Арча
Бактыма сыйбас жер белең?!
Ардагым, ага-тууганым,
Аппак гүл элем куурадым.
Ачканда бүчүр жаңыдан,
Ач мите чачып ууладың.
Алсырап калды Айсары,
Азуусу тийип бууранын?
Азабы бүтпөс жол мына,
Айсары тартчу шор мына,
Кучагын жайып тең өскөн,
Курбулар эсен болгула!
Кулаалы алган жөжөсүң,
Кургурлар эсен болгула.
Алчактап өткөн бала чак,
Айылым жүрөк канатат.
Айыпсыз азап тарттырып,
Адамды неге жаратат?
Ардагым, элим, кош эми,
Айсарың кетип баратат.

ЖЕТИМДИК АРМАНДАР

АЛМАЗБЕК ЖЕТИМДИН АРМАНЫ¹

Алмазбек деген бала 8 жашында энесинен айрылат. Эки кичинекей бөбөгүн туугандары багып алышат. Алмазбек атасы менен калат. Атасы көп узабай Эркебүбү деген аялга үйлөнөт. Анын жети жашар Эрмек аттуу кызы бар. Өгөй эне Алмазбекке абдан кордук көрсөтөт. Ошондогу Алмазбектин арманы:

Өз энем багып чонойтту,
Эки эмчегин эмизип.
Сүтүмө тойбой калды деп,
Буламык жасап жегизди.
Буламык даамдуу болсун деп,
Сарымай кошкон эритип.
Эне-атамдын жакыны,
Жентектешип келишип,
Көрөбүз деп баланы,
Көрүндүк талап беришип.
Кор болуп азыр турамын,
Өлүм чиркин кемитип.
Өгөй энем жемелеп,
Тилдеп турат демитип.
Капа кылды шум өлүм,
Кайгылуу кылып кейитип.
Өз энемдин барында,

Берчү эле тамак жылытып.
Эки саат ойноп келбесем,
Өзөлөнүп сагынып.
Ойдогумдун баарысы,
Даяр болчу табылып.
Эгерде даяр болбосо,
Калычу элем таарынып.
Туш болуп өгөй энеге,
Азыр баш ийип турам багынып.
Качан тамак берет деп,
Отурам күтүп зарыгып.
Таарынсам, кокус ыйласам,
Таяк жейм, жаакка чабылып.
Жумуштан колум бошобойт,
Ар түрлүү иштер табылып.
Ээрчитип келген кызы бар,
Эркелеп турат багылып.
Тамак берет жалынып,
Өпкө-боору чабылып.
Өз энемдин барында,
Айылга ээрчип барчумун.
Апам алып бергенди,
Чөнтөгүмө салчумун.
Аркасы менен апамдын,
Устуканын алчумун.
Оюн менен күлкүгө,
Өз оюм менен канчумун.
Өгөй энем өз кызын,
Ээрчитип барат айылга.
Мен эшикте жүрөмүн,
Ал, эркелеп турат жанында.
Отун жок деп шылтоолоп,
Тепкилеп урду жайында.
Эркелетип өз кызын,
Кыскасы мен үчүн болбойт камылга.

Жумшалат ошол кыз үчүн,
Бардык болгон табылга.
Жашырып берет тамакты,
Боло калса ачылга.
Көйнөк-кечем жуулуп,
Жыртылган киймим жамалбайт.
Эскирип киймим жыртылып,
Этек-жеңим салаңдайт.
Баламды жакшы баккын деп,
Атам жардам кыла албайт.
Атам айтса билгенин,
Кетем деп кемпир тырандайт.
Аялынын тилинен атам байкуш чыга албайт.
Атама айтсам арзымды,
Акыйкаттап уга албайт.
Кол арага жарайт деп,
Атам алып калган колуна.
Өгөй энем жолукту,
Бактысыз менин шорума.
Энеден калдык үч бала,
Эң улуусу мен элем,
Жетим калды Керээзбек,
Төрөлөр менен энеден.
Баласы жок бир аял,
Керээзбекти бакты эле.
Эркелетип эрмектеп,
Багып турат жакшы эле,
Ортончубуз Ырыскүл,
Таякемде багууда.
Сагынамын Ырысты,
Күчүм жетпейт барууга.
Атайын издеп барсам дейм,
Мүмкүн эмес табууга.
Анткени алыс жерде эле,
Кире элекмин карууга.

Отун-суу алам от жагам,
Кезүүбүз келсе мал багам.
Жумасына бир күнү,
Окууга барбай мен калам.
Окуудан үйгө келгенде,
Белен болбойт тамагым.
Жумуштан колум бошобойт,
Бышырылбайт сабагым.
Сураса айтып бере албай,
«Эки» же «үч» деген баа алам.
Бактысы эне турбайбы,
Жашаган бардык баланын.
Бактысы жок мен байкуш,
Энемди жуттум эртелеп.
Ээрчишип бирге жүрчү элек,
Энебиз барда эркелеп.
Өз энем күтүп туруучу,
Окуудан эрте келсе деп.
Даярдап койчу тамагын,
Ичип-жеп эле берсе деп.
Апам бизге берчү эле,
Аракет кылып тапканын.
Албай жебей койчубуз,
Апамдын берген ак нанын.
Азыр жеймин айла жок,
Алардын артып калганын.
Айла таап апам келсеңчи,
Зарлап жүрөт балдарын!
Баягы ак нанынды берсеңчи,
Ичиме толду арманым.
Алсыз жетим мен болдум,
Көрбөдүм ата жардамын.
Сегиз жашка толгондо,
Апам өлдү ажалдан.

Ошондон бери капамын,
Кордук көрүп тажаалдан.
Ыйладым апам өлгөндө,
Ала кет деп чакырып.
Эл чогулуп көмгөндө,
Ээ жаа бербей бакырып.
Топурак менен көмдүрбөй,
Көкүрөгүнө асылып.
Топурак салып көпчүлүк,
Коюшту жерге жашырып.
Аракет кылып көп элге,
Кылалбадым каршылык.
Кайран апам жоголду,
Кайгыга бизди батырып.
Оорубай апам соо жүрүп,
Ажалы жетти төрөттөн.
Ажырадым түбөлүк,
Арка-сүйөө жөлөктөн.
Өз энемден ажырап,
Азап тартым бөлөктөн.
Бөлүнүп жашап жүрөмүн,
Ырыскүл, Керээз бөбөктөн.
Жеткиришпей догдурга,
Бир бакшы кемпир төрөткөн.
Оңбосун ошол шум кемпир,
Апамды акыретке жөнөткөн.
Өгөй энем атамдан,
Дагы бир кыз төрөлдү.
Ардактап ал, кызын,
Ак бешикке бөлөдү.
Бейил күтүп, керилип,
Арбыды аялынын өнөрү.
Мурункудан көбөйдү,
Менин мээнетимдин көлөмү.

Аялың өлсө айласыз,
Башка аял аласыз.
Ынтымак кылыш эң кыйын,
Эки аялдын баласын.

АТАСЫ ӨЛГӨН КЫЗДЫН АРМАНЫ²

Ак сайдын башын куш басты,
Атаке аксарай үйүн чуу басты.
Аксайдын суусун куш бөгөйт,
Аксарай үйүн ким жөлөйт.
Көк сайдын башын куш басты,
Көк сарай үйүн чуу басты.
Көк сайдын башын куш бөгөйт,
Көк сарай үйүн ким жөлөйт.
Тескейдин суусун бурдурган,
Тең болуп коргон урдурган,
Тескейдин суусу сызылды.
Атакем көзүң өткөн соң,
Тең бөлгөн коргон бузулду.
Адырдын суусун бурдурган,
Аземден коргон курдурган,
Адырдын суусу сызылды.
Атакем көзүң өткөн соң,
Аземдүү коргон бузулду.
Тууганың туудай көтөргөн,
Душманын койдой бөктөргөн,
Камчысын төргө илдирген,
Кадырын элге билдирген,
Кермеде аты ойногон,
Кездешкен ишин койбогон,
Керимсел сындуу атамды,
Кейиштүү өлүм койбогон.
Акырда аты ойногон,

Арзыган ишин койбогон.
Арстан сындуу атамды,
Армандуу өлүм койбогон.
Сүлөөсүн элең керилген,
Сүйлөгөн сөздөн эринген.
Сүлпөттүү элең атакем,
Сумсайтып көөнүм бөлүнгөн.
Мейман келсе кош деген,
Мейманкана бош деген.
Мезгилдүү элдин баарысы,
Менин атам дос деген.
Кызыл кылкан ак буудай,
Кабылап өксү болбогон.
Кымбаттуу сонун жорголор,
Короодон өксү болбогон.
Атакемдин барында,
Айранды суудай иччү элем,
Аябай жибек тытчу элем,
Атакем көзү өткөн соң,
Айран турмак суу кайда,
Ак жибек турмак жүн кайда.
Кымбаттуу атам барында,
Кымызды суудай жутчу элем,
Кыйналбай жибек тытчу элем.
Кымбаттуу атакем өткөн соң,
Кымыз турмак суу кайда.
Кайырлап айтып отурсак,
Кайрылып келер күн кайда.
Аргымак минсең башы бош,
Акырет кеттин кайыр кош.
Алтыным атам өткөн соң,
Айтамын сөздү болжолдоп.
Атамдын сөзү эстелик,
Айланып учуп жетпедик.
Аманат жаман дүйнө экен,
Атакем өтсе кантелик.

АРМАН³

Асыл атам өлгөнү,
Кой кайтарып көргөнү.
Жай кайтардым шыбырга,
Кыш кайтардым шыбырга,
Жебедим тыштуу кабырга.
Көптөн көөнүм ооруду,
Май таманым жооруду.
Аланын жалын тарадык,
«Аганын» көзүн карадык.
Жээрденин жалын тарадык,
«Жеңенин» көзүн карадык.
Кара колот кош болбойт,
Кайтарган коюм баш бербейт.
Кечиндеси мен келсем,
Көпбай каапыр аш бербейт.
Төшөнүп жат, деп ком бербейт.
Жүнү такыр тон берди,
Бычагы жок кын берди.
Жүйүртө басып турсун деп,
Алаасы тар шым берди.

АРМАН⁴

Азыраак айтам арманым,
Айтылбай ичте калбасын.
Бактысын ачты жараткан,
Ар пенде өзү жалгасын.
Калем алдым кайрылып,
Алтындай болгон энемди,
Айткым келди кайгырып.
Облустук театр,
Жөнөдүк Кочкор менен Жумгалга.

Чогуубуз менен бузулбай,
Келсем энем өлүптүр.
Тагдырдын жазы ушундай,
Энемди көрбөй калдым деп,
Арманым айтып ыйлаймын.
Абышкасы артында,
Калганын айтып ыйлаймын.
Энем айыгып калды деп,
Кеткенмин үйдөн көөнүм ток.
Атаны арман дүнүйө,
Кайрылып келсем энем жок.
Келсем энем өлүптүр,
Энемди эптеп көмүптүр.
Артында калган атакем,
Ар кандай ишке көнүптүр.
Кызматын кылып өкмөттүн,
Ар кайда кетем ишине.
Ар түрдүү санаа ойлонуп,
Айткым келди кичине.
Туугандар айтам арманды ай,
Турмуш кысты ар кандай.
Армансыз киши болбойт ко,
Бу дүйнөдө жалганда.
Аяктатып бүткөрдүм,
Айта турган арманды.
Ойлоп карап отурам,
Бу дүйнө жалганда,
Өлбөй тирүү ким калды.
Эзелки менин арманым,
Энемди көрбөй калганым.
Абалкы менин арманым,
Атамды көрбөй калганым.
Убайда жүрүп өткөрдүм,
Опаасыз дүйнө жалганын.
Мендеги турган арманда,

Турмуш кысты аргамды.
Атакем карып калганда,
Өзүм үйдө жогунда,
Энем өлүп калыптыр.
Ушундай экен жалганда.
Атакем менен энекем,
Алдейлеп мени бакканын.
Алыска кетип көрө албай,
Арманым айтып жатамын.
Алдейлеп мени өстүрдү,
Атакем менен энекем,
Ардактап өзүм келсем деп,
Айтып бир тууган кеп экен.
Ата-энемди көрө албай,
Ушу жалган дүйнөдө,
Армандуу болгон мен экем.
Өмүрүн берсин балдарга,
Артындагы калганга.
Ата-энемди көрө албай,
Минтип айтып турам арманды.
Ушундай жалган дүйнөдө,
Ата-энем өлгөндө,
Же болсомчу үйдө эле.
Мен келгенче токтолуп,
Же ажал чиркин күйбөдү.
Ардактаган балдары,
Топо салбай калганы.
Армандуу дүйнө курусун,
Оопасыз дүйнө жалганы.
Дөөлөтүң колдо бар болсо,
Ар ким түшөт колуна.
Дөөлөтүң колдо жок болсо,
Карабайт сенин жогуна.
Ар кайсыны ойлонуп,
Айткым келди тобуна.

Жокчулук элди кыстайсың,
Барларды мынча кыспайсың.
Жокчулук башта турганда,
Чок болуп күйүп сыздаймын.
Аяктатып бүткөрдүм,
Айта турган арманым.
Ата-энемди көрө албай,
Армандуу болуп калганым.
Көрдүнбү ага-туугандар,
Бу дүйнөнүн жалганын.
Ар ким көрөт турбайбы,
Алланын башка салганын.

ЖЕТИМ ЖҮРҮП ЖЕТИЛДИМ⁵

Эки жашта энемден жетим калдым,
Энемдин ким экенин тааныбаймын.
Энемдин тарбиясын көрбөй калсам,
Канткенде капа болуп наалыбаймын.
Эркелеп энем менен бирге жүрбөй,
Эки жашта энемди жутум алдым.
Эркелерге эл ичинен эне таппай,
Кара жолтой жетим деп сөзгө калдым.
Кыдырып ар кайсы үйдө жүрчү болдум,
Кенен жеп тамак-ашка тойбой калдым.
Ээрчитип энем мени эрмек кылып,
Эмгиче энем менен болбой калдым.
Жети жашта атам өлүп мен байкуштун,
Эч болбосо он жашка толбой калдым.
Оокатты мен өзүмчө кыла аламбы,
Айлапа, ага, жеңе дегендей колдо калдым.
Экиден сегиз жашка чыкканымча,
Аталаш бир агайым багып турду.
Ата-энеси бар балдар мени кордоп,

Жетим деп жемелешип нечен урду.
Эмгиче эркелешип ата-энеге,
Нечендер бирге жүрөт өзүм курду.
Ак кагазга сөз жазып, бир топ, бир топ,
Чыгарайын ичимден кайгы-мунду.
Энесиз жетим калсам да,
Атам аман болсочу.
Ажал чиркин экөөнүн,
Бирин эле койсочу.
Ата-энеден ажырап,
Аз экен менин таалайым.
Мени багып чоңойтту,
Султаке аттуу агайым.
Ата-энелүү балдарды,
Көргөндө күйөт жүрөгүм.
Ата-энемди ойлосом,
Зыркырап ооруйт сөөгүм.
Кыйын болот жетимдик,
Көзүн карайт бирөөнүн.
Ар кайсы үйдү кыдырып,
Тойгузган жерге түнөдүм.
Болбойт эле арманым,
Апама турсам эркелеп.
Ар кимиси бир жумшап,
Демитип турат желкелеп.
Айрылдым арман кантейин,
Ата-энемден эртерээк.
Кудайдан нечен тиледим,
Тирилип кайта келсе деп.
Кандай бала бактылуу,
Ата-эне менен бир жүргөн.
Келбесе да уйкусу,
Ичпей, жебей, үргүлөп.
Бактылуу бала ыйласа,
Эркелетип энеси,

Эптеп-септеп күлдүрөт.
Ата-эне бакты балага,
Айланага сүйдүрөт.
Ата-энеси жок бала,
Уктабай айыл кыдырат.
Кыдырып кирген бардык үй,
Жумшап жумуш кылдырат.
Бир курсагы тойгон жер,
Үй болот жетим балага.
Мамыктап төшөк салгандай,
Мемиреп уктайт талаага.
Коркуп эрке баладай
Эчтеке албай санаага.
Оной менен үшүбөйт,
Суук болсо да абага.
Ата-эне чоңойтсо,
Арман кылат кандай жан.
Бар болсо андай кээ бирөө,
Үмүт үзкүн андайдан.
Ата-энесин ардактап,
Бакпагандар бар экен.
Багууга ата-эне,
Табылбаган зар экен.
Акмактарга ата-эне,
Багылбай турган жан экен.
Наадандардын оюнча,
Өз кылган иши так экен.
Бар эле баккан төрт кызы,
Агайымдын колунда.
Эсепке өтөм беш болуп,
Мен да ошолордун тобунда.
Талкан уурдап жечүбүз,
Женем үйдө жогунда.
Уурдап талкан, нан жеген,
Жаш балдарга сонун да.

Унутулбай ошол кез,
Али да турат оюмда.
Малай эле агайым,
Талак байдын колунда.
Козуларын кайтаруу,
Мага милдет эле моюнга.
Жоготуп да ийчүмүн,
Алаксып жүрүп оюнга.
Ар күнү байдан таяк жеп,
Талаага түнөп калчумун.
Эртесинде айла жок,
Кайрылып үйгө барчумун.
Айлык, жылдык акымды,
Алып койчу чегерип.
Ажал жетип өлбөсөм,
Жүрөмүн араң серейип.
Ошол кезде бактыма,
Октябрь келди нур чачып.
Советтик мектеп ачылып,
Окусам дедим мен шашып.
Барып окуп турууга,
Жакын мектеп жок эле.
Агайым тоодо ал кезде,
Кайтарганы кой эле.
Алып кетти Калыгул,
Окутам деп өзүмдү.
Үйрөнгөн үйдөн ажырап,
Жалдыратып көзүмдү.
Окутпай жумшап алышты,
Угушпай айткан сөзүмдү.
Ичим ойлоп ар түрдүү,
Калыгул менен Төлөктөн,
Алсам деймин өчүмдү.
Бир жылдан кийин Султаке,
Кайта алып келди үйүнө.

Окууга качан барамын,
Атаны арман дүнүйө.
Эчкирип катуу ыйласам,
Эне-ата жок сүйүүгө.
Ошентип эптеп чыдадым,
Жетимдиктин күнүнө.
Жиберсем дейт окууга,
Агайымдын алы жок.
Сатып акча кылганга,
Колунда такыр малы жок.
Багайын дейт жакшылап,
Аянууга ою жок.
Сатып кийим кийүүгө,
Өзүндө менчик кою жок.
Суук болсо кышында,
Кийгизүүгө тону жок.
Аракет кылсам канчалык,
Расходдун ону жок.
Ошентип жүрсөм өкмөткө,
Жетимдигим билинди.
Аталып атым кагазга,
Спыскага илинди.
Окууга кел деп чакырды,
Өзүмө кагаз чийилди.
Жетимдердин үйүнө,
Кеңеш өкмөт кетирди.
Тарбия алдым бир топ жыл,
Жетимдердин үйүндө.
Жакшылыкка жеткирди,
Кеңеш өкмөт түбүндө.
Жаркырадым гүлдөдүм,
Октябрдын күнүндө.
Гүлдөгөнүм эмеспи,
Аялым жана балдарым,
Жыргалдуу турмуш үйүмдө.

ЖЕТИМ ЧАГЫМДА⁶

Жазып койгон ыр эле,
Жабыркап жүргөн чагымда.
Баш ийет экен адамзат,
Бара жаткан агымга.
Балапан жанды уйпалап,
Батырган катуу жаныма.
Жаш кезекте айткан ыр эле,
Жабылуу жаткан сыр эле.
Ар ким айткан көргөнүн,
Айта бербейт тим эле.
Баян кылса турмушун,
Бата койбос күнөөгө.
Отурсам-турсам элестеп,
Оюмдан кетпейт жаш чагым.
Эне атанын доборун,
Эртегиден баштадым.
Алпештеп баккан ата энем,
Анда мен алты жаштамын.
Жетимиш-сексен кою бар,
Желеде үч-төрт бээси бар.
Атабыз тирүү а кезде,
Ошол малдын ээси.
Уулу, кызы аралаш,
Уулу кенже мен болдум.
Ата-эненин барында,
Эркеликке тойбодум.
Жетим калып онумда,
Жененин түшүп колуна,
Жеমেде калып шордодум.
Олуя-Ата шаарга,
Окууга берди атабыз.
Эркинбек менен Төрөкул,
Баарыбыз окуп жатабыз.

Кымбат акча ал кезде,
Жетимиш тыйын пул болсо,
Кыдырып бардык дүкөндү,
Кызыгына батабыз.
Кышында окуп аякта,
Жазында элге келебиз.
Ошондой бизде чоң кайгы,
Үйдөн чыкпай энебиз,
Окууда жүрүп түш көрдүм.
Түшүмдө мындай иш көрдүм.
Эт бузуп атам жатыштыр,
Ошондой түштү үч көрдүм,
Аякта окуп жүргөндө.
Апта күн жатып тумоолоп,
Асылым апам өлүптүр.
Ар кимден мени суроолоп,
Адамдын ушул чамасы,
Аманатын бериптир.
Эстеген мени эч ким жок,
Эл чогулуп көмүптүр.
Желкеме минип ошондо,
Жетимдин шору келиптир.
Кабарын уккан пенде жок,
Карадай жүрүп ыйлаймын.
Оюмдан апам түк чыкпайт,
Окууга көңүл бурбаймын.
Күнгүрөнүп үн тартып,
Күндөн-күнгө куураймын.
Ошентип ыйлап жүргөндө,
Мени чырмаптыр кара көпөлөк.
Желкеме минген турбайбы,
Жетимдин шору тебелеп.
Кара күчкө жойпоңдоп,
Калды го жаным жеңелеп.
Канчалык турсам ийилип,

Кагып-силкет жемелеп,
А дагы койгон жеңдирип,
Аке байкуш не демек.
Апам өлгөндөн кийин,
Атадан күчү кетиптир.
Аганын сөзү эм болбой,
Женеге күчү өтүптүр.
Кулжундаган жан эле,
Кутуруп таза кетиптир.
Алдына чыгаар эч ким жок,
Акылы толук жетиптир.
Энеден кийин калган соң,
Эркелик кайкып жоголду.
Каргап, шилеп отурса,
Каяктан ишим оңолду.
Жумшап жанды тынчытпайт,
Жаралган жаным башынан,
Кайгылуу торго оролду.
Окуудан калып бошонуп,
Отуз кой болду бакканым.
Желмогузу мен болуп,
Женеге такыр жакпадым.
Арызданарга киши жок,
Азабын тартып ачканын.
Отуз койду кайтарып,
Отун алам жакпаймын.
Күнүгө үйгө бир келем,
Анда да үйгө батпаймын.
Кесерип жүрүп күн өтөт,
Кечке даам татпаймын.
Нан берет өлчөп сындырып,
Көжөнүн куят шылдырын,
Качан оокат бергенде,
Астын ичпей бир ырым.
Жүрөк ооруйт деп койбойт,

Жүргөнүң ачка бир тыйын.
Орок, аркан колумда,
Отуз кой жай, кыш жайганым.
Онбогур берсе не болот,
Он күндө бир каймагын.
Каймагы эмес чынында,
Кенен бербейт айранын.
Жалдырап келип отурам,
Жабырын тартып жаштыктын,
Көгөргөн нан болсо меники,
Түбүндө калган баштыктын.
Жебей кантет Мырзабай,
Азабын тарткан ачтыктын.
Жыртылган кийим кир болуп,
Тешигине бит толуп.
Жаш жаным битке таланды,
Жененин азабына туш болуп.
Чырымтал жаным кыйналды,
Чырмаган менен күч болуп.
Он эки тууган болсо да,
Ошонун сөзүн эп көрөт.
Канчалык зарлап айтсам да,
Кайра өзүңдү жек көрөт.
Акеңе даттана бергин деп,
Андан бетер кектенет.
Койбогон аты калган жок,
Кордукту көрдүм женеден,
Кемирип кесип жемелейт,
Кек алды беле энеден.
Чыдайт экен пендеси,
Чыкпаса жаны ушудан.
Эне өлсө келин көбөт деп,
Эртеги акыл чын экен.
Айрылсаң жаштай энеден,

Алтын башың кул экен.
Жеңе жаман туш келсе,
Желкеңди кыйчу бул экен.
Ачуу насат кеп айтып,
Акеден жардам болбосо,
Кантеринди билбейсин,
Кадалганын койбосо,
Көрсөттү кордук жашымда,
Онбогун жеңе онбогун.
Үч-төрт жыл жүрдүм кой менен,
Жетимдин күнү курусун,
Сүйгөн ашын бербеген,
Кагууну жеп, тил угуп,
Жүрөт ко жаның өлбөгөн.
Кара чанач жонумда,
Капка таштын жолунда,
Кайтарганым отуз кой,
Кайың, тал колумда.
Азандан кетем кой менен,
Асылган мээнет шор менен.
Алганым отун, кой багып,
Алсыз жан чыдайт өлбөгөн.
Үч чөмүч айран суу кошкон,
Үнөмүм ушу бир күнгө.
Ушу менен тырышып,
Татамын даам күнүгө.
Качан оокат берет деп,
Карайсың колун тиленип,
Көбүрөөк берер бекен деп,
Көзүңдүн кырын жиберип.
Качан оокат бергенче,
Каргап, шилейт тилденип,
Жаман жеңе кайниге,
Күндөш болот турбайбы,

Ар адамдын кадырын,
Билбес болот турбайбы,
Кеселеп уруп энесин.
Көргөнүм жок мындайды,
Ак мамасын эмизген,
Айланайын апам кайдасын.
Каңгырап калган турбайымбы,
Кантемин жандын айласын.
Урматтуу апам көрбөдүн,
Уулундун убай пайдасын.
Карангыда суу берген,
Кагылам апам кайдасын.
Калыпмын сенден айрылып,
Кантемин жандын айласын,
Кетпедиң көрүп жалганда,
Кенжеңдин убай пайдасын.
Айланып түндө эмизген,
Ардагы кимдин дегизген.
Ак набат салып чай берип,
Ар түрдүү даам жегизген,
Ардагым апам айрылдым.
Акылсыз жеңе кас болду,
Ал эми кайдан жай кылдым,
Жетсе кеги арбактын,
Жетимиңе кайрылгын.
Кайбаттаган жерим жок,
Кыялым айтып жатамын.
Арсыз жетим мен болуп,
Азабын тартып апанын.
Башымды кылган көк жетим,
Жаратканга капамын.

ЖЕТИМДИК⁷

Кең Сансар биздин элибиз,
Ак Моло, Күнгөй жерибиз.
Бала күндөн маш кылган,
Жукасын солоп ат кылган –
Мырзабай атам,
Атым Бойбек.
Жаштыкта сөз кубалап,
Жүрдүм ойлоп
Ушул сөздү акыл менен таптым ойлоп.
Туулуп Кара мазар өскөн жайым,
Атадан жетим калып, адам болдум.
Улгайып жаш он бешке жеткен жайым,
Куру-Сай, Токой-булак,
Билген сайым.
Кашка-Суу, Кызыл-Мазар,
Жүргөн жайым,
Каралоз, Кыл-Тору турган жайым.
Бала күндөн мен кудайга жакпадым,
Алты жашта алып кетти атамды.
Жетим калып, таза мени пабладың,
Жетим бала күн көрүштөн кыйналып,
Издей берип эч мырыты тапладым.
Кала бердим женелердин колунда,
Кыйын болду маңдайымдын шоруна.
Жетимдиктен ишим келбейт онуна,
Ишенсең кудай өзүмө,
Көп зарылмын өзүнө.
Айтар эдим арзымды,
Бир көрүнсөң көзүмө,
Көп жалындым кудай деп,
Эшитпедиң сөзүмдү.
Алты жашка келгенде,
Алып кетип атамды,

Жетим кылдың, өзүмдү.
Бир кылга дөөлөт берип, күлдүрөсүн,
Бир нечеге шайы кышкап кийдиресин.
Алты жашта алып кетип атамды,
Мени мынча неге күйдүрөсүн.
Атамдан алты жашта жетим калдым,
Жетимдикте жеңемден каргыш алдым.
Каргышты көп алгандан,
Өспөй калдым.
Ушу боюм жетимдиктен,
Өспөй калды,
Кайгы-капа көкүрөктөн кетпей калды.
Жетим бала ойлонуп, талгак болуп,
Окушка эч акылы жетпей калды.
Өлдүм го жетимдикке күйүп жаным,
Атамды көзгө албадым, мээрим канып.
Ырканын биле албадым, жакшы таанып.
Ойлосом али күйөм оттой жанып,
Жетим калган кезимде,
Үстүм бүтүн болбоду.
Жыланайлак мен басып,
Нанга кардым тойбоду.
Тойбогону курусун,
Кечке кайтып келгенде,
Жаш баланы көтөр деп,
Байбиче уруп койбоду.
Эки сөзүнүн биринде,
Кургур жетим деп койду.
Баданымды чымчылап,
Куйругумду жеп койду.
Жашым ондон ашкыча,
Ушундай болду биздин жай.
Жаш күнүмдө кыйнады,
Паанаң күйгөн залим бай.
Жылаң аяк жүргүзүп,

Тойгузбадың кардымды.
Кудай кылса бу ишти,
Кимге айтамын арзымды.
Өзүм жетим болгон соң,
Ким көтөрөт казымды.
Залым байдын колунда,
Эчки-кой болду бакканым.
Бара турган жайым жок,
Малкана болду жатканым.
Бүргө менен бит болду,
Төрт жыл иштеп тапканым.
Капаң күйгүр залим бай,
Ашы-нанын аз берип,
Манээримди кеткизди.
Беш-алты жыл иштетип,
Бүргөсү менен битиңи,
Мал ордуна өткөздү.
Залим байдын колунда,
Жылаңайлак жылаңбаш,
Мал кайтарам жүгүрүп.
Байдын келсе ачуусу,
Тутуп турат арканды.
Мор коендой бүгүлүп,
Кутурган иттей бабалап,
Таркаганча кумары,
Залим бай урат сабалап.
Тууганым көрсө күйүнөт,
Душманым турат табалап.
Бара турган жерим жок,
Кире турган көрүм жок.
Жапа малды багамын,
Чартаңгини жоголоп,
Кечке кайтып келгенде,
Куу тамагы курусун.
Балдардан калган сыркатты,

Андып турам сагалап,
Алты жашка келгенде,
Мага тийди жетимдик,
Көрүнгөндөн түрткү жеп,
Жаш он бешке келгенде,
Жетимдикти кетирдик.

ЖЕТИМ КЫЗДЫН АРМАНЫ⁸

Асыл менин энекем,
Тутунаар эне болбосо,
Туулбай калган жакшы экен.
Алты аркар жылдыз баткача,
Алты айланып эмизген.
Алты кылым айтсам да,
Айтып бүткүс берекем.
Эне мээримин эстесем,
Кан жүгүрөт денеме.
Кастарлап мени өстүргөн,
Миң ырахмат энеме.
Энесиз калдым жалдырап,
Эңгиреп эсим талаалайт.
Ырысы жок мен бейбак,
Эми кимди каралайт.
Эркелетип өстүргөн,
Энен турса мандайда.
Эңсегенге жетесин,
Эркин өсүп ар кайда.
Эне сени төрөгөн,
Асыл киши болсун – деп,
Ак пейилде тилеген.
Артында ээн жөлөгүн,
Алдыңда эне өбөгүн.
Арып-карып калганча,

Ардактап аны жөлөгүн.
Акыл болсо курдаштар,
Ата-эне жаман дебегин.

**АТАСЫ СОГУШКА КЕТИП, ЭНЕСИ ӨЛҮП,
ЖЕТИМ КАЛГАН КЫЗДЫН АРМАНЫ⁹**

Атам кетти аскерге,
Арман болду жаштарга.
Атам менен апамды,
Жазып турам дептерге.
Аскерге кеткен атамдан,
Армандуу калдым бөлүнүп.
Айнектей тунук көзүмдөн,
Аккан бир жашым төгүлүп.
Эсимден чыкпайт ата-энем,
Канатымдан сөгүлүп,
Какшаганым бее орун.
Кайнатып келбей көрүнүп,
Жалгыз кызың мен элем,
Кашында турчу эркелеп.
Кадырлуу акем аскерде,
Апажан жүрдү жетелеп,
Ардактуу кызым Жанат деп.
Асыраган көлөкөм,
Арманым айтып атамдан,
Айрылып калдым апамдан.
Эл ичинде кем болдум,
Эрки жок жетим мен болдум.
Таралып чачым өрүлбөй,
Көркү жок жетим мен болдум.
Көйнөгүм жок үстүмдө,
Жыланаң жетим мен болдум.
Жоолугум жок башымда,

Жыланбаш жетим мен болдум.
Бутумда жок бут кийим,
Жетимдигиң кыйын иш,
Бар кемтигим бүтөшкө,
Колумда жок тыйыным.
Сакалдуу пикир оюмда,
Апам менен туушкан,
Эжемдин турам колунда.
Эжеси күйүп зарланып,
Эки көзү жолумда.
Эжемдин кызы Бурулкан,
Кечинде жатат койнунда.
Мен жетимдин милдети,
Ушул эжемдин мойнунда.
Менден бөлөк эрмек жок,
Жума эжемдин колунда.
Жума эжемдин барына,
Эми шүгүр кыламын.
Эжемден бөлөк ким күйсүн,
Мен жетимдин зарына.
Бел кыламын эжемди,
Атамдан артык көрөмүн.
Талаада калып сатылды,
Атамдын сарай өлкөсү.
Ардактуу Жанат мен элем,
Ата-энемдин эркеси,
Ата-энемден мен калып,
Жаталбаймын кечкиси.
Көрүнгөнгө жалынып,
Жалдырадым эртеси.
Аскерден атам келет деп,
Дагы деле бар үмүтүм.
Арманы күчтүү мен жетим,
Ичимде жатат күйүтүм.
Парпы жездем болбосо,

Кыйын го менин жүрүшүм.
Жездемден көрдүм жакшылык,
Эжемдин кылам жумушун.
Алты бир жашта бөлүндүм,
Аскерге кеткен атамдан.
Ээрчитип жүрүп чонойткон,
Айрылып калдым апамдан.
Элден бир талаш кем болдум,
Эрки жок жетим мен болдум.
Энелүү кыздар жектесе,
Кара жер менен тең болдум.
Жыңайлак кышта кар кечтим,
Жалдырап ыйлап күн өттүм.
Жетимдиги курусун,
Жабыркатып түгөттүң.
Эркеайымдын колунда,
Эки ай ыйлап токтодум.
Эне-атамдын жогунан,
Элге шүмшүк окшодум.
Эркеайым уруп бир тепсе,
Тумаланып токтодум.
Таштадың апа кандай деп,
Армандуу апам жоктодум.
Көп кишиден келтек жеп,
Көрмөйүл жетим мен болдум.
Көмкөрөмдөн жыгылып,
Көп турпакка тең болдум.
Сегизге жашым жеткиче,
Сөгүш уктум далайдан.
Сураган бирөө болбоду,
Жетимдик күйгөн абалдан.
Агыда жүргөн Жума эжем,
Эшитиптир кабардан.
Кырманда буудай сапырам,
Башым чыкпай самандан.

Кечинде келем талаадан,
Сапырганың ушулбу деп,
Келтегин жеймин Сарадан.
Айланайын Жума эжем,
Кутултту ушундай балээден.
Учкаштырып апкетти,
Тентип жүргөн талаадан.
Эжеси алып кетти деп,
Рахмат айтты баары адам.
Эми тынды көңүлүм,
Кутулуп кайгы санаадан.
Сирке толуп биттеген,
Күбүлдү башым жарадан.
Куткардың эже Жумагүл,
Куткарган шундай балаадан.
Эжемдин кызы Бурулдун,
Билимдүү экен күйөөсү,
Окутам балдыз сени деп,
Үйрөтөм эми билим дейт.
Көтөрүп жүрүп мен сүйсөм,
Бешикте бөбөк бөлөмдү.
Эсендигин тилеймин,
Эстүү бир жездем Төлөндүн.
Эрки жок жетим Жанат кыз,
Жездесине жөлөндү,
Улуу атабыз Сталин,
Жыргалдыгын көрөмбү.

АКЕСИ ӨЛГӨНДӨГҮ АРМАН ЫР¹

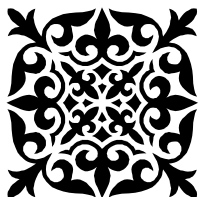
Жаш чыбыкка кыл тарткан,
Жан күйөөрдөн ажырап,
Жаш экенде муң тарттым.
Көк чыбыктан кыл тарттым,

Көздөйүмдөн ажырап,
Мен көктөйүмдө муң тартым.
Кара бир тоонун боорунда,
Карчыга үндүү бар бекен,
Карагинен ажырап,
Мендей бир муңдуу бар бекен.
Улуу бир тоонун боорунда,
Улар бир үндүү бар бекен,
Узун бир чачтын ичинде,
Мурутунан ажырап,
Мендей бир муңдуу бар бекен.
Жар боорунда булагын,
Жанбай бир калды чырагың.
Жан айланып бир келбей,
Калбай бир калды туягың.
Боз топурак боору таш,
Жарылар күнү бар бекен.
Бозортуп койбой калганды,
Кайрылар күнү бар бекен.
Сыз топурак боору таш,
Жарылар күнү бар бекен.
Чабылтып койбой калганды,
Кайрылар күнү бар бекен.
Сагынам акем эстесем,
Санаага жүрөк өрт болду,
Боздогон күнүм көп болду.
Боорукерим эстесем,
Бозала жарым өрт болду.
Сагынамын күйгөнүм,
Сагынар акем келет деп,
Санап бир жолдо жүргөнмүн.
Орозо айлар жылышты,
Оюмда жоктур бул иштер,
Күйөөрүм акем келет деп,
Күтүп бир сизди жүрөмүн.

Күйөрүм акем келбептир,
Мен ошонуна күйөмүн.
Солдаттан акем келет деп,
Сагынып мен жүргөнмүн.
Сагынар акем келбептир,
Мен ошонуна күйөмүн.
Дептериң калды жазылбай,
Кептериң калды ачылбай.
Алтындан кеткен тишиңиз,
Армандуу кетти ичиңиз.
Күмүштөн кеткен тишиңиз,
Күйүтгүү кетти ичиңиз.
Саймалуу калпак төбөсү,
Сагынарым мен айтсам,
Сан жигиттин төрөсү.
Оймолуу калпак төбөсү,
Отузга жашы толбогон,
Ойронум акем мен айтсам,
Он жигиттин төрөсү.
Кызыл гүл болуп өсүпсүн,
Кыз чырайлуу күйөөрсүн,
Кыямат болуп өтүпсүн,
Кыранда гүлдар таттыбы,
Кыйбатым акем мен өтсөм,
Кыркка бир жашы толбостон,
Кыяматка шаштыбы.
Ободо гүлдөр каттыбы,
От жанып турган күйөөрүм,
Кылдат бир болду таанышың,
Санабай жүргөн экенмин,
Саргартып акем калышын.
Уяда бирге болушуң,
Учканда бирге болсокчу,
Карында бирге болгуча,
Кайтканда бирге болсокчу.

Балапан куштай бырпырап,
Башында карап турбадым,
Периште келип жаныңа,
Мен балдай сөзүң укпадым.
Турумтай куштай тырпырап,
Мен тушунду карап турбадым,
Туулган элге бир келип,
Сен армандуу сөздү бурбадың.
Баскан бир турган жерлерин,
Бозорлуу шаар көрүнөт.
Көзү ачык кеткен карегим,
Бир көрүнсөң көзүмө,
Отуруп турган жерлерин,
Ордолуу өнөр көрүнөт.
Ордолуу өнөр өзүнө,
Ойрон бир болгон карегим,
Бир көрүнчү көзүмө.
Алтындан кашар белде жок,
Айдыңымды мен айтсам,
Аталуу калк элде жок.
Күмүштөн кемер белде жок,
Күйөөрүмдү мен айтсам,
Туулуп бир бүткөн элде жок.
Солдат бир болду таанышын,
Санабай жүргөн экенмин,
Орустан болду таанышын.
Кызыл гүл болду багылып,
Кымбатым акем өткөн соң,
Кыйын бир болду сагынып.
Жашыл гүл болуп багылып,
Жайдарым акем кеткен соң,
Жабырда жүрөм сагынып.
Солдат бир болду таанышын,
Ылгабай жүргөн экенмин,
Саргайып акем калышын.

Камчатка болуп турганын,
Кабарың андан сурадым,
Кабарың аке келбесе,
Кайгыда жүрүп куурадым.
Агарып аккан булутту,
Айдап бир шамал курутту,
Аманат кеткен карегим,
Же аталуу журтун унуттун.
Бозоруп чыккан булутту,
Боз шамал айдап курутту,
Боорукер акем кеткен соң,
Болжошкон жерге бир келбей,
Боорукер акем унутту.
Ак боз ат келет чуу менен,
Ак шумкар келет күү менен,
Алтыным акем мени эстеп,
Өтүп бир кетти муң менен.
Көк боз ат келди чуу менен,
Көк шумкар келди күү менен,
Көркөмүм акем деп жүрүп,
Өтмөк бир болдум муң менен.

ООРУ, КЫРСЫКТАН КЕЛИП ЧЫККАН АРМАНДАР

ЭШМАНБЕТТИН ООРУП ЖАТКАНДАГЫ ЫРЫ

Кара сакал ак болду,
Кайран көңүл так болду,
Калдайган калың журтуман,
Кайта турган чак болду.
Канча бир жакка каралып,
Калкымда жүрдүм аралап,
Акындыкты бирөөдөн,
Алганым жок паралап.
Аралап Аксы, Алайды,
Ардактап кедей, малайды,
Туурунан учкан куш белем,
Турмуштан көрдүм далайды.
Көргөндөрүм көп болду,
Көңүлгө баары төп болду,
Билгендерим көп болду,
Баары жүрөгүмө төп болду.
Баштагыдай боло албай,
Иреним сары чөп болду.
Айыл элди аралап,
Айткандарым эп болду.
Азыр мына баарысы,
Айтууга арман кеп болду.
Баштан аяк кыдырып,

Басып келдим көп жолду,
Комузумду сайратып,
Ойнотуп келдим чоң колду.
Ошонун баары тез болду,
Ойлонсом көөнүм нес болду.
Калың топтон бөлүнүп,
Кете турган кез болду.

БЕЛЕК СОКУРДУН АРМАНЫ²

Акыл менен ойлонуп,
Арманымды айтамын,
Арманда болуп жашымда,
Калганымды айтамын.
Айнек издеп Ташкенге,
Барганымды айтамын.
Азыраак шум дүйнө жалганды,
Жалгандыгын айтамын.
Капалык менен ойлонуп,
Арманымды айтамын.
Капа болуп жашымда,
Калганымды айтамын.
Карек бир издеп Ташкенге,
Барганымды айтамын.
Кадимки жалган шум дүйнө,
Жалгандыгын айтамын.
Айтарга таппай сөзүмдү,
Арманда кылдың өзүмдү,
Арман эмей эмине,
Ааламды көрсөм өзүм деп,
Сүйлөргө таппай сөзүмдү,
Жумултту эки көзүмдү.
Көр адам көпкө сөз экен,
Көнүлдү ачкан көз экен.

Көзүң болсо эр жигит,
Жокчулук неге сөз экен.
Сокур соого сөз экен,
Көзүң болсо эр жигит,
Жардылык бекер сөз экен.
Кагылайын кудайым,
Капалуу кылдың ылайым,
Кападан чыгып жарылды,
Кайгырбай кантип турайын.
Айланайын кудайым,
Армандуу кылды ылайым,
Армандан чыгып жарылды,
Армансыз кантип турайын.
Кашка ат болду жол азык,
Карасы арбын мол азык,
Калкымдын жүзүн көрсөтпөй,
Кадыр куда не жаздык?
Аттан кылдык жол азык,
Абдан арбын мол азык,
Адамдын жүзүн көрсөтпөй,
Алда таала не жаздык?
Куу карагай башына,
Кулаалы учуп кондубу?
Кудуретсиз эмдейден,
Кожодон себеп болдубу?
Карагайдын башына,
Карчыга учуп кондубу,
Кадыр алла эгемсиз,
Казыдан себеп болдубу?
Өпкө тамыр учуна,
Өзгөчө койду корлуну,
Өзүнчө койбой өлтүрдү,
Бирер байкуш шордууну.
Куу карагай башына,
Кулаалы учуп кондубу,

Кызыл жүздүү бенделер,
Кубарынкы солдубу,
Ушул жылкы өлгөндөр.
Бир тектирге толдубу?
Же болбосо ойлоном,
Кудурет менен кожонун,
Кенеши менен болдубу.
Арманда болуп кайгырдым,
Өлгөндөр менен сайга урдун.
Өлгөндөн тирүү мен калып,
Эки эле көздөн айрылдым.
Кат окуган арзачы,
Какшатып энем калсачы,
Карайлатып койгончо,
Калтырбай кудай алсачы.
Астымда агам өбөгүм,
Аркамда иним жөлөгүм,
Айнегимдин айынан,
Анжиян көздөй жөнөдүм.
Анжиян көмөк бербеди,
Армандуу шордуу мен байкуш,
Анда бир көзүм көрбөдү.
Анжияндан түнүлүп,
Коконду көздөй жөнөдүм.
Кокондо доктур жок экен,
Кисебирлер шок экен,
Балдары ойноп турганы,
Башыр окшош топ экен.
Топту бир билип топ болду,
Кен Кокондун четинде,
Отуз мүнөт токтолду.
Бакылдап байыз* күүлөнүп,
Тоо көчкөндөй сүйлөдү,
Ок жыландай октолдун,
Таалайга келген насипти,

Таспирлеп качан көрөмүн.
Мурунтан шаар көрбөдүм,
Артымда акем өбөгүм,
Табырлатып байызды,
Ташкенди көздөй жөнөдүм.
Саке кошчу сейилдеп,
«Бечарам» деп эпилдеп,
Туш-туш жакка бастырып,
Туш-туштан доктур таптырып,
Ташкен доктур билбеди,
Таалайы жок мен байкуш,
Такыр көзүм көрбөдү.
Арманда кылып зарлатып,
Алдын кудай каарына,
Эми кантип барамын,
Чоң Анжиян шаарына.
Эмне болсом билүүчү,
Ишенген жолдош жанымда.
Шадыкандын Тебишти,
Саргайып санаам бөлүнөт,
Ишенгеним Тейти экен,
Замар* көздөй жүгүрөт.
Замар басып кечиксе,
Санаалуу Белек түнүлөт.
Ойлонсом көңүл бөлүнөт,
Бул обу жок жолдош көрүнөт,
Ашпозду көздөй жүгүрөт,
Ашпоздон келбей кечиксе,
Армандуу Белек түнүлөт.
Темселетип өзүмдү,
Теңирим деп амалы,
Теңтуштан тапкан жолдошум,
Азыркынын заманы,
Теңирим шондой жасаптыр,
Дейдикемдин тамагынын жаманы.

СОКУРДУН АРМАНЫ³

Акыл менен ойлонуп,
Арманымды айтамын,
Арманда болуп жашымда
Калганымды айтамын.
Айнек издеп Ташкенге,
Барганымды айтамын.
Капа болуп жашымда,
Калганымды айтамын.
Карек бир издеп Ташкенге,
Барганымды айтамын.
Айтарга таппай сөзүмдү,
Арманда кылдың өзүмдү,
Арман эмей эмине,
Ааламды көрсөм өзүм деп,
Сүйлөргө таппайм сөзүмдү,
Жумултту эки көзүмдү.
Көр адам көпкө сөз экен,
Көнүлдү ачкан көз экен,
Көзүң болсо эр жигит,
Жокчулук бекер сөз экен.
Сокур соого сөз экен,
Сөзүн көргөн көз экен,
Көзүң болсо, эр жигит,
Жардылык бекер сөз экен.
Текеден кылдык жол азык,
Дегеле ары мол азык,
Теңуштун жүзүн көрсөтпөй,
Теңириме не жаздык?
Акчадан кылдык жол азык,
Абдан арбын мол азык,
Адамдын жүзүн көрсөтпөй,
Алла таала, не жаздык?
Канаттуудан жол азык,

Баарысы арбын мол азык
Перзенттин жүзүн көрсөтпөй,
Парбардигер не жаздык?
Кат окуган арзачы,
Какшанып энем калсачы.
Карайлатып койгончо,
Калтырбай кудай алсачы.
Астында агам өбөгүм,
Аркамда иним жөлөгүм,
Айнегимдин айынан,
Анжиян көздөй жөнөдүм.
Анжиян көмөк бербеди,
Армандуу шордуу мен байкуш,
Анда бир көзүм көрбөдү.

МАЙЫП БОЛГОНДО⁴

Аягымдын арманын,
Аян кылып айтайын,
Баштан – акыр бардыгын,
Баян кылып айтайын,
Ааламды кезген ырчы элем,
Аягым таза маалымда,
Аргымак аттай жүрчү элем,
Кимдин калдым каарына?
Астайдил элем оокатка,
Арстан элем оо тапта,
Он алтынчы жылында,
Орок оруп келем деп,
Оштон чыктым Ноокатка.
Мандикер түшүп, туш келдим,
Буудайды капка тирешке,
Нанга тоюп курсагым,
Авазман* болдум күрөшкө.

Кайтарымда айылга,
Кайрылып калдым сайылга,
Курумду эшип, бош байлап,
Күрөшкө түштүм кайылга.
Бирөөнүн чаап жыгылтып,
Парвайым* өсүп кубандым.
Экинчисин ыргытып,
Эки-үч сомго пул алдым.
Өмгөктөшүп сүрөшүп,
Үчүнчү менен күрөшүп,
Үндөбөстөн тек калдым,
Адебимди жеп калдым.
Алдап салып коюптур,
Айтылуу күчтүү палбанга,
«Тууралайын муну» деп,
Турган бекен арманда?
Айлантип туруп как жерге,
Урган экен өзүмдү,
Акым жок айтар жалганга.
Аш бышым убак өтүптүр,
Араң кирдим дарманга,
Оң бутумдан айрылып,
Ошондо болдум арманда!
Болбосума койбостон,
Белимден келип кармаптыр,
«Менин деле сага окшоп,
Күчүм аз» деп алдаптыр.
Бир маалда карасам,
Жамбашына илинтип,
Жалдыратып туруптур,
Жантайма жерге уруптур,
Жамбашым шондо сыныптыр.
Карс эткени сөөктүн,
Калктын баары угуптур.

Сайипкерге көргөзсөм,
«Сакайбайт ондуу» деп айтты.
Дарыкерге көргөзсөм,
«Дабаа жок» деп кеп айтты.
Маазирет эле ырдашым,
Мындайын билбей кам башым,
Манмандик* кылып ошондо
Майып болгон жамбашым.

БУТУНАН АЖЫРАГАН АДАМДЫН АРМАНЫ⁵

Оору эмес, соо эмес,
Мен онбогон дартка жолуктум.
Ажал жетип күн бүтпөй,
Азаптуу дартка жолуктум.
Агайин тилин албастан,
Ажыны карай оолуктум.
Ак шумкар куштай талпындым,
Канатымдан айрылдым,
Карып калган кезимде,
Алты сандан айрылдым.
Аягымдан күч кетип,
Алсырап турган убагым,
Ажал жетпей, күн бүтпөй,
Азап тарткан кезегим.
Бир алланын сөзүн ал,
Аппак кардын өзүн ал,
Ажал жетпей, күн бүтпөй,
Азап тарткан кезегим.
Көк алалуу токойдон,
Көгүчкөн сайрайт ошондон,
Көгүчкөн үнү муңайым,
Көп зарланып күн сайын.

Карагайлуу сары аска,
Кайрылбай калдым Таласка,
Арттагылар билсин деп,
Арманым жаздым кагазга.

ТУРСУНКУЛДУН АРМАНЫ⁶

Ак кагаз бетин чиймелеп,
Айтайын ичте арманды.
Канчалык кайрат кылсам да,
Ал-кубатым калбады.
Баштан өткөн иштерди,
Агайын тууган кишиге,
Айткым келди кичине.
Мындан мурун чечилип,
Айтпаган элем эч кимге.
Айтса айтып берейин,
Ар кайсы сөзгө келейин.
Армандуу болгон күнүмдү,
Бир курап ырдап терейин.
Көпчүлүк тууган элиме,
Көргөндү айтып берейин.
Көп көргөн кайгы муңумду,
Көркөмдөп айтып берейин.
Көкүрөккө жат болду,
Ичи мен чыккан казалым.
Турсункулдун ыры деп,
Угулса экен кабарым.
Жаштык кезди ойлосо м,
Балапан куштай тараган.
Салтанаттуу күн өттү,
Алты жылдан бер жакка.
Айыкбай оору жүдөттү,
Алты айдан бери жылбастан.

Эч бир айла болбостон,
Больницада жатамын.
Артымда калды жаш эне,
Балдарым ойлойм кыйбастан.
Өзүм оору балдар жаш,
Больницада жатамын.
Жаман катын, жаш бала,
Тагдырыма капамын.
Аталаштан алтоо бар,
Алымы келип көрбөдү.
Алыс жерде жүрсөм да,
Арка кылган туугандар,
«Ал абалың кандай» – деп,
Сурабады, эси жок энең, ургандар.
Энелештен оноо бар,
Эң жакын эне туугандар.
Кара күчкө келбеди,
Эси жок энең ургандар.
Палата болду жатканым,
Каным качып алсырап.
Алымды суурап киши жок,
Армандуу болдум жалдырап.
Күндөн-күнгө оорлонуп,
Начарлап барат абалым.
Ажал деген кыйын го,
Айламды кайдан табамын.
Кара жолтой оорунун,
Азабын тартып жатамын.
Бала-чака кантет деп,
Сар-санаага батамын.

АРМАН⁷

Жалал-Абад, Жалал-Абад,
Поезд өтүп баратат.
Жаш жүрөктү жабыркаткан оорудан,
Жүрсөк болду денибиз соо саламат.
Көк-Арттын суусу шар агат экен,
Тоосуна чыгат карагат,
Жүрөктүн сүйгөн кутусу,
Жүрөсүнбү саламат.
Базар-Коргон турагым,
30 жашта курагым,
Бул оору кетпейт желкемден,
Кандай бир айла кыламын?
Догдурдун берген дарысын,
Ичип жатам баарысын,
Айыккандай болосун,
Келип турса таанышың.
Булбул менен сагызган,
Бутакка конуп таңшыган,
Бул оорунун айынан,
Кыдырыл келдим алыстан.
Эки ай жатып төшөктө,
Бук болуп сыздайт эт жүрөк,
Жакшы болуп кетсем деп,
Ойдон кетпейт чоң тилек.
Больницада жатамын,
Абдан бир кыйын капамын,
Бул оору менде болбосо,
Ушуерге неге жатамын.
Мусапыр экен ооруган,
Кетпеди мени тооруган,
Кандай амал кыламын,
Эч нерсе келбейт колуман.
Эске түшөт бир тууганым, энекем,

Айла барбы, арасы алыс жол экен.
Айыгып кетсем чыдаар элем баарына,
Же пешенеге бүткөн шор бекен.
Жүрөк оору жаман дарт,
Кыйнабайт экен жаныңды,
Билинбей жүрүп бул түгөт,
Кетирип коёт шайыңды.
Терезеден караймын,
Телмирип элди санаймын.
Жашымдан оору жабышып,
Кандай болот таалайым.
Шаркыратма тоо мазар,
Шашканда жигит жөө басар,
Кыжымдан көрпө жамынып,
Күн бар бекен бир жатар?
Мазар-мазар бал терек,
Кабарың күтөм энтелеп,
Кабарыңды билдиргин,
Капа кылбай эртерээк.
Жатканым жалгыз керебет,
Жалдыратпа кудурет,
Жабышкан оору болбосо,
Жатпайт элем бир мүнөт.
Жаткан жерим белгилүү,
Базар-Коргон калаасы,
Эч бир мендей болбосун,
Адамзаттын баласы.
Турууга менде каруу жок,
Жатамын жалгыз жалдырап,
Муунда күч жок шалдырап.
Үкөл берет үч убак,
Айласыздан жан чыдап,
Узак болду жатканым,
Арман болду айтканым.
Кыпкызыл болгон нур беттен,

Кубарып өндүн азганын.
Туугандарым Акмат менен Медеткул,
Жакын тууган кыйындыкта билинер,
Мен алыста жүрсөм да,
Мага болчу Ала-Тоодой деминер,
Кара күчкө келбединер бүрөөңөр.
Ноктолуу башка бир өлүм,
Ажал жетсе өлөрмүн,
Айла тапса илдетке,
Айлымды барып көрөрмүн.
Кыз берип, уул үйлөбөй,
Катарым менен бир жүрбөй,
Арманда өлүп кетемби,
Жолдоштор менен бир күлбөй.
Жетим элем жетилип,
Жетекке башым кошулган,
Убайын көрүп балдардын,
Бакытка колум жетерде,
Таалайым ташка тосулган.
Көңүлдү оору кирдеткен,
Онтоп келсем үйүмөн,
Жардам берип доктурлар,
Айыктырды илдеттен.
Жакшы болдум айыгып,
Догдурдун чебер колунан.
Оорунун аты табылып,
Өчүп калган өмүрүм,
Кайрадан күйдү жагылып.
Ата-энемдей алпештеп,
Догдурлар турду дарылап.
Советтик ушул заманда
Оорулар бүт табылат,
Илим-билим көкөлөп,
Өскөн экен арылап.

КАРЫЛЫК АРМАНДАРЫ

КАРЫГАНДА АРМАНЫМ¹

Атандын көрү карыганым,
Карыгандагы арманым,
Бир күнү ууга барганым,
Уудан кийик ата албай,
Уят болуп калганым.
Жаш кезимде чунагым,
Жазбай аткан убагым.
Кайран баран тийчү эле,
Кан жаргандай будагын,
Кайран жаштан ажырап,
Эми карып калган убагым.
Жаш кезимде кесибим,
Жазбай аткан кедирим,
Капшыра түшүп атчу элем,
Көк далынын кечирин.
Карга тыгып жулмалап,
Кайран тайган Кумайык.
Карасам көзүм жете албайт,
Кар жаагандай тунарып.
Жаш кезимде жүрчү элем,
Жагалмайдай дирилдеп,
Карып калган кезимде
Өйдө чыгып баса албай,
Өпкөм калды кирилдеп.
Алтымышка чыкканда

Аркардын этин чайнадым,
Амал жок эми сайрадым.
Жетимишке чыкканда,
Жейредин этин чайнадым,
Жетпеймин эми сайрадым,
Алтымышта курагым,
Арманым айтып турамын.
Андагыдай кезим жок,
Айланып келбейт бу дагы,
Тектирден теке аткан кез,
Теңтуштар менен жүргөн кез,
Курбудан кулжа аткан кез,
Курбулар менен жүргөн кез.

КАРЫЛЫК²

Карылык келип калдың мандайыма,
Кантейин, карабадың ал жайыма.
Карчыга шумкар элем талыбаган,
Кантейин, ойго түштүң сен дайыма.
Алтымыш тосуп чыктың сен алдыман,
Ак таңдай сөз айткандан жалтанбаган,
Акыры өтүп кетсең бул өмүрдө,
Ак болот мизин салса кайтарбаган.
Элүү жаш эстен кетпей койдун өзүн,
Эңкейип карылыкка бул мүнөзүм,
Эсил жан жакындашып бара жатат,
Эстелик болуп калсын айткан сөзүм.
Карасаң акка толду менин чачым,
Канчалык муңга толду менин башым.
Карылык кетпей койдун такыр жандан,
Кантейин, издесемби жаш убактым.
Карылык келе жатат жакындашып,
Канчалык мерчеми жок белди ашып.

Кангытып артка таштап кетсем десем,
Калбады мени ээрчип түк адашып.
Жанашып мени менен бирге басып,
Жалынсам кетпей койду түк адашып,
Жашчылык кайда кеттин деп ойлосоң,
Жанымдан кетпей койду бирге жатып.
Сакалым агаргандан буурул болду,
Саналуу нечен түрдүү мунга толду,
Санасам жүрөктөгү чын сырымды,
Сайрандайт бул карылык кетпей койду.
Келбеттеп айтып турсак сөз четинен,
Керимсел шамал жүрөт зоо бетинен,
Кетпесе бул карылык түк жанымдан,
Кетем деп коркуп турам эл четинен.
Эстесең элүү жаш оңой эмес,
Эсине ойлоп көрүп ушундан аз,
Эркелеп кетпей койду бул карылык,
Эшикке калып калган бир жан эмес.
Алтымыш келе жатат жолду тосуп,
Ар түрдүү саймалаган бырыш кошуп,
Азгырып кетпей койду бул карылык,
Аталар алат окшойт бизди кошуп.
Жетимиш далай жаштын өткөн күнү,
Жетимиш убактыңдын бүткөн күнү,
Жеткирсең кетпей койсо бул карылык,
Жетишкенде буулабы адам тили.
Сайрандап эркелеткин жаштык күнүн,
Самасам кызык болду булбул тилим,
Сагынып ойлонгондон жете албадым,
Санасам узак экен өткөн күнүм.
Кайрылып салам айттым тууган элим,
Кантсем да эстен кетпейт тууган жерим.
Кайыр кош салам айтсам көрүнбөдүң,
Кайдасың карчыгадай жаш өмүрүм.
Албырып жүрөк ойнойт элиргенден,

Ар убак сөз айтамын билингенден,
Аттиң ай кайда кеттиң жаш убагым,
Акыры өз көзүмө көрүнбөдүң.
Эстесем элестедим өткөн күндү,
Эриксем чыгарамын булбул тилди.
Эсен бол кичинемден тууган элим,
Энсесем калат окшойт тууган жерим.
Карылык кадалгандай бир денеге,
Карылык түшпөйт экен чоң кишиге,
Канчалык айтып турган бул сөзүмдө,
Кантейин барат окшойт чоң энеге.
Сагынып салам айттым баарыңарга,
Саймалуу санжыргалуу шаарыңарга,
Сандатып бир сөз айткан бабанардын,
Сайра деп сөз айтамын баарыңарга.
Ойлосом оттой күйгөн бул жүрөгүм,
Онолсун, жаш балдарым, бил тилегим,
Оболоп эркин ойноп жүрө бергин,
Ойлон деп ушул сөздү мен беремин.
Кайыр кош, менин айткан эстелигим,
Канчалык айткан сөзгө жеткендигим,
Кабылмын сөз айтканга теменедей,
Карылык келип калды темингендей.
Сагызган шакта туруп сайрагандай,
Сан жыргал эл ичинде жайнагандай,
Сардал жан өтүп кетип бекеринен,
Сайраймын ичим толуп кайнагандай.

КАРЫЛЫК³

Карылык келди жашынып,
Жаман тонун жамынып,
Сакал-мурут, чач чыгып,
Аппак болду жабылып.

Карылыктын белгиси,
Ар мүчөдөн таанылып,
Ар кандай сөздү бир айтып,
Алтындай сөздөн жаңылып.
Өткөн жашын ойлонуп,
Отурасың сабылып,
Экинчи келбейт жашчылык,
Туралык азыр камынып,
Акырет десе карылар,
Кетпегиле чамынып.
Ойно бала жаш жаным,
Оюма түшөт жаш чагым,
Оройлонуп карылык,
Кандай жолго баштадың.
Кайкайган түптүз белимди,
Бөкчөйтүп ийип таштадың,
Муундун баарын бошотуп,
Аркы-терки басканым.
Жашчылык түшүп оюма,
Жамактатып таштадың,
Карылык эмей эmine,
Мына жетимиш жети жаштамын.
Жашарып көптү көрөлү,
Карылыктын качканын,
Качканың менен болбойт го,
Оюбузга койбойт го,
Ушалап жүрүп отуруп,
Акыры бир күн оңдойт го.
Ырыскы, насип-кудайдан,
Койсо болду дени-соо.
Алды менен карылар,
Күтүнөлү камынып,
Беш убак намаз окуйлу,
Жаратканга жалынып,
Тозокко түшүп кетпейли,

Ачуусуна кабылып!
Күнүбүз чукул карылар,
Тиленебиз зарылып.
Орозосун карманып,
Орунсуз ишке барбайлы,
Жума сайын жыт кылып,
Арбактарга арнайлы.
Карыган кезде калжаңдап,
Күнөөлү болуп калбайлы,
Жаштыктан кеткен каталык.
Болушунча камдайлы,
Колдон келген ушу деп.
Билгизели ал жайды,
Суракчынын алдына.
Баатырлар кур басып барбайлы,
Жүрбөгүлө күтүнбөй.
Карылык келди бүтүндөй,
Ар белгисин мойнуна.
Тарткандыгын түшүнбөй,
Кыймылдап жүрөт баштарың.
Көзүңдө чылпак жаштарың,
Агала болду байкачы.
Сакал, мурут чачтарың,
Чайнап жешке тишиң жок.
Синбейт жеген аштарың,
Атаңдын көрү карылык
Моминтип тикти кастарың.

КАРАБАДЫ АЛЫМДЫ⁴

Карылык келди жаныма,
Карабады алыма.
Муунумду бошотуп,
Салмак салды саныма.

Өнүм, мүчөм бузулду,
Бырыш кирди баарына.
Суктанамын ар качан,
Күлгүндөй жаш чагыма.
Айнектей көзүм тунарып,
Алагды кылды мунарык.
Тегереги кызарып,
Себеледи мунарык.
Туруучу эле кара көз,
Алчадай болуп чыналып.
Жаңырып турат кулагым,
Жаман болгон убагым,
Жансаган сөзгө түшүнбөй,
Жалдырап карап турамын.
Канчаларды жадатып,
Кайра-кайра карадым,
Жададыңбы жаштыгым,
Чапкан аттай чуркадын.
Кызыл ээк бош калды,
Тиштер кетти бириндеп,
Өчүп калган немедей,
Өмүрүм калды үлүндөп.
Жашта жүрдүм шаңкылдап,
Чарчоо билбей жаркылдап,
Карылыгың мынакей,
Кармады бейм алкымдап.
Сакал, мурут агарып,
Кел, абышка, дедирдин,
Жаман болду түз баспай,
Бөкчөйгөнү белимдин.
Анысы аз келгенсип,
Шылдыны өттү келиндин,
Булдуруктап тил келбейт,
Дарманы кетти кебимдин.
Алтымыштан ашканда,

Арыбайт жолду басканда,
Урунуп кетем бирөөгө,
Аярлап канча бассам да.
Түртүп кете жаздашат,
Машинелер шашсам да,
Карылыктан кутулбайм,
Карбаластап качсам да,
Калың төшөк жукадай,
Жамбаш ооруйт жатканда.
Жайкалып жүргөн жан элем,
Жаратылыш гүлүндөй,
Сунган бутум тырышат,
Тизелерим бүгүлбөй,
Өтүп барат өмүрүм,
Өлчөмү жок билинбей.
Айлам кетип калчылдап,
Армандуу болгон убагым,
Жалындаган жаштык жок,
Жансерек болуп турамын.
Отуз эки тишим жок,
Олтурамын ишим жок,
Кара жерди кантарган,
Каарман кара күчүм жок.

БЕЛИМДЕН КУБАТ, КҮЧ КЕТТИ⁵

Кайран бир жаным эсеке.
Картайып кеттим кезекке,
Картайгандын белгиси –
Кашка тишим кетилди,
Кайран өмүр, кайран жаш,
Кайрылып келбейт шекилди.
Канчалык кылсам иш келбейт,
Карылык кылат өкүмдү.

Эсил жаным эсеке,
Эчкирип кеттим кезекке,
Эскиргендин белгиси,
Ээк тишим кетилди.
Эсил өмүр, эсил жаш,
Эки келбейт шекилди.
Энтелесем иш келбейт,
Эскилик кылат өкүмдү.
Кез келди бизге карылык,
Келин-кезек балдарга,
Кеп айталбай зарыгып,
Мен турам ошерине таарынып.
Картайгандын белгиси,
Өйдө чыksam бел ооруйт,
Белимден кубат күч кетти.
Оозумдан отуз эки тиш кетти,
Көрө албай менден көз кетти,
Сүйлөй албай сөз кетти.
Эл ичинде жүргөнүм,
Эсен соо ойноп күлгөнүм,
Эркелеп ойноп отурса,
Эзелде алган сүйгөнүн.
Бул да доорон эмеспи,
Калк ичинде жүргөнүн.
Катарлаш менен сүйлөшүп,
Каткырып ойноп күлгөнүн.
Кашында ойноп отурса,
Кара көз сенин сүйгөнүн,
Бул да доорон эмеспи,
Эл ичинде жүргөнүн.
Кедейлигин курусун,
Кейип тарыйт турмушун,
Келин-кезек балдарга
Күндөн-күнгө артылат,
Кейиш менен урушун.

Бакырлыгың курусун,
Байкап турсаң мунусун,
Бактысы бар жигиттин,
Кудай артык кылат ырысын.
Жокчулугуң курусун,
Жоон мойнуң ичкерет,
Жөө басып ар дайым,
Бүткөн бойдон тер агып,
Эки бутка күч келет.
Жамандык менен жакшылык,
Жигиттер өлгөнүнчө күч келет.
Башыңардан бак тайса,
Балаң албайт тилинди,
Ар бир, ар бир жерлерде,
Сенин байкуштугуң билинди,
Барган ишиң оң болбойт,
Сенин баабедин башың сүрүлдү,
Калдайган баштан бак тайса,
Катының албайт тилинди.
Карап туруп байкасаң,
Карыптыгың билинди.
Карасаң ишиң оң болбойт,
Кара башың сүрүлдү.
Калдайган баштан бак тайса
Келиниң албайт тилинди,
Кези-кези келгенде,
Кедейлигиң билинди,
Кылган ишиң оң болбойт,
Кержейген башың сүрүлдү.
Кайран бир жаның өткөн соң
Кайран жан өтөөр бир күнү,
Катын балаң чогулуп,
Кайгырып калар бир түнү.
Кайра сенде келмек жок,

Кайра элди көрмөк жок,
Караңгылап жатарсың,
Жанында кылар эрмек жок.
Кайта дагы тирилмек,
Мурункудан өрнөк жок.
Эсил жан өтөр бир күнү,
Эсил жаның өткөн соң,
Эли-журтуң чогултуп,
Эскерип калар бир түнү.
Экинчи сенде келмек жок,
Экинчи элди көрмөк жок,
Ээн жатып калаарсың,
Канында кылар эрмек жок.
Тируүңүздө сыйлашкын,
Ажал жетип, күн бүтсө,
Арт жагында калганың,
Көз жашы кылып ыйлашкан,
Жакшы жолдош бир бирин,
Жамандыкка кыйбасын.

КАРЫЛЫК⁶

(1-түрү)

Ат арыбас болсочу,
Эр карыбас болсочу.
Кыл мурутум жок чакта,
Кылтылдаган шок чакта,
Байыры, байыры жаш чакта,
Токтоло элек мас чакта,
Эттүүсү элем моюндун,
Эптүүсү элем оюндун.
Күлгүнү элем торконун,
Күлүгү элем жоргонун.
Эми кара сакал ак болду,

Кайта турган чак болду,
Эми кыл мурутум ак болду,
Кыямат кетер чак болду.
Эти кетти мойнумдун,
Эби кетти ойнумдун.

КАРЫЛЫК

(2-түрү)

Карылык келди камынып,
Жаман тонун жамынып,
Сакал-мурут, чач чыгып,
Аппак болду жабылып.
Карылыктын белгиси,
Ар мүчөндөн таанылып,
Ар кандай сөздү бир айтып,
Акылынан жаңылып,
Өткөн жашың ойлонуп,
Отурасың сабылып.
Экинчи келбейт жашчылык,
Туралык азыр камынып.
Акырет десе карылар,
Кетпегиле чамынып.
Ойноо бала жаш чагым,
Оюма түшөт баштагым.
Оройлонуп карылык,
Кандай жолго баштадың?
Кайкайган түптүз белимди,
Бөкчөйтүп ийип таштадың.
Муундун баарын бошотуп,
Аркы-терки басканым.
Жашчылык түшүп оюма,
Жамактатып таштадым.

АБЫШКАНЫН ЗАРЫ⁷

Мен мурун кырга чыккан тал элем,
Кыр мурут кызыл чийкил бала элем,
Кыздарга жакчу жан элем,
Эми кырга чыкпас тал болдум,
Кыздарга жакпас жан болдум,
Кызыл көз жаман чал болдум.
Мен мурун кериге чыккан тал элем,
Кер мурут жакшы бала элем,
Келинге жакчу жан элем,
Эми кери чыкпас тал болдум,
Келинге жакпас жан болдум,
Кемирейген чал болдум.

АТ КАРТАЙДЫ ЖАЛ ТАЙДЫ⁸

Ат картайды, жал тайды,
Эр картайды, мал тайды.
Үзөнгү тайды, бут кетти,
Булгаарыдай жыт кетти.
Эңкейип белден күч кетти,
Ооздон отуз эки тиш кетти.
Кечээги көргөн жыйырма беш,
Кайрылбастан жылт этти.

ЧАЛДЫН АРМАНЫ⁹

Короодо чөгүп нар жатат,
Кобурашкан киши жок,
Коргондо жалгыз чал жатат.
Эшикте чөгүп нар жатат,
Эбирешкен киши жок,

Ээн талаа коргондо,
Элендеп коркуп чал жатат.
Чепкенди женил кайрыды,
Жебирешип отурган,
Шериктен душман айырды.
Калпагын четин кайырды,
Кобурашып отурган,
Курбумдан душман айырды.
Калпалыгы кумарсыз,
Карап турса күйөөсү,
Кантип алдың ыймансыз.
Эшендиги кумансыз,
Эри турса жалдырап,
Ээрчитип алдың ыймансыз.
Төрөлүгү кумансыз,
Төрөлүккө турбадың,
Төп-төп айттым ыймансыз,
Төрө ушундай кылды деп,
Көпкө айттым ыймансыз.
Айыбына караса,
Ак чылбыр менен байласа,
Адамдын жүзүн көрбөгөн,
Аюуларга аралаш,
Ала-Тоого айдаса.
Журтта төрө көп болот,
Журтчулукту айрыган,
Жуксуз төрө жок болот.
Эл төрөсү песири,
Элге эпсиз иш кылды,
Элден айдап чыкпаса,
Элге тиет кесири.
Журт төрөсү песири,
Журттан айдап чыкпаса,
Журтка тиет кесири.
Ак шалгасын токуган,

Акмак төрө артынан,
Акмактыгын билбестен,
Ар адам намаз окуган.
Байтал минип желсем дейм,
Баатырдын кылган иштерин,
Баарын койбой каттатып,
Баарына айтып берсем дейм.
Кара ат минип желсем дейм,
Камандын кылган иштерин,
Калтырбастан каттатып,
Калкка айтып берсем дейм.
Өрдөк учат камыштан,
Өзү оокат кыла албай,
Өксүп калды абышкан.
Суусун алып келе албай,
Сумсайып калды абышкан.
Казгалдак учат камыштан,
Казанын өзү аса албай,
Каңгырап калды абышкан.

АБЫШКАНЫН ЗАРЫ⁰

Мен мурун кырга чыккан тал элем,
Кер мурут кызыл чийкил бала элем.
Кыздарга жакчу жан элем,
Эми кырга чыкпас жан болдум,
Кызыл көз жаман чал болдум.
Мен мурун кырга чыккан тал элем,
Кер мурут жаш бала элем,
Келинге жакчу жан элем.
Эми кырга чыкпас тал болдум,
Кишиге жакпас жан болдум,
Кемирейген чал болдум.
Мен мурун капталга чыккан тал элем,

Кайкайган жакшы бала элем,
Катынга жакчу жан элем.
Эми мен капталга чыкпас тал болдум,
Катынга жакпас жан болдум,
Кампайган жаман чал болдум.
Кызылдан кылган тердикти,
Кымызды чайкап көп бергин,
Дагы эле кызыл көз кылат эрдикти.
Карадан кылган тердикти,
Дагы эле картандар кылат эрдикти.

БАЛАСЫЗДЫК АРМАНДАРЫ, ЖАЛГЫЗДЫК ЫРЫ

БАЛАСЫЗ АЯЛДЫН АРМАНЫ¹

Тор атка токум салбадым,
Толгонуп бешик албадым,
Ичимде көптүр арманым.
Кара атка токум салбадым,
Кайрылып бешик албадым,
Элечегим кыйыктан,
Эзелден ишим кыныткан.
Сала койдум кыйыктан,
Сандалтып ишим кыйышкан.
Балыр бир колдун көркү экен,
Балалуу киши эрке экен.
Улар бир тоонун көркү экен,
Уулдуу киши эрке экен.
Уулу жок куруп жүргөнчө,
Эртелеп өлүм берсе экен!
Бадал бир тоонун көркү экен,
Балалуу киши эрке экен.
Баласыз куурап жүргөнчө,
Батыраак өлүм берсе экен.
Арпанын башын чалгамын,
Алдымда сүйгөн бала жок,
Атадан каргыш алгамын.
Куурай башын чалгамын,
Куштап сүйөр бала жок,

Туугандан каргыш алгамын.
Эрмендин башын чалгамын,
Эркелетер балам жок,
Энеден каргыш алгамын.
Жерде жез оймок жатса алдымбы,
Же болбосо мен шордуу,
Жененин каргышына калдымбы?
Сур жорго минип тайынан,
Шум өлүмдүн айынан,
Кейидим кем өлүмдүн айынан.
Сүлдөрүм жүрөт дарман жок,
Тирүү бир жүрөт дебесен,
Жүрөгүм толук арман көп.

КИМ АЙТАТ МЕНИН ЫРЫМДЫ²

Ким билет менин сырымды?
Ким айтат менин ырымды?
Он сегиз миң ааламды,
Оодарып айткан күнүмдү,
Калдайган топто сайрачу,
Ким басат менин туурумду?..
Аксы, Талас жерим ай!
Ак калпак кыргыз элим ай.
Кызыл дилде зарым ай,
Кыйноодо жаткан жаным ай!..
Кара дилде зарым ай,
Камоодо жаткан жаным ай!..
Күмүш кылыч белде жок,
Күйүттүү оору дартынан.
Күкүгүн Өтө элде жок!..
Алтын кылыч белде жок,
Азаптуу оору айынан,
Азыр акының Өтө элде жок!..

Ордунда турчу санаа жок,
Ойлонбостон коюуга,
Ордумду басчу бала жок!
Алыска кетпес санаа жок,
Арманым айтпай коюуга,
Менин артымда калган бала жок!..
Алтындын кени жерде эле,
Алтыммыш күнү айтсам да,
Акындын кени менде эле.
Жездин кени жерде эле,
Жетимиш күнү төксөм да,
Жетик ыр кени менде эле.
Арманга баткан муң калды,
Аз кыргызым окууга,
Ак куржун толгон ыр калды.
Арманым айтсам жаманбы?
Аз кыргызым кат билбейт,
Кантейин, анкоо болгон заманды!..
Көкүрөк толгон муң калды,
Көп кыргызым окууга,
Көк куржун толгон ыр калды.
Көргөнүм айтсам жаманбы,
Көп кыргызым кат билбейт,
Кантейин, көркөө болгон заманды!..
– Суудан аккан дөңгөлөк,
Ниязаалы жөргөлөк.
«Чоң Ормонду» чоң чертип,
«Сары Барпы» куу чертип,
«Кер Өзөндү» кетирип,
Борош чалдын баласы,
Болор-болбос иш менен,
Мындан болуштун кетпейт жалаасы,
Ниязаалы комузчу, –
Бу да айталбайт ырымды!..
Жерге-Талды жердеген,

Жамбашы нымшып тердеген,
Сийгек бала кейиптенген,
Сиркеси чыккан чепкенден,
Мусураалы акын дейт экен,
Бу да айталбайт ырымды!..
Кожа-Атанын чатында,
Кочкорбайдын жанында,
Аты Жуман – өзү аюу.
Бадырата күү кайрап,
Энеси бакшы, өзү ырчы,
Накталуу аюу көздөгөн,
Оболу суу сөздөгөн.
Күүсүнүн билбейт маанисин,
Баркын билбейт ырымдын,
Бу да айталбайт ырымды!..
Аксууда – бар бир ырчы,
Нурмолдонун жээни.
Султанакун дейт экен,
Онду-солду кыдырып,
Мунун оңолбоду ээри.
Жыйында турса чалкалап,
Кыйла бар мунун кээри,
Бу да айталбайт ырымды!
Сасык-Сайда Орозмат,
Артында тери шымы бар.
Жамачалуу кийинген,
Дубана болгон сыны бар.
Калыбына келтирбейт,
Өңдү-дөңдүү ыры бар.
Бу да айталбайт ырымды!..
Жаткан иттей кашы бар,
Казандай болгон башы бар,
Аш тандап ичер назы бар.
Ушак айтаар сыры бар,
Элдир-селдир ыры бар.

Байсалы акын дейт экен,
Бу да айталбайт ырымды!..
Кара-Суудан Эшенкул,
Семетей айтат күнү-түн.
Чоң эле мындан үмүтүм,
Бу да айталбайт ырымды!..
Анжиянда бир ырчы,
Аш-той десе дүрбөгөн,
Айтыша албай жүрбөгөн.
Чалынарын билбеген,
Баш-аламан сүйлөгөн.
Кырман ырчы дейт экен,
Бу да айталбайт ырымды!..
Үч-Теректен жаш ырчы,
Чакан ырга маш ырчы.
Ыштаны жок чоңойгон,
Ылжыраган таз ырчы.
Бекназар куудул дейт экен,
Бу да айталбайт ырымды!..
Исвескенде бир ырчы,
Караны көзгө илбеген.
Сыйлашканды билбеген,
Кычыткы таап жиндеген.
Карамырза акын дейт экен,
Бу да айталбайт ырымды!..
Жалал-Абадда Чеп ырчы,
Терең ойлу жөн ырчы.
Сабиздей өңү сапсары,
Жакшы айтпайт чептен башканы.
Бу да айталбайт ырымды!..
Ак-Төбө менен жошону,
Кышы-жайы барабар.
Салдырып койгон бозону,
Чайнап ичкен тамшанып,
Адамдан көрдүм ошону.

Ак кирип көзү кашы акталган,
Отурса элдин ичинде,
Ак баш жору баштанган,
Байтиктин уулу Беккулу,
Бу да айталбайт ырымды!..
Камшакка үч жыл кыштаган,
Катуу котур кыстаган.
Ал котурдун айынан,
Өлүп кала таштаган,
«Өңгү-дөңгү» сүйлөгөн,
Таш салам деп жаз чыкса,
Устундарын сүйрөгөн.
Нурмолдо менен айтышып,
Аксыга салган дүрбөлөн.
Ажыбек деген чала ырчы,
Бу да айталбайт ырымды!..
Чочокой – Ташта-Чоно бар,
Кара-Ташта Кабай бар.
Көз-Арттагы Азилбек,
Чоң-Оутта Тагай бар.
Асыранкул кыякчы,
Жалгыз аттуу Канай бар.
Субаналы комузчу -
Чаар аттуу Жабай бар.
Биле албайт булар сырымды,
Айта алышпайт ырымды!..
Жаңыбай деген чоң ырчы,
Эшмамбет деген зор ырчы,
Булар, жанымда көпкө болгон жок.
Жолой деген жол ырчы,
Көңүлүмө толгон жок.
Кер Жолдош, Калык жаңы ырчы,
Коргол, Барпы бала ырчы.
Бир тогузу биригип,
Биле албайт булар сырымды,

Айта алышпайт ырымды!..
Толгонуп колу байланган,
Топтон Шыбыр айдалган,
Аркага колу байланган,
Алыска Шыбыр айдалган.
Түрмөдө жатып кутулган,
Соолуда мойну жыртылган.
Кыдырып барып жер көргөн,
Жер тамда жатып ачытан.
Көзүнөн жашы чачылган,
О десем добушум козголгон.
Кыяматтык дос болгон,
Бир билсе: Токтогул билет сырымды.
Көп болбосо азыраак –
Током, сен айтып кой ырымды!..

КЫЗЫМ ШАКАНДЫН АРМАНЫ³

Айрылдым Шакан эрмегим,
Акыры ушул пендемин.
Арманың айтып калганча,
Макул эле өлмөгүм.
Кылыгың чыгып чоңоюп,
Кызыгыңды көрбөдүм.
Азыраак күнү кубантып,
Ааламдан ботом өттүнбү.
Убайың Шакан көрсөтпөй,
Улутуп таштап кеттинби.
А дүйнө чындык экен деп,
Атаңдан мурун кеттинби.
Агыздың көздөн жашымды,
Аныртка таштап башымды.
Боору суук кара жер,
Ботомду бербей жашырды.

Гүлдөй болуп ирени,
Күч алып кесел ашынды.
Тике келген куу кесел,
Тилегимди катырды.
Эки-үч күн жаттың кыйналып,
Эс-акыл анда жоголду.
Эркелеткен кызы жок,
Энендин күнү не болду.
Алсырап жаттың кыйналып,
Эс-акыл анда жоголду.
Алдейлеп сүйгөн уулу жок,
Атандын күнү не болду.
Укпадым Шакан жалганда,
Сайраган ширин тилиңди.
Боору суук жер алып,
Боздогон атаң түнүлдү.
Артындан кудай бергенге,
Азапка салдың көөнүмдү.
Талаада калдым кангырап,
Тагдырдын иши ушу экен,
Талантыма жеткирбей,
Таалайым шорго туш экен.
Каралдымды бекиткен,
Кара жер боору муз экен.
Кашайткан ата-энесин,
Кай шордуунун кызы экен.
Кыйратаар ал менде жок,
Кылса кудай ушу экен.
Өксөп тапкан көөдөктү,
Кудурет өлбөс эле кылбайбы.
Жаштарга мээрин бербеген,
Мээри катуу кудайбы.
Садагам Шакан айрылдым,
Атаң саргайып жүрүп куурайбы.
Каардуу шамал жел болуп,

Кайрылып сынды бутагым.
Кудурет кылса ушу экен,
Куру кылды кучагым.
Каралдым эңсеп жытыңды,
Кайгынын суусун жутаармын.
Тиякта жаткан энең да,
Тилек менен бирге эле.
Ташып жүргөн таянең,
Таланты менен келди эле.
Калың эл келип куттуктап,
Калк деле туура келди эле.
Кагылайын кудайдын,
Касташканы мен беле.
Кош көрбөй бизге кудурет,
Колумдан кетти эрмегим.
Жылдыз тарап таң атса,
Жытыңды Шакан дегдедим.
Тилегин каршы көрдү бейм,
Кудурет биздей пендемин.
Көнүлүн алып кудай деп,
Көрсөтсүн кудай артыңдан.
Сагынып атаң өзүңдү,
Саргая күтөөр жарты жан.
Ажырап калган биз шордуу,
Арманын айтып артыңан.
Алдейлеп балам сүт бердим,
Аманат жаның барында,
Анча мага күч бердин.
Алдырып колдон жетимди,
Алладан мүшкүл сени көрдүм.
Акырет жайга барганда,
Атам деп басып түз келгин.
Эңкейип эмчеке сүт бердин,
Эрмегинден айрылып,
Эгемден мүшкүл иш көрдүн.

Эсен-соо жаның барында,
Шакан, энеңе канча күч бердин.
Эртеңки чындык дүйнөдө,
Энем деп басып түз келгин.
Кайгырган менен айла жок,
Салганын кудай көрдүк да.
Качан кудай бергенче,
Кайгыны бирден тердик да.
Кайнеже арнал берди эле,
Каалабады кудурет,
Кайра калыбыбызга келдик го.
Кум куйрук куттуу боло көр,
Кудай берип артыңдан,
Каалабай бизге кудурет,
Шакандын кайгысын бизге калтырган.
Жараткан эске алса деп,
Али да жалынып зарлайт жарты жан.
Жараткан бизди эсине,
Аларда күнү болобу.
Мундуу башым кубанычка,
Барар да күнү болобу.
Бешенеме перзентти,
Кудурет салар да күнү болобу?
Алдыма бөбөк өңөрүп,
Жүрөр да күнүм болобу.
Алдейлеп бала сооротуп,
Сүйөр да күнүм болобу.
Ээрчитип бала үйүмө,
Кирер да күнүм болобу.
Кучактап бала жатканда,
Түнөр да күнүм болобу.
Ачылып жарпым кубанып,
Күлөр да күнүм болобу.
Алдыман бала жүгүрүп,

Чыгар да күнүм болобу.
Арыз муңумду кудурет,
Угаар да күнүм болобу.
Акыреттик жолдошум,
Тубар да күнүң болобу.
Ээрчип, калбай артымдан,
Кыйнаар да күнүң болобу.
Энең секет сенин деп,
Ыйлар да күнүң болобу.
Кыйыгына баланын,
Батар да күнүм болобу.
Таң сүргөндө ойгонуп,
Татасынан атаң деп,
Жатар да күнүң болобу.
Калк чогулуп куттуктап,
Келер да күнү болобу.
Карып көөнүм кубанчу,
Көрөр да күнүм болобу.
Аял, эркек той бер деп,
Калар да күнүм болобу.
Алдейлеп бала колума,
Алар да күнүм болобу.
Мейли эркек, мейли кыз,
Табар да күнүм болобу.
Кыз, уулдун убайын,
Көрөр да күнүм болобу.
Алдейлеп бешик төрүмдө,
Терметер күнүм болобу.
Азыркы муңдуу көңүлдү,
Сергитер күнүм болобу.
Буламыгын баланын,
Талашар күнүм болобу,
Ал кебетем, өзүмө жарашаар күнүм болобу.
Атынан айтып баланын,

Чакырар күнүм болобу.
Ар кыял менен ата деп,
Асылар күнүң болобу.
Бир жактан келсем жүгүрүп,
Чыгаар да күнүң болобу.
Эмне алып келдиң ата – деп,
Сулар да күнүң болобу.
Түн жарымда сийем деп,
Бийлар да күнүң болобу,
Кыйнар да күнүң болобу.
Чуркап келип жанымды,
Антарар күнүң болобу.
Апам мени урду деп,
Даттанар күнүң болобу.
Өйдө төмөн тантырап,
Күлдүрөр күнүң болобу.
Өз билгеним болот деп,
Булдулар күнүң болобу.
Кучактап алып боорума,
Сүйөөр күнүм болобу.
Кубанчыңа семирп,
Жүрөр күнүм болобу.
Таалай жалга бизди да,
Сындатар күнүң болобу.
Бейбаштыкты беш эсе,
Ырбаттар күнүң болобу.
Эсиңе ал кудай жартыны,
Чыгарсаң ойдон дартымы,
Кулун кудай көрсөтүп,
Куттуу кылсын артымды.
Чоң казаным асылып,
Чакырсам тойго калкымды.

ЖЕҢИЖОК. БАЛАМ ЖОК⁴

Аксайдан аккан дарыя,
Арманым айтам жарыя.
Көксайдан аккан дарыя,
Күйүтүм айтам жарыя.
Аргымак оозун бурайын,
Ай айланып жыл келет,
Айтпай бир кантип турайын.
Күлүк бир оозун бурайын,
Күн айланып ай келет,
Күйбөй бир кантип турайын.
Сарыны кийдим тогунан,
Саргайдым бала жогунан.
Караны кийдим тогунан,
Кайгырдым бала жогунан.
Кымыздык чыккан кең колот,
Кырына чыгып эл конот.
Кымбатым, элим, келипсин,
Кыйылтып айтсам не болот?
Балдыркан чыккан кең калат,
Башына чыгып эл конот.
Башымда турган арманды,
Байкатып айтсам не болот?
Алтынды жезге өткөрбөйт,
Айтпасам дартым бөксөрбөйт.
Күмүштү жезге өткөрбөйт,
Күйбөсөм дартым бөксөрбөйт.
Алтындын жайы гүл бакта,
Алган жарым Көксулуу,
Айтып турам бул чакта,
Арманга батпа бул тапта.
Күмүштүн жайы гүл бакта,
Кошулган жарым Көксулуу
Какшанып турам бул чакта,

Эми күйүткө түшпө бул тапта.
Тескейге каккан куу казык,
Текенин эти жол азык,
Тентушумдан кем болдум,
Тенирим менде не жазык.
Күнгөйгө каккан куу казык,
Кулжанын эти жол азык,
Курдашымдан кем болдум,
Кудайым менде не жазык.
Беш колумда муунум жок,
Бел кыла турган уулум жок.
Оң колумда муунум жок,
О дүйнө көздөй жол тартсам,
Ордумду басар уулум жок.
Түндүктө дүкөн үйүмө,
Түркүк болор уулум жок.
Капшыттуу дүкөн үйүмө,
Карманып оокат кылаарга,
Кадырлап баккан уулум жок.
Каттаганда кан жолум,
Кармаганда оң колум.
Сүйлөгөндө таңдайым,
Сүйүнгөндө маңдайым.
Жалгыз уулум болгондо,
Аргымак берип дуулатып,
Адырдан коён уулатып,
Тобурчак берип жыргатып,
Токойдон коён уулатып,
Сар кашка атка мингизип,
Саймалуу калпак кийгизип,
Карагер атка мингизип,
Кайырма калпак кийгизип,
Чакырбайт белем жыйынга,
Жыт кылбайт белем мурунга.
Сайратсам элдин кашында,

Санаам жок эле башымда.
Кулпунтсам элдин кашында,
Кубаныч болмок башымда.
Суксурга кушун ыргытмак,
Сур жорго минип жылжытмак.
Кекиликке кушун ыргытмак,
Саркашка минип жылжытмак.
Аттиң ай, гана арман куу дүйнө!
Ак куурайда муун жок,
Аркамда калган уул жок.
Көк курайда муун жок,
Көтөрүп баккан уул жок.
Сүт куйган чарам толгон жок,
Сүйөөргө балам болгон жок.
Аш куйган чарам толгон жок,
Аларга балам болгон жок.
Алтындан кемер байланып,
Айчылык кетсем айланып.
Айчылык жолдон келгенде,
«Аталап» чыгар балам жок,
Арманды ичтен чыгарып.
Күмүштөн кемер байланып,
Күнчүлүк кетсем айланып.
Күнчүлүк жолдон келгенде,
Күлүп чыгаар балам жок,
Күйүттү ичтен чыгарып.
Ак шумкар учат кыр менен,
Ак сарай бүтөт сыр менен,
Артымда калар уулум жок,
Армандуу болдум муң менен.
Көк шумкар учат кыр менен,
Көк сарай бүтөт сыр менен,
Көтөрүп баккан балам жок,
Көнүлүм өспөйт муң менен.
Алтыным барбы бүгүндө,

Ардактап уул сүйбөстөн,
Арманым кетти ичимде.
Күмүшүм барбы бүгүндө,
Кучактап бала көрбөстөн,
Күйүтүм кетти ичимде.
Ай төбөдөн жаңырат,
Арманым качан арылат,
Күн төбөдөн жаңырат,
Күйүтүм качан арылат?
Ай төбөдөн түш болду,
Арманым кыйын күч болду.
Күн төбөдөн түш болду,
Күйүтүм жаман күч болду.
Ай тегерек сабы жок,
Акыныңдын табы жок.
Күн тегерек сабы жок,
Күкүгүндүн табы жок.
Аралга бүткөн тал белем,
Аманат болгон жан белем?
Капталга чыккан тал белем,
Капыстан бүткөн жан белем?
Алтынды жезге бургандай,
Арманым айтып отурам,
Алдыма келип тургандай.
Таштак бир жерде жүрбөдүм,
Тайтайлап бала сүйбөдүм.
Кумдак бир жерде жүрбөдүм,
Кучактап бала сүйбөдүм.
Көк-Башат менен Бел-Башат
Көркөмү жанды каратат.
Көтөрүп бала сүйбөстөн,
Көп өмүр өтүп баратат.
Бек байлаган бел калды,
Медер кылган эл калды.
Үзөңгү тепкен бут калды,
Үмүт кылган журт калды.

БАЛАМ ЖОК⁵

Тегирмен жүрбөйт баласыз,
Тартылбайт эгин каласыз.
Бул аманат дүйнөдөн,
Мен эмес пайгамбар да өткөн баласыз.
Адамды арыктаткан санаа экен,
Ажал жетип күн бүтсө,
Артында атың өчүрбөй,
Айтылып калчу бала экен.
Адамга өмүр болбосо,
Ата, энең капа экен.
Кайгыма чыдабай,
Карыганда ырдадым.
Кара оокаттын айынан,
Карысам да тынбадым.
Каса жерип күн бүтсө,
Балдар, кайда калат жыйганым.
Уруша кеткенде, айткан болчу,
О, какбаш деп мени тууганым.
Өзөндүү булак кара суу,
Өзөнү толсо калаа жок.
Өз ордумду басарга,
Өзүмдөн башка бала жок.
Алмалуу булак кара суу,
Арасы толсо калаа жок.
Ата журтум ээлерге,
Артымда калган бала жок.
Аргымак жолдон айрылса,
Таргыл эмей эмине.

ЖАЛГЫЗ БАЛАСЫНА ЖАЗГАН АРМАН⁶

Зарыкканда көрдүм деп,
Сарыпбек койдум атыңды,
Садага кылам дечү элем,
Сакадай кара башымды.
Жазуунун иши кантейин,
Бешенеге жазылды,
Көрбөдүң ыраа кудурет,
Кара көз кара кашымды.
Курман неге кылбады,
Курган менин башымды.
Кайрат кыл, ата деп айтып,
Ким тыят менин жашымды.
Күйүп турган балбылдап,
Онунчу жанар чырагым,
Талкаланып болду дейм,
Ойрон болгон убагым.
Ичимден өтүп кара кан,
Күйүп ыйлап турамын.
Чолпонум сенден ажырап,
Кейиштүү болду ырайым.
Буга да шүкүр канимет,
Кантейин Саке жубайым.
Арга барбы минтпеске,
Айла жок кандай кылайын.
Арман менен өткөрдүм,
Айланайын кудайым.
Айланайын ардагым,
Азапка мени салганын,
Ала кетпей сен мени,
Ошого менин арманым.
Жаназанды окуйун,
Жалгызым өзүң калбарын,
Түгөттү менин аргамды,

Түбүндө мени жалгадын.
Кагылайын ардагым,
Кайгыга мени салганың,
Кайрылбай кеттиң жалгандан,
Ошого менин арманым.
Карыган атам кантти деп,
Кайрылып кабар албадын,
Каралдым сенден ажырап,
Көк талаада калганмын.
Орун бергин жаннаттан,
Жараткан өзүң жалгагын,
Кайгырганда кантемин,
Кылымыш болом кайратты,
Канат бутак жок кылып,
Кандай күндү жараттын.
Ичимде толгон кара кан,
Кара көздөн сел акты.
Эки көзүм тунарып,
Карайлаган убагым.
Кайрылбай кеттиң жалгандан,
Кагылайын чырагым.
Ак жибектен боосу бар,
Ала моюн тынарым.
Алланын кылган ишине,
Пендени кандай кылайын.
Оюмда жок иш болуп,
Жай баракат жүргөнмүн,
Жалп этип каларың,
Жалгызым такыр билбедим.
Оюмда жок иш эле,
Ойрон кылган дүйнөнүн,
Алдына неге кетпедим,
Атам шордуу өлдү деп,
Артымда неге жүрбөдүң.
Жараны куучу бар кудай,

Жалгызды ыраа көрбөдүн.
Каралдым аман жүргөндө,
Курдаштары чогулуп,
Камалашып бир бирин,
Калчу эмес эле оюндан.
Каралдымдын жогунда,
Кантейин бирөө келбеди,
Бассам турсам оюмда,
Басып турган жерлери.
Колумду жайып ирмесем,
Билинбей калды бир бүдүр,
Айла кеткен убакта,
Кылымыш болом бир шүкүр.
Жараткан олуя кудайга,
Жазгандырмын шай кылып.
Жалдырап калдым кантейин,
Жалгызымдан айрылып.
Өткөн экен далайлар,
Келбестир бир кайрылып.
Боздогон экен далайлар,
Мен сыяктуу кайгырып.
Чабалактайм төшөктө,
Онтоп неге жатпадым.
Алып келип догдурду,
Жалгызым неге бакпадың.
Кыдыртып кыйла догдурду,
Эшикти неге ачпадың.
Болот элем армансыз,
Бозортуп неге таштадың.
Себеп болсо бирөөдөн,
Менден жаман какшасын.
Көтөрүп турам төнселип,
Кудуреттин жазганын.
Ашепке болбос деп ойлойм,
Арман күн менен айтканым.

Колум сунуп бул күндө,
Кокуй болгон убагым.
Атайын туйлап жүрөгүм,
Токтоно албай турамын.
Азапка салып кеттиң го,
Айланайын чырагым,
Кандайча болуп жашаймын,
Кадыр алла кудайым.
Карыптык түшүп башыма,
Кайгыра турган убагым.
Кабакты ачып каткырып,
Күлгөндөн калган убагым.
Кадимкидей шар басып,
Жүргөндөн калган убагым.
Кашайтып менин көзүмдү,
Карайлаттың чырагым.
Бутту сунуп керилип,
Жаткандан калган убагым.
Эки тизем бүгүлүп,
Баскандан калган убагым.
Алдына мурун мен кетпей,
Жок дегенде жаш болбой,
Алтымыш ашкан убагым.
Буйругу ушул кудайдын,
Буркураттың карганда.
Балбылдап чыккан айдайым,
Пас болуу менин таалайым.
Пендеде мендей бар бекен,
Байкачы толук угайын.
Аман-эсен болсочу,
Кандай айла кыламын.
Толукшуп чыккан айдайым,
Тосулду менин таалайым,
Топ элде мендей бар бекен,
Байкачы толук угайын.

Эртели кеч ат минип,
Сугарчу элен кезинде.
Ат сугарган жерлериң,
Али да турат эсимде.
Азапка салбай атанды,
Жалгызым алсаң боло эсимди.
Каралдым жалгыз эрмегим,
Карырым сүйүп бергеним,
Кайрылбай кеттиң жалгандан,
Кагылайын береним.
Узун түндө чакчайып,
Уктабай танды атырам.
Узун кыл деп өмүрүн,
Тилечү элем өмүрүн,
Канымет жерден айрылдым,
Кантейин кара башымды,
Топурак басты өзүңдү,
Буйругу ушу башынан.
Ордунан чыкпай кантейин,
Ойлогон менин оюмдун.
Он чакты күн тумоолоп,
Төшөктө неге жатпадың.
Кандайсың байке деп, — айтып,
Кадырың сурап койбодум.
Капилет жерден жалгызым,
Кантейин кара жерге сойлодун.
Кайгыртпай мендей атанды,
Каралдым жалгыз ойлонгун.
Артынан калбай барсам деп,
Мен деле ошол ойдомун.
Кызмат кылчу эки кол,
Өйдө болбой шал болду.
Кадамдап басчу эки бут,
Басууга жол жок тар болду.
Тарытып койду кудурет,

Басып эле жүргөн кең жолду.
Капилет жерден кайгыртып,
Карачы кудай кылганын.
Жолдош болсун жаныңда,
Акретте ыйманын.
Чачылып турган талаалап,
Сарпбектен жыйганым.
Буюрусa кудай деп айтпай,
Ашепке менден кеткенин,
Капа болуп турганда,
Кайгыны жазчы чырагым.
Кайрылбай кеттиң жалгандан,
Кара жашка тынарым,
Он беш жаш беле чегиниз,
Жалгандан кетер убагың.
Узун кыл деп өмүрдү,
Жараткандан сурадым,
Кабыл болбой куу тилек,
Калжайып калган убагым.
Алат күн түшүп башыма,
Түшүп турат дамамат.
Азапка салбай атаңды,
Ардагым Сакин ала жат.
Талкаланып кабыргам,
Таза бүтүп кыйрады.
Кандайча болуп бүтөдү,
Кабырганын сынганы.
Болсо экен жолдош жаныңа,
Акыретте ыйманы.
Жүрөктө турат зырылдап,
Жалгыздын айтып турганы.
Кайгырып ыйлап турамын,
Кантейин кудай кылганын.
Болнисага мен жатып,
Жардырып ичти көргөнмүн.

Аман эсен айыгып,
Ардагым сени көргөнмүн.
Азабыңды мен тартып,
Ошондо кандай өлбөдүм.
Кайгырып жүрүп дамамат,
Кандайча күндү көрөмүн.
Кур алакан калтырбай,
Болсочу арман бөбөгүң.
Боорума басып кучактап,
Кулунум кимди сүйөмүн.
Он эки мүчөм шалдырап,
Ооз омурткам кыйрады.
Кара көздөн кан кетип,
Карган атаң ыйлады.
Кайрылып керээз айта албай,
Кагылайын жалгызым,
Капилеттен суналды.
Артымда жок кантейин,
Алымды менин сурарым,
Арманда болуп куурадым,
Айланайын кудайым.
Алтымыштан мен ашып,
Чукул турат сапарым.
Узун түндө уктабай,
Убайым менен жатамын.
Таң атып кетсе эл менен,
Темселеп бир аз басамын.
Санада турат кылтылдап,
Садага Сакин азабың.
Он төрт, он беш жаш,
Ошол беле сапарың.
Катарлаш басып эл менен,
Жүргөндөн калган убагым.
Каткырышып сүйлөшүп,
Күлгөндөн калган убагым.

Опосу жок бу жалганда,
Орунсуз экен бу дагы,
Ойдо жок мындай болот деп,
Ойрон кылды кудайым.
Буга да шүкүр канимет,
Кыла көр кудай ырайым.
Көлөкө калса артында,
Мынчалык неге ыйлаймын.
Жанымда билги жан барбы,
Байкачы Сакий жубайым.
Талап кылсам бир ишке,
Жеткирер дейм кудайым.
Арманда кантип жүрөбүз,
Алда эле Сакий жубайым.
Атадан жетим сен калдын,
Оо шаймерден бөбөгүн,
Кыяматта көрүнчү,
Сарыпбек эле жөлөгүн.
Бирдикте туруп экөөңөр,
Мен эле кандай көнбөдүм.
Санаа тартпай ушунча,
Мурун неге өлбөдүм.
Калжайып калган мен жалгыз,
Канаты жок сен жалгыз,
Караан кылган жалгызга,
Тийдиби дейм бир каргыш.
Санаа чиркин токтобой,
Болуп турам эң алсыз.
Кадыр алла кудурет,
Кайгыны айтпайм мен байкуш.
Боздоп өтмөк болдум го,
Кагылайын чырагым.
Бардык мүчөм шалдырап,
Басуудан калды дарманым.
Балбылдаган чолпонум,

Сенин балакетинди албадым.
Артындан жете барганча,
Арылбайт менин арманым.
Өзүң менен боордош,
Болсочу арман жубайын.
Кан агып кара көзүмөн,
Ыйлай берсин дедиңби?
Кара жаның өлгөнчө,
Кыйнай берсин дедиңби?
Мурундун суусун тарта албай,
Боздой берсин дедиңби?
Мунун айтып үч убак,
Жалгызым козгой берсин дедиңби?
Сакалдан жашын чууртуп,
Ыйлай берсин дедиңби?
Сырын айтып кудайга,
Жыгыла берсин дедиңби?
Кайгы тартып өлгөнчө,
Жүрө берсин дедиңби?
Каралдым деп үн тартып,
Күйө берсин дедиңби?
Шаркыратып сары зил,
Куса берсин дедиңби?
Кагылайын жалгыз деп,
Ыйлай берсин дедиңби?
Жүрөгүнө кан толуп,
Жүрө берсин дедиңби?
Кагылайын чырагым,
Жыйнай албай калдым эсимди,
Арман менен өткөрдүм,
Акыры жалган бул жайды.
Аталап чыгып астымдан,
Тосо көр балам ал жайда,
Айланайын каралдым,
Акылдан бүткүл адаштым.

Ордумда жок акылым,
Ойлонсом иштин акырын,
Календер болуп кетемби,
Кагылайын алтыным.
Боздотуп неге калтырдың,
Алланын кылган иши экен,
Арманда болуп турамын.
Уйкуга көзүм жумулса,
Өзүң менен жүрөмүн.
Боорума басып кучактап,
Жалгызым сени сүйөмүн.
Ойгонуп кетсем жок болот,
Ошонуна күйөмүн.
Азапка салбай атанды,
Ала жат мени дүйнөгүм,
Боздотуп мени не койдун,
Кагылайын сүйгөнүм.
Омурткасын оркойтуп,
Чыгып кетсин дединби?
Ооз омуртка мойуну,
Сынып кетсин дединби?
Бүтүн тишин ирин жеп,
Чирип кетсин дединби?
Шишик басып жүрөгүн,
Ирип кетсин дединби?
Эки көзүн кан басып,
Карайласын дединби?
Жумурга чыгып бир жара,
Жаралансын дединби?
Айыкпастан жарасы,
Балалансын дединби?
Алданып калган ишине,
Амалым барбы чыдайын.
Айыкпаган дарт болду,
Алат күн Сакий жубайым.

Колго илинер неме жок,
Кагылайын кудайым,
Ырыскы берчи кудайым,
Үмүтүмдү үзбөй турайын.

ЖАЛГЫЗ ТАЛ

Бакайырда жалгыз тал,
Баласы жок байкуш тал.
Жол боюнда жалгыз тал,
Жолдошу жок байкуш тал.
Кайрылып келип конгондой,
Каргага түнөк болгондой.
Канаты жок жалгыз тал,
Кайгысы көп байкуш тал.
Бурулуп келип конгондой,
Булбулга түнөк болгондой.
Бутагы жок жалгыз тал,
Мундуу болгон байкуш тал.
Сен бу жерде жок элен,
Жерин гана жалгыз тал?
Аймактуу чогуу жамагат,
Элин гана жалгыз тал?
Көрүнбөйсүн ыраактан,
Караң гана жалгыз тал?
Тегеренип ойногон,
Балаң кана жалгыз тал?
Ичке тартып кетипсиң,
Денең гана жалгыз тал?
Көтөрүп жүрүп чонойткон,
Энең гана жалгыз тал?
Ала бакан болгондой,
Ачаң гана жалгыз тал?
Аркалап жүрүп чонойткон,
Атаң гана жалгыз тал?

АРМАН⁸

Алтындан топчу сары бар,
Арыз-арман дагы бар.
Күмүштөн топчу сары бар,
Көп арманым дагы бар.
Ак-Суу башы тал бекен,
Ак алмасы бар бекен?
Ак элечек аялдын,
Арттырганы бала экен.
Артында бала болбосо,
Адал эмгек, ак кызмат,
Арамга чыккан жан экен.
Көк-Суунун башы тал менен,
Көк алмасы бар бекен?
Ак элечек аялдын,
Көтүндө калган бала экен.
Көтөргөн балаң болбосо,
Көп эле мээнет, ак эмгек,
Арамга чыккан жан экен.
Балалуу элди карасаң,
Калоолоп урган коргондой,
Баласы жок мен байкуш,
Кайгыга бүткөн шор мандай.
Уулду элди карасаң,
Айнектеп урган коргондой,
Уулу жок мен байкуш,
Арманга бүткөн шор мандай.
Аргымак минген дарылдайт,
Арманга бүткөн мендейдин,
Арманы баштан арылбайт,
Айтсам үнүм кырылдайт.
Күлүк минген күүлдөйт,
Күйүткө бүткөн мендейдин,
Күйүтү баштан арылбайт,

Күйсөм үнүм кырылдайт.
Торуну минсе дуулдайт,
Тозокко түшкөн мендейдин,
Кайгыдан башы арылбайт.
Алтындан жүгөн кадалуу,
Арманы жок адамдар,
Кандай сонун таалайлуу.
Күмүштөн жүгөн кадалуу,
Күйүтү жок адамдар,
Кандай сонун таалайлуу.
Алтындан жүгөн калайсыз.
Армандуу өткөн мен шордуу,
Бул дүйнөдө таалайсыз.
Күмүштөн жүгөн калайсыз,
Күйүттө өткөн мен шордуу,
Күндө журтта таалайсыз.
Арманым айтсам арылбайт,
Тилегим менин табылбайт.
Күйүтүм айтсам арылбайт,
Күндө айтып турсам да,
Ичимде тилек табылбайт.

АРМАН⁹

Топ-топ учкан таранчы,
Тобунан көп карачы.
Аялды жакшы көрсөткөн,
Алдында эркек баласы.
Сал-сал учкан таранчы,
Санынан көп карачы,
Күйөөгө жакшы көрсөткөн,
Көтөргөн эркек баласы.
Отуздан иий, жашым ашты го,
Ой-санаа мени басты го.

Ушундай күндү көрөт деп,
Бешенеме жазды го.
Кырктан бир жашым ашты го,
Кыйын күн мени басты го,
Ушундай турмуш сүрөт деп,
Бешенеме жазды го.
Ушул бир бойдон өтөмбү?
Ойлогон ойго жетемби?
Ойлогон ойго жете албай,
Соолуган гүлдөй өчөмбү?
Сабылып сыздап өтөмбү,
Самаган ойго жетемби,
Самаган ойго жете албай,
Соолуган гүлдөй өчөмбү?
Он сегиз менен жыйырма беш,
Жашка эле жетти курагым,
Бул убактан өткөн соң,
Жаксаң да күйбөйт чырагың.
Артыңда бала калбаса,
Арман эмей эмине.
Тобурчак жалын тараса,
Тармал эмей эмине,
Өзүңдөн бала калбаса,
Арман эмей эмине.
Ай төбөдөн жаңырат,
Арманым ай, качан арылат.
Күн төбөдөн жаңырат,
Күйүтүм качан арылат.
Кымыздык чыккан чоң калат,
Кырына барып эл конот.
Кымбаттуу энем турасың,
Мен кыйкырып айтсам не болот.
Балтыркан чыккан чоң калат,
Башына барып эл конот.
Башымда турган арманды,

Мен байкатпай айтсам не болот.
Көңүл менен Бел-Башат,
Көл нарылап баратат.
Көлдүн чети көгөрүп,
Көргөндүн көбүн каратат.
Көтөрүп бала сүйбөстөн,
Эми көп өмүр өтүп баратат.
Көтөрүп жүрсөн баланы,
Бу көркөмү кандай жарашат.

БАЛАМ ЖОК¹⁰

Өтүп кеткен жылдарда,
Өзүм элүү кырдаалда.
Эчен ыр жазып өткөнмүн,
Эсиме туулат өткөн күн.
Бир миң тогуз алтымыш,
Биринчи эки жылында,
Бар болсо бала артымда,
Атамдын жазган сөзү деп,
Айтпайт беле кылымга.
Тумшукту кудай урганбы,
Тукумун калбай ырымга.
Тамтандап жүрөм айла жок,
Түрүлөй жандын тыңында.
Кубатым кетсе кокустан,
Кор болбой кантем чынында.
Жубайымды калтырбай,
Жалгыз жан эрте чагымда.
Шөкүлө десем балам жок,
Шерик болор караан жок.
Күлгөнүм курсун балам жок,
Күйдүмбү десем жарам жок,
Жүргөнүм курсун балам жок,

Жумса көзүм караан жок.
Атам деп айтар балам жок,
Артымда калаар караан жок.
Гүлжандан кокус айрылсам,
Көңүл айтар адам жок.
Каргалар чокуйт көзүмдү,
Карышкыр тытат этимди.
Келжиреген куу чал деп,
Ким угат менин сөзүмдү.
Жоорумду эзип ырбатып,
Желкелейт мендей жесирди.
Айылга кетсе алган жар,
Алымды сураар киши жок.
Кесерип ачтан өлсөм да,
Келгендердин иши жок.
Гүлжандан калсам күнүм жок,
Гүүлөнүп жүрчү түрүм жок,
Көрүстөн болуп каламын,
Көзүмө сайса үнүм жок.

БАЛАМ ЖОК...

Жетимиш алты жашымда,
Жетелеп баккан балам жок.
Жаш тамып көздөн шорголоп,
Жашыймын кээде аргам жок.
Алты аял алып жашасам,
Артымда калган балам жок.
Артымда балам калганда,
Жүрмөкмүн анда санам жок.
Сүйүнүп жашар кезимде,
Сүйүп бир баккан балам жок.
Картайган ушул кезимде,
Карманып баккан балам жок.

Каккайган как баш аталдым,
Көз жумсам артта караан жок.
Жашоо бар жерде өлүм бар.
Жанды ажал акыр кыйбайбы?
Жаныңда балаң жок болсо,
Жаман болот бул кайгы.
Ажал жетип, күн бүтсө,
Артымда бала турбайбы.
Өзүмдөн бала болбосо,
Өзгөлөр мага ыйлайбы?
Көрөөр күнү түгөнсө,
Көкжал да көзүн жумбайбы!
Күлүстөн атам кетти – деп,
Көз жашын төгүп турбайбы.
Жараткан алса жаныңды,
Жарандын баары өлбөйбү.
Жан балам анда болгондо,
Жакшылап мени көмбөйбү?
Ушуларды ойлонсом,
Уйкудан мени чочутат.
Ажал жетип мен өлсөм,
Ким келип куран окутат.
Өлөөрүмдү ойлонсом,
Өзгөчө мени чочутат.
Өзүмдөн бала болбосо,
Өзгөлөр кантип окутат?
Артымда бала калбаса,
Арманда башым өтпөйбү?
Ар түрдүү ойду ойлонуп.
Арстакен жашын төкпөйбү.
Кабыргасы кайышып,
Кайгы, муң кошо көчпөйбү!
Калбады балам артта – деп,
Кайгырып жашын төкпөйбү.
Кырк үчүнчү жылында,

Кан майданга жөнөдүм.
«Калкыма бүлүк салганда,
Кармашып анан көрөмүн».
Акыреттик күн бүтсө,
Ажалдан мурун өлөмүн.
Башыма бүткөн күн болсо,
Баарысын чыдап көрөмүн.
Деп барып анда майданга,
Далайдын көрдүм өнөрүн.
Азаптын көрдүм далайын,
Ажалдан башка бөлөгүн.
Согуштан кайра келген соң,
Ата-энем өлүп мен койдум.
Өзөгүм абдан өрттөнүп,
Өзгөчө кордук мен көрдүм.
Өзүмдүн салам болбостон,
Өмүрлөр өттү мен көндүм.
Тагдырдын татаал жолунда,
Ташыркап далай жүдөдүм.
Таң калаар татаал жол басып,
Таймашып дале жүрөмүн.
Ойлосом балам жоктугун,
Опколжуйт менин жүрөгүм.
Өскөнбай, Көкүл, Анарбек,
Ашырбү, Селки, Молдалы.
Анатай, Кутуй, Райымбек,
Бир туугандар бул баары.
Өлгөндөн калган бешөөбүз,
Унутпай өлүп калганды,
Жүрөбүз жашап азыр биз.
Айтышып кээде арманды.
Арманым ичте түгөнгүс,
Алардын бар балдары.
Айталбайм ичте күйүттү,
Аңгырап жалгыз калганды.

Алган жарым Зыйнатым,
Армандуу кетти кымбатым.
Ардактап мени турчу эле,
Ал айтып сөздүн кылдаттын.
Алтымыш төрткө келгенде,
Куралган шаарын кыйбаттын.
Улгайып калган кезимде,
Убайга салып ыйлаттын.
Жаш балага кор кылып,
Жаралап жүрөк сыздаттын.
Эки жашар кезинде,
Асырап алган балаң аа.
Ал балаң кеткен карабай,
Аябай ушул жаман а.
Заңгыратып үй салып,
Машинасын бүт алып,
Берген элем ошого.
Аларын кеткен мен калып,
Ошолорду ойлосом,
Отурам ичим өрт алып.
Өзүмдүн балам болгондо,
Өспөйт белем күүлөнүп.
Өксүбөй минтип карыганда,
Өзүмчө ырдап сүйкөнүп.
Эл бийлеген киши элем,
Эми мен жүрөм бийленип.
Азыркы жарым Шайырга,
Раазы болуп жүрөмүн.
Эркелеп турат кургурум,
Жаштыгы анын билемин.
Бир жүрсөк элдер кызың дейт,
Кызыгы ушул дүйнөнүн.
Кыйшандап калам кечинде,
Кызыгып көрүп күлгөнүн.
Өзгөчө сыйлайт өзүмдү,

Өзүнүн кылып билгенин.
Болбосо менде карылык,
Бийлегим келет бийлегим.
Бул дүйнө калар, мен кетем,
Бар болсо болду сүйгөнүм.

ЖАЛГЫЗДЫК АРМАНЫ¹¹

Ойлоп көрсөм жалпы журт,
Жакшы менен жаманда,
Айырма бар турбайбы.
Жер жүзүндө көп элдин,
Ичинде мага окшогон,
Көп жалгыз бар турбайбы.
Жалгыз болуп жаралып,
Келипбиз ушул дүйнөгө,
Катыгырак көп айтып,
Баралбайт тура бирөөгө.
Жараткан алла кудурет,
Жаратканда биздерди,
Жалгыз кылып коюптур,
Бирөөгө ашык кош айтып,
Баргыз кылып коюптур.
Болушар тууган болбосо,
Кудайдан башка жалгыздын,
Жардамы болбойт турбайбы.
Жалгыз болуп жаралып,
Жаш чагымдан бери мен,
Жаман жакшы башымдан,
Өткөндүгүн айтайын.
Жалгыздыгым аз келип,
Жети жашта атадан,
Ажыратты кудайым.
Атадан тирүү айрылып,
Жаш башым тартты убайым.

ЖАЛГЫЗДЫК АРМАНЫ¹²

Жазамын – баштан өткөн арманым көп,
Жалгызмын – кур талаада калганым жок,
Жаныңды кыйнап түрмө салганым жок,
Жашымда мен бир зайып алганым жок.
Жалындайм отко түшүп күйгөнүм жок,
Жанымда бирге жатар сүйгөнүм жок,
Жаралып жарыктыкка келген менен,
Жаш өмүр кандай өттү билгеним жок.
Бой жүрүп өз башыма көпкөнүм жок,
Бой жетип кыз баланы өпкөнүм жок,
Бозо ичип же бирөөнү сөккөнүм жок,
Бозоймун – ырды нөшөр төккөнүм жок.
Атам бар – алдында мен жүргөнүм жок,
Ачылып гүл сыпаты күлгөнүм жок.
Кардым ток, кийим бүтүн – сүлдөрүм жок,
Бактыга булбул менмин – үндөрүм жок,
Турмуштан күдөрүмдү үзгөнүм жок,
Туура айтам – өткөн ишти түздөөрүм жок,
Акыйкат кол алышып сүйгөнүм жок.
Ар кимге азил сүйлөп, көңүлүм жок,
Мас болуп мен жиндилик кылганым жок,
Максатым сүйүү болду тынганым жок,
Мартчылык колдон келип кылганым жок.
Кайрылып гүл шагы мен – сынганым жок,
Аскалуу зоодон, тоодон ашканым жок,
Акылман – зирек өскөн жаштарым көп,
Алсызмын – алым кетип шашканым жок.
Алдыда турса – душман качканым жок,
Эл жерди араладым – калганым жок,
Энемди эне эмес деп танганым жок,
Колума канжар, бычак алганым жок,
Душмандан коркуп үйдө калганым жок.
Фронтко аскер болуп барганым жок,

Жокчулук – башка түшкөн арманым көп,
Жаш жүрөк кыйнап отко салганым жок,
Жазамын ыр жеринен таңганым жок,
Белимде белбагым бар, кубатым жок.
Элимде эсенчилик, урматым көп,
Тентушка мен оройлук кылганым жок.
Тентидим – карып калып тынганым жок,
Күйгөндөн айта берер кептерим көп,
Күндө ыйлайм, арманым күч, жүрөгүм чок.
Туугандан тогузу бар – пайдасы жок,
Турумтай торго түшсө – айласы жок,
Мен өндүү жабыр чегип ыйлаган көп.
Колумду артка бирөө байлаган жок,
Жардымын – бала-чака бакканым жок,
Көтөрүп каптап даным сатканым жок,
Бекерден дүнүйө тапканым жок.
Беделүү күлүк буудан аттарым жок,
Безилдейм ырдан башка кайтарым жок,
Шамал мен кайда кетсем кой дерим жок.
Шаарда ойнодум – мен көңүлүм ток,
Жаралыш канды алса, бермейи жок,
Жаш өмүр өтүп кетсе келмейи жок.

АШЫКТЫК АРМАНДАР

АК ЖООЛУК¹

Мен жүрөмүн сабылып,
Жүрөгүм сени сагынып.
Кечигесиң келбейсиң,
Кеттинби мага таарынып.

Алкымыңдын актыгы,
Алтын менен жапкандай.
Тиштериндин актыгы,
Күмүштөн чеге каккандай.

Көз үстүндө эки каш,
Калем менен тарткандай.
Түбөлүккө дос болуп,
Алып алсам жазганбай.

Алкымың аппак кылайып,
Акырын сүйлөп муңайып.
Ашык болуп барганда,
Алдымдан чыксаң булайып.

Алкымыңдын агынан,
Ашык болдум абыдан.
Ашыктыктын белгиси,
Чыккым келбейт жаныңдан.

Салынганың ак жоолук,
Саамай чачың чубалып,

Көнүлдөш жарым ушу деп,
Көргөндө көөнүм кубанып.

Айтса арман арылбайт,
Адамда сиздей табылбайт.
Ашык болуп сүйбөсө,
Адамды адам сагынбайт.

Катка жаздым арзымды,
Каймана сөздө барсыңбы?
Канеткенде чыгарам,
Ичимдеги дартымды?

Сен эсиме түшкөндө,
Туралбаймын токтолуп.
Сырыңды айтпай сен кеттиң,
Сыртыңды салып мостоюп.

Айнектей көзүң чачырап,
Акактай тишиң жалтырап.
Асыл секет, сен үчүн,
Дармансыз калдым алсырап.

Чынардай болгон боюңдан,
Чыкпайсың менин оюмдан.
Бир сүйлөшүп сиз менен,
Чыкпадым такыр кумардан.

Тиктесем көзүң ирмейсиң,
Тиги деп атым тергейсиң.
Кусадар кылып күйгүзбөй,
Же, баштагыдай жүрбөйсүң.

Сөз айтамын азыраак,
Чолпондой көзүң чачырап.

Ашыктыктын белгиси,
Күндө эле дартым ашынат.

Кызылды кийсең буралып,
Кылактап чыксаң чубалып.
Куусам сизге жетпеймин,
Кыйла дарт мага куралып.

Анжиян менен Маргалаң,
Барбаган жерим калбаган.
Алардан чыккан сулуунун,
Артыгына таңгалам.

Күмүштөн кылган билерик,
Күндө келем имерип.
Көбүнчө сизди табалбай,
Күнчүлүк кетем ийменип.

Алтындан кылган билерик,
Айда келем имерип.
Айылыңыздан көрө албай,
Алыска кетем ийменип.

Сөйкөндүн боосун мыктайын,
Санаа менен жоктоюн.
Сагынышып келгенде,
Санабай кантип уктайын?

Көзүң айнек, тилиң бал,
Көргөндө калбайт биздин ал.
Көкүрөк черди тараткан,
Көрбөдүм сиздей ашык жар.

Ойлосом чыкпайт оюмдан,
Оолукту жүрөк бугумдан.

Ойноп-күлүп түбөлүк,
Ойлоймун турмуш куруудан.

Абыдан ысык жылдызын,
Ичимден сызам тымызын.
Көргөндө кантип чыдаймын,
Адамдан артык жылдызың.

Отурган жериң Айгыр-Жал,
Ойлосом кетет биздин ал.
Ойлоп жүрүп жете албай,
Азабың тартып болдум зар.

Суу алган жериң Чоң-Камыш,
Булагыңды сагындым.
Гүл жыттанган Айсулуу,
Тамагыңды сагындым.

Орто менен жайманы,
Ойлосом жаным калбады.
Айтмайынча түгөнбөйт,
Көкүрөктүн арманы.

Жаңы-Арык менен Аралды,
Азапка мени не салды?
Эске алсаңчы, ак жоолук,
Мага окшогон зардалды.

Саргарган чөптүн ыраны,
Саргартты жердин ыраагы.
Бозорткон чөптүн ыраны,
Боздоткон жердин ыраагы.

Ак ичик кийсем тердеймин,
Алыскы секет кел деймин.

Сагынгандан көрсөм деп,
Күндө эстеп дегдеймин.

Көк ичик кийсем тердеймин,
Көп кечикпей кел деймин.
Көз жеткис кеткен селкини,
Көрсөм деп күндө дегдеймин.

Ак-Сайдын сары башында,
Ак жайык Кең-Суу салкынды.
Айткан менен табалбайм,
Алыска кеткен жаркынды.

Кара тоону этектей,
Калкым консо куралып.
Кара кемзел, ак седеп,
Жарашып чыкса буралып.

Карарган тоонун дарагы,
Мөмөсү бышкан тал бекен?
Кадырың эске түшкөндө,
Санаар заман бар бекен?

Бозоргон тоонун дарагы,
Мөмөсү бышкан тал бекен?
Борумун эске түшкөндө,
Санаар заман бар бекен?

Жоругун жакшы барыдан,
Кетпейсиң менин санаамдан.
Айтканым күнөө болбосо,
Артык көрөм жанымдан.

Эңкөө бүткөн тал беле,
Татсам оозуң бал беле?

Көп зарлаймын сиз үчүн,
Мээр чөбүң бар беле?

Ак жоолугуң дүрүйө,
Кирдетпеймин дечү элен.
Күнү ажал бир келсе,
Тең кетейин дечү элен!

БОЛОТТУН АРМАНЫ²

– А, Мөкөм, акак бир тилдүү, ай жүздүү,
Айда бир көрсөм жылдыздуу.
Ай чырайлуу жамалды,
Арзысам сендей табамбы?
Азабыңа мен калып,
Сени, аксакал Жантай чал алды.
Күкүк тилдүү, күн жүздүү,
Күндө көрсөм жылдыздуу.
Күн чырайлуу жамалды,
Күйгүзүп Жантай чал алды.
Күйүтүнө мен калдым,
Күйсөм оо, сендей табамбы?
О, Мөкөм адырда оттойт бир жылкы,
Арам өлсүн миң жылкы.
Алачка* кетсин үй-мүлкү,
Ак Мөөрүм менин кана? – деп,
Ээ-эй, айтууга болдум шум күлкү.
Оо, Мөкө, торпудан оттойт бир жылкы,
Токойдон үркүп кошкуруп,
Доңуз болсун миң жылкы.
А тозокко кетсин үй-мүлкү,
Толмочум сенден айрылып,
Тобума болдум шум күлкү.
Токсон байтал айдатып,

Топудай кебез байлатып,
Той жүктөп кылаа түшпөгөн,
Менин, атама жетсин убалым.
Ак Мөөрүм сенден айрылып,
Азаптуу күндө турамын.
Тогуз айчылык жүрсөң жол,
Менин, толгонуп алым сурагын.
А менин укурук боом, аа кыл аркан,
Кыл кошуп эшкен оо чын аркан.
О, Мөкөм, топчу бир кулак тор жорго ат,
Топ жыйынга минбедим.
Толмочум Мөкөм өзүң мен,
Тобумда бирге жүрбөдүм.
Толмочум сенден айрылып,
Тозогун тарттым дүйнөнүн.
Тотудай көзүң жайнатып,
Тоо ашып көчтүң сүйгөнүм.
Кайчы бир гана кулак оо карала ат,
Карматып тойго минбедим,
Кадырман Мөкөм, өзүң менен,
Калкымда бирге жүрбөдүм.
Көрүнбөйсүң кыядан,
Каякка кеттиң сүйгөнүм?
Каралдым сенден айрылып,
Капасын тарттым дүйнөнүн.
Саргамтыл түстүү сары жайыт,
Санаамдан Мөкөм кетпейсин,
Мен сагынармын саргайып.
Ак калтар түлкү жем издейт,
Ак шумкар көктөн эңиштейт,
Айылдан тандап бирди алармын,
Ар жоругу сага келишпейт.
Ак калтар сенсин каншыдым,
Ак ала барчын жанчыдым,
Арам өлгөн Жантай чал,

Ак жаркын алды малчынын.
Чакырды Мөөрүм келсин деп,
Чабарман барды шум бала,
Чаржайыт жылкы четинде,
Мен ырдап турсам ыргала.
Минтип кетериңди билгенде,
Мен келбей бир койбой тим гана.
Атандан көрбөй бергенди,
Айдай Мөкүш, сен үчүн,
Ал арам айылга салат ченгелди.
Ааламды билген шум экен,
Ага айтышып кайсы эр тең келди.
Айыл да аман, сен да аман,
Аякта болгон сен да аман,
Акыры болдум мен жаман,
Армандуу Болот сенделдим.
Кийгениң кытай кырмызы,
Сага кимдердин түшпөйт жылдызы.
Кыдырган чалган жакпаптыр,
Кыргыздын канча миң кызы,
Ак Мөөр деген кыз бар деп,
Жактырган гана сендей нур кызды,
Жылдызын колдон түшүргөн,
Түбү жигиттин болдум мундуусу.

АК СЕЛКИ³

Ай тийген сенин сарайың,
Ай тийгенче карайын.
Ай тийгенче келбесең,
Азабың тартып калайын.

Күн тийген сенин сарайың,
Күн тийгенче карайын.

Күн тийгенче келбесең,
Күйүтүң тартып калайын.

Жылкы ичинде тай тору,
Азуусун сайып ат болду.
Антташканым ак селки,
Ажырай көчүп жат болду.

Көз адамдын чырагы,
Көпүрө суунун курагы,
Күндө барып көрө албай,
Курусун жердин ыраагы.

Карарган тоонун бооруна,
Карга айланып конуптур.
Кадырың санап бир бала,
Карыгандай болуптур.

Карарган тоонун боорунан,
Карарып туман ачылбайт.
Кадырлаш, сени көп санап,
Какшаган үнүм басылбайт.

Алтындан сөйкө салынган,
Кулагыңда болсомчу.
Айлыңдан басып суу алган,
Булагыңда болсомчу.

Күмүштөн кылган оймогун,
Оймогун боосун чойбогун.
Көрүнбөй кетип калды деп,
Күдөрүң үзүп койбогун.

Күмүштөн кылган билерик,
Күндө келем имерип,

Күндө бир айлам табалбай,
Күнчүлүк кетем ийменип.

Алтындан кылган билерик,
Айда бир келем имерип.
Айда бир айлам табалбай,
Алыска кетем ийменип.

Көк зоонун башы мелтирейт,
Көк көйнөгүң делбирейт,
Көңүлдөш жарың мен тургай,
Көргөндүн ичи элжирейт.

Жоргону минсем күлөмүн,
Жоругуң тартып жүрөмүн.
Күлүктү минсем күлөмүн,
Күйүтүң тартып жүрөмүн.

Алмалуу булак алаша,
Алмасы бышат жанаша.
Алмасы менен бир уруп,
Ак селки салдың тамаша.

Чырпыктан кылган чынарын,
Айлыңдан сени сурадым.
Ак селки, колго сен тийсең,
Жазылат менин кумарым.

АСЫЛ ЖАР⁴

Босого кулак, таш-башат,
Боздосом кумар ким жазат?
Болгонбу чатак асылган,
Ажыраштык бир замат.

Көк-Мойнок менен Кызыл-Жар,
Көңүлгө түшөр кайгы зар.

Күндөй болгон жүзүндү,
Бир көрүүгө болдум зар.

Токойдун башы Айгыр-Жал,
Тозогун тарттым, асыл жар.
Толгон айдай жүзүндү,
Бир көрмөккө болдум зар.

Кара-Чоку, Кузгун-Таш,
Кападар болду курган баш.
Кадырын санап, асыл жар,
Күнүгө агат көздөн жаш.

Айгыр-Булак, Семиз-Саз,
Алмадай боюн өтө пас.
Ар кыялың көп сурап,
Агызамын көздөн жаш.

Торпок менен Көк-Белди,
Көрмөк болдум көп жерди.
Мына минтип сиз үчүн,
Көздөн төгөм кан-селди.

Ак бейит менен Беш-Сары,
Ай сайын айтам мен аны.
Акылыма түшкөндө,
Өңүм болот кер сары.

Андан ары Терек-Суу,
Жазында келчү сен бир куу.
Ашыктыктын айынан,
Ар күнү айтам мен муну.

Ыргайга чыгып барайын,
Ал жерден издеп карайын.

Табалбасам ал жерден,
Ырысы жок таалайым.

Арчалуу менен Жыланаң,
Айлыбыз консо аралаш.
Ар кыялың көп санап,
Агызамын көздөн жаш.

Кайрылып барып эл конот,
Каман-Суу, Шекер-Булакка.
Каттасаң салам айта бар,
Кагылсын секет ынакка!

Кызыл-Өнөт, Көбүргөн,
Кыландай басып көрүнгөн.
Кызыл көйнөк буралып,
Кысталыш жерден бөлүнгөн.

Маңдай жагың Сарт-Жолду,
Санасам ичке дарт толду.
Санадар кылып мени сен,
Кандай түрдүү күн болду.

Үч-Кашка-Суу, Чоң-Ташка,
Айта турган сөз башка,
Айлыңыз калып эң артка,
Азабың тарттым башкача.

Башым түштү көп дартка,
Көңүл бурчу мен жакка.
Ырайым кылсаң болбойбу,
Көздөн аккан кан жашка.

Кайнардан аккан булагым,
Кайда деп сизди сурадым.

Жайма көкүл, узун чач,
Жанбурадар ынагым.

Карааның көрүп дууладым,
Кайда деп сизди сурадым.
Кадырыңды көп санап,
Кападар болуп куурадым.

Түз ашуу менен Зынданды,
Түтпөй ичим көп жанды.
Түбөлүк жарың болбосо,
Түгөнсүн жандын жыргалы.

Түз-Ашууну ашайын,
Түзүктөп көңүл ачайын.
Түпөйүл болгон көңүлдү,
Каякка барып жазайын?

Үйүңүз көчтү беттештен,
Үшкүрүп калдым жетпестен.
Көрүшөрбүз өлбөсөк,
Үмүтүң үзүп кетпесен.

Ак-Муз менен Кекилик,
Азабың тартып нетелик.
Амандашып коштошуп,
Алыскы жолго кетелик.

Көртө-Тоо менен Теректи,
Көңүлгө мунуң көп өтү.
Көңүлгө мүшкүл иш салып,
Көз көргүс жерге не кетти?

Сары-Күңгөй, Теректи,
Санатып мени дегдетти.

Санаага мүшкүл иш салып,
Сагынтып алтын не кетти?

Муздабас менен Карагыр,
Мункандым таппай караанын.
Мына минтип сен үчүн,
Кыйналганым карагын.

Ат-Башыдан карайын,
Армандуу менин таалайым.
Андан издеп таппасам,
Армандуу болуп калайын.

Кемеге менен Талды-Суу,
Кейишти кыйын салды ушу.
Кападар кылып кайгыртып,
Кайрылбай кетип калды ушу.

Кынама кийип белине,
Кызыгам сенин кебиңе.
Мен айранмын жалганда,
Көнүлүндүн бегине.

Айтайын келип аркаңдан,
Айлыңды таппай Арпадан.
Ар кыялың көп санап,
Азабың тартып зарланган.

Кантейин келип аркаңдан,
Калкыңды тапсам Арпадан.
Кадырың санап канчалык,
Кападар болдум зарпыңдан.

Айланып учкан ак шумкар,
Ал дагы түшөр жем үчүн.

Азабың тартып зар какшап,
Атайын келдим сен үчүн.

Көкөлөп учкан көк шумкар,
Туурга түшөр жем үчүн.
Тозогун тартып зар какшап,
Толгонуп келдим сен үчүн.

Белиң ичке тасмадай,
Башында тагдыр жазгандай.
Азабыңды көп тарттым,
Жүрөмүн кантип какшабай.

Арпанын башы коргон таш,
Ортосу даңгыл отоо таш.
Кыялың эске түшкөндө,
Кыйла агызам көздөн жаш.

Кузгун таштын булагай,
Курусун жандын ынагай.
Кусадар болуп кеттим го,
Кантейин жолдун ыраагай.

Маңдай жагың Каракол,
Үч кайнардын бөксө жол.
Ажырашып бөлүнүп,
Алыска кеттиң, аман бол.

Чаар айгыр менен Чарынды,
Кимге айтамын зарымды?
Керилип басып буралып,
Кейишке салдың жанымды.

Кайрылып барып эл конор,
Каман-Суу шекер булакка.

Каттасаң салам айта бар,
Кадырлаш секет ынакка.

Ак байталдын Кызыл-Таш,
Айтамын кой көз узун чач.
Ар кыялың көп санап,
Агызамын көздөн жаш.

Кайнар менен Арашан,
Кайрылып жүзүң карасам.
Кан жуткандай боломун,
Кадырыңды санасам.

Койгонду-Колот, Кыр-Жолду,
Колкодон кетпес сыр болду.
Комузга салып чертүүгө,
Кошулушкан ыр болду.

Ак сайга чыгып барайын,
Ал жерден издеп карайын.
Табылбаса ал жерден,
Армандуу менин таалайым.

Айлыңыз көчүп Беттештен,
Аңырып калдым жетпестен.
Аман болсом келермин,
Ажырашып жетпестен.

Кемеге менен Талды-Суу,
Кейишти жаман салды ушу.
Капа кылып жанымды,
Кайгыртып кетип калды ушу.

Айлыңыз кетти алыска,
Амалым жок барышка.

Кантейин салам айта тур,
Алыста калган таанышка.

Элиниз көчсө козголуп,
Эриккен көңүл кош болуп.
Жазылат жарпым көргөндө,
Жарк этип күлсөң оштонуп.

Жаралуу аркар көздөнүп,
Жароокер мундуу сөздөнүп.
Жамалың эске түшкөндө,
Жалбырттап ичим өрттөнүп.

Көгүчкөн учуп жеткисиз,
Көк ойго түшүп кетипсиз.
Көк ойдо чандап шамал жок,
Көңүлдөн кетпейт амал жок.

Сагызган учуп жеткисиз,
Сары ойго түшүп кетипсиз.
Сары ойдо чандап шамал жок,
Санаада турат амал жок.

Күмүштөй тишиң кашкайган,
Күзгүдөй бетиң тастайган.
Кусадар болуп таппадым,
Күрдөлүү жериң Ак-Сайдан.

Адамдан артык келбетиң,
Алмашып келген бендесиң.
Акылың артык адамдан,
Кетпейсиң менин санаамдан.

АЙТАМАК⁵

Айтамактын айынан,
Азыраак обон саламын.
Асылкеч, сендей сулуудан,
Арманда кантип каламын?

Күйгөндөн айтам бир сабак,
Күйүттү салдың, Айтамак.
Күйүтүнө чыдабай,
Айтмак болдум сөз жамап.

Күйгүзүп салдың жалынды,
Күйүткө салдың жанымды.
Көңүлдү минтип, бурганча,
Салсаңчы мага жалынды.

Жаркырап көзүн Чолпондой,
Келбетин нурдан болгондой.
Жылуу төшөк, таттуу уйку,
Койнунда жатсам ойгонбой.

Саамай чачың селкилдеп,
Айттырасың келсин деп.
Жаралуу аркар көздөнүп,
Жароокер мундуу өндөнүп.

Санап жүрөм өлгөнчө,
Сагынып кетем көргүчө.
Эстеп жүрөм өлгөнчө,
Эригип кетем көргөнчө.

Карарып чачың жалтырап,
Көп караймын жалдырап.
Сен эсиме түшкөндө,
Мен кетемин алсырап.

Сары ала шайы жоолугун,
Санжыргалуу борумун.
Санаган сайын ич күйүп,
Санаадан кетпейт жоругун.

Көк ала шайы күрмөчөн,
Көйкөлө басып түрлөнсөн.
Көптөн бери сүйлөшүп,
Өтүп барат күн нечен.

Акырын басып байкасам,
Акылга салып чайкасам.
Көңүл берип сен көнсөн,
Түбөлүккө жар болсон.

Колунда күмүш билерик,
Козголуп сүйүп ийменип.
Кой десе болбой күнүгө,
Келемин сени имерип.

Келгеним сени имерип,
Кошулсам деймин түбөлүк.
Түбөлүккө сен көнсөн,
Ойноп күлүп жүрөлүк.

Тамагыңдын актыгы,
Таң шооласы жарыктай.
Үч төрт жыл сага асылып,
Кириштим го талыкпай.

Азабың тартып ар күнү,
Айтып жүрөм зар күүнү.
Ашыктык зардан кутулуп,
Кошулсакчы бир күнү.

Колтуктап атка мингизип,
Колунду кармап бек кысып.
Колума эми тийди деп,
Безип бир кетсем ызгытып,

Кымбатым, кызыл алтынсын,
Кыялың күмүш жаркынсын.
Көргөндө көңүл сергиткен,
Күзгү бир коңур салкынсын.

Кубантасың ар кандай,
Кумар болгон жандардай.
Ойлонтосун ак тамак,
Олуттуу жерди тапкандай.

Жашылдан кемел күрмөчөн,
Жарашыктуу өң, мүчөн.
Ич кызытып бек тартып,
Жайкала басып сүйлөсөн.

Колун жумшак апапак,
Үлпүлдөгөн кебездей.
Абайлап көрсөм сыпатың,
Адамдан тууган эместей.

Көк дукаба буралып,
Көргөндө көңүл кубанып.
Көңүлүңдөн мен чыкпай,
Кай жерде турдун кубарып?

УГУЛБАЙ КЕТТИ КАБАРЫҢ⁶

Жаш кезекте жаркылдап,
Сүрбөдүк дүйнө жыргалын,
Жакын жерде сен болуп,

Артындан издеп барбадым.
Өзүндөн кабар бир укпай,
Арылсын кантип арманым.
Сизге арнап кат жазам,
Сүйлөшүп качан сырдашам,
Сүрөтүң турат жанымда,
Сүйлөбөйт экен тыңшасам.
Мендеги болгон санаалар,
Ысык-Көл менен барабар,
Өзүндөн кабар уга албай,
Жаш жүрөк болгон жарадар.
Такыр кабар болбоду,
Беш жыл эки ай болгону.
Кандайча кабар угам деп,
Капалуу жүрөк козголду.
Күкүк менен Сейнептей,
Күйүттүү болуп үн жетпей,
Зарлаган жарга кошобу,
Саринжи менен Берметтей.
Капалуу болом эстесем,
Кандай бир күндү чектесем,
Арманда өтүп кетем го,
Сүйүшкөн жарга жетпесем,
Балалык кызык өмүрүн,
Көрбөстөн өттүм арманда,
Кантейин сабыр кылайын,
Жараткан башка салганга.
Бир жылы бирге жашаган,
Өмүрлүк эле жубайым,
Угулар бекен кабарым,
Жети жыл күтүп турамын,
Тилеген тилек ишке ашып,
Самаган ойго жетермин.
Салкынын көрүп аванын,

Сайрандап жүрүп өтөрмүн,
Милдетин алып аскердин,
Эсендик белги кат бергин,
Аманат жаның соо болсо,
Жеңиштүү болуп бат келгин.
Аман-эсен бармын деп,
Жеңиш жеңип алдым деп,
Кат келер күнү бар бекен,
Кадырлаш курбум алгын деп.

МОНЧОКТОП АГАТ КӨЗДӨН ЖАШ

Айлыңдан издеп желиктим,
Аманат жандан зериктим.
Ашыктык сенин зарпыңдан,
Айың сөз болуп териктим.

Арпанын башы кара суу,
Аягы кептеш миң бугу.
Айтпай кантип коёюн,
Ичимдеги көп мунду.

Аяк жагы Каракол,
Үч-Эмчектин бөксө жол.
Ажырашып, жете албай.
Алыска кеттик, аман бол.

Кызыл-Дөбө, Жагалмай,
Кылчайып издеп таба албай.
Кыялың эске түшкөндө,
Кылча жанды аябай.

Арканын башы Курган-Таш,
Ортосу заңгел оттуу таш.

Түбөлүк жардан ажырап,
Акылым айран болдум мас.

Мандай жагың Кап-Кулак,
Барарга чолон кайсы убак.
Мал жоктуктан алалбай,
Байланды белем биздин бак.

Токойдун башы Айгыр-Жал,
Тозогуң тартып болдум зар.
Бар тилегим дүйнөдөн,
Кошуламы, ашык жар?

Кемеге менен үйүрмө,
Кеп айттырдым күнүгө.
Кебимен жооп келгенче,
Кеттинби жалган дүнүйө?

Аябаймын жанымды,
Тарттырдың го зарыңды,
Эсиң бир болсо сен өзүң,
Эскере жүр алымды.

Чаар-Айгыр деген жар болот,
Чакырып үнүм кар болот.
Жайдарым сени мен издеп,
Таппадым айла не болот?

Көйнөгүң кызыл тубардан,
Көргөндө чыгам кумардан.
Күйбөгөн жерим калбады,
Күлүп коюп мунайсан.

Кыймылдайт сенин күбөгүң,
Солкулдайт менин жүрөгүм.

Ай тийгендей жаркылдайт,
Ача салсам билегин.

Жайламак болдук быйыл жай,
Кайырманын жонуна.
Кападар кылып зарлантып,
Кайгыны салдың оюма.

Көлтөр менен Ойнок-Жар,
Көңүлдө кайгы канча бар?
Көптөн бери көрө албай,
Көрүшүүгө болдук зар.

Талаа-Булак түз жерге,
Талыкшып чарчап жатпайбыз.
Жайдарым секет сиздейди,
Таңшыган менен таппайбыз.

Бороонду-Ичке Адырлаш,
Бооруң сенин кандай таш.
Болжолдоп сага жете албай,
Мончоктоп агат көздөн жаш.

КҮҢӨТАЙ⁸ (1-түрү)

Булум, булум, булум жар,
Булум бир жардан туз албай.
Мурдатан сага ишенип,

Күңөтай, бойбойдок калдым кыз албай.
Ийри бир ийри-ийри жар,
Ийри бир жардан туз албай.
Илгертен сага ишенип,

Күнөтай, бойбойдок калдым кыз албай.
Курбуга каккан куу казык,
Кулжанын эти жол азык.
Курдашы менен бир кеткен,
Күнөтай гана кызда не жазык?
Тектирге каккан куу казык,
Текенин эти жол азык.
Тентушун таап кеткен соң,
Күнөтай гана жарда не жазык.
Эл өйдөгө чыгарда,
Кара жон эркеч кой баштайт.
Кадырлашым Күнөтай,
Качан бир болсо той баштайт.
Топтоп учкан таранчы,
Тобун бир бузбай карачы!
Топ бийкечтин ичинде,
О-кургур Күнөтай барбы карачы!
Эл ылдыйга түшөрдө,
Агала эркеч кой баштайт.
Кайсы жерден көрсөм да,
Ай, бой, бой Күнөтайым той баштайт.
Эл өйдөгө чыкканда,
Эрмек бир элең Күнөтай.
Саймалаган жоолукту,
Бермек элең Күнөтай.
Ак ирим көлдүн жакасы,
Айтмайынча жазылбайт,
Бойбой, бойбой,
Күнөтай кыздын капасы.
Көк ирим көлдүн жакасы,
Көк боз аттын такасы,
Көрмөйүнчө жазылбайт,
Бойбой, бойбой,
Күнөтай кыздын капасы.
Ак таяк кыйдым кырчындан,

Күнөтай, ашык болдум сыртыңдан.
Айланып кайра сүйлөшпөй,
Арманда калдым журтундан.
Көк таяк кыйдым кырчындан.
Көбүнчө сага сүйлөшпөй,
Күнөтай, арманда калдым,
Алиги көчкөн журтундан.
Өрүк бир жедим гүлдөшпөй,
Күнөтай, өкүттө калдым сүйлөшпөй.
Алма жедим гүлдөшпөй,
Арманда калдым сүйлөшпөй.

КҮНӨТАЙ

(2-түрү)

Ак ирим көлдүн жакасы,
Ак боз аттын такасы.
Айтмайынча жазылбайт,
Ак Күнөтай капасы.
Көк ирим көлдүн жакасы,
Көк боз аттын такасы,
Көрмөйүнчө жазылбайт,
Ак Күнөтай капасы.
Ак ирим көлдүн дубалай,
Ак тулпар аттын тумары ай.
Көксөгөндө айрылган,
Ак Күнөтай кумар ай.
Көк ирим көлдүн дубалай,
Көк тулпар аттын тумары ай.
Көксөгөндө айрылган,
Күнөтай кыздын кумары ай.
Кыштоонун башы кызыл жар,
Кызыл жардан туз албай,
Күнөтай, сизге ишенбей,

Башка жерден кыз албай,
Ак тикен чыгат бүр байлап,
Алышып жүрдүк бир жайлап.
Акылдаш жарың болоюн,
Күңөтай, азабыңа бел байлап.
Көк тикен чыгат бүр байлап,
Көнүлдө жүрдүн бир жайлап.
Көнүлдөш жарың болоюн,
Күңөтай, күйүтүнө бел байлап.

КЕЛИНДИН АРМАНЫ⁹

Жайкалып жайдын шибери,
Жарылсын койдун куйругу,
Жаш балага туш кылган,
Жан эгемдин буйругу.
Алты жашар балага,
Айтсам сөзүм тең келбейт,
Анда бозой кел дебейт.
Курудум бозой кел дебейт.
Боз уланга көз артып,
Бозоруп жалгыз мен жатам,
Күйөөлүгө көз артып,
Күйүп жалгыз мен жатам.
Жагалмай учат мойнокко,
Жан эгем кошпой койду го,
Жыргалы түмөн бойдокко.
Эңкейип качкан куланды,
Атып алар болсочу,
Этегим ачар уланды,
Сатып алар болсочу.
Капталдай качкан куланды,
Атып алар болсочу,
Капшыра басчу уланды,

Сатып алар болсочу.
Эңкее качкан кулан жок,
Эмчегим эзер улан жок.

ЖИГИТТИН АРМАНЫ¹⁰

Баштасам ырды башынан,
Бал уйкум түндө ачылган.
Бактылуу элем бир кезде,
Бакытым эми чачылган.
Колумда турган бакытты,
Кокусунан качыргам.
Күлүндөп турсаң жанымда,
Гүл элең мага ачылган.
Азапка түшүп жүрөгүм,
Арманда болуп жүрөмүн.
Адашып калып өзүңдөн,
Аябай эми жүдөдүм.
Ак сүйүү менен жетишкен,
Ашык жар элең чүрөгүм,
Өзгөчө элден жан элең,
Өзүңдөн үзбөйм күдөрүм.
Ажарын чачып жүзүңдөн,
Агарып аткан таң элең.
Баратсаң түндө жанымда,
Балбылдап күйгөн шам элең,
Бактыма менин туш болгон,
Башкача элден жан элең.
Ажырап калдым кокустан,
Анда мен бейкам жан элем.
Өзүңдү эстеп кыйналам,
Болду го күнүм ыйлаган.
Топтолуп бугум күн сайын,
Толду го ичке сыйбаган.

Топ элдердин ичинен,
Табылбас сендей сыйлаган.
Кымбатым эстеп өзүңдү,
Кыйналам абдан кыйналам.

Кыйгырдай мүчөн келишкен,
Кымча бел элең периштем.
Көздөрүң сенин моймолжуп,
Көргөндүн көөнүн эриткен.
Албырып жүзүң нурданып,
– «Алсамчы муну» – дедирткен.
Акылдуу элең өзүң да,
Адамдын көөнүн сергиткен.
Куш болуп учуп колумдан,
Карабай кеттиң кайрылбай.
Жүрөк да, тилек бир эле,
Жүрчү элек такыр айрылбай.
Ак куум менин сен элең,
Алдырбай кеттиң, алдырбай.
Кайгырам дайым сени эстеп,
Кантемин анан кайгырбай.
Күлгөндө күндөй жаркыган,
Гүл болуп жытың аңкыган.
Ашыктык отун жандырсаң,
Ак булбул болуп таңшыгам.
Ак куусу көлдүн сен болсоң,
Ак бүркүт болуп шаңшыгам.
Бактысыз болуп калгынча,
Барсамбы деймин артынан.
Алтындан эле сабагың,
Ак кебез эле тамагың.
Адамдын колун кубанткан,
Ак алма болчу мамагың.
Өзүңдү эстеп кыйналып,
Өрт болуп күйүп жанамын.

Күйүгө берсем мен минтип,
Күл болуп бир күн каламын.
Көргөндө сени жаңыдан,
Көзүмдү тартып алалбай,
Көңүлүм түшкөн өзүнө,
Күймөнүп жакын баралбай.
Убайым чеккем ошондо,
Үмүтүм үзүп калалбай.
Бийлеген менин эркимди,
Басканың сенин маралдай.
Бир жазып анан арнагам,
Ыңгайлуу жерде кармагам.
Ынтызар болуп жүрчү элем,
Ырыстуу экем жандагам.
Көз артып сага далайлар,
Көптөрү жандай албаган.
Алданган белем ошондо,
Алардан бирөө калбаган.

Таалайыма жазылган,
Тандаган жарым сен элең.
Таалайлуу кылам сени – деп,
Талпынып жүргөн мен элем.
Кылыктуу далай келиндин,
Кыркына өзүң тең элең.
Түгөйүм Какей сен менен,
Түбөлүк жашайм дечү элем.

Тагдырым тайып жолумдан,
Таалайым кетип колумдан,
Түтүнү каптап күйүттүн,
Түгөнбөс санаа чогулган.
Түйшүккө салып өзүмдү,
Түк кетпей койдун оюмдан.
Төрт айлансам жер шарын,
Таппасмын сендей сонундан.

Сулуусу элең чүрөктүн,
Толтосу элең жүрөктүн.
Өмүрүмдү узартчу,
Болчусуң суусу мүрөктүн.
Күн болуп тийип «жарк» этип,
Кубантып жанды бир өттүн.
Жоготуп коюп өзүңдү,
Жашоомдо кантип күн өтсүн.

Сүйгөнүн эстеп зарлаган,
Дүйнөдө мендей бар бекен.
Сүйгөнүнөн ажырап,
Ал дагы мендей зар бекен.
Көтөргөн сүйүү кайгысын,
Көк буйлалуу нар бекен.
Бактысыз кылган мендейди,
Бул дүйнө мага тар бекен.
Ойлоном сени күнү-түн,
От болуп ичте күйүтүм.
Оорутат жүрөк сыздатып,
Оңкулдап жалгыз жүрүшүм.
Көзүмө дайым элестейт,
Жарк этип сүйкүм күлүшүн.
Нааразы болом тагдырга,
Бөлбөгөн бакыт үлүшүн.

«Жарк» этип күлсөң айланан,
Жылдызым элең жайнаган.
Жанымда жоксуң жалжалым,
Жалгыздык мени байлаган.
Суктантып коюп бөлүндүн,
Сүйүүм ичте кайнаган.
Азапка салдың өзүмдү,
Арданам абдан арданам.

Антташкан күндөр эстеби,
Айлуу түн ошол кечтеги,
Болукшуп турган ошол кез,
Буралып жаздын көктөмү.
Ак сүйүү жолун ачсын – деп,
Ай нурун бизге төккөнү.
Күч алган анда махабат,
Күйүтүн эми өрттөдү.

Ар кимдин кирип тилине,
Ажыраштык экөөбүз,
Ашыктык оту күч алды,
Айласын кантип чечебиз.
Арадан бир аз жыл өтсө,
Алыстап анан кетээрбиз,
Аткарбай калдык антты – деп,
Арманда болуп өтөөрбүз.

Ойлонуп ичтен сызылып,
Жүргөнүндү түшүнөм.
Мен сыяктуу сенин да,
Сүйгөнүндү түшүнөм.
Махабатың күч алып,
Күйгөнүндү түшүнөм.
Сүйөм сени сүйөм – деп,
Сүйлөөрүндү түшүнөм.

Айланып алыс кетпестен,
Келээринди түшүнөм.
Ак сүйүүндү түбөлүк,
Берээринди түшүнөм.
Азапта калган мени да,
Сезээринди түшүнөм.
Баш кошоорбуз кайрадан,
Ортодо сүйүү күчүнөн.

ТҮРМӨДӨГҮ АДАМДАРДЫН АРМАНЫ

ТҮРМӨДӨГҮ АРМАН ЫР¹

Калем алып колума,
Кат жазамын ойлонуп,
Эл-журтумду мен самап,
Жаталбадым толгонуп.
Болот калем колго алып,
Болжоймун сөздүн борумун,
Түрлүү сөз менен сайратып,
Сүйлөймүн сөздүн сонунун.
Ноябрь айдын ичинде,
Айдалып үйдөн жөнөдүм,
Алланын салган иши экен,
Пешенемден көрөмүн.
Ушул күндүн өзүндө,
Кара жер калды катырап,
Жаш баласын көтөрүп,
Алганым калды жалдырап.
Айылдан чыктым бөлүнүп,
Карааны көзгө көрүнүп.
Кайран элим калды деп,
Кара жаш көздөн төгүлүп.
Айдалып Муса кетти деп,
Агайың калды күйүнүп.
Пейлинен Муса тапты деп,
Душман калды сүйүнүп.

Ал күнү келип мен жаттым,
Райондук түрмөгө.
Ушундай ишке туш болдум,
Убалга душман карайбы.
Төрт күндөн кийин мен келдим,
Биринчи номер түрмөгө,
Көрүнбөй Муса калды деп,
Агайын-тууган түнүлбө.
Аркарын атпай мен калдым,
Ак карлуу тоону аралап,
Азыраак иштеп мен келдим,
Акмак душман каралап.
Айланам бийик темир тор,
Алтын баш болду мында кор,
Жакында бошоп барсам деп,
Жараткандан тилек зор.
Жароокер курбум сүйгөнүм,
Жалындуу терең күндөрүм,
Алышып ойноп күлөрдө,
Азабын тарттым түрмөнүн.
Капа болбой катып ал,
Колондон жазган катымды,
Калтырбастан мен жаздым,
Калган ичте дартымды.
Кош, аман бол, эл-журтум,
Кайра айланып көргөнчө,
Бул алтын баш не көрбөйт,
Өмүр өтүп өлгөнчө.
Жаралыпмын мен жалгыз,
Кудурети – күчтүү кудайдан.
Жалгыздык түшүп башыма,
Жабыркап тарттым убайым.
Жараткансың кудайым,
Жалгыз кылып башымды,
Жалгандан эки жыл кесилип,

Өткөрмөк болдум жашымды.
Күйөр тууган бар болсо,
Кетпейт беле куткарып,
Кебимди сүйлөөр тууган жок,
Кесилдим соттон суралып.
Жалгыз кылып койгончо,
Жаратпай койсо эп экен,
Жардам кылар тууган жок,
Жалгыздын иши кем экен.
Айдалып келип колонго,
Айласыздан жатамын,
Абалы кандай болот деп,
Артымда катын-баламын.
Жалгыздыкка жеңдирбе,
Кайрат кыл Батый алганым,
Не болсо да көрөбүз,
Алланын башка салганын.
Чегирткеге черттирбе,
Колунда эки баланы,
Атасыз жетим дедиртип,
Көнүлгө салба санааны,
Көп ойлоп капа боломун,
Артымда чүрпө баламы.
Кудай башка салбасын,
Бул өндөгөн жараны.
Эч болбосо артымдан,
Издеп келер балам жок.
Жалгыз элем балам жаш,
Кайгыда жүрөт алтын баш,
Карыптык тарткан кезимде,
Кайрылып келер балам жаш.
Кандай күндө жаралдым,
Асылын көрбөй Алмандын,
Үч жашка чыгып калганда,
Күйүтүн тартып айрылдым.

Өтөбү жалган дүйнөдөн,
Күйүт менен алтын баш.
Мен капамын жалганда,
Жалгыздык түшүп башыма.
Жалгыз болуу, көп болуу,
Жараткандын колунда,
Жамандык көргөн кезимде,
Жалгыздык түштү оюма.
Ак кагазды бетке алып,
Алып калем колума,
Аңгеме кылып жазайын,
Азаптуу таалай шорума.
Алда кандай күн болот,
Айтылып жүрсүн соңума.
Агайын, тууган, курбулар,
Алышып жүрсүн колуна.
Алыстан берген саламым,
Агайын, тууган тобуна,
Айыпталдым жүрө албай,
Акыйкат закон жогунан.
Алладан жардам тилейин,
Ишимди салса оңуна.
Аттанып чыгып барышка,
Алыскы сапар жолумда,
Айланып кайта тарта көр,
Кең Аларча бооруна.
Аңгеме кылып алайын,
Ар түрлүү обон салайын,
Айрылбайт кайгы жүрөктөн,
Азабын тартып санаанын.
Алды-артымда бирөө жок,
Атадан жалгыз карааным,
Топтолгон кайгы тумандын,
Толкунунда турамын.
Тогуздун бири болсом деп,

Тоодой эле илебим,
Тогуз турмак бири жок,
Көрбөй түрмө караанын.
Алмак үчүн көңүлдү,
Аңгеме кылып турамын.
Айткан кызыл тил сайрайт,
Өткөн күндүн далайын,
Азаптуу күндөн чыкпадым,
Ачылат качан таалайым.
Ай, жылдар өтөт тизилип,
Алсырап күндө паанайым,
Азапты бирге тартышып,
Алганым жеди убайым.
Көтөрмөккө көңүлдү,
Көтөрүп обон салайын.
Көрсөтчү кызыл тил сайрап,
Көргөн күндүн кандайын,
Көп күндөрдү тизилтип,
Көрмөк болдум далайын.
Карап көрсөм абайлап,
Кандай болот таалайым?
Кайгы менен кан жутуп,
Канчалык кейиш убайым.
Кайгыма болуп тең орток,
Капалуу болду жубайым.
Карып жандын аманын,
Бир Алладан сурайын.
Приговордун башына,
Кыргыз ССРи атынан,
«Айыпкер» деп аталып,
Ак кагазга жазылдым.
Айдалып кетем ар качан,
Анымды кимден жашырам,
Арт жагын бергин кудайым.
Калкалап калчу канат жок,

Карып жан жалгыз башынан,
Калемде болгон иш экен,
Кай жерге барып жашынам.
Өкүм турмуш айланып,
Кетпеди менин башыман,
Энчилеп берген немедей,
Ээрчип алып артыман,
Адашпай кайта кез келет,
Тааныгансып жашынан.
Ажыратчы Мухаммед,
Айланайын атындан,
Амалсыздан адаштым,
Агайын, тууган калкымдан.
Аркалайм кимди куткар деп,
Уялаш жок катындан.
Аягымдан бек кармап,
Тыгамбы шорго башымды.
Жакшы кезде бир жүргөн,
Жакыным кетти жанымдан,
Бейпил турмуш боштондук,
Канткенде сага кабылам.
Калдайган калың эл-журтум,
Араңарды сагынам,
Кээде торго чалынам.
Чындыгы менин шорум көп,
Жабырланып наалыган,
Жарасын айткан андан көп,
Сактансаң сактайм деген кеп,
Чындыгы кимге таарынам.
Жардам күтөм кантейин,
Азирети Алладан.
Жараткан нуруң мурунтан,
Ак Мустана Мухаммед.
Жанаттан барып жай алган,
Опосуз дүйнө убара,

Кылымдан кылым өтпөгөн,
Абалкы бүткөн эл кана.
Алпурушуп күн өтүп,
Азап тартып беймара,
Жараткан алла жалгай көр,
Таппадым башка эч айла.
Азирети бир Алла,
А дагы түшкөн туткунга,
Жан-жаныбар, адамзат,
Көнбөй койбойт жазганга.
Алладан амир болгон соң,
Айтып чыккан асманга,
Туура келсе тарткылык,
Түк койбойт андан качканга,
Медет бол таксыр пайгамбар,
Белинен шорго батканга.
Жараткан өзүн билесин,
Жакшы-жаман кылышты.
Тагдырыңа айла жок,
Багып күткөн күнүмдү.
Жазууга көнбөй койбойсун,
Муз чайнап, булут бүрксөн да.
Кайберен кырк чилтен,
Бирин медет кылбайсың,
Касиеттүү эр Манас,
Жалбарамын атыңан,
Алманбет, Чубак, Эр Сыргак,
Ошол өндүү баатырдан.
Шор айланса башынан,
Бак-дөөлөтүн качырган,
Абайласам бул күндө,
Душманым көп жакындан.
Адамдан жардам болобу,
Арбакты тороп чакырсам.
Эрмек болуп керен үй,

Эч кабарсыз мен жатам.
Өткөн күндү алдыман,
Элестетип ыр жазам,
Кырк бир таш төлгөнү,
Кайта-кайта мен тартам.
Ачпас аны болду деп,
Көнүлүмдү кубантам.
Арбактары колдой көр,
Өз атам менен чоң атам.
Жараткан өзүң жар болуп,
Карыбынды жалгай көр.
Айла кеткен күн болду,
Эрмек болуп ыр жарык,
Ааламда жашаган,
Курман болду көп адам.
Улуу-кичүү курбалдаш,
Куран окуйм сизге арнап.
Ар бири кымбат эл үчүн,
Күйүп турган шам чырак,
Жардамы тиер бекен деп,
Жалынсам ыйлап мен зарлап.
Жалгызмын деген сөзүмө,
Жапарым көңүлүнө албагын,
Аман койсун кудайым,
Сен менин бел байлаган чырагым.
Капа болуп кат жаздым,
Жапарым кандай айла кылайын.
Нукен, Бурул балапан,
Булар да менин балдарым.
Аман койсун деп тилеймин,
Булардын бир чымындай жандарын.
Силерди көрүп мен турсам,
Жок болот менин арманым,
Ардактуу келиним Күкүнай,
Сен да көңүлүнө албагын.

Көрө албастан силерди,
Сагынып зарлап ыйладым.
Кыябы кирип келгенде,
Сөз тиримин жалгадым,
Не болсо да көрдүм го,
Алланын башка салганын.
Алган жарым Батыйна,
Катка мени жазбайт деп,
Таарынып сен да калбагын.
Мырзакүл, Талкан балдарым,
Бир көрө албай силерди,
Сагынып зарлап ыйладым.
Кырсыктан кудай сактасын,
Бир чымындай жандарын.
Кеңири терип жей албай,
Кеңештин берген жемишин,
Карасам абдан бек уят,
Кармалып кайра келишим.
Адамзат кайдан билебиз,
Алланын эмне кылышын.
Кең дүйнөм менин тарыды,
Кесепети тийип душмандын.
Кыябын таппай турамын,
Кыясы тайган тар жолдун.
Кыйналган учур кез болду,
Кудурет өзүң жар болгун.
Саналат саат мүнөтү,
Өмүрүм өтүп баратат.
Азаптын чети көрүнбөйт,
Сандаган күндөр, ай жатат.
Жарадар кылып жүрөктү,
Болжолсуз санаа чер жатат.
Кеңири жайып кулачын,
Кеңитип кайгы-муң жатат.
Кечке мени тоорубай,

Кечикпей качан таң атат.
Айланып торго чалынса,
Ак шумкар эстейт чабытын,
Алыска буудан чуркаса,
Аркырап керет арышын.
Арсыз жаман болсо да,
Азамат ойлойт намысын.
Өзгөрбөгөн турмушта,
Эчтеке болбойт баары чын,
Алаксып өмүр билинбей,
Байкачы өтүп барышын.
Жалпыга бирдей жардамын,
Жаратылыш калысын,
Азапка башың чалынса,
Алыстан качат таанышың.
Адам себеп тагдырга,
Кармалып кайра калышым,
Көтөрбөскө айла жок,
Таалайга тагдыр салышын.
Алып калем колума,
Айыптуулук зар кылган,
Мезгилинде адаштым,
Берекем жыргал калкымдан.
Улуу-кичүү курбалдаш,
Урматтуу жер жалпыңан.
Жер бети гүлдөп, бак гүлдөп,
Мелтиреп гүлү чалкыган,
Жайлоосу толгон мал менен,
Жакада аштык чалкыган.
Кыштагы укмуш өзгөрүү,
Кылымдар тойбос баркы бар.
Жаңылыкка жаңылык,
Кошулуп турат артынан,
Кел бери, жайыл дасторкон,
Айланайын салтыңан.

Уруксат берсе кең Совет,
Учсам деп кайра талпынам.
Катарлап үйлөр салынып,
Калаасы гүлдөп жаңырып,
Кызгалдактай кыз-келин,
Келишер жоолук салынып.
Калкыңдан кетпес берекен,
Каалаган нерсең табылып.

КӨБҮРӨӨК ПАЙДА ТАБАМ ДЕП²

Казал жазам азыраак,
Кары болдум жалдырап.
Карыш жерге баса албай,
Эки бутум шалдырап.
Камырдын ичи караңгы,
Кайран Кең-Суу аманбы?
Түрмөнүн ичи караңгы,
Түрлөгөн Кең-Суу аманбы?
Түрмөдө жатып аманат,
Бир кудайга зарланат.
Бул тозоктон куткарып,
Азаптан алчы далдалап.
Айылдын суусун бура көр,
Айланайын аталаш,
Атама көз салып тура көр.
Жогорку сууну бура көр,
Жоругу жакшы энелеш,
Көз салышып тура көр.
Көк ала зоонун боорунан,
Көрбөй басып тай кылдым,
Көбүрөөк пайда табам деп,
Эл-журтум сенден айрылдым.
Ак ала зоонун боорунан,

Андабай басып тай кылдым,
Азыраак пайда табам деп,
Айылым сенден айрылдым.
Ташка чыккан тармал чөп,
Алганымдан берген көп.
Кумга чыккан куба чөп,
Аласамдан берген көп.
Кудук кассам суу чыкпайт,
Мен жалгыздын артынан,
Өлүп калсам чуу чыкпайт.
Бак көчүрсөм жемиш жок,
Бул жакка кайра кетиш жок,
Кыжалат түшүп башыма,
Күйөт жалын ичим чок.
Алтымыш менен жетимиш,
Абышканын курагы,
Алда кандай болот деп,
Гепочонун* сурагы.
Ачкычын сөздүн бурайын,
Айылым кандай жатат деп,
Өткөндөрдөн сурайын,
Кутулсам ушул азаптан
Кош колдоп чыны сунайын.
Билбептирмин бир дагы,
Кор болдуго жубайым,
Күнү-түнү тилесем,
Кошор бекен кудайым.
Жаңырыктуу кыядан,
Жалгыз элем уядан,
Перзент берип өзү алды,
Мандайыма сыйбаган.
Эчки жүрбөс кыядан,
Элкин элем уядан,
Кош айтышып кетүүгө,
Келбеди го буяман.

Түбү бирөө кул кайыр,
Асылжандын Бекдайыр,
Өлбөсөм басып көрөрмүн,
Көрүшкөнчө кош кайыр.
Кабар берип карматты,
Кыйма жакка айдатты.
Апийим чиркин гүлдөттү,
Адегенде түрлөнттү.
Аягында моминтип,
Аябай жаман жүдөттү.
Таап алган олжо жок,
Мурдагымды түгөттү.
Көпүрө мазар жалгыздай,
Суу боюнда жалбыздай,
Тамтандатып кууратты,
Өрттөгөн кара аңыздай.
Кудайым неге жаратат,
Каралдысыз жалгыздай.
Энекем кургур өлбөй жүр,
Букарда жүрөм мен кулуң,
Жанымда жүрөт тең курбум.
Насип кылса көрөрмүн,
Кызыл беттен өбөрмүн,
Кайра айланып келермин,
Кызматың эне өтөрмүн.
Кош, энеке, сагынба,
Күйүп жүрөм жалынга,
Кучакташып көрүшсөм,
Азабым менин арылса.
Айланайын, Кең Өзөн,
Суум менин тарта көр,
Кирлиги жок үлпүлдөп,
Күнүм мени тарта көр.
Ак тоочту чайнаткан,

Унун мени тарта көр.
Ушул каттын ичинде,
Убайым тарткан мунум бар,
Ойлоймун түшкө киресин,
Атам тапкан сүйгөн жар.
Жатканым болуп жарым ай,
Жаныма батты бек убай,
Жарыкчылык береби,
Айланайын кудай ай.
Күн бешимдин убагы,
Көп жагымды карасам,
Көрүнбөйт жердин ыраагы.

СҮРҮЛГӨН ЭЛДЕН МЕН КАРЫП³

Сүрүлүп жүргөн мен бир жан,
Сүрөтүм калган кайгыдан,
Сүрүлгөн элден мен карып,
Сөз айтуудан айбыгам.
Кайгырып жүргөн мен бир жан,
Кабыгым калган кайгыдан,
Калың элден бөлүндүм,
Калкыган элден мен карып,
Кайрылуудан айтылган.
Кайгынын минип жоргосун,
Капа болбой жүрө көр,
Кадырлуу алтын жолдошум.
Каршылашкан душманга,
Жүрө көргүн тондосун,
Доско – күлкү, душманга,
Таба иштер болбосун.
Айылымдан бөлүндүм,
Азаптын минип жоргосун,
Абийриң менен жүрө көр,

Ардактуу алтын жолдошум.
Асылып жүргөн душманга,
Жүрө көргүн тоңдосун,
Асылган душман табалап,
Айылда күлкү болбосун.
Жаш балдардан аманат,
Жаманатка конбосун,
Жасаган эгем аллага.
Жатарым менин белгисиз,
Бул түрмөдө канчага.
Жаткандыктан камоодо,
Бир аллага тапшырдым,
Капа болбой оокат кыл,
Айтылды сага бар сырым.
Эсенгул менен ?згөрүш,
Бйласа мени сагынып,
Капа болбой соороткун,
«Келет» деп аваң жалынып.
Урба, сокпо, ыйлатпа,
Көнүлдөрүн пас кылып,
Жаман айтып муңайтпа,
Көкүрөгүн дарт кылып.
Сөзүм бүттү жолдошум,
Чыгарбагын эсинден,
Эсине салып жүрсүн деп,
Экинчи кабат өтүнөм.
Эсим кетип эндиреп,
Эмне экенин билбеймин,
Сен эсима түшкөндө
Алаксытып жолдоштор,
Күлсө дагы күлбөймүн.
Көз алдыман кетпедин,
Элесин көзгө суй салып,

Күнү-түнү сени ойлоп,
Жаталбадым тынч алып,
Алда кандай жан элен,
Күйгүздүң мени мынчалык.

МАМАНДЫН АРМАНЫ⁴

Элимде калган туугандар,
Кападар болбой уккула,
Рахматов Мамандан.
Колхоздо он жыл мен иштеп,
Ажырап элден, айылдан.
Эгин айдап, көп жүрчү,
Сары талаа Айгыр-Жол,
Жеримди эстеп кат жаздым.
Туулуп өзүм чоңойгон,
Өлөң-Карага, Калинин,
Элимди эстеп кат жаздым.
Асерек менен Көк-Ойдо,
Таптап атын мингизген,
Атамды эстеп кат жаздым,
Алпештеп мени өстүргөн,
Апамды эстеп кат жаздым.
Кызыл-Үңкүр, Эшек-Арт,
Өлөң-Көл калды дарыя,
Ыбырайым, Култайлар,
Элимде калды карыя.
Айыбы жок өзүмдү,
Итап кылып айдатып,
Базар-Коргон жеримен,
Жалал-Абадка мен барып,
Жатканым цемент таш болду,
Жарык күндөн ажырап,
Дайым мага шам болду.

Шам болсо да мейличи,
Кат жазам кабар угарын,
Жараткандан тилейин,
Жанымдын аман турарын.
Каракыз эжем карыя,
Ал бир күн келиптир,
Самсалым деп ойлонуп,
Кайгыга бул да жетиптир.
Ыйласа чыдап тура албай,
Кагазды бердим колуна,
Башкармага бергин деп,
Алдап салдым жолуна.
Каракыз эжем кайрат кыл,
Самсалың келет айланып,
Эсен аман чогулсак,
Көңүлүң калат жайланып.
Сейилкан менен Салтанат
Ушуларча болбоду,
Алты ай болду жатканым,
Бир кайрылып койбоду.
Жолдош менен молдо Осмон,
Булардын боору таш экен,
Аркамдан издеп келерге,
Балдарым элде жаш экен.
Алганым Күмүш ойлонгун,
Балдарым сенде жаш калды.
Атасы жок байкуш деп,
Каралуу кылып койбогун.
Шайлоокан он бир жашта эле,
Кайгырсам кандай кылайын,
Балдарым мусапыр болбосун,
Кабарын алып турайын.
Элимде жүрүп бирге өскөн,
Ыйман менен Орунбай,

Кайрылып булар келбеди.
Ырайымжан карыя,
Секин басып жөтөлүп,
Келип кетти астыма,
Көңүлүмдү көтөрүп.
Он жылкы менен он уйду,
Таламак болду Пирматов,
Завферманы ошентип,
Каматышты кулатып.
Тегирменди жеди деп,
Тутуп келип коюптур,
Жусубалы, Муратбек,
Нормада экөө турат дейт.
Жалган жерден айыптап,
Кара жаптың Арстанов!
Сот болуп жаткан убакта,
Сельсовет келип турду эле,
Өгүз доолап Таспаев,
Жалган сөздөн урду эле.
Апа капа болбоңуз,
Айыбым жок калкыма,
Аркамдан издеп сенделдин,
Жетермин апа баркыңа.
Түлкү жүрөт түз менен,
Тайган кубат из менен,
Түрмөдөн башым кутулса,
Сырдашам апа, сиз менен.
Үч балаңды куш кылып,
Колго кармап алдыңыз,
Туйгунунду учуруп,
Каңгырап элде калдыңыз.
Көкөлөп алыс кайрылбай,
Уулун учту дайынсыз,
Кайгырбастан кайрат кыл,

Эмне үчүн апа ыйлайсыз.
Осмонаалы жолдошум,
Тапшайсың мени журтуман,
Шайлоокан менен Гүлайга,
Көз салып жүр сыртынан.

БАЛАСЫ АТУУГА КЕТКЕН АТАНЫН АРМАНЫ⁹

Арманым аттын башындай,
Айталбайм ичте санаамды.
Ыйлаймын кээде тумчугуп,
Ырбатып жүрөк жарамды.
Кызматын мага көрсөтпөй,
Кайгыга салган адамды.
Ар дайым эстеп кыйналам,
Атууга кеткен баламды.

Түгөлдөп айтсам арманым,
Түгөнүп барат дарманым.
Айтпасам болбойт чынында,
Апаңдын өлүп калганын.
Убайга салдың атанды,
Улуусу элең балдардын.
Тирегим элең жан балам,
Тийбеди мага жардамын.
Эр жетип эми келгенде,
Эмгегин тийбей элдерге,
Азгырып кара шайтанын,
Алып барды кандай жерлерге,
Атууга балам кетти – деп,
Айталбай жүрдүм элдерге.
Андышкан жырткыч сен белең,
Аттырып койчу мергенге.
Акыйкат соту болгон жок,

Азыраак кылбай кечирим.
Атууга сени кетти – деп,
Айтканда соттун өтсүмүн.
Акылдан тая жаздадым,
Актыка жетпей чечимим.
Айтууга алым келбеди,
Акыркы сөзүм «кечирим».

Өзөгүм күйүп шал болдум,
Өзүмдү билбей дал болдум.
Өнгүрөп ыйлап жеталбай,
Өз балама зар болдум.
Бутагынан айрылган,
Букуру өскөн тал болдум.
Кайгыдан башым чыкпаган,
Капырай кандай жан болдум.

Күйүтүң мени өрттөдү,
Кыйын го күндүн өтмөгү.
Жалындап күйгөн бийикте,
Жылдызым түштү көктөгү.
Жашаган күнүм курусун,
Жан кыйнап минтип өткөнү.
Жан балам кеттиң ажырап,
Жашоонун келбей көктөмү.

Силерди жакшы баксам деп,
Жашоонун жолун издедим.
Адашып кээде жолумдан,
Азапка эчен түшкөмүн.
Жетилген сайын сүйүнүп,
Жакшылык сенден күткөмүн.
Аз беле көргөн ал азап,
Алаамат күндү жүктөдүң.

Мүнөзүң сенин жоош эле,
Жибектей болуп созулган.
Жаман сөз такыр чыкчу эмес,
Жан балам сенин оозундан.
Жанымдан артык көрчү элем,
Жамандык кайдан кошулган.
Ордумду басаар сен элен,
Ортобуз эми тосулган.

Жанымда жүр – деп какшагам,
Жакшы – деп сени мактагам.
Арманым калбас дечү элем,
Аталык парызым актасам.
Атагы чыгаар дечү элем,
Алдыга сени баштасам.
Максатыма жеткирбей,
Майдалап кеттиң капкачан.

Азыраак иштеп ал жерде,
Андан соң окуп келемин.
Ошентип шаарга жөнөдүң,
Ошондон айтпай бөлөгүң.
Ишенип сени жөнөткөм,
Окуунун айтып керегин.
Адашып калдың жан балам,
Тиерде мага керегин.

Көп өтпөй анан ошондон,
Телеграмма алдым колума.
Кабарды алып келиптир,
Кайгылуу менин шорума.
Шумдуктуу кабар жазылган,
Шойконду салып жолума.
– «Тескери жүрүп балаңыз,
Түштү – деп – түрмө торуна».

Түш көргөн элем мурдараак,
Оң бутум анда чириген.
Ошол түш ушул турбайбы,
Ойдо элем ошол күнүмөн.
Колума албай кагазды,
Корккомун анын түрүнөн.
Ажырап калган күн беле,
Эки уулдун эми биринен.

Жигиттик курак чыңдалып,
Жыйырма экиге келгенде,
Жаркырап жүрөөр кезинде,
Жардамың тийип элдерге.
Жамандык ишке кабылдың,
Жол ачып тозок жерлерге.
Жарылып кете жаздадым,
Жан балам сени көргөндө.

Жакшыдан жолдош күткүн – деп,
Жар салып айтып жүрчү элем.
Жактырып айткан кебимди,
Жарк этип кайра күлчү элен.
Жанымда жүргөн кезинде,
Жаныма өзүм тынч элем.
Апандын ойлоп жоктугун,
Ар дайым аяп турчу элем.

Жаңыдан шаарга барганда,
Жандашып жаман балдарга.
Жамандык ишке кабылдың,
Жактырып ойноп калганда.
Аралашып бир жүрүп,
Ар кандай ишке барганда.
Кечигип анан түшүндүн,
Кыйындык күндө калганда.

Баштаган сени шылуундар,
Кутулуп анан кетишти,
Паралап далай жерлерди,
Пайдалуу ишти чечишти,
Кылганын ишти кылышып,
Максатына жетишти.
– «Баштаган ушул» – деп айтып,
Каралап сени өтүштү.
Жүрөктөн туюп жүрөмүн,
Жүгү оор болгон күнөөнүн.
Мойнуна алып баарысын,
Жабырын тарттың бирөөнүн.
Азапка салды башыңды,
Ак көңүл байкуш мүнөзүн.
Анчалык кылмыш кылбастан,
Азабын тарттың бирөөнүн.

Ыйласа калган балдарым,
Ындыным өчүп жүдөдүм.
Ичимден онтоп кыйналып,
Ичимден күйүп жүрөмүн.
Кайрат кылып кээ бирде,
Калп эле жерден күлөмүн.
Канчалык кайрат кылсам да,
Кыйналып турат жүрөгүм.
Абалым толук түшүнүп,
Андашпайт али балдар жаш.
Жетимдик күнгө туш болуп,
Ападан алар калган жаш.
Ар жерде жүрүп көнүгүп,
Алар да болду арданбас.
Азабын тартып баарынын,
Аңгырап жалгыз калган баш.

Топтойм – деп жүрүп силерди,
Топтодум кайгы, арманды.

Баарысын көрүп келатам,
Башыма кудай салганды.
Аракет кылып жакшы эле,
Аябай атаң карманды.
Ар кимге кудай салбасын,
Аңгырап жалгыз калганды.
Сүйлөбөс болуп унчугуп,
Жүрөмүн ойго тумчугуп.
Кайгымдын айтсам чеги жок,
Кайраттан тайып улутунуп.
Көчөдө, үйдө жалгызмын,
Көп иштен калам умсунуп,
Бакыбат мурда жан элем,
Басалбайм алга умтулуп.
Көрүшүп ошол жүргөнүм,
Көптөрдүн уктум күлгөнүн.
«Кайрандар» кайдан түшүнсүн,
Кайгыда адам жүргөнүн.
Акылдуусунат айрымдар,
Айтышып кээ бир билгенин.
Акмактар шылдың кылышып,
Азапка түшкөн күндөмүн.

Жалгызмын дайым жалгызмын,
Курусун күнү жалгыздын.
Жатамын үйдө тунжурап,
Жан кыйнап ичте намысым.
Болсо да жашоо кызыксыз,
Жүрөмүн жашап бала үчүн.
Баарысын кечип коймокмун,
Бармын мен балдар бар үчүн.
Ооруймун кээде жыгылып,
Оор турмуш жүгү ныгырып.

Төшөктө жатам жап-жалгыз,
Жаралуу жүрөк сыгылып.
Жан адам кирбейт үйүмө,
Жарамдын бетин сыдырып.
Баарынан безип кетким бар,
Баш оогон жакка кыдырып.

Мен жакшы жашап турганда,
Көп эле менде тууган да.
Жан тарткан бирөө калган жок,
Жайымды сурап турганга.
Билинбей жатып мен өлсөм,
Бири да келбей жууганга.
Көмүлбөй сөөгүм калабы,
Ишенбей кетем тууганга.

Арызданып жүрүп далайга,
Азабын тарттым балама.
Аларды азыр эстесем,
Азапка бүткөн жарада.
Аларды кайдан түшүндүң,
Абакта жаткан балама.
Тун балам сенин азабың.
Туз куйду менин жарама.
Алмашып атуун жылына,
Азыр мен чыдап жүрөмүн.
Азабың сенин кыйын да,
Аныңдын баарын билемин.
Антсе да ойлоп кыйналып,
Алоолоп күйөт жүрөгүм.
Аман-соо келгин жан балам,
Аткарып менин тилегим.

ЭНЕНИН ТАГДЫРЫ⁶

Турнабай бурап жол чалган,
Туюкту бузуп жол салган.
Баш бакса ажал капшыттан,
Баласын коргоп кол салган.
Эмгеги менен сыйга жык,
Энелер төрдө сыйланып.
Күлпөтүн төксүн заманам,
Күлкү берип, ыйды алып.
Кулунум сенин айындан,
Күйүткө батты өмүрүм.
Күн көзүн көрбөй буйдалып...
Боорума катып алдейлеп,
Бакканым айтып берейин,
Боорунду жерден көтөрүп,
Басканың айтып берейин.
Боорго тээп энеңди,
Какшанып айтып берейин.
Мергенчи чыкса куш салып,
Жолунан тосуп чыгамын.
«Жолунуз болсун аке» – деп,
Болбостон тенге сунганмын.
Кыш сайын турчу жаңырып,
Кызыл тон түлкү тумагың.
Газеттен болуп дептерин,
Окудуң анан тентегим.
Коргошун куюп боёткон,
Чүкөгө толуп чөнтөгүн.
Табилинден беш көрсөм,
Тартылып нере эртеңиң.
Тийгизбей сага, өзүм жеп,
Турмуштун катуу келтегин.
Атадан жалгыз жетим деп,
Алдадым бир да жемеге.

Көнүлү чөгөт болот деп,
Көтөрүп бактым төбөмө.
Баламды берип ырдатып,
Багамын десең жыргатып,
Демдешип турчу энекен,
Дениздей көшүп жөн эле.
Өздөрүн сезип жыйындай,
Өнгөнү көрбөй тыйындай,
Ээлейбиз дешкен колго алып,
Эр Маскөөнү буюмдай.
Желмогуздар кырылды,
Жеринен турпак буюрбай.
Көк тиреп туусу жеништин,
Келгенин элге салтанат,
Көргөзбөй энең эмеспи,
Канатына калкалап.
Айтканым балам угуп ал,
Ай чыккан тоом чалкалап!
Булуттун күчү кайда бар?
Добулун соккон желдетип,
Төгүлгөн түшүм кайда бар?
Төкпөсө жамгыр селдетип,
Аскерге жөнөп көп менен,
Ардагым уулум эр жетип.
Көрүнбөй жээги чалпыган,
Көлдөн милдет аткарып,
Түкүрүк түшкөн муз болуп,
Төрдөн милдет аткарып.
Турмуштун ысык суугуна,
Туруштук берип такшалып.
Тосуп алдык кайтканда,
Тууган элиң шаттанып.
Жаныма пайда тийдирип,
Жатканда кайда ийгилик?!
Башкармадан суралап,

Шоферлигин билдирип,
Күркүрөтүп күн жүрүп,
Кырлардан ашып көп басып.
Кылдат буруп түн жүрүп,
Акылы толук ишке маш,
Азамат экен дедирип.
Ачык көңүл, күлдүргү
Атасы экен дедирип.
Көпчүлүк антип мактаса,
Көлкүлдөп энең эрүүчү.
Көтөрүлүп тура албай,
Көчөгө баскым келүүчү.
Жашыртып ийген жаз кылып,
Жакшы уулдун демиги!
Келин алып той бердик,
Кенч эмеспи эл ичи.
Турса деп толуп ырысы,
Турмуштары бурулбай.
Келгенден тартып боорума,
Келиним көрүп кызымдай.
Кызыл алтын, бал тилдүү,
Кыз атасы болгондо,
Балканактай бакыбат,
Бала атасы болгондо.
Баарыбызды ыйлаттың,
Балам сен түшүп жол жолго...
Эрдинди бир күн көгөртүп,
Эненди жаман чөгөртүп,
Эсиңен тана мас болуп,
Эрге келдиң өңөртүп.
Кайнага эптеп жайсыздык,
Көп, буттап алып суналтып,
«Энеке кечир» дебестен,
Эс алганда кубантып.
Артынан түштүң кантейин,

Аракка боюн уулантып.
Ачуулу боло баштадың,
Ак жүзүндү кубартып.
Касындай берип жазамды,
Карганда алып мазамды,
Качырып үйдүн кутманын,
Каңтарып тээп казанды.
Күрмөлбөй тилиң балдырттап,
Күнөөсүн айтпай аныктап,
Жалаңдатып бычакты.
Жарыңды кууп чалыштап,
Чымчып алган немедей,
Чынырып балдар чала уктап.
Жетелешип качтык ээ,
Жети түндө дабырттап.
Карабай алды артыңды,
Көрүнбөй көзгө бардыгы.
«Көрсөтөм, соём» көбөйүп,
Көбүрүп чырың арбыды.
Балекет болуп түйүлсө,
Барскандай муштум алдыгы.
Коёндон бетер корголоп,
Конбогон коңшум калдыбы?
Эки том болмок жазганда,
Энеңдин ушул тагдыры.
Мен таңмын, уулум ким бузду?
Мүнөзүң болду табышмак.
Жамалы өчүп түйтөйүп,
Жайдары жайың арыктап.
Айттырдым кенеш табыштап.
Акылын укпай баш уруп,
Акмактык жагың ашынып.
Талаага кетип тапканың,
Талкалап баарын сапырып.
Бурулбай сызды артыңа,

Булутка багың жашынып,
«Жашыңда жайлап салбасын,
Жаман деп түрү эринин».
Балдарымды колуман,
Бөлүп кетти колуман.
Кырк кабыргам кыйратып,
Сөгүп кетти келиним.
Төркүнүн көздөп көз жашын,
Төгүп кетти келиним.
Ак үйүм кепе тамга окшоп,
Ак төрүм кара чаңга окшоп.
Жалдырап калдым аргасыз,
Жалгыз түп, жапан талга окшоп.
Жумшартпай ичим муздатып,
Жинимди улам күчөтүп,
Бир кийбей жаңы пальтонун,
Булайтып жеңин түтөтүп.
Жармадай шыкап күндө ичип,
Жашымды минтип сурадың.
Шейшеби кардай төшөккө,
Чечинбей барып куладың.
Колтойгон бутта керз өтүк,
Тартсам серпип төшүмө,
Так салдың балам төшүмө.
Бубактап чачым агарып,
Бырыштар жаап бетиме,
Басынып өлдүм уяттан,
Баралбай топтун четине.
Бошотпой жүктөн далымды,
Бошотуп болгон алымды.
Сыздатып өчүң барчылап,
Сындырсаң дагы шагымды.
Элестетип кайрадан,
Эсине келер чагыңды.
Жоругуң жердей көтөрүп,

Түтүп жүрсө энекең,
Түйшүккө салдың түбү жок,
Түрмөгө түшүп көлөкөм.
Кантарып жарып ишенип,
Кайныңды карай сабалап,
Калыңым төлөп бергин – деп,
Кайнатаңды камалап.
Демите сүйлөп демпилдеп,
«Кызыталак кемпир» – деп,
Кайненеңе кол кайрып,
«Кызыңды бузган сенсиң» – деп.
Жалпы айылга дуулдап,
Жаманаттың таралып,
Таптырбай салдың дайнымды,
Там сүзүп түштө камалып.
Ак кирпичтен талдарым,
Айрыкча быйыл кар калың.
Райондон соттолуп,
Жол тарттым таңда ардагым.
Аркырап бороон, күрткү уруп,
Автобуз жылбай калганын.
Жөө бастым алга турбалап,
Жоолугум тытып жулунуп,
«Эр болсон, жылчы» дегенсийт,
Этектен тартып бурганак.
Арбыбай жолум кыйналып,
Кыйналган сайын чыйралып.
Женил карап күнөөндү.
Жакшылыкка ыйгарып,
Бошонуп менин санаамда,
Боюма кубат жыйналып.
Көөдөнүмдү бороонго
Тиреп келем кулунум,
Мелтиреген ак карды,
Жиреп келем кулунум.
Өлбө жаным, өлбөлөп,

Чуу деп келем кулунум.
Апаңда шондо муң кайда?
Артынан жетсең мындайда.
Атыңды тартып суулугун,
Эбинден тайып шоктонуп,
Эки жыл кеттиң соттолуп.
Алдырып өпкөм суукка,
Алоолоп денем от болуп.
Кабылдап оору камаган,
Ал күнү ошол жердеги.
Камыгып ичтен түтөдүм,
Кайгыны айтпа мендеги.
Жыгылып катуу өнүм жок,
Жыларга карыш деним жок.
Энелеп тамак жеткизген,
Элдикиндей келин жок.
Аш турат желбей табакта,
Ач болуп жаткан жерим жок,
Кайгым канат бүтүрүп,
«Кандайсың?» деген эрим жок.
Турууга өйдө чамам жок,
Тааныш үн, тааныш кадам жок.
Айнекти чертип апалап,
Алымды сулар балам жок.
Жарылып кетпей бук толуп,
Жан чыдап турат амал жок.
Сүйүүмдү сенден бөлбөдүм,
Сүйкүмдү сенден көрбөдүм.
Балама кандай карайт деп,
Башка ата таап бербедим.
Сен албай тырмак канатын,
Сен үчүн болчу тергеним.
Эңкейип күчтөн калганда,
Ушулбу сыйын көргөнүм?!
Жүрөктүн кылып кетири,
Бурагандар бар болду.

Келиниц, уулун жокпу деп,
Сурагандар бар болду.
Кысылып жооп таба албай,
Ошондо энең дал болду.
Жолдо калсын жоругун,
Жамандап кантип айтамын,
Төрөттөн калган ооруп деп.
Төгүн сөз айтып кайтамын,
Ары барып, аз жерден,
Кайтып келдим дүйнөгө.
Өмүрдүн досу догдурлар,
Көп болсо экен дүйнөдө.
Балбанга чапан жапкызган,
Баатырга орден таккызган.
Сүйөмүн жарык дүйнөнү,
Тамылжып таңын аткарган.
Кечүү бербей ажалга,
Мүрөктүн суусун ташкырган.
Таш төшөгөн жолчуну,
Тамашага батырган.
Кара ниет сууларды,
Капканына чапкызган.
Балам сен – жарык дүйнөмсүң.
Бөлүнүп чыккан денемден.
Кат жазыпсың биринчи,
Кечирим сурап эненден.
Кешигим энең канетет,
Кечирбей кеги барчылап.
Дагы эле түтөм сен үчүн,
Шыргалаң кечип калтырап.
Кылгыртып жашың кечир деп,
Кымыз сунуп, бал чылап,
Эми эле кирдин түшүмө.
Эмчегим ийип тамчылап,
Оңолуп келсең болгону,
Оң жолго түшүп жаркырап.

УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШ МЕЗГИЛИНДЕГИ АРМАН ЫРЛАРЫ

ЭНЕНИН АРМАНЫ¹

Ай-аалам уксун үнүмдү,
Айтайын арман күнүмдү.
Ажыдаар чагып, өрт алган,
Ачылган алты гүлүмдү.
Күн өтпөй жашым төгүлдү,
Күйүткө белим бүгүлдү.
Убайым менен зар какшап,
Узаттым далай күнүмдү.
Көп болду зарлап келатам,
Көтөрүп мундуу жүгүмдү.
Келелек кезде бул кайгы,
Керемет жыргал турбайбы.
Эркелеп койсо бир балам,
Эсиме келбей муң кайгы.
От болуп күйүп жанам деп,
Ойлодум качан мындайды.
Көрбөсөм бирин алардын,
Көзүмдүн жашы кургайбы?
Алтоонон бирдей ажырап,
Азыркы күнүм муң-кайгы.
Күкүгүм менин балдарым,
Күч алып улам арманым.
Ардагым бирин көрсөңчү,
Апаңар минтип калганын.

Атаңар өлүп жашымдан,
Азапка башым салганмын.
Алты уулум бар деп силерди,
Арка бел кылып калганмын.
Атадан антип калдыңар,
Алтыдан ашпай алдыңар.
Кетчү эле чыгып чый-пыйым,
Кемисе бир аз кардыңар.
Оозуна элдин алынып,
От болуп күйүп жандыңар.
Аларды күндө ойлонул,
Арманга мени салдыңар.
Башыма ал күн туш болуп,
Балапан баккан куш болуп,
Эшикке чыксам эрикпей,
Үйүмө кирсем уз болуп.
Өкүнүч тартып биринер,
Өспөсүн дедим суз болуп.
Эстедим беле мындайды,
Эрибес мундуу муз болуп.
Жалбырттап согуш чыгаарын,
Жарама тийген туз болуп.
Карманып караан кылгыдай,
Калсаңчы бириң кыз болуп.
Оморум Пишпек шаарынан,
Окуусун бүтүп жаңыдан,
Жапарым окуп жүрчү эле,
Жанагы догдур жагынан.
Кемелим, Капар, Сапарым,
Кетүүчү ишке таңынан.
Чырагым кенжем Актаным,
Чыга элек эле жанымдан.
Чаржайыт тартып ошондо,
Чатырап калган убагым.
Бири жок ошол чагымдын,

Бир укмуш күнгө кабылдым.
Таңды кеч тилеп ак тилек,
Тагдырга далай жалындым.
Энеси элем алтоонун,
Эми мен бирге зар болдум.
Бүлдүркөн бышкан шак элем,
Бүчүрү калбай кагылдым.
Кебездей чачым агарып,
Кеткенин көрчү алымдын.
Айылдан алтооң кеткенде,
Арчыбай жашым көлдөттүм,
Кара эле көзүм кашайгыр,
Кайгыны чындап көрбөпмүн.
Кулаалы алган балдарым,
Куюккан мен бир өрдөкмүн.
Кесепет согуш болбосо,
Эрчитип чүрпөм ойнотуп,
Эмине десе көнмөкмүн.
Кымындай болгон садага,
Кызымдын чачын өрмөкмүн.
Анан мен кандай өлсөм да,
Армансыз болуп өлмөкмүн.
Мен жаралдым белем күйүүгө,
Жадырайм качан сүйүнө?
Чыдабай кээде буркурайм,
Чыйыр да түшпөйт үйүмө.
Улута берчү жайы кыш,
Ушундай белең дүнүйө?
Апанар бүгүн алдырап,
Арманга белин алдырат.
Эрте-кеч оюн-тамаша,
Эшиги тынбай калдырап.
Үлпөткө толгон бир кезде,
Үйүнөр турат аңгырап.
Молодой болуп мен байкуш,

Олтурам жалгыз жалдырап.
Кээде бир үйгө кире албай,
Кетсем дейм тентип кангырап.
Көнүмүш болуп кайгырган,
Көөдөндү күйүт жай кылган.
Так эми жеттим дегенде,
Таалайым колдон тайгылган.
Карайлап айла таба албай,
Кан күйгөн күчтүү кайгымдан.
Каруусуз мен бир кум болдум,
Канаты кабат кайрылган.
Ааламда мендей бар бекен,
Алтоонон бирге айрылган.
Көрөрүм деле аз калды,
Көрөйүн дейм жазганды.
Алым жок азып ойлоого,
Аккандай кайсы жаш калды.
Боор оруп башым көтөрүп,
Ботодой боздоп жатканды,
Өзөктү өрттөп шум согуш,
Өмүрүмө өчпөс так салды.
Кур десе кудай бир жолу,
Көрсөтчү кенжем Актанды.
Куураткан мендей карыны,
Куурасын согуш тамыры.
Жаңыдан көзүм ачканда,
Жалп эткен алты жарыгы.
Туулбай койсо не болот,
Турмуштун мендей карыбы?
Ай күндөй күлүп жаркырап,
Азайтчы мундуу зарымды.
Алтоонун бири келбесе,
Ал кудай, эрте жанымды.
Күйүтүм сыйбай териме,
Күлүгү туйлай кериде.

Күнүгө жыргал той болуп,
Күн тийип жарык элиме.
Күлмүндөп турган чагында,
Гүл жайнап бүткүл жерине,
Чүкөсүн кошо өңөртүп,
Чүрпөмдү таңып белиме,
Алтоону күндө кыдырып,
Айылдап жүрсөм эмине.

ДАЛАЙ ЖАШ КЕТТИ ЭЛИМ ДЕП²

Эстесем курбум табылбайт,
Ойлосом жүрөк жалындайт.
Айта берсем арманды,
Бир күн кечке арылбайт.
Далай жаш кетти жеримен,
Даңктуу кыргыз элимен.
Далай кыз-келин айрылды,
Даанышман сулуу тенинен.
Армандуу болдум жашыман,
Далай иш өттү башымдан.
Мүнүшкөр болдум тап билбес,
Шумкарым колдон учурган.
Убайым түбү жел кайык,
Өмүрүм өтөр мунайып.
Ушунтип күйүп жашчылык,
Бүтөр беле мунайып?!
Тилегим кабыл кылабы,
Өчөбү жаштын талабы?!
Басылар күндөр болобу,
Дегдеткен ойчул санааны?!
Кырк биринчи жылында,
Жыйырма экинчи июнда.
Германия кол салды,

СССРдин тылына.
СССРдин жеринде,
Көк шибери жайкалган,
Ошол жерди алсам деп,
Германия кол салган.
Каршыгышкан фашисттер,
Кадалып турат жүрөккө.
Кайгылуу күндөн кутулуп,
Жетебиз качан тилекке?
Сталин атам күлсө экен,
Планды мыктап чийсе экен.
Аламын деген Гитлердин,
Тилеги ташка тийсе экен!
Алтын, күмүш аралаш,
Алтыны башка көрүнөт.
Азыркы жаштар оюнан,
Капалык качан бөлүнөт.
Куурайдай болду билегим,
Орундайт качан тилегим.
Аскерден жаным сен келип,
Кайгысыз качан жүрөмүн?
Кызматка бара жатканда,
Сүйгөнүм чыгып жолумдан:
«Сүйгөнүң жоого барат» деп,
Кыса кармап колумдан,
Кыйбаттап айткан бир сөзүң,
Кырк жылы кетпес оюмдан.
«Сүйгөнүм аман жүргүн!» – деп,
Жаш оорутуп өзүмдү.
Жадымдан кантип чыгарам,
Жакшы айткан сенин сөзүңдү.
Асылкеч курбум, аман бол,
Аттандың алыс сапар жол!..
Душманды көздөй учууга,
Туйгунум, канат оңдогун.

Айыгышкан жоону жоготуп,
Эсен келсең болгонуң.
Тайкы жал, чалыш ат миндин,
Тайбуурулдай таптоого,
Ийнине жарак асындың,
Эмгекчи элди сактоого.
Барган жоону багынтып,
Баатыр деп элиң мактоого.
Аттанып чыккан баатырлар,
Бирине-бири чын жолдош.
Айыгышкан жоону талкалап,
Эсен бол жаным кайыр кош!
Түбүнөн кармап каламды,
Түрлөнтүп жаздым саламды.
Түбөлүк бирге жашоочу,
Жаным сүйгөн аманбы?
Турган жериң алыста,
Айла жок бирге барышка.
Жеңесиң душман, жеңип кел,
Туулгансың намыска.
Аттанып асыл баласы,
Алыска кетип барасың.
Аман да болсоң көрөрсүң,
Агайын-тууган арасын.
Актап жоолук салынып,
Азаптуу жүрөк сагынып.
Сагынганым эмеспи –
Жаза албай каттан жаңылып.
Ак булуттай таралдым,
Алыстан сени карадым.
Жашоодо бирге жүрө албай,
Турмушта неге жаралдым?
Жаш дагы болсом көтөрөм,
Жазууда башка салганын.

Сүйгөнүм келсе аскерден,
Жалганда болбос арманым.
Жаштарды совет таптасын,
Табигат өзү сактасын.
Баш ийип – Герман Советке,
Эмгекти тездеп актасын.
Комузду күүгө келтирген,
Он колумдун тырмагы.
Сүйгөнү менен кошулган,
Бул дүйнөнүн жыргалы.
Кат жаздым сага каралап,
Жаралуу деген жаман ат.
Жаралуу болсоң майдандан,
Жаныма келсең саламат.
Эмне үчүн менин алым жок,
Жүрөктө соккон каным жок.
Алымдын кеткен себеби,
Жанымда сүйгөн жарым жок.
Өлбөсөм жаным көрөт ко,
Өлсөм турмуш болот ко?
Ойлоно берсем ушинтип,
Өмүргө зыян келет ко.
Кетсе экен Герман, кетсе экен,
Өз жерине жетсе экен!
Фронттогу балдар, ай,
Тегиз эсен келсе экен!
Германдын жерин бөлсө экен,
Фашизмди жеңсе экен.
Чыгыштын угуп Японун,
Арданып жатып өлсө экен!
Фронттогу курбулар,
Жаркырап элге келсе экен.
Жеңиш менен той кылып,
Жыргалым, элге берсе экен!

ТУТКУНГА ТҮШКӨН ЖООКЕРДИН АРМАНЫ³

Плендеги арманым,
Тынбастан эл деп зарладым.
Талыттың жалгыз канатты,
Табыйгат ошол жалганың.

Темселеп сокур кишидей,
Тепседим түндүк карларын.
Тепкидей жерде жылуу жок,
Азап тарткан арманым.

Күн, түн иштеп суукта,
Тонгондогу арманым.
Басууга бутум шилтенбей,
Болгондогу арманым.

Түндүктөгү муздарды,
Жаргандагы арманым.
Теңтуштардан айрылып,
Калгандагы арманым.

Жаным тынбай күнү-түн,
Иштегенде арманым.
Жалгыз жанды оозума,
Тиштегенде арманым.

Конвойлор мылтыктап,
Ургандагы арманым.
Кар сугунуп оозума,
Тургандагы арманым.

Кан аралаш көздөн жаш,
Аккандагы арманым.

Кардуу бороон суукта,
Баскандагы арманым.

Каруу, күч жок алсырап,
Жаткандагы арманым.
Жер түбүнөн көмүрдү,
Каскандагы арманым.

Кыргыз совет элимди,
Эстегенде арманым.
Кайгылуу муң ичимден,
Кетпегенде арманым.

Өз тилимден ажырап,
Зарлаганда арманым.
Колумда мети карышып,
Кармаганда арманым.

Эл журтумду бүт эстеп,
Боздогондо арманым.
Москваны көп ойлоп,
Козгогондо арманым.

Фрунзедей шаарымды,
Жоктогондо арманым.
Аны аралап жүрө албай,
Токтогондо арманым.

Каш кирпичке кар тонуп,
Жүдөгөндө арманым.
Калың карды капталдан,
Жирегенде арманым.

Кара ниет душман деп,
Тилдегенде арманым.

Кайда калар куу жанды,
Билбегенде арманым.

Карындаш, эже менде жок,
Кайрат айтар пенде жок.
Кайрылып көрсөм кыргызды,
Катарым арман сенде жок.

Жүрсөм турсам муунум жок,
Өөп күйөр уулум жок.
Арманда өлүп кетемби,
Артымда колдор тирек жок.

Чырактай көз жоодурап,
Кашайган шордо жатамын,
Какшатпастан ар күнү,
Арысаңчы сапарым.

Көк кашык болду эттерим,
Көнүлдөн кыргыз кетпедин.
Кетейин десем эрким жок,
Көк муздуу ак кар четтемин.

Жарылып кулак, беттерим,
Жан туйбас суук четтемин.
Жалгыз жан аман калаармын,
Партия, совет эптегин,

Азап тартып жүрсөм да,
Ала-Тоо эстен кетпедин.
Убайымы жеп койду,
Үстүмдөгү чапаным.

Титиреткен суукта,
Тиземе жетпейт чапаным.

Кайратым кажып жашадым,
Кашайдың го катарым.

Мылтык тийсе өзүмө,
Бышык эле атаарым.
Жан кулактын учунда,
Жамандыкка барбадым.
Уруксатсыз бирөөнүн,
Уурдап затын албадым.
Ажалымбы, азаппы,
Асыл башым тутулду.

Сары суу алып тиземди,
Сылтык чалды бутумду.
Өзөндүү сууда жок болот,
Өрдөк эмес, кароолу.

Өпкөмдүн жарымын,
Үшүтгү аяз бороону.
Мекенимди сагынып,
Бийлаганда арманым.

Кишен салып бутума,
Кыйнаганда арманым.
Жамгырдай төгүп жашымды,
Тыйбаганда арманым.

Чымын жанды өлүмгө,
Кыйбаганда арманым.
Көтөрүм болуп дарманым,
Кеткендеги арманым.

Көркөө душман түбүмө,
Жеткендеги арманым.
Күндөрү түнгө айланган,

Жерге барган арманым.
Күүгүмү жок, жаны жок,
Көргө барган арманым.

Жерде кендер көп болот,
Көмүр, темир, коргошун.
Атайы ачып койгонсуйт,
Көктө жамгыр чоргосун.

Өлмөйүнчө унутпайм,
Эл-журтумдун бар жагын.
Айланып көрсөм элимди,
Арылаар эле арманым.

Ойдо жок шумдук жападан,
Опосуз өттү бир топ жаш.
Касаптар кыйнап өлтүрсө,
Кайда калбайт алтын баш.

Бул жерде калбай сөөгүм,
Бурулуп элге барсачы.
Чиймеленген бул тагдыр,
Чарт үзүлүп калсачы.
Кордуктан улам айтылып,
Козголду сырлар кайдагы.
Женишке жеңиш уланып,
Өссүн жаштар аймагы!

ЖАШ АРМАН⁴

Калем алдым колума,
Кат жазууга камынып.
Калдайган кыргыз журтумду,
Каргадай башым сагынып.

Кармашууга бет алдым,
Каруу-жарак тагынып.
Канчасын кырдым душмандын,
Каракан кечип малынып.
Канкордун аткан огуна,
Кармалды жаш баш чалынып.
Кайтамбы кыргыз калкыма,
Кайгы шор баштан айрылып,
Каргаша болду мен үчүн,
Кара чоюн оскөлкө,
Как жаныма жарылып.
Жамбашым эсен калса экен,
Мен жаратканга жалынам.
Жамгырдан калың аткан ок,
Жан коёор эмес жабылып.
Зыркырап ооруйт сай сөөгүм,
Шыйрагым сыртка чабылып.
Көңүлүм айнып, эсим ооп,
Көзүмдөн оттор чагылып.
Көп болду жаткан орунум,
Көп агып каным зарыгып.
Көрбөйм го деп артымды,
Көзүмдүн жашы токтобой,
Көңүлгө балдар алынып.
Көп адам кетти жумулуп,
Көрбөстөн үйүн сагынып.
Көп баатыр чыкты кыргыздан,
Көкүрөккө орден тагынып.
Күчү кетти Гитлердин,
Көшүлөт жерге жабылып.
Күл болуп учуп жок болот,
Гитлердин сөөгү жагылып.
Эркиндүү совет өлкөсү,
Эч кимге бербейт багынып.
Эс ала түшсөм ойлоймун,

Эл-журтум сени сагынып.
Карыган атам калды деп,
Кайгы-дартым ошондо.
Камап турду бомбулап,
Каруу жок аны тосорго.
Качырашкан танкелер,
Как буурадан жөлөшүп,
Качат экен кайрылып,
Каруусу жогу бошоорго.
Каптаган ажал бат жетип,
Качамын деген осолго.
Качан да болсо ишенгин,
Калкым, канкордон совет озорго.
Танкеге танке бет келсе,
Так букадай сүзүшүп,
Таманында буржуйна,
Таамай уруп гранат,
Так ошону үзүшүп.
Таамай атып жарууга,
Танкистер тактиге жолду түзүшүп.
Тарс дегенде от чыгып,
Талкаланып түшүшүп.
Жанымда жатты келишип,
Жан аябай челишип,
Жардамдарын танкистер,
Бири-бирине беришип.
Жарым минут ичинде,
Жайланышып бүттү жеңишип.
Жамбашымдан ажырап,
Жалдырап жатып мен көрдүм,
«Жанат» оту жангандай,
Жалбырттаган сел көрдүм.
Жаны чапкан бедедей,
Жайнап жаткан эл көрдүм.
Аптаматы болбосо,

Акупант күчүн кем көрдүм.
Эки ортодо эсим ооп,
Эки жак күчтү тең көрдүм.
Кара жаным кайгырып,
Кан жыттанган жел көрдүм.
Буйрук менен кең көрдүм,
Кажыбаган кайраттуу,
Канчалык жүрсө айбаттуу,
Бул советтен эр көрдүм.
Танкени бузган талкалап,
Тайманбаган шер көрдүм.
Кашынан катуу чопосу,
Татаал бекем жер көрдүм.
Так ошерде азап жеп,
Таалайга келип мен көрдүм.
Кыйноону тартып ошерде,
Кыбыраарга алым жок.
Жамбаштан төмөн жарылып,
Жарты жоон саным жок.
Үстөмөндөн жыгылам,
Үзүп кеткен аткан ок,
«Ушинтип өлмөк белем» – деп,
Убайым тартып алым жок.
Акырындап сүйрөлүп,
Алыс жылар айла жок.
Жамбаш менен сынган бут,
Жай алдырбайт короктоп.
Жамбашым көргөн азапты,
Жалпыга айтам жомоктоп.
Жаралуу жатып ойлоном,
«Жаным чыкса ушерден,
Жар көчүрүп коёт» – деп.
Куруду алым мунайып,
Куу саным жылбай кашайып.
Кесип санды таштоого,

Келбеди мага ылайык.
Бут болбойт деп санадым,
Буйурса ушул тың айып.
Жан жолдош Керезаалыдан,
Жаңылыш кетти бир айып.
Өйдө тура калам деп,
Ошерде болду ал майып.
Баатырдык менен бат кетти,
Балапан башы чын кайып.

Канча күнү алынбай,
Кайрып айтар сөзү жок,
Көк боорум жатты жылмайып.
Жараткандын жазганы,
Жаш арман көзүн жумдурган.
Жамгырдай жааган калың ок,
Жандуу адамды ун кылган.
Жаннаты кеткен адамга,
Жан алгыч найза сундурган.
Таамай тийсе замбирек,
Ташты жарып, кум кылган.
Талаада алыс жүрсөн да,
Табышы кулак тундурган.
Коёр эмес алымды,
Коргошундай эритет.
Короо, там, тийген бадалды...
Эртели-кеч эрикпей,
Эсептеп санайт адамды.
Эсебинен кемисе,
Эстейт шондо калганды.
Жарадар болуп мен келдим,
Жаш кеткен шордуу ал калды.
Жакшылык көрбө куу Гитлер,
Жашымда айттым арманды!
Арманым ичке жайылды,

Айланып жүзүн көрсөм – деп,
Аялым менен баламды.
Аралашып немиске,
Алынбай сөөгүм калат деп,
Ар түрлүүнү ойлонуп,
Айландырдым санаамды.
Алдейлеп багып өстүргөн,
Агайын, эл-журт, аманбы?
Куркулдаган куу немис,
Кузгундай болуп көрүнүп.
Курдаштардан айрылдым,
Кургабай жашым төгүлүп.
Кабарсыз кылып табылбай,
Каламбы деп көмүлүп.
Кайгы тартып кансырап,
Калың ойго чөмүлүп.
Катын-балдарды эстесем,
Кара жаш көздөн төгүлүп.
Калың уруш ичинде,
Каршы-терши тууралып,
Кара сан жамбаш бөлүнүп.
Калкым эсте бир эсе,
Карыган атам кантет деп,
Ошондо кабыргам кетти сөгүлүп.
Кайрылар дүйнө болобу,
Калың элге көрүнүп,
Кайгы тартып жүргөндүр,
Карааныма зар болуп,
Кадырлап сүйүп алганым,
Кара чачын өрүнүп.
Алтын баш кетсе дүйнөдөн,
Атама жаман иш болор.
Артымда балдар жаш эле,
Айнегим кирдеп ыш болор.
Ачылбай күнү бүркөлүп,

Айдарым суук кыш болор.
Арыштап тынбай чуркаган,
Ак тулпар элем ойногон.
Албарстан өткүл курч кезим,
Ак болот элем жойбогон.
«Ажал жетип күн бүтсө,
Акырет көздөй мен кетсем
Арт жагым кандай болот?» деп,
Алсырап жатып ойлоном,
Абалтан шарты ушундай,
Аталаш менен койбогон.
Канааттанбайт кара жер,
Канча адам жесе тойбогон.
Кара санды тең бөлүп,
Канкордун огу жойлогон.
Ошол күнү алган жок,
«Өлдү» деп мени ойлогон.
Ажалдын оту жалындап,
Адамдын жолун торгогон.
Алыска келип өлөмбү,
Ала-Тоо алтын ордомон?!
Адамзат жөнөйт жер жайнап,
Арпа эмес, аны орбогон.
Аа дегенче жалп этет,
Ажалдын огу сомдогон.
Ал жерден аман келмекчи,
Ар кандай адам болжогон.
Алты жүз немис бир келсе,
Араң жан калат ондогон.
Таруудай чачкан немисти,
Тартиптүү аскер орногон.
Илгертен алган жеңишти,
Ленин жолун жолдогон.
Алым кетип алсырап,
Азапты тартып жатканда,

Ар нерсе кетти санаага:
«Кайрыла албай калдым, – деп, –
Карыган ата-балама».
Кат жазып кабар билгизбей,
Кадырлуу аял, агага.
Кайыттым ойду учуруп,
Калкына жетпей кайран баш,
Калабы деп талаада.
Эси оогон менен өлгөндөн,
Эч ким калбай талаага,
Санбат болгон машина,
Салып бир кетет чанага.
Эси оогонду жыйнаган,
Эки адам мага туш болду,
Эки-үч күн ошол арада.
Карап туруп жарама,
Карашты менин алыма.
Көз жумушуп бутту ороп,
Көтөрө коюп далыга.
Токтолбостон жөнөдү,
Тозокту тартсам билеби,
Толгоо бир кирди жаныма.
Кайрат менен күчтөнүп,
Кайгыны башка жүктөнүп.
Сызылып агат кара кан,
Шыйрагым сыртка бүктөлүп.
«Кетиргин, – дешти, – тез артка!»
Командирлер бүт келип.
Машинага буюрду,
Басылбай каным чубурду.
«Кыйнабай жеткиз!» деген сөз,
Кулакка жакшы угулду.
Курдашым Керезаалыны,
Куулардын огу сугунду.
Бакырууга алым жок,

Батырдым ичке мунумду.
Барып аман көрсөм дейм,
Артымда балапан жапжаш уулумду.
Кара санды кучактап,
Көк талаада мен калдым,
Карманбай бир да курбумду.
Кан жутуп алсыз жатсам да,
Кайта-кайта ойлоном,
Карыган атам-балдарды,
Калдарбек, Жумгал, Социал,
Карегим Нуркан булбулду.
Канча адам кетти өлүмгө,
Кайгырсам элим көнүлдө.
Кадимкидей жаркылдап,
Кайтар беле арманым,
Калкымды көрсөм өңүмдө?!
Кармаарга тутка калбаган,
Кара чоюн чөөгүндө.
Канча аскөлкө ок тийген,
Кара сан жамбаш сөөгүнө.
Кадалган окту суурубай,
Капшырып канча көтөрсө,
Кара жаш көздөн чуурду, ай!
Кан токтобой көп акты,
Кара сан бекем буулбай.
Капилет кетсем арман көп,
Калкыма кабар угулбай.
Канкордон келди он миңче,
Катюша аны сугунду, ай!
Он миң киши, кеп эмес,
Ошо да, катюшага жугунбу ай?
Катюша деген куралдын,
Канча түрлүү огу бар.
Кашына келген немистер,
Канча миң болсо согулар.

Каарына алып атылса,
Как жарылат чокулар.
Жаныңа түшкөн пенденин,
Жанасасы окулар.
Жыйырма гектар жердеги,
Жылмасы менен жок болот.
Шыпырып кетет көчкүдөй,
Шаркыраган от болот.
Кара чоюн темирлер,
Кардай эрип жок болот.
Кара чоюн чыдабайт,
Катюшанын огуна,
Канткенде пенде токтолот?!
Машинага түшкөндөн,
Басылбай каным чубуруп,
Байкабаптыр догдурлар,
Байлаган жиби жулунуп,
Ашкере кыйын кыйналдым,
Ары-бери урунуп.
Кара санды көтөрүп,
Карай албайм бурулуп.
Канча бир курбум бөлүндү,
Канкордун огу сугунуп.
Кокуйлаган пенде көп,
Кантерин билбей чыңырып.
Карагайдай тууралып,
Каршы-терши жыгылып.
Жалпыга тирүү кайтпасам,
Жаш өмүр өтөр арманда.
Багар атам карыган,
Балдарым жапжаш андан да.
Баарысын адам көтөрөт,
Башына мүшкүл салганда.
Аталаштан айрылган,
Армандар көп го ар жанда.

Айлымдын четин көрбөсөм,
Азис баш күйөр арманга.
Атаке, мага зарланба,
Ал-абалга карашып,
Акча берип тургандыр,
Аз-аздан өкмөт жардамга.
Аз жерден калдым урунбай,
Акупант тоскон кажарга,
Атайлап салам айтып кой,
Агайын, кары чалдарга.
Аз оокатың жетишет,
Артымда жапжаш балдарга.
Ар кайсыны көп ойлоп,
Атаке, оозун карманба.
Тирүү мени көрсөм деп,
Түйшүктү тартың карганда.
Туурун, туткан кур эмес,
Тобокел келтир жалганга.
Түк кайгырба, Түкөбай,
Түркүгүң сынбай белинен,
Тирүүлөй аман калганга.
Сагындыңар билемин,
«Саламат жетсем» – тилегим.
Аман-эсен барышка,
Ар дайым тилеп жүрөмүн.
«Эми балам кантет?» деп,
Эндирбе ата карганга.
Эгизинен айрылып,
Эсенин укпай кылайып,
Эси оогон көп го ар жанда.
Экиден төрт канатың,
Эрмегиң бар колунда,
Эриксең сүйүп алганга.
Эки көзүм төрт болду,
Элиме эсен барганга.

Энелештен экөө бар,
Эсенин укпай болдум дал.
Эң улуусу Жумабек
Эсенби келип үйдө ал?
Бир туугандан ажырап,
Бириндеген пенде бар.
Бир кат албай дайынсыз,
Билинбеген элде бар.
Билемин эл да тилектеш,
Бир көрүүгө ынтызар.
Калкына жетпей кайгырып,
Карасынан айрылып,
Капилет кетти далай жан,
Кара жерден тайгылып.
Түркүктөр сынды майданда,
Түрткүлөп ажал тайдырып.
Кан жутуп жатты далай жан,
Кардын жара сайдырып.
Колу ийнинен жок болуп,
Козголо албай токтолуп,
Кор дей түшүп суналып,
Коштошту бизден жок болуп.
Жаш жарынан ажырап,
Жаны күйгөн пенде көп,
Жалындап ичи чок болуп.
Жадылаган бедедей,
Жартыйып жаткан пенде көп.
Кат ала албай кабарсыз,
Кайгы тартыш эң жаман.
Канкорду жеңип арстандар,
Кайрадан келер тең аман.
Кара сандан ажырап,
Калкыма келдим мен аман.

БЕКИШТИН АРМАНЫ⁵

1941-жылы Улуу Ата Мекендик согушта Нарындык Бекиш деген жигиттин белине ок тийет экен. Ал жарадар болуп жатып, жанындагы Алыбек, Жапар деген эки жолдошуна айтып турган арманы:

Курдашым Жапар, Алике,
Куу кайгы түштү жүрөккө,
Жеримде өлсөм дечү элем,
Мен жетпедим ошол тилекке!
Адамда ар кыл пенде бар,
Пенделик өлүм элде бар,
Мунайтат өлүм тузагы,
Жарадар Бекиш менде бар.
Арманымды айтайын,
Алыбек, Жапар тыңдаңар,
Жалгандан качкан аркардай,
Жыйырма алты курагым.
Куурап соолуп баратам,
Кулунчактай убагым.
Ажалга кетти алтын баш,
Айрылды алаар ынагым.
Чапса талбай чуркаган,
Дулдул элем жеримде,
Шакка консо сайраган,
Булбул элем жеримде.
Белим сынып баса албай,
Бечел болдум бул жерде.
А дүйнө көздөй жетелеп,
Кан калбады денеде.
Алыбек, Жапар чочуба,
Жалганы жок кебимде,
Кайрылдыңар ырахмат,
Капалуу чөккөнүмдө.

Карабай кете бергиле,
Кантейин өлүм башымда.
Жаңылыштан ок тийип,
Жарадар кылды белимди.
О дүйнө көздөй жол тартып,
Көрбөй кеттим элимди.
Курт-кумурска талайт ко,
Куураган менин денемди,
Алым кетип, алсырап,
Агыздым кызыл канымды.
Амалымдын жогунан,
Ажалга башым багынды.
Көрбөй кеттим кантем аа,
Бая күйүттүү энем Жаңылды!
Баары карап ошондо,
Кетирди менин алымды.
Белгисиз чыгаар энеме,
Менин ай талаада калганым.
Жесир болуп көк кептер,
Менин жеримден тандап алганым,
Артымда калган бала жок,
Айтып бүтпөс арманым.
Жети жыл жүрдүм аскерде,
Же элимди көрбөдүм.
Турпагын басып кыргыздын,
Туулган жерде өлбөдүм.
Жердешим Жапар, суу барбы,
Тамагым кургап чөлдөдүм.
Жериме жетип мен өлсөм,
Болот беле арманым?
«Атаны кокуй, Мырзали»? – деп,
Бйлабайт беле алганым.
Таңган менен токтобойт,
Таасири күчтүү жарамын,
Өлүмгө тоспой башымды,

Мен кандай айла кыламын?!
Ажалы жеткен үйдө өлөт,
Үйдө өлгөндүн белгиси –
Ак кепиндеп эл көмөт.
Калкым анда, мен мында,
Өлгөнүмдү ким көрөт?
Алтын баш жерге көмүлбөй,
Арманда кетет өңдөнөт.
Кадырсыз өлүм, канетем,
Бир чымынча көрүнбөй,
Арманда кетип баратам,
Алтын баш жерге көмүлбөй,
Алыбек, Жапар, күнүң көр,
Ажырашпай, бөлүнбөй.
Жер астына мен түшөм,
Силердин көзүңөргө көрүнбөй.
Айылда өлсөм ата-энем,
Келбейт беле башыма.
Эч болбосо бир малды,
Сойбойт беле ашыма.
Арманда кеттим мен кургур,
Таарынам өмүр азына.
Азбы, көпбү бир жүрдүк,
Акмактык кылсам таарынба.
Сыйласаң, тапсаң кабар бер,
Ата-энем менин Нарында,
Адресимди айтайын,
Мен акылымдын барында.
Районум кең Нарын,
Сельсоветим Сары-Жылга,
Ардактап мени өстүргөн,
Атамдын аты Абдылда.
Айылга кабар бериштен,
Ардактуу Жапар, ар кылба.
Алланын салган иши экен,

Мына, арманда өлүп калдым да.
Соңумдан калбай бир жүрүп,
Согушта Бекиш өлдү де.
Ажырап артта калганын,
Азаптуу көзүм көрдү де.
Азаптуу ушул согушта,
Кан талаада калды де,
Аныгын ошентип айтпасаң,
Армандуу энем жол карар.
Кабарым укса өлдү деп,
Түнүлүшөр шондо алар, —
деди да Бекиш эстен танды,
Агызып жүрөгүнөн кочкул канды,

Кансырап кызыл жүзү кубарганда, менин жүрөгүмдөн тамгандай солкулдады. Бекиш ушинтип жан кыйды. Жапар Бекишти көтөрүп окопко киргизейин деп турганда, анын өзүнө да ок тийет. Анан госпиталга түшүп ошондо эмне болгонун эсине түшүрүп, өз энесине Жапар кат жазат:

Кадырлуу энем, даанышман,
Кат жибердим алыстан.
Кайгыланбай кабар бил,
Кан төгүлгөн Батыштан.
Эркелеп өскөн балаңын,
Энеке, уккун саламын.
Жаралуу жатып билгизем,
Жаш жанымын аманын.
Ага-ини дегенде,
Арман жаш көздөн чубуртам,
Кадырыңар көп өтүп,
Мен кайгылуу болуп кан жутам.
Эркелеткен, энеме,
Эмгегиң кантип унутам.
Жаш кезимде тарбия,

Сенин бергенинди кантип унутам.
Чытырман адыр көрүнөт,
Чыгышты эңсеп карасам.
Эт жүрөгүм эзилет,
Эли-журтту самасам.
Жатсам-турсам ойлонуп,
Жаратымды канатам.
Алдейлеп баккан, энеке,
Кадырың өттү жүрөккө.
Кан агызып мен жатам,
Канкорлор менен күрөшө.
Ак сүтүң менин башымда,
Акылымдын азында,
«Актаймын аны качан деп,
Менин армандуу көөнүм ушунда.
Алдастап жатам бул кезде,
Азаптуу элдин кашында
Осколка тийген айыкпас,
Жаратым бар санымда
Мендейден жатат далайы,
Онтолошуп жанымда.
Госпитал кылып коюшкан,
Сегиз бөлмө сарайды.
Санаа кетпей көңүлдөн,
Саргардым кызыл өнүмдөн.
Көргүлүгүм бар окшойт,
Түңүлдүм эле өмүрдөн,
Аз күндөн бери айыгып,
Аман калдым өлүмдөн.
Жабыгамын муңайып,
Жарадар жаным кыйналса,
Жарадар кылар пенде жок,
Жапалуу Жапар ыйласа.
«Ничего» дешет догдурлар,
Тамырымды кармаса.

Айткан менен ким угат,
Азаптуу Жапар зарласа.
Саламат жүргөн жакшы экен,
Жараткан жанды албаса.
Оюмча басып жүрө албай,
Оорума оору кошулат,
Ата-энемден кат албай,
Кыйналып жүрүп өтөмбү.

АРМАН ЫР⁶

Гитлер салды жанжалды,
Терип алды балдарды.
Ар колхоздун ичинде,
Келин, кыз, кемпир, чал калды.
Согушка кеткен жарымды,
Ойлосом жүрөк эзилет.
Ажырашкан эки жаш,
Кайсы күнү кезигет.
Акка себеп тагындым,
Кат барбы деп күнүгө,
Почточуга жалындым.
Кайгырам элдин жогунан,
Калың арман тобунан.
Кудайым өзү сактасын,
Карайын түшкөн бомбудан.
Түнөргөн элдин жогунан,
Түгөнүп арман тобунан.
Табигат өзү сактасын,
Түнөрүп түшкөн бомбудан.
Боз шинел болду кийгениң,
Бурама танке мингениң.
Билээр бекен ал курбум,
Жарынын сыздап жүргөнүн.

Өлсө экен, Гитлер өлсө экен,
Өлкөбүз совет жеңсе экен.
Өлүмгө башын байлаган,
Курбулар эсен келсе экен.
Асманда булут, шамал жок,
Акыректе арман топ.
Аскерге кеткен курбумдан,
Али күнчө кабар жок.
Көктө булут, шамал жок,
Көкүрөктө арман топ.
Көз көргүз кеткен курбумдан,
Көптөн бери кабар жок.
Аскерге кеткен сен элең.
Айылда калган мен элем.
«Кайгырбай курбум жүрө бер,
Кат жазып турам дээр элең».
Согушка кеттиң шайланып,
Курал-жарак байланып.
Келээр күнүң барбы экен,
СССРди айланып.

ФРОНТТОГУ АКАЛАРЫ ҮЧҮН АРМАНЫ'

А дүнүйө кайырсыз,
Неченди алдың айыпсыз.
Кайда кеткен изи жок,
Көрүнбөйт эч бир дайынсыз.
Бу дүнүйө каарлуу,
Ичин го жаман заарлуу.
Бири келсе бири жок,
Уктай албайм маалдуу.
Уйкум келбей кезиктим,
Ака жан көзүңдү көрбөй кезиктим.
Алыстагы армия,

Кызматта жүрүп эзилдим.
Канатым жок учушка,
Кайыгып көңүл тутууга,
Кол кармашып көрүшпөй,
Санаган көңүл узун да.
Айланып келдим алыстан,
Көзүндү көрбөй даанышман.
Мусалыр болуп кетипсин,
Кубатым акам алыстан.
Шарип каары дастаным,
Көзүндү көрбөй аздадым.
Тил келишип сүйлөшпөй,
Кубатым акам арстаным,
Кубатым болуп жан ака,
Дуба кылып жүрчү элең.
Закир каары укам деп,
Санаана алып жүрчү элең.
Көк чай куюп чайнектен,
Карачу элең айнектен.
Көрүнөбү жокбу деп,
Мени эстеп зар кеткен.
Абдыразак жан акам,
Канатым элең карасам.
Кайда кетти изи жок,
Кайгылуу көңүл санасам.
Үйгө кирип мен келсем,
Изат кылып турчу элең.
Кел ука кары Закир деп,
Жабалындай көрчү элең.
Айнектен карайм экөөңү,
Кубат кылып жүрчү элем.
Карааныңарды көргөндө,
Кубанып өзүмдөн-өзүм күлчү элем.
Көзүңөрдү бир көрбөй,
Ардакташып сүйлөшпөй,

Алланын салган иши экен,
Карап турбай, кетесиңер үндөшпөй.
Перзентке ата болдунбу,
Ака жан мага капа болдунбу?
Кайырлашып коштошпой,
Жүрөгүм канга толдунбу?
Кел деп кийиз салчу элен,
Күрсүлдөп күлүп калчу элен,
Аз да болсо өзүмө,
Ардагы чыгып калчу эле.
Жерибиз шактуу карагай,
Жемде жылкы, кара ат,
Элим жакшы ынтымак,
Жетилип турса жамагат.

АБДЫЛДАНЫН АРМАНЫ⁸

Абдылда Сейтакинов 1941-жылы Ата Мекендик согушка кетет. Бирок Өзбекстандын Самарканд шаарында кырк күн туруп, кайра элине келет. (Анын 1936–1941-жылдардын аралыгында колхоздун, селолук советтин төрагасы болуп иштегендиги тылдын да уюштургуч мыкты адамдарга муктаж экендигине байланышса керек. Ж. Б.) Бирок анын ордунда убактылуу иштеп турган Майчаков Милтеш башкармалыкты бошотуп бербей создуктурат. Акыры райкомдун катчысынын кийлигишүүсү менен мурунку ордуна ишке келет, бирок Майчаков Милтеш военкоматка түрткүлөй берип, Абдылда кайрадан согушка жиберилет. Ошондогу Абдылданын айтканы:

Эскерме казал жазганым,
Эстесем келбейт жаш чагым.
Эрмегим эле Жамбулду,

Эриктирип таштадым.
Жаңыртып казал жазганым,
Жалынсам келбейт жаш чагым.
Жалгызым эле Жамбулду,
Жалдыратып таштадым.
Кыскача казал жазганым,
Кыйкырсам келбейт жаш чагым.
Кылчайып эсен келгенче,
Кыйналбай түзүк оокат кыл,
Кыз алган Аккыз жаш жарым.
Калкыма жаздым саламды,
Жамбулум бузат санаамды,
Кайрылып эсен көрөмбү,
Каргадай Жамбул баламды.
Заманым шундай куурулду,
Бошоткон окшойм муунумду,
Кайрылып көрсөм арман жок,
Каргадай жалгыз уулумду.
Жүрөккө салдың жалынды,
Кыйнаган окшойт жанымды,
Кылчайып кайра көрөмбү,
Кыз алган Аккыз жарымды.
Жамбулду кантип кыямын,
Бузулду мындан сыягым,
Актив болдум жакшы эле,
Ак батаңды бергиле,
Айланайын Асылбаш,
Кимине тийди зыяным?
Акса кан жерге төгүлөр,
Ажал жетсе алтын баш,
Бир элдин уулу Абдылда,
Топуракка көмүлөөр.
Кокустан көзүм жумулса,
Артымда бүлөм көп эле,
Туш-тушунан бөлүнөөр,

Билгендерим аман тур,
Башынан менин баркымды.
Касаттан өлсөм Абдылда,
Касташып жүргөн Майчаков,
Кармайт го кайран калкымды,
Айланып кайра көрөмбү,
Атыр жыттуу жеримди.
Келбей калсам согуштан,
Кестешип жүргөн Майчаков,
Бийлейт го кайран элимди.
Алтындан калган күбөгүм,
Ай калкалайт чүрөгүм,
Ардагым эске түшкөндө,
Антарылат жүрөгүм.
Күмүштөн калган күбөгүм,
Күн калкалайт чүрөгүм,
Күкүгүм эске түшкөндө,
Күндө күйөт жүрөгүм.
Фрунзе менен Асылбаш,
Мунканган үнүм басылбас.
Жамбулумду көрбөсөм,
Бүркөлгөн кабак ачылбас.
Уругум күлдө Асылбаш,
Убайым тартат асыл таш,
Эл, жерим сага жетпесем,
Улуган үнүм басылбас.
Кайрылып аякка жетемби,
Али да болсом башым жаш.
Кайгырган бойдон баратам,
Көзүмдөн агып кандуу жаш.
Какшаган үнүм укпасаң,
Табигат сенин бооруң таш.
Каса жетип күн бүтсө,
Каерде калат алтын баш.
Авлиякан, Маканым,

Азабын тартып жатамын,
Бир үйдөн кеттик төрт киши,
Ошого жаман капамын,
Кайрылып жүзүн көрөмбү,
Карыган жалгыз апамын.
Ардагым эле Жамбултай,
Тилин угуп сайраган,
Кызыкка качан батамын.
Ракыя карындаш,
Ырыстуу агаң табылбас,
Абдылда өлсө согуштан,
Башкалар сени сагынбас.
Мен келгенче жакшы тур,
Айланайын жатындаш.
Карындашым Канымкан,
Кайгылуу биздин азыр ал.
Кайгыга туулуп калыпмын,
Кантерим билбей болдум дал.
Үзөнгү жолдош активдер,
Үй-бүлөмө көзүң сал.
Көрө албай бизге кол салган,
Фашисттердин пейли тар.
Кылчайып эсен келгенче,
Кыйналбай түзүк оокат кыл,
Кыз алган Аккыз сүйгөн жар,
Эң кичүү иним Жумабай,
Арманым айтып турам ай.
Согуштан эсен келгенче,
Сактаар бекен кудай ай,
Артымда бүлөм көп эле,
Кайгырбай коюум туурабы ай.
Мурат, Асыл, Айбашым,
Мыктыларым кайдасың?
Артымда калган Жамбулдун,
Таппай турам айласын.

Бүркүтаалы, Жумаалы,
Кат жазышып туралы.
Тирөөчүнөр Абдылда,
Согушка кеткен убагы.
Токбергенов Жумаалы,
Кат алышып туралы,
Кадырлашың Абдылда,
Казатка кеткен убагы,
Артымда бүлөм көп эле,
Кайгырбай эле турабы.
Алыстан аман келгенче,
Аман бол, Жамбул тентегим,
Жамбулума карай жүр,
Ысмайыл менен Бейшеним.
Силерден кабар күтөмүн,
Кайгыга терең түшөмүн,
Жолдоштук шартын ойлой жүр,
Ыракимбай, Дүйшөнүм.
Сыдыгаалы карыбыз,
Сырдаш элек баарыбыз,
Кары, жаштан бата алып,
Казатка кеткен чагыбыз.
Кылчайып эсен келгенче,
Кыйналбай түзүк оокат кыл,
Кыз алган Аккыз жарыбыз.
Жалчынын уулу Байгазы,
Жанымдын кетти айласы,
Артымда калган Жамбулга,
Кимдин тиет пайдасы.
Ыман, Жыпар, Сарманбек,
Ырымды айттым арман дөп,
Алты ата уулу Асылбаш,
Кимине айттым жаман көп.
Жетилип жаңы чыкканда,
Согушка кетип баратам,

Жүрөгүмдө арман көп,
Үзөнгү жолдош активдер,
Жамбулумду ойлой жүр,
Абдылдадан калган деп.
Өнүп-өскөн элимдин,
Баласы элем Абдылда,
Жалаң найза замандын,
Агасы элем Абдылда.
Эрегишкен душмандын,
Жарасы элем Абдылда,
Ал-абалын калкымдын,
Карачы элем Абдылда.
Эрегишкен намыска,
Жарачу элем Абдылда,
Майчакты жаңы женгенде,
Майданга кетип калдым да.
Артымда калган Жамбулум,
Тили чыгып сайрандап,
Жеңиштүү болуп майрамдап,
Олтурат бекен алдымда.
Асмандап учкан Ак шумкар,
Айланып шакка конобу,
Артымда калды ырдалып,
Абдылданын обону.
Серпилип учкан ителги,
Секирип шакка конобу,
Жүрөгүмө сакталат,
Сейтакыновдун обону.

АРМАН⁹

Арманым толду ичиме,
Айтпаймын башка кишиге.
Кат келип турса болгону,

Жарай берет ишиме.
Эшигим алды жүзүм бак,
Кашың кара, жүзүң ак.
Эстебейин десем да,
Эстегим келет үч убак.
Ак шерстен кийим сен кийсең,
Ак шайы көйнөк мен кийсем.
Алганым аман сен келсең,
Алдейлеп бала мен сүйсөм.
Көк шерстен костюм сен кийсең,
Көк шайы көйнөк мен кийсем,
Көргөнүм аман сен келип,
Көтөрүп бала мен сүйсөм.
Алтын менен коргошун,
Айды булут торосун.
Алганымдан айрыган,
Ант ургур Гитлер оңбосун!
Күмүш менен коргошун,
Күндү булут торосун.
Күйөөмдөн айрыган,
Күнөөкөр Гитлер оңбосун.
Айыгат экен чачырап,
Алгандан калдым ажырап.
Алганыңан калдын деп,
Ким багат экен асырап?
Күн чыгат экен чачырап,
Күйөөмдөн калдым ажырап.
Күйөөсүнөн калды деп,
Ким багат экен асырап?!
Чий баркыттан көрпөчөн,
Чыдабайм сени көрбөсөм.
Чын баркыңа жетермин,
Чын ажал жетип өлбөсөм.
Карадан сенин көрпөчөн,
Кайгырам сени көрбөсөм,
Кадырыңа жетермин,

Кара жер тартып өлбөсөм.
Ак жоолугум чачысы,
Энкейсем сууга малынат,
Алганымды мен эстеп,
Аябай жүрөк сагынат.

АТИНАНЫН АРМАНЫ¹⁰

Ак көйнөк кийдим пар кылып,
Акырек жагын тар кылып.
Алыска акем кетти эле,
Артыкча мени зар кылып.
Көк көйнөк кийдим пар кылып,
Көкүрөк жагын тар кылып.
Көрүнгүз акем кетти эле,
Көбүнчө мени зар кылып.
Өөдө төмөн көп басып,
Өткөрдүм күндүн узунун.
Бир акем сизди деп жүрүп,
Өчүрдүм беттин кызылын.
Кызыл пальто кызыл шым,
Кийесинби, жан аке?
Кыжыл болуп жүргөндү,
Билесинби жан аке?
Долононун бооруна,
Чымчык консо көп сайрайт.
Көп алыс акем жүрөт деп,
Карындашың көп зарлайт.

АСКЕРДЕН АМАН СЕН КЕЛСЕҢ¹¹

Кара тоонун боорунан,
Кара чаар жылан сойлосун.
Биринчи согуш баштаган,

Германия оңбосун!
Аскерден аман сен келсең,
Алдынан чыгып кол берсем.
Алган жарым келди деп,
Айылды жыйып той берсем.
Карагер аттын басмайыл,
Каарданып тартайын.
Каарман жолдош алыста,
Кай кылыгын айтайын!
Кабагыңды ачып жүр,
Катыңды бат-бат жазып жүр.
Каршы келген душмандын,
Канын суудай чачып жүр!

ДИЛГИРЕМ УРСАМ ЖЕТЕБИ?¹²

Алтындан менин саатым,
Айда тилин бураймын.
Аскерге кеткен абамдын,
Сүрөтүнү сураймын.

Ак көйнөгүм этеги,
Делбир-делбир этеби.
Алыста жүргөн абама,
Дилгирем урсам жетеби?

Көк көйнөгүм этеги,
Делбир-делбир этеби.
Көрүнбөй кеткен абама,
Дилгирем урсам жетеби?

Асманда жылдыз жалтырайт,
«Балам качан келет?» деп,
Ата-энең ыйлап зыркырайт.

Чөкө-Дөбө элибиз,
Ак пахтаны эгебиз.
А дегиле, жолдоштор,
Биз Германды жеңебиз.

Аскерге кеткен мен абам,
Ак бараң мылтык тагынат.
Арканда калган бир балаң,
Абакелеп сагынат.

Күн чыгышта бирибиз,
Күн батышта бирибиз.
Чакырсак жетпейт үнүбүз,
Кыйын болду күнүбүз.

Тепкеним темир керевет,
Почточу аке келе кет.
Мен абама кат жаздым,
Маркесин бузбай бере кет.

УБАЙЫМ МЕНЕН КАРЫДЫМ¹³

Убада сөздөн жаңылдым,
Убайым менен карыдым.
Урматым кетип аскерге,
Өткөрдүм жаштын жарымын.

Кыскача сөздөн жаңылдым,
Кайгы бир менен карыдым.
Алганым кетип аскерге,
Өткөздүм жаштын жарымын.

Сагызган конбос колотко,
Сан элим барып конот ко.

Сан элимди коргойм деп,
Сан жаштар кетти фронтко.

Көгүчкөн конбос колотко,
Көп элибиз конот ко.
Көп элимди коргойм деп,
Көп жаштар кетти фронтко.

Боз топурак майда экен,
Фронттун жолу кайда экен?
Аркандан издеп барууга,
Аялга чара бар бекен?

Иликтир күйөт кечинде,
Алтын бир күмүш ичинде.
Кыйладан бери дайын жок,
Барсыңбы фронт ичинде?

Эртең менен ишке айдайт,
Эңилген бакта куш сайрайт.
Эрмегим качан келет деп,
Эки көзүм жол карайт.

Карайган бакта куш сайрайт,
Караңгыда ишке айдайт.
Кадырлаш качан келет деп,
Эки көзүм жол карайт.

Айлыбыз конот саздакка,
Албырат жүрөк жаш чакта.
Албырып жүрөк басылбайт,
Алты түн бирге жатсак да.
Элибиз конот саздакка,
Элбирейт жүрөк жаш чакта.
Элбирген жүрөк басылбайт,
Эки түн бирге жатсак да.

Асмандагы темир куш,
Аэроплан турбайбы.
Сизди бир эстен чыгарсам,
Табыйгат мени урбайбы...

СҮЙГӨН ЖАРГА¹⁴

Ак шумкар салдың сен салдың,
Ак жибек боосун мен чалдым.
Алышкан жоого сен кетип,
Арка тылда мен калдым.

Көк шумкар салдың сен салдың,
Көк жибек боосун мен чалдым.
Көркөмдүү аскер сен кетип,
Кылгырып көзгө жаш алдым.

Оболоп учкан ак куштун,
Ак жибек боосу бар бекен?
Алыста жүргөн курдашты,
Алдырар дүйнө бар бекен?!

Көкөлөп учкан көк куштун,
Көк жибек боосу бар бекен?
Көрүнбөй кеткен курдашты,
Көрсөтөр дүйнө бар бекен?!
Автобус менен трамвай,
Ыстансага топтолсо.
Кайгы салган жаштарга,
Алыскы Герман жок болсо!
Санасам беш кол тең эмес,
Санабай койчу мен эмес.
Санасам кандай кылайын,
Самап көрөр жер эмес.

Ойлосом беш кол тең эмес,
Ойлобой койчу мен эмес.
Ойлосом кандай кылайын,
Ойноп көрөр жер эмес.

Оймогум боосу жашылдан,
Ойноп кеттиң жашынан.
Ойго бир салды жаштарды,
Оңбосун Герман башынан!

Шакегим боосу жашылдан,
Солдатка кеттиң жашыңан.
Сар-санаа кылды жаштарды,
Саргайсын Герман башынан.

Кара бир тоонун боорунда,
Карчыга десем куш экен.
Кан жолдошум кеткени –
Каарман совет иши экен.
Улуу бир тоонун боорунда,
Улар бир десем куш экен.
Улутунба, жаш кыздар,
Туугандарың кеткени –
Улуу бир совет иши экен.

Алтын менен коргошун,
Айды булут тордосун.
Агаларың койбогон,
Алыскы Герман оңбосун!
Күмүш менен коргошун,
Күндү булут тордосун.
Күйөөрүң элге койбогон,
Күйдүргү Герман оңбосун!

ТАМСИЛДИК МҮНӨЗДӨГҮ АРМАНДАР

ЭЭСИНЕ НААРАЗЫ БОЛГОН КАРА ЭЧКИНИН АРМАНЫ'

Арыз айтам Аманбай кулак салгын,
Акыбалымдан урап ай кабар алдың.
Өзүң келип абалымды сурабасан,
Өлөрүмө эми ай жакын калды.
Келгениң Аманбай жакшы болду,
Кайтарган койчуманым бакшы болду.
«Чек» деген жакка өзүң баспайсың – деп,
Кууп барып белимди кайрып койду.
Кандай айла кылайын айла барбы,
Кууп урса көбөйтүп, мал табабы?
Кырс эткизип белимди, таштап койду,
Кыбылага каратып таштап койду.
Акыл ойло Шадманым өзүң байка,
Айткан тилге түшүнбөйм айбан ата.
Азап берип мени көп кыйнаган соң,
Арманда өлүп баратам өзүм капа.
Эгерде сөздү билип тилге келсек,
Эшигинде эрмен жеп жүрбөс элек.
Эзип менин белимди, үзүп өлтүрдүң ай,
Эгем таала жазанды берсин кудай.
«Бас» деген тилиңди билип баспайбыз биз,
Бакырсаң коркуп кетип качабыз биз.
Паалың шак Шадман өзүң мал окшойсун,

Пардашсың өзүң жок окшойсуң.
Ар күнүнө үч маал суу бердиң сен,
Арыктап таңдай кургап кетемин мен.
Алты күндө зорго бир суу ичирсең.
Айла барбы чыдабай өлөмүн мен.
Көчтүм деп такыр сайга конуп алдың,
Күйгүзүп күнгө кактап жанымды алдың.
Азаптап алыс жайып алпарбастан,
Имерип корооңо эле жайып салдың.
Улуу шашке болгуча уктап алдың,
Жалган түнү болгуча тоюп алдың.
Күн ысык деп жаныңа коюп алдың,
Күнгө ургузуп малыңды союп алдың.
Беш миң сегиз жүз жети номерим бар,
Мен өлсөм бекер кетпейм орунум бар.
Ушул ишти көрүп билип текшербеген,
Кой ферма Мамадияр момунум бар.
Жүнүм жибек асыл тукум жандан элем,
Ар жылына эгиз төлдөп калган элем.
Ар жылына эгиз төл планын толтурдум мен,
Быйыл дагы эгиз төлдөп алган элем.
Кудайым айбан кылып жаратыптыр
Мал кылып адам колун каратыптыр.
Ар жылына эгиздеп улак берип,
Шадманым сени мен жадатыпмын.
Жетим болду менин ай улактарым,
Секирип тебелөөчү чунактарым.
Ушул калган туягымды жакшы баккын,
Муну да мендей кылып кууратпагын.
Айбан малды урбагыла асыл балдар,
Малды урсаңар түбүндө болосуң кор.
Азап берип малды уруп кыйнагандар,
Ак татпастан бир туякка болоду зар.
Аманбай кулак салдың арыз айттым,
Дүнияндан сапар чегип казыр кайттым.

Бул айткан арманымды ырдап чыккын,
Мал баккан чабандарың бүтүн уксун.
Менин айткан насаатымды бекем туткун,
Мындан кийин мал багып, мал күтүнсө,
Уруп, согуп, кыйнабай жакшы күтсүн.

ЭКИ АТТЫН СЫРЫ, МУҢУ²

Айылдын чети көк шибер,
Аркырап согот шамал, жел.
Амалым жок мен шордуу,
Агып бир турат көздөн сел.
Айрыган баккан малчыдан,
Алсырадым камчыдан.
Армандуу болуп көп ыйлап,
Арылбайт көзүм тамчыдан.
Жонумдан ириң акканы,
Жоо малындай бакпады.
Санымдан кетпейт салаалап,
Сабаган камчы тактары.
Башкармабыз Көчөрдүн,
Башымды жутаар бакканы,
Мындан башка колхоздун,
Булкулдап семиз аттары.
Аяктай өлү шишиген,
Армандуу аттын капталы.
Шишиги жоорум ириңдеп,
Шилиге чейин саптады.
Жок дегенде далдалап,
Жонума ичмек жаппады.
Курт быжылдап лык толуп,
Куураган жоор кетпеди.
Ойноп алган өлүлөр,
Чылапчынга батпады.

Тешип туруп көндөйлөп,
Билектей кылды такканы.
Чиркей менен көгөндүн,
Чымылдатат чакканы.
Кара ылайдан апкелип,
Капталыма чаптады.
Мыкаачы кургур активдер,
Мынчалык мени кыстады.
Күлүк кылып көп минип,
Көтөрүм кылып таштады.
Асманды карап элирген,
Армандуу аттын жазганы.
Кара чоюн ашуусун,
Капталдай басып ашканы.
Төшүмдү кести карачы,
Төрт кырдуу өрүм таспаны.
Кылтыратат муунумду,
Карынымдын ачканы.
Азап менен өткөрдүм,
Аз кана өмүр көп күндү,
Акырында көк айгыр,
Ак өпкө болуп жөткүрдү.
Көнүлүмө так салып,
Көчөркул баштык көп минди.
Аны көргөн активдер,
Аябайт ко эч кимди.
Эрегишип бир-бири,
Эсимди жаман кетирди.
Ушинтип жүрүп аз күндө,
Мени өлтүрүп таштайт шекилди.
Өлсөм ит жейт бул кезде,
Көк жашык болгон этимди,
Кара өтүктүн такасы,
Капталымды жемирди.
Темингенде көк айгыр,

Текедей болуп секирди.
Жайдары жүргөн жеримден,
Жамбулга кеттим минилип.
Активдерден өлөрүм,
Ачыктан ачык билинип.
Жолдо катар жүк басып,
Жонумдан кайыш тилинип.
Камчылар ойноп саныма,
Кайгыга башым илинип.
Ызаалап мээм айланып,
Ысыктап калдым жинигип.
Эки шордуу мундашып,
Энди турубуз биригип.
Колхоз баштык Көчөркул,
Карматпайт кайта дегенсип,
Тумшугум басып үч буттап,
Тушалып турат жоон жип.
Өзүбүз кантип арыз айттык,
Өкүмөткө жеткизип.
Өлбөй калар күн барбы?
Өмүрдөн кайгы кеткизип.
Жумабек актив көрүнсө,
Жулунуп үркөм мен типтик.
Тоодой шишик жонумду,
Токунганча мен жик-жик,
Качан минет капыр деп,
Карап турам тирмийип,
Көк айгыр сенден беш бетер,
Көтөрөм болдум кирбинип,
Кучак жеткис сандарым,
Куурап калды илмейип.
Минген актив кубанат,
Мурутунан жылмайып.
Жайкы ысыкта күйгөндөн,
Жал куйругум кырбыйып.

Турсункул жүрөт дыңкыйып,
Кардым ачып жем жебей,
Каруум кетти шылкыйып.
Барып түшкөн жеринде,
Байланып турам ыңкыйып.
Ичмегимдин алдынан,
Иричим чыгып былтыйып.
Жайымды киши сураса,
Жайгарган болом тымпыйып.
Тоюнар деп бир күнү,
Тоготпой жүрөт кылтыйып.
Биз үчүн бир да кайгырбай,
Өздөрү ичип, жеп тоёт.
Анан кийин артынан,
Акмолдодон кеп коёт.
Атты минип сельподон,
Арак апкел деп коёт.
Ызылыкка бакыртып,
Улак, тоок көп соёт.
Бул өнөрүн активдер,
Качан бир жүрүп бүт жоёт.
Эмине үчүн табият,
Бизди шордуу жаратты.
Мас болушат бир кезде,
Ичип алып аракты.
Көтөрүлүп активдер,
Көргөзөт сонун санатты.
Кара терге түшүрүп,
Менден кумарларын таратты.
Бир убакта чыдабай,
Суулугумду тиштедим.
Кара жандын айласын,
Кантер жагын издедим.
Кууп жөнөйт ыскытып,
Колхозчунун иттерин.

Кара жанды кыйнабай,
Капыстан өлүп кетпедим.
Кайра келип бир-бири,
Кармалашып эңишет.
Капталымды жемирип,
Каруумду кемитет.
Жыгып кетчи мени деп,
Бири-бирин демитет.
Денемден көбүк агызып,
Мас букадай челишет.
Бир тыйындык пайда жок,
Бири-бирин жеңишет.
Келжиреп жүрүп бекерге,
Булар кечинде үйгө келишет.
Көзүмдүн жашы көл болду,
Көргөнүм ысык чөл болду.
Жалпы бизге активдин,
Жакшылыгы нөл болду.
Жай ысыкта булардын,
Жатканы мамык төр болду.
Мундузбаев Жумабек,
Мынчалык мага шор болду.
Алкынып жүрчү ак жамбаш,
Акыры минтип кор болду.
Алдынан чыкса ит үрүп,
Аны айланта кубат коргонду.
Жазалар бекен өкүмөт,
Жайлата каным соргонду.
Такасыз бутум ташыркап,
Тамандарым чор болду.
Жукартылып үстүмө,
Жүргөнүм кара жол болду.
Айылга келген өкүмөт,
Деги биздерди көрбөс болгонбу?
Тегирменге жүк тартып,

Темселетти жанымды.
Суруң качкан каапырлар,
Сукулту менин канымды.
Алы кеткен ак жамбаш,
Арстанып кимге таарынды.
Кадырымды бир билбей,
Калактай кылды санымды.
Жолугуп мага шор мээнет,
Жок жеринен табылды.
Айбандыгым жазыгым,
Асманга эргийт басыгым.
Аса байлап кантарган,
Ак жыгач менин казыгым.
Аз күндө иттер талайт ко,
Асылдын өлгөн жашыгын.
Өкүмөткө көргөзбөй,
Өздөрү минет жашырын.
Өлөң менен ор камыш,
Өлбөс оокат азыгым.
Мен жүрчү элем башында,
Мээрим канып семирип,
Ак майыма чыдабай,
Асманды карап элирип.
Аңыздагы сокону,
Ала качып желигип.
Эзил турмуш эмгектен,
Энди калдым жеңилип.
Эсеналиев Көчөрдүн,
Эки буту теминип.
Каршы алдыма кете албай,
Кайра артыма чегинип.
Жаңырып күндө көз жашым,
Жамгырдай жерге себилип.
Жатсам зорго турамын,
Жамбашыма тебилип.

Аярлап баккан киши жок,
Ак сулуудан жем илип.
Алты күн жем жеп тыныксам,
Асмандап кетем желигип.
Көтөрүм болот деп коркуп,
Көзүмдүн жашы тамчылайт.
Мүдүрүлүп мен кетсем,
Мүлжүндөп жүрүп камчылайт.
Камчыдан башка жемим жок,
Кантип жүрүп жан чыдайт.
Таскактап дайым көп жүрүп,
Талыгып жаным алсырайт,
Камчы сүйрөп келатса,
Кайран жаным калтырайт.
Арык да болсом мен шордуу,
Андан, суудан тартынбайм.
Күмүш саптуу камчылар,
Сандарыма тарсылдайт,
Темир жүсмө ооздук,
Ууртумда шаркылдайт.
Бул жүрүштөн биз үчүн,
Бир дагы пайда артылбайт.
Жүгөндөп суулук саларда,
Жүрөгүм туйлап алсырайт.
Колтук, башым титиреп,
Коркуп денем калчылдайт.
Минип алган Жумабек,
Таранчыдай чаркылдайт.
Кымыздуу үй көрүнсө,
Кымырылып жалжылдайт.
Эч бүтүргөн иши жок,
Эригип бекер салпылдайт.
Айланайын агатай,
Активдерден жан тынбайт.
Түшө калып үстүмдөн,

Байлай салат кайтарып.
Басмайылым бошобойт,
Бастырмага алпарып.
Ызылдаган саратан,
Ичимди тутам аңтарып.
Суулугумду кемирип,
Суусап турам тамшанып.
Мага бир да кайгырбай,
Мактанат элге жактанып.
Ак жай күнү арыктап,
Акыры калдым сандалып.
Жетимиш аттын ичинен,
Жетеги элем тандалып.
Энди өлүп калам деп,
Эсим чыгат танданып.
Семизимде жүрчү элем,
Секирип, ойноп шаңданып.
Көргөндөрдүн баарысы,
Көз айрыбай жарданып.
Эч айламды таба албай,
Энди калдым зарланып.
Көлдүк болуп көлтөңдөп,
Көргөндөрдөн арданып.
Кээде калат мингендер,
Өкүмөткө кармалып.
Бул эминен дегенде,
Өлүп кетет жалбарып.
Семиртпесем күзүндө,
Мени соттогун дейт карганып.
Адамга сүйлөп арстанып,
Акебизге барбадык,
Айлабыздын жогунан,
Активдерди каргадык.
Жайы менен минилип,
Барбаган жерим калган жок,

Мундузбаев Жумабек,
Кайда минип барган жок.
Үч күндө бир сергитип,
Үстүмөн ээр алган жок.
Шабыргаалы Токтосун,
Бул дагы минди арман жок,
Акырында моминтип,
Алсырадым арман жок.
Алты айдан бери асылдар,
Ак бычанга жарыган жок.
Акчий менен Күркүрөөдөн,
Арасында талган жок.
Эч болбосо базардан,
Эки боо беде салган жок.
Ошондуктан мен турам,
Өйдөлөр кубат, алдан жок.
Кадимки семиз кезегим,
Казы, кыртыш жалдан жок,
Карып болгон убагым.
Кадимки толук сандан жок,
Айланайын агатай,
Айтканымдан жалган жок.
Активдердин акысы,
Армандуу атта калган жок.
Баялиев Турсункул,
Башынан жаман мына бул.
Баспасам башка салгылайт,
Башкача мүнөз бул кургур.
Булчун аттан айрыды,
Бусурманкул бригадир.
Мүдүрүлсөм сабаган,
Мүнөзүң менен жерге кир.
Жыргатып бизди койгонсуп,
Жымырап уктап жаткандыр.
Өкүмөттөн жашырып,

Өз кылыгын каткандыр.
Биз жактан бирөө сүйлөсө,
Аны ооздон ары каккандыр.
Түк ойдо жок жеринен,
Турсункул балаа жабышты.
Биринчи минген бул актив,
Белчирип түшкөн алгачкы.
Ар кайсыга жармашып,
Абдан кылат далбасты,
Жолдо катар жөн жүрбөй,
Жарышып же кармашты.
Мени минген активдер,
Эминеден тартынат.
Каяша айтар тилим жок,
Карап турам калтырап.
Өкүмөткө калп айтып,
Семиртем дейт тантырап.
Арка жонум аяктай,
Жалак жоор жалтырап,
Жаба токуп алганда,
Жарып өлөт жан чыдап.
Минип алса учкашат,
Дагы бирөө салбырап.
Жай жүр десе тил албайт,
Учкашкан киши жалдырап.
Курбулары көрүнсө,
Кууп жетет камчылап,
Эңишип кетип жулкушуп,
Эсимди жаман тандырат.
Мааткеримдин баласы,
Бусурманкулду карачы.
Нак ошонун кесири,
Сээримдин сегиз жарасы.
Башкармабыз Көчөркул,
Бир болбоду аралжы.

Көөнүнө башка ат жакпай,
Көбүнчө мага кадалды.
Олдо куруп калгыр ай,
Оной күчтү табарбы?
Жеткирер адам болсочу,
Өкүмөткө кабарды.
Кармап берип суратып,
Кандырар беле табамды.
Чымын, чиркей мен өңдүү,
Чыңыртып этин чагарбы?
Аз күндө муну семирт деп,
Анык милдет тагарбы?
Арманымды чыгарып,
Абийиримди жабарбы.
Башкармабыз Көчөркул,
Багып минет нак ушул.
Көбүнчө буга туш болгон,
Көк айгырдын багы ушул.
Жер алдына кетүүгө,
Жетигип калган табы ушул.
Бакканы ушул карачы,
Бакадай кылып кууратып,
Итиреңдеп теминет,
Иттердин баарын чуулатып.
Эч болбосо турбады,
Мени күндө бир жол оонатып.
Жүнүм жыдып аз күндө,
Кырчаңгы болуп кетермин.
Активдерге ушинтип,
Абыдан жаман кекендим.
Ушундай болуп сен дагы,
Тери бир аксын чекеңдин.
Аман турса партия,
Мен максатыма жетермин.

Бир аз күнгө өлбөсөм,
Кайрат кылып турсамбы?
Кыйшактасам бир жолу,
Камчы менен бир салды.
Кышында коёр бактырып,
Каруусу кеткен бир чалды.
Кардым басып суусасам,
Кантип жаным тынч алды.
Ботодой көзүм жалдырап,
Болормун сөзсүз кырчангы.
Кезитке жазып ыр кылып,
Же буларды бир балекет кылсамбы?
Былтыркы майдан мен дагы,
Биротоло кутулгам.
Арыктуу жерди көргөндө,
Ач бөрүдөй жутунгам.
Быйыл минтип үч кабат,
Тушоо кетпейт бутумдан.
Бул ахбалга келтирди,
Мени атка минер кутурган.
Мундузбаев Жумабек,
Муңумду такыр уга элек.
Былтыртан бери бул мага,
Бир жакшылык кыла элек.
Бул мингени кырк беш күн,
Бир дагы жаным тына элек.
Эптеп жаным отурса,
Минип жүрөт илээлеп.
Мен не жаздым буларга,
Мынчалык мени күнөөлөп.
Калың шордон кутулуп,
Кайран жаным тынса экен.
Томолок сыным толтуруп,
Тоюндуруп минсе экен.

Күлгүн жаным күлтүндөп,
Күзгү малдай күлсө экен.
Биздер үчүн өкүмөт,
Бир жакшылык кылса экен.

ТОР КАШКА АЙГЫРДЫН АРМАНЫ³

Арманын айтып тор кашка,
Араң чыгам беш жашка.
Жоор кылып жонумду,
Азап көрдүм бир башка.
Арка терим калбады,
Убалым жетсин Мукашка.
Арызданууга жете албай,
Араң турам Уу-Ташта.
Абыкайга мингизди,
Өйдө-төмөн жүргүздү.
Токулгасы эң жука,
Өркөчүмдү сүргүздү.
Көз көрүнө ушунтип,
Душмандыгын билгизди.
Как далынын башынан,
Бычак менен тилгизди.
Жоор кылып жонумду,
Ташыркатып колумду,
Башымды жерге жеткирбей
Катырды менин шорумду
Айланайын догдурлар,
Көрөсүң качан оорумду.
Же шили кууп өлөмбү,
Шишитип өпкө, боорумду.
Бекбаатыр чокой калабы,
Оё кесип соорумду.
Өркөчтөн ылдый кара так,

Калбыр кылды жонумду.
Кагылайын өкүмөт,
Ачабы менин шорумду.
Же кирбей эле коёбу,
Жашырып койсо болобу.
Бир тууган деп Мукашка
Жан басууну коёлу,
Куладыкка карабай
Абыкейди соёлу.
Мага кылган так ошол,
Эки көзүн оёлу,
Тергөөчүгө билдирип,
Шилисине конолу.
Антип өчтү албасак,
Адатын акмак коёбу?
Басууга менде дарман жок,
Эч дарманым калган жок.
Бир көрүп кетсе сельсовет,
Деги менде арман жок.
Күбө болор Мусакем,
Бул сөзүмдө жалган жок.
Кралин куюп жонума,
Себеп кылып оорума.
Ал күнү Муса көрбөсө,
Шишигим түшмөк боорума.
Дарылап кийин азыраак,
Ошентип калды сообума.
Кошула албай калмакмын,
Энчилүү үйүр тобума.
Кетпей калдым аз жерден,
Керексиз иштин онуна.
Комиссия келбесе,
Текшерип мени көрбөсө,
Теңдигиме жеткирип,
Өчүмдү алып бербесе,

Мукаш менен бет кылып,
Күнөөбүздү тербесе.
Кимибизде айып көп,
Энчибизди бербесе.
Арманым кетет ичиме,
Суусу да тартыш ичүүгө.
Күндөн-күнгө ылдыйлап,
Тарап барат шишигим.
Тыюу салса болбойбу,
Тартипсиз андай кишиге
Айта берсе түгөнбөйт,
Абыкей, Мукаш кылыгы.
Кудалашып булардын,
Жакын экен алымы.
Өзү койчу неме экен,
Такыр болбойт тынымы.
Күнү-түнү чапкылап,
Кетирди менин сынымды.
Куурай кылып өткөрдү,
Кулпунуп өтчү жылымы.
Эми көрбөй эле койгула,
Үркөсүң көрсөң сынымы.

ТАПАНЧА АТТУУ ТӨӨНҮН АРМАНЫ⁴

Көпчүлүк сага ырдаймын,
Колхоздо болгон турмушту.
Эпкиндүүлөр жакшы иштеп,
Зыянкеч кылган кылмышты.
Көпчүлүк сага айтаарым,
Билимден башың тартпагың.
Жалкоолукка берилип,
Үшкүрүп үйдө жатпагың.
Түкүнчө болуп калды деп,

Жок жерден шылтоо таппагын.
Камыт коко даярдап,
Тишин кошо таптагын.
Жазгы алышка камданып,
Кетменинди саптагын.
Убагында бүтөөр деп,
Керилип үйдө жатпагын,
Жана жаш өспүрүм комсомол,
Түнкүсүн кантип окуйм деп,
Сен да окуудан качпагын.
Эми мал өстүргөн малчылар,
Өлтүрбөй малың сактагын.
Акчасына кызыгып,
Артелдин малын сатпагын.
Түнкүсүн короо кайтарбай,
Үйүндө уктап жатпагын.
Карышкыр болсо жайытта,
Салып койгун капканын.
Түшүрүп алып капканга,
Өкүмөткө бергин талпагын.
Эпкиндүү менен жалкоону,
Эми ажыратып айтамын.
Колхозчунун жакшысы,
Өндүрүштө жакшы иштеп,
Эмгегинен тандалган.
Колхозчунун жаманы,
Жакшы иштебей колхоздо,
Жеринен тентип сандалган.
Активдердин жакшысы,
Элин алга үндөгөн.
Активдердин жаманы,
Элин сөгүп тилдеген.
Ким эмне кылып жатканын,
Бирин дагы билбеген.
Мына ушундай активдер,

Сен ким – десе активмин деп сороёт,
Колхозчулар иштин жайын сураса,
Мага кожоюн сенсинби деп олоёт.
Ак ниеттүү активдер,
Мунун бирин дагы кылбагын,
Эпкиндүү деп мындайды,
Өкүмөтүбүз сыйлаган.
Малчылардын жакшысы,
Өлтүрбөй малын багышкан.
Стахановчу малчы деп,
Ар түрлүү сыйлык алышкан.
Мисалга алып көрөлүк,
Дүйшөнаалы малчыны,
Койлорун жакшы төлдөтүп,
Козудан алды канчаны.
Кырк сегизинчи жылында,
Бир баш малы өлбөгөн.
Жазгы төлдөө убакта,
Мунун койлору эгиз төлдөгөн.
Малчылардын жаманы,
Төө жылкыны жорутту.
Мисалы төө ферма Түгөнбай,
Төөлөрүн жакшы багалбай,
Төөлөрүнүн жооруна,
Кралин издеп таба албай,
Тапса дагы эринип,
Жооруна кралинди салалбай,
Жоор болгон төөлөрдү,
Сагызгандар чокулап.
Жакшылап бизди баккыла,
Жоорубузду айыктыруучу,
Кралин издеп тапкыла.
Курган төөлөр ушинтип,
Арманын айтып зарыгат.
Көз салбайт деп дурустап,

Түргөнбайга таарынат.
Же болбосо Түргөнбай,
Төөлөрүн жакшы багабы?
Колхозго керек болор деп,
Жүндөрүн тоноп алабы.
Тонобосо төөлөрдүн,
Жүнү түшүп калабы.
Төөлөрдүн жүнү кайда деп,
Биргадка барабы.
Же түшүп калган жүндү алган,
Колхозчулар уурубубу?
Башканы айтып нетейин,
Кырк сегизинчи жылында,
Төөсүнүн бири туудубу?
Ишенбесең колхозчу эл,
Акыбалын төөлөрдүн,
Тапанчадан сурагын,
Кайсы абалда турганын,
Жакшылап туруп угайын.
Жаныбарым тапанча,
Анда-санда басасың,
Кейигенсип жаныбар,
Кээде чочулап жатасың.
Мындай эмес элең сен,
Эминеге капасың?
Же сени баккан Түргөнбай,
Аябай сени сабайбы?
Же болбосо убал деп,
Сенин өлгөнүнө карайбы.
Ушул сөзгө карата,
Тапанча айтаар арманым.
Ушинтип куурап жүргөнчө,
Мен бир күнү өлүп калбадым.
Калк уксун келсе сырымды,
Айтайын ичте чынымды.

Калем алып жазып кой,
Менин мунканып айткан ырымды.
Бир баштан айтып берейин,
Түргөнбайдын кылганын.
Тили жок айбан болсом да,
Тил келип эки ооз ырдадым.
Жанагы айткан сөзүнө,
Мен жооп берем мунайып.
Түргөнбайың кууратты,
Үч күндө бир сугарып.
Жакшылыктуу чөп жебей,
Мен өзүм азып турам кубарып.
Кыштын күнү чилдеде,
Эшикте жатам калчылдап.
Абышка буга эмне болгон деп,
Кемпири чыгат шаңкылдап.
Арамса деп жеринен,
Түргөнбай сабайт камчылап.
Арачалар адам жок,
Жаш агат көздөн тамчылап.
Мени баккан Түргөнбай,
Сексенге чыккан чал болду.
Как ушинтип таяк жеп,
Менин кайран башым кор болду.
Колхоздун чабан малчысы,
Түргөнбайдай болбостон,
Малдарыңа көз салгын.
Стаханов малчы деп,
Өкүмөттөн сыйлык, акча алгын.
Малчы ферма активдер,
Мындай ишти койгула,
Эптүү иштеп баарыңар,
Кемчиликти жойгула.

ТАЛДЫН АРМАНЫ⁵

Сай боюнда буралып,
Сайылган тал мен элем.
Саратандын күнүндө,
Салкыным тийсин дээр элем.
Тилсиз жоо экен аккан суу,
Тамырым ноолап курутту.
Отундан жутап калгандар,
Боорумду оюп кууратты.
Көкөлөп өскөн асманга,
Келдиктеп алды шагымды.
Жаратылыш табийгат,
Пас кылды менин багымды.
Өзөгүмдү чукулап,
Тешип бүтү боорумду.
Көйкөлүп сактап тура албай,
Өткөздүм кырчын доорумду.
Өдө турар алым жок,
Жыгылдым сайдын ичине.
Башым сууга малынып,
Суу толду көйкөй ичиме.
Жайы-кышы туралбай,
Сууга малдым башымды.
Жанымдан өткөн сурабай,
Көзүмдөн аккан жашымды.
Жөргөмүш уялап,
Чырпыгымды кууратты.
Жанымдан өтсө жалынып,
Тал экен дейм мурапты.
Куураган шагым келдиктеп,
Толтуруп алат кабына.
Очокко тыгып от коюп,
Ысынат менин багыма.
Өрүк, алма болбогон,

Өксүймүн ушул багыма.
Сыйрып алып кабыгын,
Отко жагып күл кылат.
Шагалактап муз алып,
Кыймылдатпайт кашымды.
Күп кала албай экенмин,
Отунчунун тушунда.
Ушул менин арманым,
Убайга түшүп калганмын.
Өтүп кетти баарынан,
Башымды сууга малганым.
Карап турган калайык,
Кантип айтам жалганын,
Көтөрүп келдим жараткан,
Жашымдан башка салганын.

САР КАШКА АТТЫН АРМАНЫ⁶

Мен сары кашка ат жаралып,
Баштадан асый чыктым ай.
Ар адам минип жорго деп,
Арыдым күндө тынчыбай.
Асыйдан-асый чыксам да,
Араң келем быштыдай.
Элүү алтынчы жылынын,
Араң чыктым кышынан.
Мен арыктап жүргөндө,
Бригадир эле Кулжабай.
Аял, кызы которуп,
Ал дагы менден бир далай.
Жол жоргомдун сорлынан,
Жонумдан тамтык калбады ай.
Жолдош болдум жоордон,
Сагызган каапыр каргагай.

Түнүл бригаат өсөт деп,
Түшкүсүн тамга байлабай.
Шайымды катуу кетирди,
Жайлоого эрте айдабай.
Каруумдун жогунан,
Кашатта чокуп жоорумду,
Карга менен сагызган.
Арадан канча күн өтүп,
Бригатта болуп чогулуш,
Ат багар болуп бериңиз деп,
Шабырбайды шайлашат.
Аптадан-апта күн өттү,
Ал адам бизди айдабай,
Шайланган кары Шабырбай,
Огородду бүт чаап,
Анан бизди айдабай.
Арадан канча күн өтпөй,
Касымкага жүрөт деп,
Кат жиберип бригадир,
Кайрадан мени кармады ай.
Чөлдөгү бүлөм жесин деп,
Чоюм кылып токуп жоорума,
Артып алды ат багар.
Көбүргөн чымын айдагандай,
Кечинде чөлгө алып келип,
Даракка асып байлады ай.
Кызарып жоорум ачылып,
Кычышты жонум жан-жан ай.
Бир ай мени иштетип,
Бул атың жүрбөй калды деп,
Бригатка Көкөн даттанды.
Мындан көрө собураак,
Берсениз тайпак кашканы.
Ал дагы мендей жооркан,
Ошону сурап баштады.

Тайпакты кошуп ордума,
Мени чыгарып таштады.
Баягы карга, сагызган,
Балалап баары көбөйүп,
Карчыгамда жоорумду,
Каната чокуп жаздады.
Ар кимиси бир чокуп,
Айбат кылсам качпады.
Алга алып барбайт ишти деп,
Кулжабайды түшүрүп,
Жаш бала дурус иштейт деп,
Бригаттыкка көрсөтү,
Билимдүү бала Ашырды.
Андан да болбой ырайым,
Кравилге дайындап,
Кыргыйтып мени катырды.
Былк дерге дарман жок,
Быш кене талап чатымды.
Кравилчи Сейитпай,
Бригат аке келчи деп
Ашырбайды чакырды.
Муногу атын чарчады,
Берсең кантет башканы.
Кармасаң эрте кармап ал,
Каруулу Абдес кашканы.
Ал атты кармап алды да,
Жүгөнүмдү шыпырып,
Атканага таштады.
Көп аттар менен бир жүрсөм,
Акмак ала сагызган,
Ар жеримди бир чокуп,
Аңдыбайт менден башканы.
Бир күнү сууга келатсам,
Ашырбай чыгып астымдан,
Азык кармап минсин деп,

Ага да буйруп таштады.
Камдандым суум кандарып,
Карматпай алыс качканга.
Күнгөйдөн, тескей кубалап,
Күйүктүрүп кармады,
Күчтүү экен аттары.
Алпарып Азыш токуду,
Ар жериме бир коюп,
Алакандай пахтаны.
Ар күнү кечте чабышат,
Албастан ошол пахтаны.
Пай-пай кайыш оорутат,
Пахтанын каны катканы.
Баш аламан теминип,
Байгеден жаман чапканы.
Мончоктоп каны токтобойт,
Мойнумдан ичке акканы.
Керели кечке чапкылап,
Кенгиретип таштады.
Бир күнү көлгө коё берди,
Күйгүзүп ошол пахтаны.
Сай бойлоп оттоп өткөрдүм,
Саналуу үч-төрт аптаны.
Октябрда чабам деп,
Өйдө-төмөн бастырып,
Кулжабай атты таптады.
Жөнөмөк болду Кулжабай,
Жедигерге барып чапканы.
Ат сурады бригааттан,
Аны-муну артканбы.
Алсаңыз ала кой деди,
Жорго сары кашканы,
Сүрөөгө салсаң чуркайт деп,
Сүлкөтүмдү мактады.
Жүктөлдү мага калбастан,

Күлүктүн керек чөп-чары.
Жете албай барат артымда,
Желкеме чыгат тамандан,
Жедигердин курч-курч таштары.
Бүтүн чапты кыдырды,
Бирок бутума така какпады.
Кою нерсе тарс этет,
Колунда камчы жапжаңы.
Азыр да тагы кете элек,
Балтырга бата чапканы.
Акырында Кулжабай,
Араң жан кылып алып келип,
Атканага таштады.
Айланайын Жумаш чал,
Аттарга кошпой бөлөктөп,
Жоорумду жууп барктады,
Ар түрлүү даары чаптады,
Акыйкаттык иш эмес,
Кол жеткени бир минип,
Колхоздун атын чапканы.
Жолотпой андай адамды,
Жолдоштор атты барктайлы.
Жакшылап ат семирсе,
Мала тартуу, соко айдоо,
Сезону келе жатпайбы.
Эринбей ушул турмушта,
Эркек, аял, кары, жаш,
Эл милдетин актайлы.

ЖЭЭРДЕ АТТЫН АРМАНЫ⁷

Ой мен Ибраимдин Жээрде аты,
Күнүгө минсе талбадым.
Жанагы эсепчиси Жолдош кул,

Минип алып мөгдөткөн,
Ошондогу арманым.
Семизимде ала качып жөнөгөн,
Мен жаныбар жоргологум бар эле.
Менин баркымды билип минбеген,
Жанагы Жолдошкул айбан бала эле.
Жолдошкул мени минип алганда,
Тимеле кайкалай түшүп жөнөйдү.
Жанында кунандай кылып отуруп,
Бул кургур мени дагы бөлөйбү?
Жолдошкул жеке эле өзү минбестен,
Жанагы аялын алар өнөрүп.
Шайым кетип кечинде,
Мен байкуш мамыда турам жөлөнүп.
Чарчап калды байкуш атым суусун деп,
Түн күсөтүп, отко койбой акыйтып,
Тим эле уйкусуна каралап,
Мен байкушту байлап салат чакыйтып.
Таң атканча ачка байлап ушинтип,
Байкуш Жээрде бүгүн жакшы сууду деп,
Кокуй Макиш кыштакты көздөй жөнөйүн,
Кайда мунун жооруна салчу куру деп.
Бүгүн түнү ачка болуп калыптыр,
Тукумчудан жем жедирип албасам,
Жээрденин керээр мууну деп.
Ээрин токуп жүгөн катып башыма,
Так ушинтип минип алып аттанар.
Активдер малдын баркын билбесе,
Байкуш аттар канткенде аман сакталар.
Арыгымдан басалбай жүрсөм ушунтип,
Жолдошкул ансайын сабап чапкылап.
Байкуш Жээрде эмне болуп калган деп,
Кейпимди көргөндүн баары кыйкырап.
Айбан малды тил киргизип ырдатпай,
Активдер минген атын жакшы бак.

Жолдошкул аялы менен учкашып,
Жүргөндөгү арманым.
Жакшы эле багып жүргөм деп,
Бул иште ырдаса балдар танбагын.
Жолдошкул атым ачка болор деп,
Түнкүсүн чөп салбадын.
Ушинтип жаным кейип турганда,
Жолдошкул жашаба деп каргадым.
Сен дагы кейпиң кетип менчилеп,
Жарыбагын, Жоке, сен жарыбагын.
Жээрде аттын каргышына калдым деп,
Сен деле боздоп айт элге арманың.

КҮРӨҢ АТТЫН АРМАНЫ⁸

Он жети жаш ойрон жаш,
Ошого келди кайран баш.
Догуруп элге мингин дейт,
Доктурсун эми жардамдаш.
Өрүм кетти ашуудан,
Өлгүчө көркөм басуудан.
Тирүү туруп айрылдым,
Тишим менен азуудан.
Курсагым тоюп семирбейт,
Кубатым жок кылайган,
Арты кандай билбеймин,
Аман калдым бул айдан.
Далыда жоорум сүрүлүп,
Далайга минди Сулайман.
Булкунуп турбай жаш кезде,
Басуучумун коргонду.
Уй көчүк болуп арыктап,
Унуттум басык жоргомду.
Арасында калпы жок,

Айтып бүттүм болгонду.
Акыркы фермер Абакир,
Атасын айтсам Талканбай.
Ат бер десем көрсөттү,
Арыктаган жалтанбай.
Өчөшкөнсүп урунат,
Өзүмдөй атты барк албай.

ЖАЛГЫЗ АТТАН АЙРЫЛГАНДА⁹

Аркар сындуу жээренди,
Алганымды айтайын.
Бешенелүү жээренге,
Бергенимди айтайын.
Малабек деген адамдан,
Музоолуу сыйыр, он койго,
Алдым эле мен зорго.
Оңолсун деп отко айдап,
Тапшырдым бажам Солтонго.
Семирсин деп чөпкө айдап,
Чыгардым эле Чортонго.
Чыгарган атты карар деп,
Кары да болсо бай бажам,
Бир кызматка жарар деп.
Жайытыңдан көчкөндө,
Жоргоң менен бир тутуп,
Жоктой келсең болбойбу!
Капкаң менен бир тутуп,
Кармай келсең болбойбу,
Бажандын көөнү толбойбу.
Кайнеже бизге күйбөптүр,
Кой багып, колу тийбептир.
Бул – начары алымдын,
Бай бажа, сизге таарындым.

Куту да кетип үйүмдүн,
Куну да учту короомдун.
Кашка күлүк жээреним,
Кайда кетип жоголдун.
Сайда изи билинбей,
Шамал бекен жээреним?
Кумда изи билинбейт.
Куюн бекен жээреним?
Как мандайы кашка эле,
Күлүктөн чыккан башка эле.
Арам өлгөн жээреним,
Адал өлсөң кашки* эле.
«Чү» дегенде жаны бар,
Чыгат эле дүбүрдөн.
Чын толгон айдын он беши,
Чыгып калды күбүрдөн.
Ажалы жетип өлүптүр,
Ашырбай суудан көрүптүр.

* *Кашки* – жакшы деген мааниде.

ТАРЫХТА БЕЛГИЛҮҮ АДАМДАРДЫН БЕЛГИЛҮҮ ОКУЯЛАРГА БАЙЛАНЫШТУУ АРМАН ЫРЛАРЫ

АРСТАНБЕКТИН АРМАНЫ¹

Каркыранын башынан,
Башы Арстанбек ооруду,
Ооруганы курусун,
Азирейил жалаңкыч,
Аламын деп тооруду.
Маң-маң, маң баскан,
Чуудаларын чаң баскан,
Айры өркөчүн май баскан,
«Чөк» дегенде «бук» деген.
Тизесин жерге бүктөгөн,
Кош аркан салып тарттырган,
Калы килем жаптырган,
Ак тикен көрсө аймаган,
Алкымын тикен сайбаган.
Көк тикен көрсө аймаган,
Көмөкөйүн сайбаган,
Жардын башын кыдырган,
Талдын башын сыдырган.
Ойсул-Ата малым бар,
Андан берсем бир тогуз,
Азирейил алабы,
Арстанбектей жалгыздын,

Чымындай жаны калабы?
Көк жон ылдый өңкүгөн,
Көгөн сайып мөңкүгөн,
Сары жон ылдый өңкүгөн,
Сайгак сайып мөңкүгөн,
Үй арасын боктогон,
Үйдөн туруп жоктогон,
Токойлуу жерге токтогон,
Өлөндүү жерге оттогон,
Сары суу көрсө шимирген,
Сары камыш көрсө кемирген.
Куйруктары камчыдай,
Сийдиктери тамчыдай,
Мүйүздөрү жылтылдак,
Кулактары былкылдак,
Туяктары шылкылдак.
Чычкан богу ушактай,
Сааса сүтү булактай,
Зеңги Баба малым бар,
Мындан берсем бир тогуз,
Муну берсем алабы?
Арстанбектей жалгыздын,
Чымындай жаны калабы?
Татырак башын тарта оттоп,
Таң атканда эрте оттоп,
Күтүрө башын күрт оттоп,
Күн чыкканда эрте оттоп,
Маараса үнү азандай,
Куйруктары казандай,
Жүнү жибек, сүтү ынак,
Тула бою бүтүн ак,
Эртеден кечке уктайсың,
Этин жесең ныксырап.
Кыгын жаксаң көң болот,
Териси жылуу тон болот,

Чолпон-Ата малым бар,
Мындан берсем бир тогуз,
Муну берсем алабы,
Арстанбектей жалгыздын.
Чымындай жаны калабы?
Бак-даракка асылган,
Бадалды жөөлөп кашынган,
Жамгыр жааса дыбырап,
Жар менен үйгө жашынган.
Чакмак мүйүз чаар эчки,
Какмак мүйүз кара эчки,
Жүргөн жери зоо болот,
Жүнү үйгө боо болот.
Тогуз конок келгенде,
Тойбогонун айтайын,
Уктап калган балдарга,
Койбогонун айтайын,
Эки конок келгенде,
Эттүүлүгүн айтайын,
Чычаң Ата малым бар,
Мындан берсем бир тогуз,
Муну берсем алабы,
Арстанбектей жалгыздын,
Чымындай жаны калабы?
Аксакалын жайкаган,
Набат менен оозун чайкаган,
Ар иштин жөнүн байкаган,
Атакем турат башымда,
Муну берсем алабы,
Арстанбектей жалгыздын,
Чымындай жаны калабы?
Белдемчисин байланып,
Чарк көпөлөк айланып,
Энекем турат кашымда,
Муну берсем алабы,

Арстанбектей жалгыздын,
Чымындай жаны калабы?
Илбирстей ийни тартылган,
Ийнинен чачы артылган,
Жолборстой жону тартылган,
Жонунан чачы артылган,
Карындашым турат жанымда,
Муну берсем алабы,
Арстанбектей жалгыздын,
Чымындай жаны калабы?
Казан, аяк калдырап,
Алганым турат жалдырап,
Муну берсем алабы,
Арстанбектей жалгыздын,
Чымындай жаны калабы?
Баштан да айла болбоду,
Малдан да айла болбоду,
Адамзат пендеге,
Айтпагыла каргышты,
Мен өңдөнтүп адамдан,
Жаратпасын жалгызды.

АРМАН²

Кагылайын Ысык-Көл,
Киндик кесип тууган жер.
Топурагың торко алтын,
Жыпардай жыттуу жел келет.
Кагылайын тууган жер,
Жайлоосу жашыл бел келет.
Аман-эсен биз барсак,
Баласын тапкан энедей,
Айланайын Ысык-Көл,
Тоо менен кошо термелет.

Кагылайын Ата-Журт,
Кыялым менен карасам,
Карагай чери калкылдап,
Элестеп турат Арашан.
Кубанчыма чыдабай,
Коргошундай көйкөлүп,
Болбой эрип баратам.
Энемдин төккөн гүлүнөн,
Жата калып жаласам,
Арманым калды небесмин,
Абамдын туулган жеринде,
Окулса менин жаназам.
Кең Ысык-Көл жерибиз,
Жердеген аны элибиз,
Арманда болуп зарланып,
Ак-Суу, Турпан шаарында,
Тентип жүрөт элибиз.

БАЙТИКТИН АРМАНЫ³

Кыргыз калкы жаңыдан оруска карап, орустун өзү эмес көлөкөсүнөн коркуп жүргөн убакта, орус өкмөтү Байтикти нечен чакыртса барбайт экен. Бир убакта Ташкент өкмөтү чакыртат. Ошол чакырууга бармак болсо да, өлтүрүүгө алып барат деп кайгырган. Сапарга чыгып кетип баратканда узата чыккан кишилерден өз күнөө салып, калгандарга тапшырып айткан экен:

Будурмак тоонун ар жагы,
Бугу басып жол кылды,
Булкунуп жаткан эр элем,
Орус кармап кор кылды.
Адырмак тоонун ар жагы.

Аркар басып жол кылды,
Айкырып жаткан эр элем,
Орус кармап кор кылды.
Карагерин айкыртып,
Казыбай сырттан чакыртып,
Ак боз атын айкыртып,
Бизди бадыша чакыртып.
Минген атым бээ болду,
Чакырыкка барбаган,
Өз башыма кээ болду.
Карагай башы шиш болду,
Чакырыкка барбаган,
Өзү жаман иш болду.
Кандар-кандар деп жүрүп,
Кандар жетти түбүмө.
Кандар кылган араба,
Как жарашты өзүмө.
Бектер-бектер деп жүрүп,
Бектер жетти түбүмө.
Бектер кылган араба,
Бек жарашты өзүмө.
Камчыңдын учун сүйрөтчү,
Кадырлап айтам курчу жан,
Карагым Байсал уулума,
Кайрат акыл үйрөтчү.
Чылбырың учун сүйрөтчү,
Чындап айтам курчу жан,
Чырагым Байсал уулума,
Чын акылың үйрөтчү.
Минген атың кыналы,
Чынын уулу Тынаалы,
Эркиң Ташкент келербе,
Байтик башаа кетти деп,
Биздин элди жемирбе.

Мен башаага барамын,
Ажалым болсо өлөрмүн,
Азабым болсо көрөрмүн,
Өлбөсөм кайтып келермин,
Мага кылган туугандар,
Салармын да төкөрдү,
Алармын кап-кайдагы кекээрди.
Камыш башы калемде,
Үмөтаалы, Адылга,
Үч кайтара салам де,
Кан эмесмин карамын,
Кабылан тууган баламын.
Ак канга өзүм барамын,
Ажалым болсо өлөмүн,
Азабым болсо көрөмүн.
Улукка барсаң салам айт,
Уулум Байсал үйгө кайт.
Алтындан сөйкө салынсын,
Айдай сулуу Апарга айт,
Айчылык кетсем сагынсын,
Күмүштөн сөйкө салынсын.
Алтындан топчу тагынсын,
Күндөн сулуу Апарга айт,
Камыш башы калем де,
Калыйчама салам де.
Түлкү жүрбөс түмөн жол,
Түндө кетип барамын,
Түшүмө кирбес орустун,
Колунда кетип барамын.
Капарыма келбеген орустун,
Колунда кетип барамын.
Камыш башы калем де,
Укас, Мамбет жигитим,
Калың элге салам де!

ЭШЕНГУЛДУН АРМАНЫ⁴

Суу толкуса сайда бар,
Эшикме-эшик кыдырган,
Соодагерде пайда бар,
Балдарынан айрылган,
Мендей шордуу кайда бар.
Манас деген шакардан, барып кайттым,
Санжы деген товлордо, ылгап жаттым.
Ылгап жаткан жайымда, камоо тарттым.
Бир кудайга ыйладым ырпас айттым.
Он сегиз жыл кытайга беглик кылдым.
Менин кылган беглигим бекер болду.
Сарпаялар* чогулуп, накер болду.
Адырдагы түлкүмү тайган алды,
Куда берген давлетти майман алды.
Тапкан малым жолдордо олжо калды.
Перзенттерим кытайда колдо калды.
Заркерлердин салганы багы сайын,
Бу жүрөктөн кетпейди перзент тагы.
Эшек деген минишке чаман* экен,
Перзент агы атага жаман экен.
Ат жакшысы кара тал саман экен,
Перзент тагы татага жаман экен.
Соодагерден бир суук кабар келди,
Кожокул бир перзентин өлдү.
Кожокул бек, перзентим – деди толгон экен,
Акыреттин перзенти болгон экен.
Энең жыгылып зар ыйлайт балам дейди.
Азрейил жаныңды алам дейди.
Мен көрбөдүм алият Анжиянды,
Азрейил койбостон алды жанды.
Булгарынын корушу керман эди,
Энесине Кожокул эрмен деди.
Дайым менин мингеним дулдул эди,

Тили чыккан Кожокул булбул эди.
Дада дешип алдыма келер эди,
Колундагын дада деп бекер эди.
Жүрөглөрү эзилип күйөр эди,
Тили чыккан перзенттер сүйөр эди.
Жетелесем балдарым элпек эди,
Башларында салмагы телпек эди.
Уул-кызым перзентим тогуз эди,
Баары жаным биригип отуз эди.
Эки тасы он бирге кирген эди,
Бир куданын бирлигин билген эди.
Кара Сууну жакалай өрдөп эди,
Жети тасы кичине көкдөн эди.
Кытайлардын колунда сайда калды,
Көз жетпеген педиян жайда калды.
Шу жуттарга балдарым келген болсо,
Башларыны куттуктап тойун кылсам,
Эл-журтуну чогултуп оюн кылсам,
Ажыга карап Эшенгул кетер эди,
Мурадына шунда жетер эди.

Эшенгулдун арманы кыргыздардын ичкилик урууларында кенири тараган, тарыхый ыр. Аны Кашкар тарапта XIX кылымда бек болуп, кытайлар Син-Цзянды басып киргенде ага каршы күрөшүп, үй-бүлөсүнөн ажыраган Эшенгулдун өзү чыгарган дешет, эл ичинде.

ЖАКЫПБЕКТИН АРМАНЫ⁵

Суу толкуса сайда бар,
Эшикме эшик кыдырса,
Соодагерде пайда бар.
Жаралуу малдар байда бар,

Малдарынан ажырап,
Бизиндей болгон кайда бар.
Манлиш деген шаарга барып кайтамын,
Манжы деген шаарды чөл жаттым,
Бир чал жаткан шаарда камов тарттым.
Мен кудайга бир жыглап ыраазы айттым,
Ыраазы айткан шаардан качып чыктым,
Лайзан деген тавларга качып чыктым,
Балдарымды кытайга таштап чыктым,
Бу кытайдын жолуну ачып чыктым.
Эл ортосу он беш отуз эде,
Ушул кызым барзантым тогуз эде.
Эккилик таз он бирге келер эде,
Бир куданын бирлигин билген эде,
Дадалашып астыма келер эде,
Ойно, балам, ойно деп күлөр эдим,
Жигарларым эзилип сүйөр эдим.
Мен кашкардан чыкмастан эрмек кылдым,
Он алты жыл Кашкарда беклик кылдым,
Беклик кылган давлатим бекер болду,
Салбаяклар эргешип нөшөр болду.
Адырдагы түлкүнү тайган алды,
Кудай берген давлетти найман алды,
Жетилген жетекке нарым калды,
Төрт кара көз бурадар айым калды,
Ак боз атка салганым ат жол үртүк,
Үй оозирин көрмөстөн бизлар өттүк.
Эшек деген минишке жаман экен,
Кашкар деген андай журт жаман экен.
Чарбадарлар малга эсеп берсин,
Капир бетпак өзүнчө сан берсин.
Торсун менен Турпанда тура албадым,
Кабыргадан кайтарып куваладым,
Айгыр булак суу башы белең ашты,
Кытайларды көрбөстөн беглер качты.

Көк жоолуктан кытайлар белбоо кылды,
Аксы деген шаарда тергав кылды.
Кытайлардын катында газит болду,
Мусулмандан нече адам шейит болду.
Шейит болгон адамдар шайик кетти,
Мусулмандан нече адам бенде болду,
Бенде болгон адамдар бажи кетти.
Кыбыланы караткан али шаргар,
Бу кытайдын колунда калды балдар.
Амырынды бек туткан Аалы эрим,
Бу кытайдын колунда калды иним.
Токойлуу жердин арчасын өрттөмөдү,
Бедавлаттын өлүгүн көрсөтпөдү,
Бедавлаттын өлүгүн ысман кылды.
Адимкандай төрөбүз дүкөн кылды,
Адимкандай төрөбүз эрип кетти,
Дуушканын давлага берип кетти.
Дуушканлар кытайды башлап чыкты,
Бу кытайдын жолуну ачып чыкты.
Казы келип конду чавар жепти,
Бадавлатын өлдү деп кабар жетти.
Көл жакалай атканым өрдөк эде,
Энесине Кожогоул эрмек эде.
Анан жылап өпкөсүн баса алмады,
Жаны курусун өзүнү асалмайды.
Таратат эдим ааламды,
Өтө жаман сагындым,
Билбейт элем имемди,
Өтө жаман сагындым,
Эр Сатарбай инимди.
Кыйланы караткан Аалы шөргер,
Кытайлардын колунда калды балдар.
Кыйланы караткан диним калды,
Эр Сатарбай, Эркебай иним калды,
Кыйланы караткан мөкөм калды,

Молдо Муса, Мусуят акем калды.
Адимкандай төрөбүз дүкөн кылды
Адимкандай төрөбүз эрип кетти,
Дуушканын давллага берип кетти.
Дуушканлар кытайды башлап чыкты,
Бу кытайдын жолуну ачып чыкты.
Казы келип конду чавар жепти,
Бадавлатын өлдү деп кабар жетти.
Көл жакалай атканым өрдөк эде,
Энесине Кожогол эрмек эде,
Анаң жылап өпкөсүн баса алмады,
Жаны курусун өзүнү асалмайды.
Таратат эдим ааламды,
Өтө жаман сагындым,
Билбейт элем имемди,
Өтө жаман сагындым,
Эр Сатарбай инимди.
Кыйланы караткан Аалы шөргөр,
Кытайлардын колунда калды балдар.
Кыйланы караткан диним калды,
Эр Сатарбай, Эркебай иним калды.
Кыйланы караткан мөкөм калды,
Молдо Муса, Мусуят акем калды.

КЫТАЙГА КАЧКАН ЭЛДИН АРМАНЫ⁶

Калем алып сөз жаздым,
Качкын арман башталды,
Кызыганда кызыл чөк,
Эки көздөн от жанды.
От жайылып дене бой,
Дүмүр болуп өрттөндү.
Кан төгүлүп урушта,
Катын-бала какшады.

Аскер камап келгенде,
Малы-мүлкүн таштады.
Кан бороондо кырылып,
Унутулгус так салды.
Бөлөк элдик эзелден,
Кабактагы таштанды.
Калк салса назарын,
Айтам далай дастанды.
Шадыратып жалынтып,
Тируу көрдү казганы.
Ызы-чуу элди каптаган,
Кара жерди асманды,
Көрбөсүнө айла жок,
Бешенеге жазганды.
Солдаттыкка кыйбадык,
Жаңы өспүрүм жаштарды.
Уруш кылып союлчан,
Миңдегенин жаздандык.
Баарыбызды бийлеген,
Башыбызда кастарды.
Улугуна карабай,
Үзүп-жулкуп таштадык,
Кыяматта унутпас,
Кыргыз, казак жанчканды,
Кыйнабасын бизчелик,
Жер жүзүндө эч жанды.
Кыргыз, казак урушуп,
Кытай жакка качканбыз,
Ногой, сарттар болушуп,
Орус жакка таш салды.
Казак, кыргыз жеке өзү,
Женебизден баш салды.
Жарак-жабдык жогунан,
Айла кетип пашканбыз,
Алдырарга көз жетип,

Анан кийин качканбыз.
Ашуусу жок тоолордон,
Аскар бийик зоолордон,
Түн боюнча ашканбыз.
Арттан жетип солдаттар,
Далайдын канын чачканбыз,
Таштай качып мал-мүлктү,
Кытайга жөө басканбыз.
Эсеби жок кырылды,
Келте, чечек, ачтанбы,
Көнүл санаа көздү алды,
Айтар арыз сөздү алды.
Айдап чыгып жеринден,
Малың-мүлкүң баарын алды.
Ажыратар адам жок,
Арачачы табылбай,
Акылы кетип көз талды.
Калмак алды катынды,
Кытай тандап кызды алды,
Намыс кылбай, ар кылбай,
Казак, кыргыз кулуну,
Ачкалыктан кысталды.
Чарба малы колдо жок,
Иле, Чүй, Кочкор, Көлдө жок,
Кызылын сатып кыйналган,
Кымбаттык менен жыйналган.
Кызыл дилде мысты* алды,
Катын, кызың сатсаң да,
Кыпындай тамак дартынан,
Кызматына бизди алды.
Көбү болду дубана,
Эби келбей сурашка.
Бар билгени кол жайып,
Оозунда имаалда.
Эртеден кечке жүгүрүп,

Куржун, баштык мойнунда.
Зорго тапкан бир нанды,
Аны жесе бирөө,
Башкалары не болду.
Ачка болуп кесерип,
Баш айланып теңселип,
Даам татпай кур калды,
Тилемчилик кылышып,
Асыраган куу жанды.
Балапандай чаркырап,
Балдар турган чыркырап,
Тамак таап берем деп,
Ата-эне кеткен кыдырып.
Колунда бар кыргыздар,
Ала качып малдарын,
Ойлобогон убалды.
Аяп коёр адам жок,
Акылы кем кубанды,
Кара булут түн түшүп,
Ачкалыктан бүк түшүп,
Арылтпады туманды,
Бейбечара эл түгүл,
Бийлегендер дубанды,
Ырайым жок элине,
Билбеген сооп-убалды.
Күндүр-түнү кучактап,
Кыз-келиндик, жубанды.
Теменеси болоттон,
Көрдүк далай адамды.
Колу жетип жылдызга,
Ойлобогон кудайды,
Элди кууруп талкалап,
Эч билбеген убалды.
Көрбөскө чара жок экен,
Куданын башка салганын.

Жакшылап угуп тургула,
Арман кылып ырдаган,
Мендей бир жалгыз баланын.
Жети жашта айрылып,
Тируүлөй жетим мен болдум,
Шоруң курган жалгыз деп,
Тууганы жок кем болдум.
Агайы тууган болбосо,
Арман болот турбайбы,
Анаң, үкөң болбосо,
Дарман болот турбайбы.
Арман кылып азыраак,
Жалгыздыгым ырдадым,
Атадан жаш айрылып,
Убайым тартып кыйналдым.
Агайы тууган мол болсо,
Кас санаган кишиге,
Качырып кирет турбайбы.
Шоруң курган бул жалгыз,
Качырмак түгүл бирөөгө,
Батынып барбайт турбайбы.
Агайиндүү адамдар,
Унутат экен кудайды,
Бизге окшогон жалгызды,
Басмырлап алат турбайбы.
Өз тууганың жок болсо,
Жалгызга жардам жок болот,
Эси жок бир кыл адамдар,
Агасы менен кас болот.
Жалгыз кылып жаратып,
Алсыз кылат турбайбы,
Тууганы жок жалгыз деп,
Сансыз кылат турбайбы.
Көрүнгөндү жалгызга,

Зор кылып коёт турбайбы,
Басмырлантып жалгызды,
Кор кылып коёт турбайбы.
Ээрчиген үкөң бар болсо,
Артында бир шаар экен,
Касиети адамга,
Ала-Тоодой бел экен.
Мээримдүү болуп балага,
Алпештеп баккан эне экен,
Арман кылып ырдаган,
Артыкбай мендей адам экен.
Тууганы жок жалгыздын,
Санаасы болот турбайбы,
Көзүнөн аккан жашына,
Койну бир толот турбайбы.
Жардамдашып иштешип,
Берээри болбойт турбайбы,
Абалың кандай болду деп,
Сураарың болбойт турбайбы.
Эскилер айткан эмеспи,
Эр жигит болуп жаралып,
Элин таппай койбойт деп.
Жылкы болуп жаралып,
Үйүрүн таппай койбойт деп.
Ошол макал боюнча,
Эр болсом, бир күнү,
Элимди мен да табармын.
Алды артымдан ээрчиген,
Тууганым жок капамын,
Жалгыздыгым сиздерге,
Азыраак айтып ырдадым.
Салганын көрүп куданын,
Ушуга шүгүр кылайын.

АРМАН⁷

Айтайын бир аз аңгеме,
Оюма түшөт ар неме,
Ини, келин, балдарым,
Кулжада зарлай калды эле.
Кошобу деп кудайга,
Мына кургуруң обон салды эле.
Аманат жаны соо болсо,
Жүргөндүр зарлап ал деле.
Чек аранын жолунда,
Чоң Кулжанын боюнда,
Ини-келин балдарым,
Калың сарттын колунда,
Санабастан мен кургур,
Жүрөмүн көлдүн боорунда.
Зарланган менен пайда жок,
Баарыбыз кудай колунда.
Зарланган менен пайда жок,
Сактасын алла саламат.
Болор беле сурансам,
Өкүмөттөн далалат.
Өкүмөт көзүн салбаса,
Өдөгү алым билбесе,
Өз тууганым Кулжада,
Өлүү-тирүүм билбеди,
Мен да укпадым кабарын,
Өлүү-тирүү абалын.
Ошолорду ойлосом,
Оодарылат амалым,
Жатсам-турсам оюмдан,
Чыкпас болду тууганым.
Чыдай албай не кайнайт,
Чыным менен куурадым.
Жараткан өзү билер деп,
Сабыр кылып турамын.

Турбаска менде чара жок,
Туугандан башка каран жок.
Карааным – бир тууганым, балдарым,
Алыста жүрөт дүйнө бап.
Амандыгын биле албай,
Өрттөнүп, ичим жалын жок.
Аманат жаны соо болуп,
Деги жүрөт бекен карды ток?
Аманат жаны соо болсо,
Жүргөндүр Кулжа шаарында,
Көз салсаңчы, табигат,
Көрүнбөгөн зарылга!
Кыялын санай келгенде,
Кыйрай жаздайт кабырга.
Жараткан жардам кылат деп,
Кантейин, карайм сабырга.
Зарланган менен угабы?
Сабыр кылып туралы.
Баш кошууга батыраак,
Жаткандыр келбей убагы.
Жараткандын жазуусу,
Болсо керек бу дагы.
Эстегенде сагынып,
Эртели-кеч сабылып.
Ойлоп келсем баламды,
От болот ичим кабылып.
Алар дагы бизди ойлоп,
Жүргөндүр, ыйлай зарыгып.
Зарылганда кантебиз?
Кереги жок, ыйлап, зарыгып.
Баш кошор замат болорбуз,
Маңдайыбыз жарылып.
Аман-эсен баш кошсок,
Арман калбас арылып,
Энеден эми туулгандай,
Калар элек жаңырып.

КЫТАЙЛЫК КЫРГЫЗДАРДЫН ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЛАРЫ

(Кол жазмалар фонду)

АРМАН ЫРЛАР

ЖУБАЙЫ ӨЛГӨН ЭРДИН АРМАНЫ

Ат жүгүрөт пайынан,
Алган элем жайынан.
Сынагамын пейлинен,
Туулуп өскөн элинен.
Өлөрүндү билгемин,
Оозундагы кашка тиш,
Омурулуп кеткенин.
Ал ажалдын жеткенин,
Тагдырда сонун бүткөнү,
Табым калбай бул ишке,
Тамсил кылдым шол түшкө.
Каракулжа оюдан,
Ата-энендин колудан,
Кайып болдуң Күлжаным.
Шумкара буурсок,
Майып болдуң Күлжаным.
Түрктүн кунун берем деп,
Пулуну жыйнап келем деп,
Оттой кезим өзгөрүп.
Жубайымдан айрылдым,

Отузга чыкпай карыдым.
Көрсөтүп кудай өлүмдү,
Калкымда болду алаамат.
Калбадың кандай саламат,
Самарканда сабылдым,
Музтактада бурадым,
Бойдок болуп куурадым.
Арык койдо куйрук жок,
Алладан тагдыр болбосо,
Сизден бизге буйрук жок.
Бейнамаз бетин жууган жок,
Бешнамаз белин бууган жок.
Жалгыз менде тууган жок,
Жалгыз менин бул башым,
Жаман кылдың Канышым.
Жаман болуп калды деп,
Акылдан кетип эс алдым.
Бүйжүрүк кылдым билбедим,
Мусапыр менин башыма,
Мындай күндү сен салдың.
Мусапыр мендей болбосун,
Мана салган бул күндү,
Эч пусурман көрбөсүн.
Маматыны билбеген,
Тизеси жерге тийбеген,
Орус көрсүн шул күндү.
Кыңырылып карасам,
Кырмызы* чачын беш бөлгөн.
Энеси сыйлап өстүргөн,
Күндө жууган чачыны,
Кызда сиздей бар бекен?
Кызылды кийген кымча бел,
Узда сиздей бар бекен?
Улутун башка жаралган,
Усарда сиздей бар бекен?

Эндиреп этек жыртылса,
Жакам кирдеп жыртылса,
Мындай зарым өтүлөр.
Кашың калем карасы,
Кылыгың кыздын сарасы.
Боюң кырчын нотасы,
Узун чачың ким өрдү?
Урматынды жер көрдү.
Укурук моюн, узун чач,
Күлжарым келдим көзүң ач.
Баш-аягың Маргалан,
Барып келсем Күлжарым,
Ат үстүндө кыйналып,
Арып келсем Күлжарым.
Кашкайып күлүп чыкпадың,
Капамды жарым жазбадың.
Эңкейип эшик ачпадың,
Карагат көзүң жумулуп,
Кыяматка жол алдың.
Мурдагыдай өңүң жок,
Жөнөгөнүн көрбөдүм.
Аппак болгон теңинди,
Бөлөгөнүн көрбөдүм.
Энеңиз ыйлап үн тартат,
Алмадай жүзүң кубарат.
Кара нуруң көрбөдүм,
Мен жүрөмүн муңайып,
Жаназана жуп болуп.
Мен эмне үчүн өлбөдүм.
Босогодон айрылып,
Чыкканыңды көрбөдүм.
Каарланып ыйладым,
Капалансам өлбөдүм.
Он тогуз жашта Күлжарым,
Казага кетти башыңыз.

Айрылып сизден азапта,
Бйлап турат жарыңыз.
Аман болсо алпештеп,
Кайтып алсам Күлжарым.
Акмазардан абайлап,
Ачып алсам Күлжарым.
Ичимдеги дартынды,
Айтып алсам Күлжарым.
Жарыктыкка бир келсе,
Кайтып алсам Күлжарым.

ЧАЛГА ТИЙГЕН КЫЗДЫН АРМАНЫ²

Аксуунун башы дарыя,
Агар жери бир кыйла.
Алган күйөөм айласыз,
Агала, сакал карыя.
Көк суунун башы дарыя,
Көпкө пайда бир кыйла.
Күткөн күйөөм дармансыз,
Көгала сакал карыя.
Какбашка көөнүм жылыбай,
Какшадым жашым тыйылбай.
Кабагы бырыш катма-кат,
Карааны мага аюудай.
Аз бербедим малды дейт,
Артылып камчы чабам дейт.
Айлыңда баркың кетирип,
Атаңа барып айтам дейт.
Какбаш мага кас болду,
Кара боор таш болду.
Ата-энем аны билбеди,
Алган малга мас болуп.
Бчкырыма муунуп,

Кутуламбы өлгөндө.
Ыракым кылаар тууган жок,
Ыйлаганым көргөндө.
Кантип ичим жылысын,
Каржайган жыртак бу чалга.
Караймын күндө жалооруп,
Кашкайып күлгөн балдарга.
Айда чачым тарадым,
Аюунун көзүн карадым.
Санаа деген не кыйын,
Саргарды жездей ыраңым.
Көптө бирдей болбогон,
Күмүштү неге жараттың.
Күйгөнгө каалап тийбеген,
Кызды неге жараттың?
Сатылдым пулга мал болуп,
Жаралдым эмне жан болуп?
Жабыркап ыйлайм солкулдап,
Жашым аккан кан болуп.
Тырманып какбаш уктабай,
Же жөтөлбөй тим жатпай.
Эриксиз жүрөм капканда,
Эти тийсе жыландай.

ТӨРӨБӨГӨН АЯЛДЫН АРМАНЫ³

Бешикке бала бөлөбөй,
Бейпайлуу болдум төрөбөй.
Кумдакка бала бөлөбөй,
Курган жаным төрөбөй.
Эгиз козу көтөрүп,
Кой аралап жүрбөдүм.
Эркек бала көтөрүп,
Той аралап жүрбөдүм.

ЗОРДОП БЕРИЛГЕН КЫЗДЫН АРМАНЫ⁴

Эмгектүү оюм чийеси,
Эшилсин байдын желеси.
Көнүлүм түшпөс эримдин,
Куурасын күмүш тенгеси.

Куттуу оюм чийеси,
Куласын байдын бээси.
Жакасы салык бели бош,
Күл болсун жамбы тенгеси.

Бу кудайым алакчы,
Буюрган эрим карачы.
Бою мага эмне суук,
Буудайга сайган каракчы.
А кудайым алакчы,
Алган эрим карачы.
Акылы кыска көзүмө,
Арпага сайган каракчы.

Колумдагы кош шакек,
Колобу десем жез экен.
Койнумдагы күйөөмдү,
Жакшы десем кече экен.

Белесте айдай кылайып,
Беренге жаным ылайык.
Каада болбос жаманда,
Кантип жүрөм мунайып.

Капталда айдай кылайып,
Канга жаным ылайык.
Кылыгы жаман балада,
Кантип жүрөм кыйналып.

ЖАМАН АЯЛ АЛГАН КИШИНИН АРМАНЫ⁵

Жаздын күнү күн жааса,
Жар ташта калар бубагы.
Жалжал этип карашкан,
Жаштыктын кетер убагы.

Кыштын күнү күн жааса,
Кыр ташта калар бубагы.
Кылчайышып шыңк күлгөн,
Кызыктын кетер убагы.

Тулпарды байлап акырга,
Дорбо менен жем илдим.
Алганым болбой жакшыдан,
Ар кайда барып жеңилдим.

ЭРКИМЕ КОЁР ЗАМАНБЫ⁶

Илгери бир кедей жигиттин сүйгөнүн бир байдын баласы малдын күчүнө салып тартып алган экен. Ал жигит кызга өзүнүн ак сүйүүсүн айтканда, кыздын айткан арманы:

Эки бөлүп санаамды,
Эзилтесиң адамды.
Эзилгенди эп көрүп,
Эркиме коёр заманбы?

Жара бөлүп санаамды,
Жаңшатасың адамды.
Жаңшаганды эп көрүп,
Жайыма коёр заманбы?

Айтуума көнсөң сен эгер,
Аргымак минип желе көр.
Айылдын чети жар жакка,
Ай тууганда келе көр.

Жеңилденип басалы,
Жел жеткен жерге качалы.
Кармабаса душмандар,
Кандалып бирге жаталы.

Каз айланбас жолдорго,
Каз айланып конуптур.
Кадырым билбес жаманга,
Атакем бермек болуптур.

Аркамды жеген алты бит,
Айбанга берген атам ит.
Желкемди жеген жети бит,
Жексенге берген атам ит.

Ителги салсаң кууга сал,
Өрдөк күндө сууда бар.
Итейген чалга бергиче,
Бутумду бууп сууга сал.

Арманым айтып баштадым,
Атамдын малга сатканын.
Алган күйөөм эп келбей,
Акты көздөн жаштарым.

Эскертип айтып баштадым,
Энемдин малга сатканын.
Эп келалбай күйөөмө,
Эрксиз акты көз жашым.

КОЙЧУНУН АРМАНЫ

Кой кайтардым шыбакка,
Жибек алдым улакка.
Улакка алган жибегим,
Уктатпайт менин жүрөгүм.
Кой кайтардым коктуга,
Жибек алдым токтуга.
Токтуга алган жибегим,
Токтотпойт менин жүрөгүм.
Конок көмөч азыгым,
Кой кайтарган жазыгым.
Белеске чыгып дем алам,
Дем алган жерде жеп алам.
Кечкече жээрге нерсе жок,
Кезерип ачка мен калам.
Отун кетпей мойнуман,
Жонум бир ооруп жоор болду.
Эртеден кечке мал багып,
Таманым ооруп чор болду.
Кайран бир менин жаш башым,
Кедейликтин айынан,

Малай бир жүрүп кор болдум.
Кара мүртөз байлардын,
Өкүмү мага зор болду.
Эгиздеги текени,
Атар күнүм бар бекен?
Койчулуктан кутулуп,
Жатар күнүм бар бекен?
Талаада жатып кой бактым,
Таалайсыз менин шор башым.
Ар кимде жүрүп кой бактым,
Арылбаган шор бактым.
Арып-ачып мен келсем,

Байбиче көсө менен тап берет.
Эшикке чыгып мен бассам,
Тезек тер деп кап берет.
Үйгө бир жатып уктасам,
Байбиче жаман жемелейт.
Талаага чыгып уктасам,
Эчки каапыр тебелейт.
Түн ичинде уйкум жок,
Күндүзү менде тыным жок.
Үйдө басар шайым жок,
Арманым айтар жайым жок.
Короодогу байлардын,
Эзилген менен иши жок.
Эндиреп кетип отурам,
Эсине алган киши жок.
Курсагым ачып баратам,
Ошентип ичтен кан жутам.
Кайгырган менен пайда жок,
Байларында курсак ток.
Эгиздеги балапан,
Тутулар күнү бар бекен.
Ушул жаман таяктан,
Кутулар күнүм бар бекен?
Эзилген ушул кедейдин,
Кутулар күнү бар бекен?
Эзип жүргөн байлардын,
Тутулар күнү бар бекен?
Айланып учуп бараткан,
Абадагы булбулмун.
Алты жаштан быякка,
Кордолуп келген кургурмун.
Көкөлөп учуп бараткан,
Көкала булбул барчынмын.
Он эки жаштан быякка,
Көп эзилген кургурмун.

Абадагы торгойду,
Алдынан тороп ким бурайт.
Эзилип жүргөн кургурдун,
Эсендигин ким сурайт.

КЕЛИНДИН АРМАНЫ⁸

Какшыкчыл энем сен болдун,
Кайгылуу келин мен болдум.
Карөзгөй сүйлөп канкылдап,
Капа кылып кордодун.

Чакмачы энем сен болдун,
Чарасыз келин мен болдум.
Чалымдуу сүйлөп чанкылдап,
Жабыркатып кордодун.

Тим эле кектеп сүйлөнүп,
Тилдегениң койбодун.
Деги кандай себеби,
Кектүү энем ойлогун.

Аш нан кылсам жактырбай,
Кайталап чокко какталайт.
Кайра чыгып эшикке,
Кайнатама чакмалайт.

Үйдө туруп сүйлөнөт,
Тыштагы элди туйбайт дейт.
Жаманатты көп кылып,
Казан-аяк жуубайт дейт.

Карыганын билбестен,
Бет май сүртөт бетине.

Курут-нанын бош койбой,
Кулуптап турат кечинде.

Чылбырды байлайм белиме,
Чыдабайм ачуу кебине.
Арканды байлайм белиме,
Арданам айткан кебине.

Үйгө кирсем эшиктен,
Үңүрөйүп урушат.
Үкү көздүү бу чалдар,
Укурук алып куушат.

Кыжыл болот алганым,
Тайышып мен да чыдадым.
Эки жыл жүрдүм үйүндө,
Өгөйдүн тартып азабын.

Комузумду сайраткан,
Беш колумдун салаасы.
Катынды жакшы көрсөткөн,
Алдындагы баласы.

Булбулду чебер сайраткан,
Таңдайы менен тамагы.
Күлүктөрдү чуркаткан,
Өпкөсү менен туягы.

Таңды бузган танаасы,
Кызды бузган анаасы.
Он бештен бир куралса,
Чачынан көп жалаасы.

ИНГЕНДИН ЗАРЫ⁹

Бутум сынып кайрылып,
Бир жакка шыйрак майрылып.
Тайлакты баса жыгылып,
Аңгекке башым тыгылып.
От жок жерде кыйналып,
Көрүп жатам кыйындык.
Билбей калдым не болду,
Өлтүрүп алдым ботойду.
Жардын башын кыдыртып,
Ээрчитпедим ботойду.
Талдын башын сыдыртып,
Жедирбедим ботойду.
Эмчегимди тырсыйтып,
Эмизбедим ботойду.
Эки өркөчүн баладай,
Тиктебедим ботойду.
Жүндөрүн жазда тонотуп,
Ысытпадым тонгондо.

ТҮШҮНДҮРМӨ

КОЙЧУ, ЖАРДЫ-ЖАЛЧЫЛАРДЫН АРМАНЫ, ЖОКЧУЛУК ЫРЫ

1. Кесел кедейдин арманы – Манастаануу жана көркөм өнөр улуттук борборунун кору (мындан ары Борбордун кору, же фондусу болуп кыскартылат), инв. 25. Айт. Жутакеев А. Жый. Абылкасымов С. Ат-Башы району, Жаңы-Булак кыштагы, 1926-ж.

2. Койго барам жорголоп – Борбордун кору. Инв. № 598. Айт. Жунусов Б. Жый. Таштемиров Ж. Сузак району, 1971.

3. Сансызбайдын арманы – Борбордун кору. Инв. № 200.

4. Кой багамын күнү-түнү – Борбордун кору. Инв. № 660. Айт. Жарманов И. Жый. Закиров С., Токомбаева А.

5. Малай жүргөндөгү ыр – Эл ырчылары. Түз. Кайыпов С. – Фрунзе: Кыргызстан, 1981. 134-б.

6. Койчунун арманы – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 238-240-бб.

7. Жокчулуктун арманы – Борбордун кору. Инв. № 580. Айт., жый. Иманкулов М. 1970-ж. Кочкор району.

8. Алсыз кылдың жокчулук – Борбордун кору. Инв. № 394. Жый. Абдрахманов Ы.

9. Жокчулук – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 241-б.

10. Жокчулук – Калык Акиев. Тандалган чыгармаларынын I томдук жыйнагы. – Фрунзе: Кыргызстан, 1972. 17-б.

11. Карып кылдың жокчулук К. Акиев. Көрсөтүлгөн жыйнакта, 337-б.

КЫЗ-КЕЛИНДЕР АРМАНЫ

1. Кыздын арманы – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 246-б.

2. Байга барган кыздын арманы – Борбордун кору. Инв. № 546. Жый. Мамбетсеитова З.

3. Анжиянга берген кыздын арманы – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 245-б.

4. Төркүнүнө жетпеген кыздын арманы – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 248-б.

5. Ак Мөөрдүн арманы – Кыргыз поэзиясынын антологиясы. Түз. Закиров С., Таштемиров Ж. – Фрунзе: Кыргызстан, 1980. 168-б.

6. Токол аялдын арманы – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 244-б.

7. Токолдун арманы – Борбордун кору. Инв. № 660. Жый. Закиров С., Абдыракунов Т., Мусаева М., Кайышов С.

8. Гүлайдын арманы – Борбордун кору. Инв. № 734. Жый. Ибраимов К., Сыдыков Б.

9. Тагдырым чалдан болдубу – Борбордун кору. Инв. № 559. Айт. Аалиев К. Жый. Мамбетсеитова З. 1969. Түп району.

10. Үркүндө кытай, калмактарга сатылган кыз-келиндердин зарынан – Борбордун кору. Инв. № 638. Жый. Зулышев М.

11. Кыз Мактымдын арманы – Тоголок Молдо. I том. – Фрунзе: Кыргызстан, 1970.

12. Кыз Кенжекенин арманы – Тоголок Молдо. I том. – Фрунзе: Кыргызстан, 1970.

13. Жаш балага берген кыздын арманы – Тоголок Молдо. – I том. Фрунзе: Кыргызстан, 1970.

14. Чалга берген кыздын арманы – Тоголок Молдо. I том. – Фрунзе: Кыргызстан, 1970.

15. Насыяга кеткен кыздын арманы – Тоголок Молдо. I том. – Фрунзе: Кыргызстан, 1970.

16. Гүлүсүндүн арманы – Борбордун кору. Инв. № 164. Айт. Ражаппаев Ж. Жый. Элебаева. 1947. Ош району.

17. Акберметтин тагдыры – Борбордун кору. Инв. № 442. Айт. Акбермет Карагул кызы. Жый. Мифтаков К. Талас, 1923. Ошондой эле инв. № 201де да кездешет. Эки текст салыштырылып айрым жерлери такталды.

18. Туткун Жамыйла – Борбордун кору. Инв. № 514. Жый. Кудайбергенов К. Алай району, 1921.

19. Сүйүмкандын арманы – Борбордун кору. Инв. № 584. Айт. Багымбеков. Жый. Таштемиров Ж. Талас, 1968.

20. Зейнептин зары – Борбордун кору. Инв. № 71. Айт. Зейнеп Эдилбай кызы. Жый. Абдрахман уулу, Жалал-Абад району, 1929.

21. Кыздын зары – Борбордун кору. Инв. № 546. Жый. Мамбетсеитова З.

22. Айсары. – Алмазбеков К. Китепте: Эненин арманы. Түз. Сатарова С. – Бишкек: Учкун, 1992-ж. Бул арман акындын китебине кирген өз чыгармасы, бирок эл арасында айтылып, фольклордук маанай алгандыктан, жыйнакка киргиздик.

ЖЕТИМДИК АРМАНДАР

1. Алмазбек жетимдин арманы – Борбордун кору. Инв. № 658. Жый., айт. Иманкулов М. Кочкор району, 1976-ж.

2. Атасы өлгөн кыздын арманы – Борбордун кору. Инв. № 722. Жый. Токомбаева А., Мээрманова Р. Жерге Тал району, Соргой кыштагы, 1983.

3. Арман – Борбордун кору. Инв. № 532. Айт. Бугубаев. Жый. Кудайбергенов К.

4. Арман – Борбордун кору. Инв. № 707. Айт. Алдаяров М. Жый. Токомбаева А., Мээрканова Р.

5. Жетим жүрүп жетилдим – Борбордун кору. Инв. № 580. Айт., жый. Иманкулов М. Кочкор району, 1970.

6. Жетим чагымда – Борбордун кору. Инв. № 468. Укуев М. Жый. Байходжоев С., Төлөев Ж. Талас, Киров району, 1956.

7. Жетимдик – Борбордун кору. Инв. № 651. Айт. Мырзабаев Б. Жый. Абдыракунов Т., Ирисов. Өзбек ССРи, Сыр-Дарыя обл., Ильич району, Киров совхозу, 1975.

8. Жетим кыздын арманы – Борбордун кору. Инв. № 665. Айт. Умарова Б. Жый. Казакбаев Ж. Аламүдүн району, совхозОрто-Алыш, 1976.

9. Атасы согушка кетип, энеси өлүп, жетим калган кыздын арманы – Борбордун кору. Инв. № 198. Жый. Алыкулов Б.

10. Акеси өлгөндөгү арман ыр – Борбордун кору. Инв. № 729. Айт. Назаров Н. Жый. Жолдошев Т.

ООРУ, КЫРСЫКТАН КЕЛИП ЧЫККАН АРМАНДАР

1. Эшмамбеттин ооруп жаткандагы ыры – Эл ырчылары. Түз. Кайыпов С. – Фрунзе: Кыргызстан, 1981. 87-б.

2. Белек сокурдун арманы – Борбордун кору. Инв. 442. Жый. Абдырахманов Ы.

3. Сокурдун арманы – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Кыргызстан, 1967. 225-б. (Бир эле кишинин оозунан эки жолу жазылып алынган, бирок ачык айырмачылыгы бар, ошондуктан экөөнү тең, жыйнакка киргизүүнү туура көрдүк)

4. Майып болгондо – Эл ырчылары. Түз. Кайыпов С. – Фрунзе: Кыргызстан, 1981. 137-б.

5. Бутунан ажыраган адамдын арманы – Борбордун кору. Инв. № 702. Айт. Ниязбеков.

6. Турсункулдун арманы – Борбордун кору. Инв. № 648. Айт. Орозов Т. Жый. Зулпиев М.

7. Арман – Борбордун кору. Инв. № 613.

КАРЫЛЫК АРМАНДАРЫ

1. Карыганда арманым – Борбордун кору. Инв. № 512, Айт. Үркүнчиев Б. Жый. Төлөев Ж., Түлөгабылов М. Ат-Башы р-ну, Калинин совхозу, 1960.

2. Карылык – Борбордун кору. Инв. № 231. Айт. Жа-нызаков Ы. Жый. Мифтаков К.

3. Карылык – Борбордун кору. Инв. № 541. Пржевальск, 1962.

4. Карабады алыма – Борбордун кору. Инв. № 666. Айт.Алиев К. Жый. Казакбаев Ж.

5. Белимден кубат, күч кетти – Борбордун кору. Инв. № 575. Жый. Таштемиров Ж., Ботояров К.

6. Карылык – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 541-б.

7. Абышканын зары – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 251-б.

8. Ат картайды жал тайды – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 252-б.

9. Чалдын арманы – Керсетүлгөн китепте. 242–243-бб.

10. Абышканын зары – Борбордун кору. Инв. № 731. Айткан Жанысаков Ы. Жый. Мифтаков К. Талас, 1923.

БАЛАСЫЗДЫК АРМАНЫ, ЖАЛГЫЗДЫК ЫРЫ

1. тБаласыз аялдын арманы – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967-ж. 253-б.

2. Ким айтат менин ырымды – Борбордун кору. Инв. № 691. Айт. Женижок. Жый. Жусупбеков А.

3. Кызым Шакандын арманы – Борбордун кору. Инв. № 468. Айт. Үкүев М. Жый. Байходжоев С., Төлөев Ж.

4. Балам жок – Борбордун кору. Инв. № 691. Айт. Женижок Өтө уулу. Жый. Жусупбеков А.

5. Балам жок – Борбордун кору. Инв. № 728. Айт. Мамбетов М. Жый. Сабыров Б., Мээрканова Р., Төлөев Ж. – Талас, Комсомол кыштагы, 1984.

6. Жалгыз баласына жазган арман – Борбордун кору. Инв. № 657. Айт. Аблаев Э. Жый. Бакивалиева К.

7. Жалгыз тал – Эл ырчылары. Түз. Кайыпов С. – Фрунзе: Кыргызстан, 1981. 32-б.

8. Арман – Борбордун кору. Инв. № 600. № 2 дептер, айт. Дыйканов А. Жый. Кебекова Б., Үмөталиев Т. Киров району, Чкалов колхозу.

9. Арман. – Борбордун кору. Инв. № 600, № 4-дептер. Айт. Шүкүралиева Р. Жый. Ботояров К., Кулманбетова А. Талас, 1971,

10. Балам жок. – Борбордун кору. Инв. № 633. Айт. Кулмурзаев М. Жый. Казакбаев Ж. Кант району, XXIV партсѣмд совхозу, 1973.

11. Балам жок. – Айт. М. Стамкулов. Жый. У. Турдалиев. Аксы району, Жерге-Тал айылы.

12. Жалгыздык арманы. – Борбордун кору. Инв. № 60). Айт. Барпы. Жый. Жолдошев А.

13. Жалгыздык арманы. – Борбордун кору. Инв. № 660.

АШЫКТЫК АРМАНДАР

1. Ак жоолук – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 137-б.

2. Болоттун арманы – Кыргыз поэзиясынын антологиясы. Түз. Закиров С., Таштемиров Ж. – Фрунзе: Кыргызстан, 1980.

3. Ак селки – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 147-б.

4. Асыл жар – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 153-б.

5. Айтамак – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 161-б.

6. Угулбай кетти кабарың – Борбордун кору. Инв. № 131. Ашыктык жөнүндө арман жаш – Тоголок Молдо. Чыгар. II томдук жыйнагы, I том. – Фрунзе: Кыргызстан, 1970. 92-б.

7. Мончоктоп агат көздөн жаш – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. 1967. 171-б.

8. Күнөтай – Кыргыз эл ырлары. Түз. Токомбаева А., Кебекова Б. – Фрунзе: Илим, 1967. 60-б.

9. Келиндин арманы – Борбордун кору. Инв. № 575. Жигиттин арманы. Айт. М. Стамкулов. Жый. У. Турдалиев. Аксы району, Жерге-Тал айылы.

ТҮРМӨДӨГҮ АДАМДАРДЫН АРМАНЫ

1. Түрмөдөгү арман ыр – Борбордун кору. Инв. № 629. Айт. Маймулов М. Жый. Казакбаев Ж. (Адамдын жеке тагдырына тиешесиз ыр саптары кошулуп, өтө узарып кеткендиктен кыскартып, жыйнакка киргиздик). Аламүдүн району, 1973.

2. Көбүрөөк пайда табам деп – Борбордун кору. Инв. № 546.

3. Сүрүлгөн элден мен карып – Борбордун кору. Инв. № 569. Жый., айт. Токомбаева Ж., Ысык-Көл, Конезавод, 1970.

4. Мамандын арманы – Борбордун кору. Инв. № 671. Айт. Рахматов М. Жый. Казакбаев Ж. Ленин району, XXII партсъезд колхозу, 1977.

5. Баласы атууга кеткен атанын арманы. Айт. М. Стамкулов, Жый. Турдалиев У. Аксы району, Жерге-Тал айылы.

6. Эненин тагдыры – Борбордун кору. Инв. № 665.

УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШ МЕЗГИЛИНДЕ ЧЫККАН АРМАНДАР

1. Эненин арманы – Борбордун кору. Инв. № 618. Айт. Алымкулов О. Жый. Жуманалиев. Киров району, Чолпонбай колхозу, 1972.

2. Далай жаш кетти элим деп. Ата Мекендик согуш мезгилиндеги эл ыры. Түз. Абдыракунов Т. – Ф., 1974. 19-б.

3. Туткунга түшкөн жоокердин арманы – Борбордун кору. Инв. № 630. Айт. Калмурзаев М. Жый. Казакбаев Ж.

4. Жаш арман – Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндегил ырлары. Түз. Абдыракунов Т. – Фрунзе: Кыргызстан, 1974. 133-б.

5. Бекиштин арманы – Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги эл ырлары. Түз. Абдыракунов Т. – Фрунзе: Кыргызстан, 1974. 119-б.

6. Арман ыр – Борбордун кору. Инв. № 650. Айт. Табалдиев З. Жый. Мээрканова Р.

7. Фронттогу акалары үчүн арман – Борбордун кору. Инв. № 131. Айт. Табалдиев З. Жый. Мээрканова Р. Алай району, Ак-Босого айылы, 1983.

8. Абдылданын арманы – Борбордун кору. Инв. № 645. Жый. Казакбаев Ж.

9. Арман – Борбордун кору. Инв. № 613.

10. Атинанын арманы – Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги эл ырлары. Түз.Т. Абдуракунов. – Ф.: Кыргызстан,1974. 23-б.

11. Аскерден аман сен келсең – Көрсөтүлгөн китепте. 67-б.

12. Дилгирем урсам жетеби – көрсөтүлгөн китепте. 68-69-бб.

13. Убайым менен карыдым – көрсөтүлгөн китепте. 69-70-бб.

14. Сүйгөн жарга – көрсөтүлгөн китепте. 71-72-бб.

ТАМСИЛДИК МҮНӨЗДӨГҮ АРМАНДАР

1. Ээсине нааразы болгон кара эчкинин арманы – Борбордун кору. Инв. № 601. Айт. Зулъпиев А. Жый. Закиров С., Токомбаева А. Ленин району, Калинин колхозу, 1956.

2. Эки аттын сыры, муңу – Борбордун кору. Инв. № 540. Жый. Абдырахманов С.

3. Ор-Кашка айгырдын арманы – Борбордун кору. Инв. № 657. Айт. Жандалиев Т. Жый. Бакивалиев Б.

4. Тапанча аттуу төөнүн арманы – Борбордун кору. Инв. № 205. Айт. Мусуралиев К. Жый. Жакубаев, Иманкулов М. Нарын району, Жерге-Тал колхозу, 1949.

5. Талдын арманы – Борбордун кору. Инв. № 630. Айт. Жолдошев. Жый. Ирисов.

6. Сар-Кашка аттын арманы – Борбордун кору. Инв. № 502. Айт. Батырбеков. Жый. Закиров С., Байходжоев С. Ат-Башы, Коммунизм колхозу, 1959.

7. Жээрде аттын арманы – Борбордун кору. Инв. № 205. Айт. Мусуралиев К. Жый. Закиров С., Байходжоев С. Нарын району, Жерге-Тал колхозу, 1949.

8. Күрөң аттын арманы – Борбордун кору. Инв. № 512. Айт. Эгембердиев. Жый. Төлөев Ж., Түлөгабылов М. Тянь-Шань обл. Ат-Башы району, Калинин колхозу, 1960.

9. Жалгыз аттан айрылганда. – Эл ырчылары. Түзгөн С. Кайыпов. – Ф., 1981. 136-б.

ТАРИХТА БЕЛГИЛҮҮ АДАМДАРДЫН КОНКРЕТТҮҮ ОКУЯГА БАЙЛАНЫШТУУ АРМАН ЫРЛАРЫ

1. Арстанбектин арманы. – Ала-Тоо, 1993. № 1.

2. Арман. – Борбордун кору. Инв. № 589.

3. Байтиктин арманы – Борбордун кору. Инв. № 442. Жый. Абдырахманов Ы.

4. Эшенгулдун арманы – Борбордун кору. Инв. № 732. Айт. Матрасов Ж., жый. Сарыпбеков Р. Алай району, Чоң Алай совхозу, 1985.

5. Жакыпбектин арманы. – Борбордун кору. Инв. № 442. Жый. Абдырахманов Ы., 1923.

6. Кытайга качкан элдин арманы. – Борбордун кору. Инв. № 100.

7. Арман – Борбордун кору. Инв. № 205.

КЫТАЙЛЫК КЫРГЫЗДАРДЫН ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЛАРЫ

1. Жубайы өлгөн эрдин арманы – Борбордун корунда сакталган материалдардан жыйнаган Ыслам Ысак.
2. Чалга тийген кыздын арманы – жыйнаган Норуз Үсөнaлы.
3. Төрөбөгөн аялдын арманы – жыйнаган Норуз Үсөнaлы.
4. Зордоп берилген кыздын арманы – жыйнаган Норуз Үсөнaлы.
5. Жаман аял алган кишинин арманы – жыйнаган Норуз Үсөнaлы.
6. Эркиме коёр заманбы? – жыйнаган Норуз Үсөнaлы.
7. Койчунун арманы – жыйнаган Толкун Турду.
8. Келиндин арманы – жыйнаган Норуз Үсөнaлы.
9. Ингендин зары – жыйнаган Норуз Үсөнaлы.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨЛӨРҮ

Даван – илгерилөө, улана берүү.

Загыра – таруудан жасалган нан; 2) жүгөрүнүн унунан жасалган нан.

Байтеше – устанын аспабы, чот-керки.

Келеги – күрмө, кең жака.

Келенкер – кебезден токулган жол-жол кездеме.

Ак илеки – элечек

Накүстө – саран, бите карын, катуу баш.

Колот – жайык жээк.

Авазман – шыктуулук, кумардык

Парвайым – чыракты айлана берүүчү көпөлөк, шайтан көпөлөк.

Кемчат бөрк – кундуз тумак.

Үжөт – милдет, ишке ашыруу.

Жанат – дин, бейиш, бейиш багы.

Жапан – чапан.

Байыз – поезд.

Гепочо – КГПЧ.

Аскөлкө – осколка, бомбанын же снаряддын чачырандысы.

Күймөнө албай Опаалаш – туздаш, даамдаш, кадыры бири-бирине синген адамдар.

Алачка (Алашка) – өзүнчө бир коом, журтчулук.

Сарпайы – баалуу кийим, кийит.

Чаман, чама – күч.

Кырмызы – кызыл.

М А З М У Н У

Көкүл (Баш сөз)	3
Көкүл	64
Айрым сөздөрдүн түшүндүрмөсү	102
Карач-Көкүл баяны	106
Кеденбай	121
Көкүл Карачтын колуна түштү	135
Көкүлдү кууган Желмогуз Карачтан мерт жеди	149
Карач күткөн жоолору менен кармашты	154
Ак-Жардын алты кулач түлкүсү	174
Кызыл-Жардын кырк кулач түлкүсү	183
Көк токойдун кыргоолу	188
Көкүлдүн жер астына түшүшү	203
Көкүлдүн Жылан-Бапай хандын шаарына барышы	212
Жыламыш сулуу атасына кабар айттырды	221
Жылан-Бапай хандын кызына жообу	223
Көкүлдүн Жыламышка үйлөнүшү	226
Көкүлдүн Жезбилекти куткарышы	240
Көкүлдүн Куланчы мергенге карай сапар тартышы	252
Көкүлдүн Жезбилекке үйлөнүшү	267
Каракан хандын Көкүлдү издеткени	277
Көкүлдүн жер үстүнө чыгышы	285
Көкүлдүн элине келиши	297
Каракан хандын Көкүлгө берген тою	301
Жыламыш сулуунун түшү	314
Көкүлдүн жер астына экинчи жолу түшүшү	318
Карачтын дүйнөдөн кайтышы	326
Көкүлдүн Чоюн алп менен кармашып, аны жеңгени	334
Көкүлдүн хандыкка көтөрүлүшү	346
Айрым сөздөрдүн түшүндүрмөсү	349

Арман ырлары

Кыргыз арман ырларынын көркөмдүк поэтикасы	354
Койчу, жарды-жарчылардын арманы, жокчулук ыры	376
Кыз-келиндер арманы	401
Жетимдик армандар	452
Оору, кырсыктан келип чыккан армандар	485
Карылык армандары	499
Баласыздык армандары, жалгыздык ыры	515
Ашыктык армандар	554
Түрмөдөгү адамдардын арманы	586
Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги арман ырлары	619
Тамсилдик мүнөздөгү армандар	664
Тарыхта белгилүү адамдардын белгилүү окуяларга байланыштуу арман ырлары	695
Кытайлык кыргыздардын оозеки чыгармалары	714
Түшүндүрмө	724
Айрым сөздөрдүн түшүндүрмөлөрү	737

Адабий-көркөм басылма

«Эл адабияты» сериясы

**КӨКҮЛ
КАРАЧ-КӨКҮЛ
АРМАН ЫРЛАРЫ**

12-том

Т ү з г ө н д ө р:

*Акматалиев Абдылдажан, Ширин Алымбекова,
Садырбек кызы Гүлзат, Сабыр уулу Амангелди*

Техн. редактору *Жусупбекова А.*
Корректорлору: *А. Бекболотов, Ж. Өмүралиева,
Садырбек кызы Гүлзат, Сабыр уулу Амангелди*
Компьютердик калыпка салган *Абдыкалыкова А.*

Терүүгө 04.06.2016-ж. берилди.
Басууга 03.12.2016-ж. кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108¹/₃₂.
Көлөмү 46,25 б.т. Нускасы 600. Заказ № 04.

«Басма-полиграфиялык комплекс «Принт Экспресс» ЖЧК
басмаканасында басылды
Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Профсоюз к. 49.